

Lars Zilliacus

Finska Hushållningssällskapetets
arkiv och skrifter
en källa för forskningen

III

FINSKA HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAPETS ARKIV OCH
SKRIFTER

Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter

En källa för forskningen

III

Lars Zilliacus

Åbo Akademis förlag
Åbo 2003

CIP Cataloguing in Publication

Zilliacus, Lars

Finska Hushållningssällskapets arkiv
och skrifter : en källa för forskningen /
Lars Zilliacus. – Åbo : Åbo Akademis
förlag.

3. – 2003.

ISBN 951-765-144-9

Redigering: Johanna Mara

Pärm: Tove Ahlbäck

Bildkälla: Finska Hushållningssällskapets arkiv

ISBN 951-765-144-9

ISBN 951-765-145-7 (digital)

Åbo Akademis tryckeri

Åbo 2003

Innehållsförteckning

Till läsaren	6
Från ängsskötsel till vallodling	9
Om täckdikningens införande i Finland.....	53
Om sockerbetsodlingens införande i Finland	81
Om trädgårdsskötselns främjande 1797–1900.....	107
Om skogsbruket och dess främjande åren 1797–1928	151
Om fisket och fiskets främjande åren 1797–1928	203

Till läsaren

Föreliggande volym omfattar sex under åren 1979–1999 publicerade och nu genomsedda stencilhäften om Finska Hushållningssällskapets arkiv och skrifter. De tre första visar på hur tre viktiga innovationer vann insteg i vårt jordbruk, nämligen vallodlingen, täckdikningen och sockerbetsodlingen. De tre senare belyser gångna tiders strävanden att främja tre sådana grenar av gårdsbruket som numera utvecklats till i många fall fristående näringsfång: trädgårdsskötseln, skogsbruket och fisket. Fiskets främjande har från och med år 1928 och skogsbrukets från och med 1929 varit ställda utanför sällskapets stöd av statsanslag bedrivna verksamhet. Också trädgårdsskötselns främjande drivs sedan länge tillbaka av andra organisationer, men skött som en del av gårdsbruket har trädgårdsskötseln förblivit föremål för sällskapets rådgivning.

Sedan sällskapets verksamhetsområde genom överhettliga beslut från och med år 1906 varit begränsat till den svenskspråkiga delen av landets sydvästra hörn och sedan specialorganisationer och centralförbund bildats för att främja de syften som sällskapet i tiden gjort till sina har sällskapets senare tillkomna arkiv närmast lokalhistoriskt intresse. Det har därför inte ansetts motiverat att i bokform visa på vad sällskapets arkiv och skrifter har att erbjuda forskningen om senare tider. I fråga om skogsbruket och fisket omfattar redogörelsen likväl hela den tid sällskapet befattat sig med dem och i fråga om täckdikningen och sockerbetsodlingen tiden tills de blivit slutligt etablerade.

Att överföra stencilhäften i bokform och att inarbeta det material som har dykt upp sedan häftena utgavs har krävt omtanke och vaksamhet. Jag skattar mig lycklig att redigeringsarbetet nu såsom tidigare av utgivaren varit anförtrött Johanna Mara.

För att boken skall kunna användas fristående återges här de föregående volymernas förklaringar till hänvisningarna:

Hänvisningarna till arkivet upptar serie, band eller mapp och sida eller nummer. I somliga band är inte sidorna, utan bladen numrerade. Opaginerade sidor anges då med föregående sidas nummer följt av ett b. Somliga band saknar paginering. I dem kan uppgifterna lokaliseras genom att datum eller nummer angivits. Många hänvisningar gäller protokoll. I dessa hänvisningar står P för sällskapets plenum, BU för beredningsutskottet, U för det utskott som efterträdde BU samt St för bestyrelsen eller styrelsen, vilka i sin tur efterträdde U som sällskapets ledande organ. EU står för ekonomieutskottet, FU för det för lantbruksinstitutets förvaltning tillsatta förvaltningsutskottet, PU för potatisutskottet, RU för redskapsutskottet, SU för slöjduutskottet, VU för

vaccinationsutskottet och ÅU för åkerbruksutskottet. BS hänvisar till den i arkivet ingående Böckerska samlingen.

Hänvisningarna till de tryckta skrifterna kräver färre kommentarer. Med Dagboken avses det medlemsblad som sällskapet utgav åren 1800–1803: Utdrag af Kongl. Finska Hushållnings-Sällskapets Dagbok. Underrättelser avser Dagbokens efterföljare: Underrättelser från Kongl./Kejsarl. Finska Hushållnings-Sällskapet. Sällskapets årsböcker kallades länge Redogörelse. Berättelserna för åren 1855–1869 intogs i fjärde till sjätte tomen av sällskapets Handlingar. Därefter blev Handlingar namnet på årsberättelserna till år 1904, då namnet blev Årsberättelse.

Arkivet är tillgängligt i Åbo Akademis bibliotek.

Åbo, 2003
Lars Zilliacus

FINSKA
HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAPETS ARKIV OCH SKRIFTER
SOM KÄLLA FÖR FORSKNINGEN

30

Från ängsskötsel till vallodling

Av
Lars Zilliacus

Åbo 1999

Innehållsförteckning

FÖRORD	13
1 TIDEN FRAM TILL ÅR 1855	15
1.1 VAD SÄLLSKAPETS STIFTARE VISSTE	15
1.2 VAD MAN AVSÅG MED ÄNG OCH MED ÄNGSSKÖTSEL	15
1.3 ÄNGARNAS AREAL OCH AVKASTNING	16
1.4 ÄNGSSKÖTSELN	17
1.4.1 Vad som var vanligt	17
1.4.2 Vad man allmänt ansåg önskvärt	19
1.4.3 Hur få det önskvärda allmänt tillämpat?	19
1.4.3.1 Exemplets makt	19
1.4.3.2 Upplysning och undervisning	20
1.4.4 Hur pröva utvecklingsmöjligheter?	23
1.4.5 Särskilda förbättringar	24
1.4.5.1 Torrläggning och ökad areal för foderproduktion	24
1.4.5.2 Uppdämning för att utvinna ängsmark	25
1.4.5.3 Ängsvattning	25
1.4.5.4 Jordförbättring och gödsling	26
1.4.5.5 Bättre växter och utsäde	26
1.4.5.6 Växelbruk	31
1.4.5.7 Bättre odlingsteknik	34
1.4.6 Ängsmasken som problem	35
2 TIDEN 1855–1900	35
2.1 EN NY TID GÅR IN	35
2.2 BRÖDSÄDESODLINGEN FÅR VIKA FÖR LADUGÅRDSSKÖTSELN OCH VALLODLINGEN VINNER TERRÄNG	36
2.3 FRÅN ALLMÄN UPPLYSNING TILL ENSKILD RÅDGIVNING	38
2.4 TREVANDE FÖRSÖKSVERKSAMHET	39
2.5 FÖRÄNDRINGAR PÅ FÄLTET	40
2.5.1 Ängsutvinning, ängsförbättring och ängsvattning	40
2.5.2 Frö för vallodling	41
2.5.2.1 Frötillgången tryggas	41
2.5.2.2 Fröodling till avsalu	44
2.5.3 Vallen får en plats i växtföljden	46
2.5.4 Tekniska förbättringar	47
2.6 PREMIERING AV ÄNGSSKÖTSEL OCH VALLODLING	48
2.7 PROBLEMET MED ÄNGSMASKEN GÅR MOT SIN LÖSNING	50

Förord

I det långa bakåtperspektivet ser lantbruket ut att ha varit nära nog stillastående fram till 1800-talet. Det år 1797 stiftade Finska Hushållningssällskapet fick under sina första hundra år uppleva många genomgripande förändringar inom vårt lantbruk och har självt nära medverkat vid många av dem. En väg att lära känna några av de väsentligaste förändringarna finner man genom att följa den ganska väl dokumenterade utvecklingen från ängsskötsel till vallodling. Denna utveckling innefattade ju också nyodling, ofta möjliggjord genom sjöfällning och andra torrlägningsföretag, införandet av vändplojen och växelbruket, inledandet av jordbrukets mekanisering samt överflyttandet av tyngdpunkten inom lantbrukets ekonomi från brödsädesodling till mjölproduktion.

En del av dokumentationen ligger i Hushållningssällskapets arkiv och tryckta skrifter. Framför allt nyröjningsverksamheten kan exemplifieras med hjälp av de handlingar som gäller sällskapets belöningar för föredömlig jordbrukargärning, förtecknade i tidigare häften i denna serie. Vändplojens införande och jordbrukets mekanisering vore värda ett eget häfte, likaså utvecklingen inom nötkreatursaveln och mjölkhanteringen under 1800-talet. Föreliggande häfte är begränsat till själva växtodlingen.

När 1800-talet gick ut erhöles ännu en lika stor del av landets höskörd från ängar som från odlade vallar. I större delen av landet, i norr och nordost, var ängshöet helt dominerande medan vallodlingen redan blivit allmän i landets södra och västra delar.

En detaljerad bild av hur långt man i landets olika delar fram till år 1910 hunnit på vägen från ängsskötsel till vallodling ger den det året utförda första allmänna lantbruksräkningen. Dess kommunvis publicerade resultat upptar arealerna av äng och vall samt antalet slåttermaskiner och hästräfsor.

Att med Hushållningssällskapets arkiv och skrifter som källa följa med utvecklingen efter sekelskiftet vore föga meningsfullt annat än för den lokalhistoriska forskningen. Redan när 1800-talet gick ut hade sällskapet förlorat sin ledande roll i arbetet för lantbrukets förkovran i landet.

Det material som föreliggande häfte hänvisar till har till en del redan utnyttjats av forskningen, såsom av Gösta Grotenfelt för hans år 1899 offentliggjorda avhandling *Det primitiva jordbrukets metoder i Finland under den historiska tiden*, av Arvo M. Soininen 1974 för verket *Vanha maataloutemme* och av Ragna Ahlbäck 1983 för boken *Bonden i svenska Finland*.

Det nu presenterade materialet ändrar inte den helhetsbild som redan framlagts av forskningen. Syftet med häftet är att peka på material som kan fylla ut bilden med detaljer och som kan visa hur de stora linjerna tedde sig sedda på nära håll när de småningom blev bestämmande för utvecklingen i landets olika delar.

1 Tiden fram till år 1855

1.1 Vad sällskapets stiftare visste

Sällskapets stiftare var upplysta män, de flesta med nära anknytning till lantbruket, men med en karriär utanför det: inom administrationen och rättsväsendet, inom kyrkan eller vid akademien, inom militären eller den framväxande handeln och industrin. Blott en betecknades som lantbrukare, men många var jordägare eller innehade ett tjänsteställe. Alla delade de sin tids intresse för lantbruket och många hade praktisk erfarenhet därav. De hade vuxit upp under nyttans tidevarv, då också ängsskötseln kunde vara föremål för akademiska avhandlingar eller uppmärksammas i som sådana framlagda sockenbeskrivningar.

Samma år som sällskapet föddes gick tidevarvets flitigaste lantbruksförfattare Per Adrian Gadd ur tiden. Stor uppmärksamhet hade han ägnat ängarna, deras skick och skötsel. Hans skrifter måste ha varit kända av sällskapets stiftare. Några av stiftarna var också medlemmar i det Patriotiska sällskapet och tog genom dess *Journal* del av utvecklingen i stora världen.

De förändringar som ängsskötseln fram till Alexander II:s tid undergick inom det i vårt land dominerande bondebruket hade gott kunnat genomföras med de kunskaper Hushållningssällskapets stiftare hade.

1.2 Vad man avsåg med äng och med ängsskötsel

Sällskapets stiftare kände inte begreppet vallodling. De ivrade för ängsskötsel och talade ibland om odling av artificiella ängar. I sällskapets språkbruk började ängsskötseln övergå i vallodling först under den senare hälften av 1800-talet.

Terminologin i de äldsta delarna av sällskapets arkiv hade fått sin utformning i de akademiska avhandlingarna, men torde inte bereda moderna läsare svårigheter. Med ängar avsågs mer eller mindre trädlösa marker som aldrig eller sällan bebrukades och vilkas oftast av gräs och halvgräs dominerade växtlighet slogs till hö. Ibland kunde ängen lämnas oslagen något år och vanligen betades den efter slåttern, stundom också på våren.

Ängarnas benämning angav deras art. Med hårdvallsäng avsågs en torrlänt mineraljord, med sidvallsäng en oftast mullrik och på grund av sitt läge fuktig jord. Det var svårt att dra en gräns mellan ängsmark på den ena sidan och på den andra sidan tillandningar, myrmarker och igenväxande kytlländer och svedjemarker.

Också gränsen mellan äng och åker kunde vara flytande. Ängen var åkerns moder. Ängshöet födde boskapen över vintern, och boskapens gödsel gav åkern näring för spannmålsskörden. Om nyvunnen äng gjorde gödseltillgången riklig kunde en del av den gamla ängen brytas till åker för spannmålsodling, och om

åkern blivit utarmad av brist på gödsel kunde en del av den olägligast belägna åkern lämnas till äng, med eller utan insädd av frö av ängsväxter. – Den artificiella ängen var anlagd med insädd och gärna grundgödslad.

Begreppen äng och ängsskötsel förtydligades av den *Plan til En Physiographisk och Oeconomisk Sockne-Beskrifning* som sällskapet lät trycka år 1798. För att få en kartläggning av utgångsläget för sin verksamhet önskade sig sällskapet nämligen sockenbeskrivningar från landet olika delar. Många av frågorna i planen gällde ängsskötseln (s. 35–40)

1.3 Ängarnas areal och avkastning

De flesta arealuppgifter från sällskapets äldsta tider är osäkra. Statsmaktens uppfattning om ängsarealen framgår av en tabell i det år 1842 tryckta förslaget till ny skogsordning (D II 5 s. 132), vilket sällskapet fick för utlåtande. Tabellen anger länsvis vidden av särskilda ägoslag. Kolumnen Ängsmark har summan 1.717.000 tunnland och kolumnen Åker 815.300 tunnland. Tabellen har anmärkningen: ”Som åker- och ängsvidderne äro kalkylerade efter – en del – 40 à 50 år gamla uppgifter så torde vardera kunna tillökas med minst 20 à 25 %, som för åkern bör tagas av lövskogen och för ängen av kärren.”

I sockenbeskrivningarna förbigicks ofta frågan om ängsarealens storlek. I beskrivningen över Padasjoki (D VII 3 s. 25) uppgavs av en total landyta om 70.000 tunnland 10.000 upptas av äng och 3.000 av åker.

Arealuppgifterna fick man genom det vid denna tid långsamt framskridande storskiftet. Det blev möjligt att ange ängsarealen med till synes stor exakthet, men verkligheten bakom siffrorna måste ha varit diffus, dels därför att gränserna mellan ägoslagen var suddiga, dels på grund av de förändringar ägoslagen hela tiden undergick, t.ex. genom att gamla kyttiländer blev ängar eller genom att ängsmark bröts till åker eller blev skogbevuxen.

Storskiftet verkställdes till en början vanligen i omgångar, först åkern och därefter ängen och skogsmarken. Enskilda gårdar kunde sålunda snarare ha nyttjanderätt till del i samfärd ängsmark än äganderätt till utstakade ängar. Och så svårt som det kunde vara att avgränsa ängsmarken från andra ägoslag föll det sig naturligt att ange gårdens ängsareal i lassland eller laduland hellre än i geometriska tunnland.

Hushållningssällskapets sekreterare 1813–1833, professor Carl Christian Böcker, hade under hela sin sekreterartid och ännu därefter ett överhetligt givet personligt uppdrag att åstadkomma en statistisk beskrivning över Finland. Hans kamp med den övermäktiga uppgiften har behandlats i häftet nr 14 i denna stencilserie om sällskapets arkiv som källa för forskningen. Det material han hopbragte finns i Riksarkivet. För svenskbygdernas del har det i tabellform återgetts i Ragna Ahlbäcks bok *Bonden i svenska Finland*. Tabellerna visar församlingsvis hur höskörden i början av 1830-talet procentuellt fördelade sig på ägoslag.

Angivna i absoluta tal är uppgifterna om ängarnas avkastning länge ganska vaga. I sockenbeskrivningen över änglandet Limingo (D VII 1 s. 75) angavs år 1802 höskörden i bästa fall stiga till en parm per tunnland. Parmen preciserades här till 27 kubikalnar, vilket ju skulle ge nära 12 kubikmeter eller alltså ca 900 kg

per ha. På svagare ängar uppgavs skörden stanna vid 1/10–1/20 eller rentav 1/40 därav. Lika lät det i Lochteå (D VII 1 s. 17).

Skördens kvalitet varierade naturligtvis med dess botaniska sammansättning, med skördetiden och med bärgningstidens väderleksförhållanden. Då man räknade med att växtligheten skulle förnyas genom självsådd inleddes slåttern sent. Vanligen torkades höet på slag och lagrades i stackar eller på hässjor. Lador ansågs önskvärda, men åtminstone i Limingo drog man sig för att bygga sådana innan man visste vilken mark man skulle få sig tilldelad vid storskiftet.

Arkivets uppgifter från slutet av perioden visar att skörden så till mängd som kvalitet förblivit ganska oförändrad. En källa som endast skymtar i arkivet utgörs av guvernörernas rapporter om tillståndet i länet. I guvernörens i Nylands län berättelse för perioden 1848–1850 (D XXIII 18 s. 382) sades att ängarna med få undantag var överlämnade åt naturens egen alstringskraft och mest bar ”starr och tåtel samt något väppling, vicker och ängskavle ävensom vid sjöstränderna sätling”. Timotej, alopecurus, klöver och vicker såddes i så ringa utsträckning ”att det här ej förtjänade omnämnande”. Då de bästa naturliga ängarna gav 75–100 lispund på tunnlandet gav de artificiella vanligen 200. – Vackrare var inte den bild som guvernören i Kuopio gav i sin berättelse för år 1854 (A I 51 – U § 2/8.5.1856 -bil.).

1.4 Ängsskötseln

1.4.1 Vad som var vanligt

Vad som vid tiden för sällskapet stiftande var vanligt vid ängsskötseln belyses av de inkomna sockenbeskrivningarna. Ingen av dem mäktade helt följa den alltför detaljerade planen och blott ett tiotal finns i behåll. De har en god fördelning över landet. Författarnas omdöme om ängsskötseln var beroende av vad de hade att jämföra med. Från Pudasjärvi längst i norr rapporterades om makalösa ängar med starrhö (D VII 1 s. 25 b). Från Lochteå klagades över att man hellre förstörde sina ängar än vårdade sig om dem man hade och fann sig i att två tredjedelar av ytan upptogs av stubbar och tuvor (D VII 1 s. 17). Beskrivningen över Limingo (D VII 1 s. 57) skilde på tre slags ängar: åstränder, upprädda myrmarker och tillandningar. Från Rautalampi längre österut meddelades att de försummade ängarnas avkastning kompletterades med sjöfoder (D VII 1 s. 13 b). I Lillkyrö (D VII 1 s. 113) var ängarna mestadels moss- och tuvbelupna, men en och annan hade börjat förbättra sin ängsmark genom att ta upp den till åker. I Padasjoki (D VII 3 s. 68) hade kärren efter flera spannmålsskördar lämnats till äng, men visat sig alltför utsugna för att ge rik skörd. Från Loppis (D VII 7 s. 87) klagades över att ängarna var skogbelupna och betades alltför hårt både vår och höst. Ladorna var små och rymde blot 3–6 vinterlass. – En fyllig bild av ängarnas tillstånd gav kapellanen i Vemo Anders Björkqvist i sina 1802 insända ”Ekonomiska råd för landtmannen” (D IV 2 s. 186).

I planen för sockenbeskrivningar frågades detaljerat om eventuella skötsel-åtgärder, men enligt de bevarade beskrivningarna lämnades ängarna nära nog utan skötsel. Man nöjde sig med att hålla skogen borta. Det helt dominerade sättet för växtlighetens förnyande var självsådd.

Mer tidsbundna uppgifter om ängsskötseln på olika orter erhöll sällskapet av sina korrespondenter (Dagboken 1800 s. 67, Cygnaeus s. 200). Den som framom andra förstod att utnyttja korrespondenterna var Böcker. Efter hans tid fick nätet av korrespondenter förfalla. Korrespondenternas uppgifter infördes i sällskapets Dagbok och senare i dess Underrättelser. För åren 1817–1823 finns uppgifterna avgivna på tryckta formulär samlade i arkivets band D IV 6.

Knappt hade Finland fogats som ett autonomt storfurstendöme till Ryssland innan före rikskanslern greve Nikolaj Rumänzoff skänkte sällskapet femhundra rubel med en önskan om att det därmed skulle bekosta två personers resor för att inhämta kännedom om landets nordliga delar, ”vilkas igenom täta missväxter iråkade obestånd hos Hans Excellens likasom hos sällskapet väckt den önskan att kunna i någon mån bidra till deras upphjälpande” (Redogörelse 1913– s. 14). De två resenärerna blev Böcker och provinsialläkaren i Torneå Henrik Deutsch.

Böckers beskrivning av Vasa län infördes i sällskapets *Underrättelser*. I den ägnade han åtta sidor åt kapitlet om ängsskötseln och om höbärgningen (Underrättelser 2/1823 s. 6–16) samt behandlade ängsskötseln också i ett kapitel om kyttlandsbruket (Underrättelser 1/1823 s. 73). Deutschs beskrivning av Uleåborgs län med Lappland ingår i sällskapets Handlingar (3 s. 263–368). Också han gav ängsskötseln stort utrymme (Handlingar 3 s. 285 och 376). Från tiden för Böckers och Deutschs resor finns också några av andra givna redogörelser för förhållandena i namngivna socknar. Upplysande om ängsskötseln är G.V. Sundviks berättelse om Korsholm (D XXIII 6 s. 74) och E.J. Frosterus om Karlö eller Hailuoto (D VII 1 s. 134). Vidare finns G.A. Brunows berättelse om Joutseno (Underrättelser 5/1816 s. 67). Om ängsskötseln berättade också A.J. Winter i sin 7.3.1815 daterade redogörelse för uppodlandet av Karinko äng strax utanför Åbo (Underrättelser 5/1816 s. 32).

Uppenbarligen med tanke på sitt statistiska arbete inbegärde Böcker genom ett 19.1.1822 daterat frågeformulär uppgifter om föredömliga lantbruk. Frågorna och de bevarade svaren finns i bandet D IV 3. De drygt tjugu svaren namnger över 120 lantbruk. Om knappt 15 % av dem säges att de odlar timotej eller klöver. Talen är missvisande. I de ofta korta svaren har rapportörerna uppenbarligen inte nämnt sådant som tyckts dem självklart. Till det självklara hörde att man på välhävdade herrgårdar i sydväst gjort en början med ”artificiell ängsskötsel”. När en och samma rapportör om några få av flera namngivna lantbrukare nämner att de börjat odla timotej eller klöver har man däremot skäl att anta att de övriga inte gjort det.

Knappt hade Böcker fått kännedom om de föredömliga lantbrukarna innan han vände sig till dem med 30 frågor. Frågan nr 18 gällde ängarna, deras beskaffenhet, skötsel och avkastning, och frågan nr 24 bärgningssättet (B I 10 – 7.9.1822). Svaren blev inte många, men utförliga. De infördes eller relaterades i *Underrättelserna* (4–8/1824–26). Från samma tid finns en av sällskapet otryckt beskrivning över Vöra samt uppgifter om ängsskötseln i Lappfjärd. Följande översikt från norr till söder visar på uppgifterna om ängsskötseln:

Utsjoki	(Underrättelser 8 s. 51 och 54)
Ijo	(” 4 s. 41 och 43)
Pudasjärvi	(” 6 s. 22–23)
Paldamo	(” 4 s. 33 och 35)
Karleby	(” 6 s. 5 och 8)
Idensalmi	(” 5 s. 47 och 49)

Vörå	(D VII 4 s. 23)
Liperi	(Underrättelser 6 s. 26–27)
Lappfjärd	(D IV 3 s. 1)
Laukas	(Underrättelser 4 s. 22 och 25)
Pieksämäki	(D XXIII 4 s. 31)
Ruokolax	(Underrättelser 6 s. 17 och 19)
Lemi	(” 8 s. 66 och 69)
Sagu	(” 4 s. 8 och 13)
Kimito	(” 5 s. 26)

Alla som svarade på frågorna var inte lika intresserade av ängsskötseln, men sammanställda ger svaren ändå en tydlig bild av läget, och den är inte mycket annorlunda än den bild man får av uppgifterna från sällskapets första tider.

1.4.2 Vad man allmänt ansåg önskvärt

För att få fram sporrande föredömen i allmogens egen krets utlovade sällskapet i en kungörelse 2.4.1798 (D II 2 s. 59) belöningar åt jordbrukare av allmogen och menige man som utmärkt sig bland sina medbröder genom i kungörelsen närmare angivna företag, sådana som att i betydlig måtto utvidga och förbättra sitt höbol ”så att skoglupne och tuvige ängar bliva avrödjade och jämnade samt vattusjuka och sankar genom goda och tillräckeliga diken upptorkade så att höväxten därigenom ej allenast bliver förökad, utan ock ifrån sämre till bättre grässlåg och foderväxter förvandlad”.

Belöning utlovades också åt den som ”genom plöjning och dikning till åker upptager gammal hårdvallsäng eller linda som för mossa, tuvor och andra oarter icke kan bära gräs, samt däremot till gräsväxt nedlägger en gammal och ringa lönande åker, som av brist på mylla och matjord ej längre giver säd, densamma väl göder och till förmånlig gräsväxt av åtminstone etthundra till och med etthundrafemtio lispund välbärgat hö av tunnlandet befordrar, eller ock uti de landsorter där en slik odling icke är förut känd och övad genom kostsamma och välanlagda grävningar uttappar träsk eller sankar mossar och desamma till bördig åker eller äng förvandlar. [...] Ävenså vill sällskapet med belöning ihågkomma dem av städernas invånare som på något fördelaktigt och lönande sätt uppdriva artificiella ängsbruket ...”

Med tiden preciserade sällskapet sina önskemål gällande allmogens ängsskötsel, men i stort sett var det som ansågs önskvärt detsamma ännu ett drygt halvsekel efter kungörelsen.

1.4.3 Hur få det önskvärda allmänt tillämpat?

1.4.3.1 Exempels makt

När det gällde att påverka allmogen litade sällskapet främst till exemplens makt. Sällskapets egna medlemmar borde föregå med exempel men, så menade H.G. Porthan år 1800 (D IV 2 s. 104): ”En rätt ängsskötsel är nästan i hela Finland okänd; föga sorgfälligare i Åbo län än i Tavastland. Men huru många efterdömen hava, åtminstone intill de nyaste tider, landets ståndspersoner i den delen givit

menigheten?” Andra ansåg att allmogen helst följde sina likars föredöme (D II 7 s. D 4).

Kungörelsen om belöning för föredömlig jordbrukargärning ledde till önskat resultat. Framställningarna om belöning har kommunvis förtecknats i tidigare häften i denna stencilserie. Framställningarna stöddes av syneinstrument som ofta detaljerat redogör också för ängsskötseln och dess förkovran. Belöningarna överlämnades under uppseendeväckande former och riktade verksamt allmogens uppmärksamhet på sådana åtgärder som sällskapet ville få allmänt genomförda.

Det är svårt att dra en gräns mellan dessa belöningar och de premier som sällskapet litet senare började utdela för att främja särskilda ändamål. Premierna skulle liksom belöningarna fästa den allmänna uppmärksamheten vid föredömen, men de skulle också genom sitt penningvärde framlocka önskvärda åtgärder. År 1844 anmodade senaten sällskapet att yttra sig om utvägar att förbättra boskapsaveln och foderförsörjningen (D I 2 s. 38). I sitt svar sade sällskapet: ”Till fodertillgångarnas förökande torde premiers utsättande för ängsodlingar och deras besående med ädlare foderväxter sannolikt hos allmogen väcka håg för dylika företag och framkalla den tävlan, som framför allt befrämjar ekonomiska företag” (A I 40 s. 17 och 50 – U § 1/22.1 och § 11/2.5.1845, B I 19 s. 268). Detta sitt svar återopade sällskapet då det anmodades utlåta sig om guvernörens i Vasa län vid samma tid gjorda förslag om premier (D I 2 s. 39 och B I 19 s. 273).

När guvernören i Nylands län fem år senare föreslog premier för odling av ädlare grässlåg tillstyrkte sällskapet och trodde ”att de ej länge skola vara behövlige, emedan dessa odlingar äro så lönande, att sedan de i någon ort en gång blivit införda, föga någon skall underlåta att därav draga fördel” (A I 48 – U § 3/27.4.1853).

1.4.3.2 Upplysning och undervisning

Näst exemplets makt stod ordets. Före sällskapets tid hade det främst varit landshövdingarna som svarat för den vägledning i lantbruket som allmogen ansetts ha behov av. Instruktionen hade getts på förmyndarvis av kronobetjäningen. Det blev sällskapet påmint om när landshövdingen i Uleåborg J.F. Carpelan tackade för sitt inval (D II 1 s. 147). Han bifogade en kungörelse som han 26.5.1787 hade tillställt befallningsmännen i länet (D IV 2 s. 1). Stor uppmärksamhet hade han ägnat allmogens ängsskötsel. Inför sällskapet beklagade han att han på grund av folkets kallsinnighet haft föga hugnad av sina mödor.

Inom sällskapet togs det första initiativet till en förbättrad ängsskötsel av dess sekreterare, vice landshövdingen i Åbo Olof Wibelius (A I 1 s. 23 – P § 6/2.1.1798). Hans memorial ansågs så viktigt att det överläts till biskopen, akademirektorn och tre andra professorer för utlåtande. Därmed försvinner ärendet, och också memorialet är försvunnet.

Följande år återkom Wibelius med ett memorial (Dagboken 1800 s. 77), som leder tankarna till Carpelans bemödanden: ”Huru vill sällskapet här i landet införa en god ängskultur utan att hava tillgång till en person, som med kunskap därom kan handleda allmogen och med exempel visa möjligheten och fördelen av artificiell ängsskötsel?” Sällskapet ansåg emellertid att det redan av ekonomiska skäl var bäst att lämna Wibelius förslag om avlönade ekonomiska kommissarier vilande (A I 2 s. 217 – BU § 2/22.2.1800). Uppgiften att handgripligen leda

allmogen från ord till handling förväntade sig sällskapet att dess upplysta jordbrukande medlemmar skulle sköta. När sällskapet mot slutet av perioden drev frågan om resande rådgivare avsåg det närmast fackmän för det större jordbrukets behov.

Wibelius nyss nämnda förslag av år 1798 inordnades måhända i ett större sammanhang. Samma dag som sällskapet utfärdade sin kungörelse om belöningar utlyste det en belöning för den som skrev den bästa läroboken i de viktigaste delarna av bondens hushållning, ”nämligen ängsskötseln, boskapskötseln och åkerbruket” (A I 1 s. 35 – P § 1/2.4.1798).

Inom utsatt tid inlämnades blott en prisskrift ”Undervisning uti lanthushållningen för allmogen i Finland” (D VI 1 s. 129 och D IV 2 s. 21). Den har formen av ett uppslagsverk för självstudium och ansågs alltför ofullständig för att utges som lärobok (A I 1 s. 177 – P § 5/1.10.1799 och A I 2 s. 20 och 301 – P § 3/2.1 och BU § 4/3.9.1800).

Prisfrågan uppställdes genast ånyo och fick nu tre svar (A I 3 s. 197 – P § 3/15.10.1801). Det först inlämnade var på finska och rikt på uppgifter och råd också om ängsskötseln (D XXI 3 s. 69). Författaren, magister Johan Selander, belönades med medalj (A I 5 s. 109 – P § 6/2.5.1803). Intressantare förefaller dock det svar som inlämnades av kapellanen i Kempele Johan Wichman. Också han fick medalj. Han bad att få förbättra sitt manuskript, varför det finns i två versioner (D XXI 1 och A I 4 s. 47 – P § 4/1.2.1802).

Värdefullast ansågs emellertid den som nr 3 inlämnade prisskriften (D VI 1 s. 127). Det var ingen hemlighet att dess anonyma författare var professor Jacob Tengström. Han önskade få tillfälle att beakta eventuella anmärkningar innan boken utgavs under hans namn (A I 4 s. 71, 261, 103 och 309 – P § 13/15.2, BU § 1/4.3, P § 7/15.4 och BU § 3/30.7.1802, D VI 4 s. 163). Det slutade med att boken utan angivande av författaren år 1803 utgavs i tryck under titeln *Försök till Lärobok i Landthushållningen, för Finska Bonden* (A I 5 s. 133 – P § 3/6.6.1803). I företalet bad sällskapet sina upplysta medlemmar komma med kommentarer med tanke på en slutlig lärobok. Det som gör boken särskilt intressant är att den år 1844 utkom i en omarbetad upplaga, nu med titeln *Lärobok i Landthushållningen för Finska Allmogen*. Avsnittet om ängsskötseln hade utökats från 15 till 19 sidor och hela boken från 88 till 98 sidor. Boken utgavs också på finska. En jämförelse mellan de två editionerna visar hur långt man under den mellanliggande generationen hade hunnit på vägen från ängsskötsel till vallodling.

En erkänd auktoritet i fråga om ängs- och boskapskötseln var J.P. Bladh på Bennvik intill Kaskö. Sin syn på ängsskötseln gav han i en uppsats ”Tankar om Ängsodlingen i Södra delen av Wasa Län” (Underrättelser 4/1809 s. 1–22). Bladh hörde till dem som kommenterade Tengströms försök till lärobok (D VI 4 s. 303). Det gjorde också C.A. Grevesmöhlen i Sverige (D VI 4 s. 298). Varderas kommentarer publicerades i sällskapets *Underrättelser* (1/1807 s. 7). År 1814 återkom Bladh med utökade kommentarer (D VII 7 s. 283), i vilka han också kritiserade Grevesmöhlen's inlägg. Från samma tid är kammarrådet A.J. Winters kommentarer (Underrättelser 5/1816 s. 4).

År 1813 hade sällskapet fått två finska skrifter uppställda som läroböcker (D XXI 1 och D IV 2 s. 250), där ängsskötseln hade egna avsnitt. De ansågs emellertid inte värda att tryckas (A I 12 s. 118 – BU § 6/29.10.1813).

Redan år 1801 hade sällskapet med sin medalj belönat Bladhs anonymt inlämnade svar (D VI 1 s. 214) på en prisfråga om vilka hinder som fjättrade den finska

lantmannens idoghet. Svaret ingår i första tomen av sällskapets *Handlingar*. Också i detta svar behandlade Bladh ängsskötseln (s. 92–95). I diskussionen om ängsskötseln gjordes inlägg även av okända. Ett sådant memorial behandlades ingående våren 1800 (A I 2 s. 243 – BU § 2/23.5), och författarens synpunkter delgavs med reservation medlemskåren genom *Dagboken* (1800 s. 130).

Läroboken var inte den första skrift i vilken sällskapet gav allmogen råd om ängarna. Tidigast skedde det i de *Hushålls-Underrättelser för Menige Man* som sällskapet utgav åren 1801 och 1802. Det senare året ingår där s. 37–56 ”Underrättelser om sättet att uppodla Kärr och Mossar till Åker och Äng”. Uppsatsen byggde på uppgifter av prosten Gabriel Ring i Karis och magister Salomon Hanelles i Ilmajoki (A I 4 s. 189 – P § 5/15.9.1802). De tillrådde sådd av inhemska grässlåg, främst timotej och alopecurus. För att få frö måste en del av ängen lämnas oslagen ”tills axet blir blekt och så torrt att det lätteligen med handen kan avstrykas” (s. 48).

Det bästa medlet att nå allmogen med det tryckta ordet erbjöd almanacken. Den innehöll av hävd också folkupplysande uppsatser. Sålunda hade i den finska almanacken åren 1779–1782 ingått en serie ”Nijtyñ Holhomisesa”, år 1780 ”erinomattain Consti Nijtyistä”. De finska uppsatsernas språkdräkt hade ådragit utgivaren, den svenska vetenskapsakademien, kritik och på dess begäran åtog sig sällskapet år 1803 att framgent förse den för Finland avsedda almanacken med uppsatser (A I 5 s. 75 – P § 6/15.3.1803).

Åren 1818 och 1820 gav Böcker i almanacken råd om kärrodling och berörde också mossarnas utnyttjande för gräsväxt. År 1822 gav han i almanacken ”Några råd till Finlands allmoge i anledning av det nuvarande sjunkna priset på spannmål”. Han pläderade för boskapsskötsel och gav detaljerade råd om insädd av timotej i svedjerågen.

För sju år i följd, 1834–1840, skrev Böcker almanacksuppsatser om ängsskötseln. Uppenbarligen räknade han med att landsbygdens präster såsom under sällskapets äldsta tider skulle ge råden spridning och ta steget ut från upplysning till enskild rådgivning (1838): ”Men av det vördiga prästerskapet äger den som aktar till här givna råd utväg att bliva närmare bekant med de få grässlåg och foderväxter här nämnas.”

Från denna tid finns av Böckers hand ”Några erinringar om vigten af en förbättrad ängsskötsel, meddelade af Kejsrerliga Finska Hushållningssällskapet i Åbo” (BS 14).

År 1846 utgav sällskapet Böckers uppsatser jämte hans efterföljare Lars Arnells almanacksuppsats om ladugårdsskötseln i en sakligt och språkligt genomsedd finsk version i bokform under titeln *Yhdeksän Wuotiset Almanakan Neuwot Niittyin Korjaamisesta ja Kaiken Karjan Tulon Parantamisesta ja Enentämisestä*. Av bokens 183 sidor återgav 98 Böckers uppsatser (A I 30 – ÅU § 3/23.12.1835, A I 31 – ÅU § 1/23.2.1836, A I 32 – ÅU § 2/28.11.1837 och A I 33 – ÅU § 1/28.11.1838).

Åren 1851–1853 utgav sällskapet en för allmogen avsedd tidskrift *Suomen Huonehallitusseuran Sanomia*. I dess första årgång ingick en dialog ”Apilan viljelemisestä” och följande år en uppsats ”Apilan pikainen ja luotettava korjuu”. Den hade insänts av kapten K.F. von Fieandt på Kananoja i Nuijamaa (A I 47 – U § 8/13.3.1852). År 1853 tillställde denne sällskapet en annan uppsats om klöverodlingen (A I 48 – U § 13/16.2.1853).

När sällskapet tog initiativet till en lärobok fanns det ännu inte någon läroinrättning för lantbruket. Boken var avsedd för självstudium. När dess andra upplaga kom ut hade sällskapet nyss grundat den första lantbruksskolan i vårt land, institutet på Mustiala. År 1845 utgavs i tryck Mustialadirektorn Sebastian Gripenbergs *Sammandrag af föreläsningar för Fogde Eleverne vid Finska Lantbruks Institut uti läran om Åkerbruk, Ängsskötsel och Kärrbruk samt Lantbruks Bokhålleri*. Vallväxterna rödklöver, vitklöver, timotej och alopecurus fick egna avsnitt i boken (s. 31–38) och ängsskötseln ett eget kapitel (s. 42–48). I institutets årsberättelse angavs vad undervisningen i ängsskötsel behandlat (A II 5 s. 357).

1.4.4 Hur pröva utvecklingsmöjligheter?

I sin lärobok och i sina till allmogen riktade skrifter höll sig sällskapet till det allmänt godtagna. ”Och kan det även vara rådligast för våra bönder att ej på eget bevåg våga många egna försök, så länge de ej hava mer färdighet att tänka klokt och säkert på egen hand” (D IV 2 s. 147), så formulerade Tengström sin och sällskapets inställning. – Att pröva nya möjligheter ankom på sällskapets upplysta medlemskår.

Det nya fördes fram i sällskapets medlemsblad, först *Dagboken* och senare *Underrättelser*. För att få innovationsförslag grundligt ventilerade gjorde sällskapet dem till ämne för prisfrågor. Emellertid avtog intresset för prisfrågorna med tiden och ofta fick sällskapet förgäves vänta på svar.

Sällskapet insåg självt att det inte räckte med teoretiserande. Det man trodde på borde prövas i praktiken. Somliga trodde att vägen till framgång gick genom specialisering. Så länge alla ägnade sig åt allt drevs ingenting framåt. I ett anonymt memorial av år 1800 (D IV 4 s. 95) hävdades att den som helt ägnade sig t.ex. åt ladugårdsskötsel med foder från artificiella ängar och beteshagar kunde som ingen annan med minsta kostnad och besvär driva ängsskötseln till otrolig höjd. Kort därefter ville Gabriel Hanelles i Libelitz att för olika grenar av lantbruket intresserade medlemmar skulle åtaga sig att helt specialisera sig på var sin gren. De samlade erfarenheterna skulle nyttiggöras av sällskapet. Själv erbjöd han sig att på sin gård ägna sig enbart åt artificiell ängskultur och åt en därefter ställd boskapsskötsel (D VI 4 s. 100). Sällskapet befarade emellertid att en långt driven specialisering skulle innebära alltför stora risker för att kunna tillrådas (A I 2 s. 310 – BU § 3/27.9.1800).

Också Böcker var fallen för teoretiserande, men samtidigt var han angelägen om att alla råd skulle vara stödda på säkra rön. År 1821 hemställde sällskapet om att få för försök och forskning använda sitt potatisanslag. Bland sådant som borde utredas nämndes ”ängars odling och besående med gräsfrö, besående av sveder med gräsfrö ibland den säd som sist utsås ...” (B I 9 nr 1349, Redogörelse 1821– s. 14). – Framställningen avslogs.

När prisfrågorna inte lockade fram författare föreslog Böcker att sällskapet skulle uppställa pris för dem som åtog sig att utföra försök. Sålunda utlovades tre pris à 50 rubel åt dem som i två år utförde försök med att övergödsla ängar med benpulver, kompost eller blott jord (A I 23 s. 67 b och 78 – P § 5/19.11 -bil. och § 4/3.12.1828, Redogörelse 1829– s. 58). – Ingen anmälde sig intresserad.

I den år 1831 tryckta fjärde årgången av sin *Tidning för Landthushållare* (s. 25–36) tog Böcker upp flera sådana spörsmål gällande ängsskötseln, vilka borde klarläggas genom försök, och i en notis i *Åbo Tidningar* (21/1832) hänvisades hugade försöksvärdar till Böckers tidning.

År 1834 skänkte handlanden Kingelin frön av olika gräsarter och önskade att sällskapet skulle förmå enskilda medlemmar att anställa försök med dem (A I 29 – P § 18/2.6.1834). Resultatet är okänt. Först när sällskapet fick överta Mustiala i Tammela för att där grunda ett lantbruksinstitut fick det möjlighet till en fortgående försöksverksamhet. År 1851 fick sällskapet av det Fria ekonomiska sällskapet i S:t Petersburg från England kommet frö av bl.a. klöver, timotej och rajgräs. Det utdelades för försök också på Mustiala. Resultaten därifrån har knappast mer än kuriositetsintresse (A I 46 s. 38 och 47 – U § 2/23.1 och § 4/28.2.1851 samt A I 54 – U § 3/1.4.1859 -bil.).

I brist på en ordnad försöksverksamhet måste bedömningen av omtalade innovationers värde baseras på utbyte av praktiska erfarenheter. Mot slutet av denna period skapade sällskapet ett nytt forum för information och utbyte av erfarenheter upplysta jordbrukare emellan. Enligt förebild närmast från Sverige anordnade sällskapet i anslutning till sitt femtioårsjubileum det första allmänna lantbruksmötet i Finland. Det andra hölls år 1850 och det tredje två år senare. De två första mötena hölls i Åbo och det tredje på Mustiala. Alla tre räknade över hundra deltagare, nästan idel ståndspersoner. Mötesprogrammet upptog några tiotal frågor av vilka blott några få hann grundligt diskuteras. Från de två första mötena utgavs diskussionsprotokollen i tryck. En av det första mötets notarier, apotekaren J.G. Hammar Dahl, utgav vid denna tid tidningen *Teknologen*. Dess mötesreferat kompletterar den tryckta mötesberättelsen. Det tredje mötets sekreterare dog kort efter mötet, men mötet skildrades av deltagare i *Finlands Allmänna Tidning* och likaså i tryck av J. Arrhenius från Sverige. Av de 41 frågorna vid det första mötet gällde nr 17–22 ängsskötseln eller klöverodlingen, frågan nr 3 växelbruket och fråga nr 4 den närliggande frågan om förhållandet mellan fodertillgång och åkervidd. Alla blev de behandlade. Programmet för det andra mötet upptog 56 frågor, av dem tre om växelbruket, två om skötseln av gamla ängar, tre om vallodling och två om höbärgningen. Av det tredje mötets 41 frågor rörde två ängsskötseln och två växelbruket. De tre mötenas behandling av dessa frågor ger en bild av hur man på välhävda jordbruk var på god väg från ängsskötsel till vallodling.

1.4.5 Särskilda förbättringar

1.4.5.1 Torrläggning och ökad areal för foderproduktion

När man såg sig om efter möjligheter att öka fodertillgången och att sålunda förbättra åkrarnas växtkraft låg det närmast till hands att utvidga den foderproducerande arealen. En möjlighet därtill erbjöd de väldiga myrmarkerna. Det hade påvisats redan i ett av de första förslagen till lärobok (D VI 1 s. 134).

När Böcker redogjorde för sin resa i Vasa län år 1815 beskrev han inte bara vad som var vanligt, utan visade också såväl på sporrande föredömen som på varnande resultat av torrlägningsföretag (Underrättelser 2/1823 s. 10 och 12).

År 1821 avgav sällskapet efter ett grundligt utredningsarbete ett av KMt fyra år tidigare inbegärd betänkande om medel att befodra uppodlandet av kärr och

mossar (Underrättelser 7/1826 s. 1–25). Inledningsvis lät sällskapet veta hur det självt gett spridning åt på olika håll använda metoder att uppodla kärr. Ängsskötseln nämndes knappast i betänkandet, men väl i de uppsatser vilka sällskapet som resultat av sitt utredningsarbete åren 1818, 1820 och 1822 lät införa i almanackorna.

Ett nära samband med kärrodlingen hade de av sällskapet omhuldade sjöfällningarna. Om dem skaffade sig Böcker egen erfarenhet på sin gård Tainus i Jurva. Vad han genom egen och andras erfarenhet kommit till lade han fram i ”Några råd för dem som uttorka sjöar för att göra dem gräsbärande” (Underrättelser 2/1823 s. 107–112). Här framhöll han själva sjöns och strandmarkens värde för foderproduktionen.

1.4.5.2 Uppdämning för att utvinna ängsmark

I sitt betänkande om kärrodlingen nämnde sällskapet (s. 8) ett i Kuusamo och vissa trakter av Karelen använt sätt att skaffa sig ängar genom uppämning. Sättet hade nämnts redan år 1801 i ett brev från kyrkoherden G.R. Appelgren i Muhos (Dagboken 1802 s. 134, A I 4 s. 257 – BU § 2/12.2.1802). Liknande uppgifter hade han tidigare delgivit Patriotiska sällskapet, som i *Ny Journal uti Hushållningen* (1790 s. 80–87) infört hans uppteckning av ”En Finsk Bondes märkeliga Upodlingar och Upodlingssätt”. Metoden nämndes också av Bladh och Winter i deras kommentarer till läroboksförslaget (D VII 7 s. 298 och Underrättelser 5/1816 s. 9).

Utförligast beskrevs metoden av Deutsch i hans reseberättelse (Handlingar 3 s. 294 och 379). Enligt den byggde man dammar i bäckar och bragte genom dem ovanför liggande myrmarker att översvämmas. Myren borde stå täckt av vatten till två alnars djup över vintern 2–5 år i följd: ”Träden förruttna härunder, uppryckas jämte mossan av isen om våren och gräset anskjuter.”

Redan år 1806 gav sällskapet en silverbägare som uppmuntran åt en Kuusamobonde som anlagt dämmningspator och till gräsväxt befordrat oländig mark (D V 7 s. 114 och A I 8 s. 65 – P § 7.11/14.4.1806), men ännu året efter det att sällskapet avgett sitt betänkande ansåg det sig behöva förklara metoden då det i ett cirkulär ställde 30 statistiska frågor, bland dem: Har någon på orten genom uppämning odlat oländiga kärr? Vad har man därvid erfarit? (B I 10). Svaren visade inte att metoden skulle ha fått spridning utom i Ijo (Underrättelser 4–8/1824).

1.4.5.3 Ängsbevattning

Uppämning kunde också tillgripas för att förbättra årsväxten. Uppämning i detta syfte hade rekommenderats redan av Bladh i hans år 1801 prisbelönade skrift om lantbrukets hinder (Handlingar 1 s. 93) samt behandlats i läroboksförslagen (D VI 1 s. 136 b och D XXI 3 s. 81) och i Bladhs och Winters kommentarer till dem (D VII 7 s. 301 och Underrättelser 5/1816 s. 5). När Böcker bereste Vasa län 1815 påvisade han outnyttjade möjligheter till ängsbevattning genom uppämning (Underrättelser 2/1823 s. 15) och då K.G. Sundvik år 1817 svarade på frågor om jordbruket i Korsholm nämnde han att den s.k. Söderfjärden genom uppämning ”gjorts till fruktbar och ganska lönande äng” (D XXIII 6 s. 75 b).

Vid det år 1847 anordnade lantbruksmötet diskuterades frågan ”Är ängsvattning, antingen genom uppdämning eller översilning, någonstades i Finland försökt och med vad framgång?” Det visade sig att intresset främst riktade sig mot den hos oss ännu föga prövade översilningen som bevattningsmetod (Mötesberättelsen s. 113, 114, 306, 321 och 353).

Följande år beviljade sällskapet studeranden Per Östring ett räntefritt lån för att i Danmark studera ”den nyaste metoden att vattna ängar” (A I 43 s. 99 – U § 8/11.4.1848). Beslutet motiverades med att ”konsten att genom vattning förhöja ängars fruktbarhet i Finland vore nästan okänd och åtminstone enligt vetenskapliga grunder ingenstades utförd”. Likväl hade sällskapet redan år 1844 gjort en framställning om en statsanställd agronom med uppgift att bistå vid torrlägningsföretag och vid ängsvattning (B I 19 s. 205).

Intresset för ängsvattning tilltog emellertid och år 1851 lät agronom I.W. Hoving sällskapet veta att många av dess medlemmar bett honom besöka dem för att verkställa nyare, mindre allmänt kända arbeten såsom ängsvattningar (D XXIII 17 s. 471).

1.4.5.4 Jordförbättring och gödsling

Även om man ansåg att ängens uppgift var att trygga åkers växtkraft insåg man att också ängen behövde tillföras näring. Jordförbättring av äng hade behandlats redan i förslagen till lärobok (D IV 2 s. 28 b och D VI 1 s. 136) och enskilda medlemmar hade lagt fram sina erfarenheter (D IV 4 s. 48). Vid tiden för sällskapets stiftande höll A.J. Winter på med att till åker och äng omvandla Karinko mosse utanför Åbo. Senare redogjorde han utförligt för hur han gått till väga (Underrättelser 5/1816 s. 32–53).

Böcker ägnade jordförbättringen och gödslingen stort utrymme i sina almanacksuppsatser (Yhdeksänvuotiset neuvot s. 15–29). I sin *Tidning för Landthushållare* (tredje årg. s. 43) ivrade han för att gödselvattna ängarna.

Vid lantbruksmötet år 1847 ägnades förfaringsättet vid förmyandet av gamla ängar stor uppmärksamhet. Följande år beskrev Lantmannasällskapet i Ilmola det där utvecklade kytlandsbruket med lerslagning och ängsläggning (D XVIII 1 s. 119).

1.4.5.5 Bättre växter och utsäde

Diskussion om växtvalet

En så erkänd auktoritet som Bladh ansåg att vår flora erbjöd ett gott nog material för foderproduktion (Handlingar 1 s. 93). Han var inte ensam om sin åsikt (D XXI 3 s. 80). Andra såg sig om efter nya foderväxter.

Alla var ense om att marken inte fick lida brist på frö, så som det kunde gå om ängen alltid slogs innan fröet mognat. I sina kommentarer till *Läroboken* rekommenderade Bladh (D VII 7 s. 300b–302) ”att den äng, som ena året först avslås, blir den andra i ordningen det påföljande året och sommaren därefter den tredje och så vidare. Inom ett omlopp av fyra eller fem år hinner då olika ört- och grässlåg [...] åtminstone en gång fälla mogna frön.” Bättre var dock att samla frön av de bästa arterna och så dem på för dem lämpliga jordar.

I andra kommentarer framhölls att det frö som kunde insamlas från ladbottnar och liknande ofta inte nått full mognad och att det var bättre att på dikesrenarna med handskära för torkning och tröskning ta till vara önskvärda fröbestånd (D VII 7 s. 310 b och Underrättelser 5/1816 s. 18). Ladbottnarnas frö gav ju inte heller bättre växter än man haft. I sina almanacksuppsatser återkom Böcker (1836) med hithörande råd.

De gräsväxter som sällskapet främst förde fram var ängskampen eller timotejen och ängskavlen eller *Alopecurus*. Timotejen var allmän vilt växande, men ängskavlen tycks ha varit föga känd. När Winter år 1799 började odla upp Karinko äng utanför Åbo fick han snart goda erfarenheter av båda grässlagen, men prisade särskilt ängskavlens uthållighet (Underrättelser 5/1816 s. 17 och 49). År 1824 infördes i *Underrättelser* (4 s. 52) en ”Kort underrättelse om grässlaget ängskavlen, om dess nytta och odlingssätt”. Uppsatsen har insänts ”av en gammal och erfaren lantushållare” som redogjorde för egna erfarenheter från en ö i Åbo skärgård. Det leder tanken till N.G. af Schultén på Prosvik i Nagu. Författaren ansåg ängskavlen ofta vara mer odlingsvärd än timotejen. Själv hade han år 1788 fått det första utsädet från Norrköping och trodde växten vara vilt växande så sällsynt att den ej med skäl kunde räknas bland Finlands inhemska växter. – De två uppsatserna låg uppenbarligen till grund för en sannolik av Böcker skriven artikel i *Åbo Tidningar* 42–44/1835 ”Om grässlaget ängskavle, vanligen benämnt *Alopecurus*”.

Också andra gräs väckte intresse. I en svensk tidning hade major F. von Zansen 1816 sett uppgifter om *Agrostis stolonifera* och *Poa aquatica*. Han bad sällskapet om frö och odlingsråd (D XXIII 3 s. 77, A I 13 s. 2 b – P § 2/2.12.1816). Från Söderkulla i Helsinge meddelade F.C. Rosvall att han hade funnit *Agrostis capillaris* odlingsvärd. Vidare hade han goda erfarenheter av att vid uppodlandet av mossbelupna ängar om hösten vända fältet och följande år beså det med havre och tåtel. Tåtelängen växte utan gödsel och fick mossan att multna (D XXIII 6 s. 208). Sällskapet fann rönen värda att ges spridning (A I 16 s. 154 b – BU § 6/31.8.1820).

Under sin österbottniska resa 1815 hade Böcker spekulerat om bättre växter och nämnt utom *Agrostis stolonifera* bl.a. *Phalaris arundinacea* och *Epilobium angustifolium* (Underrättelser 1/1823 s. 73). År 1822 uppställdes på J.P. Timms förslag (D IV 1 s. 315) för tävling: ”Uppgift om odlingen utav någon i Finland förut oförsökt inhemska och utländsk foderväxt. Kanna *Epilobium angustifolium* och *hirsutum* i sådant avseende rekommenderas och huru böra de i sådan händelse odlas?” (A I 18 s. 68 – P § 7/2.11.1822). Sex år senare måste frågan som obesvarad återtagas (A I 23 s. 85 b – P § 3/1.12.1828). Likväl ville Böcker så sent som år 1835 tala för *Epilobium* (A I 30 – ÅU § 2/23.12 -bil.); detsamma gäller gröe, tåtel, vicker och vial (Almanacken 1836).

Också växtligheten i sjöarna kunde enligt Böcker förbättras. Sålunda uppgav han sig ha med framgång gett fräken spridning genom plantering (Underrättelser 2/1823 s. 111). – Redan tidigare hade Winter redogjort för sina erfarenheter av att sprida rövassen (Underrättelser 5/1816 s. 5).

Klövern i särställning

Mest har sällskapets arkiv och skrifter att berätta om klöverodlingens införande. De tidigaste uppgifterna gäller alsikeklöver. Dess värde hade prövats i Borgåtrakten (Dagboken 1801 s. 38).

En avgörande impuls att införa klöverodling fick sällskapet tidigt västerifrån. I juni 1801 anmälde Porthan att bergsrådet S.G. Hermelin i Stockholm hade sänt 20 skålpund klöverfrö och 20 skålpund timotejfrö för utdelning samt lovat att längre fram redogöra för odlingen. Sällskapet beslöt fördela gåvan i ransoner om högst fem skålpund klöverfrö och ett halvt skålpund timotejfrö (A I 3 s. 117 – P § 1/1.6.1801, Dagboken 1801 s. 97). Allmänheten underrättades genom *Åbo Tidningar* (nr 43) och sällskapet betygade Hermelin sin tacksamhet för gåvan, som ”i en framtid skall bereda nya och rika utvägar till finska ladugårdarnas utvidgande och vidmakthållande” (B I 1 s. 86).

Ett år senare meddelade Porthan att Hermelin hade tillställt sällskapet ytterligare 100 skålpund klöverfrö för utdelning och dessutom 50 riksdaler att utges som premium ”åt den finska jordbrukare som vederbörligen styrker sig allra först hava av egen växt gjort insamling av något betydligare kvantum moget och fullgott klöverfrö” (A I 4 s. 147 – P § 6 och 10/1.7.1802). Nu hade Hermelin redogjort för sina erfarenheter av klöverodling (Dagboken 1802 s. 103). Sällskapet tackade och lovade att efter sin bästa övertygelse söka med alla krafter bidra till att ändamålet nåddes (B I 1 s. 178). På förslag av BU beslöt sällskapet fördela prissumman på fyra premier, den största för den som producerat minst 100 skålpund och den minsta för minst 25 skålpund. Någon tävlingstid fastställdes inte (A I 4 s. 211 – P § 10/15.10.1802 och Redogörelse 1801 s. 32).

Länge fick sällskapet förgäves vänta på tävlingsdeltagare. Hösten 1806 fick det ett protokoll från en sockenstämma i Helsinge kyrka 26.5.1806 med en redogörelse för lagman J.W. Hisingers klöverodling på Königstedts gård (A I 9 s. 5 b – P § 7/1.12.1806). Det har inte återfunnits och det föranledde inga åtgärder.

I det följande år tryckta andra häftet av *Underrättelser* (s. 35 och 38) uppmärksamgjorde sällskapet sina medlemmar på de utlovade premierna och två år senare kunde det utdela en belöning om 20 riksdaler till A. de la Chapelle på Undermalm i Tenala. Denne hade enligt ett till hans ansökan fogat syneinstrument skördat över 100 skålpund klöverfrö (D IV 4 s. 364, A I 10 s. 42 – P § 4/1.9.1809). År 1807 hade han skaffat sig 12 skålpund frö från Sverige och sått det på 16 kappland. I sin ansökan om premien redogjorde han också för hur fröet tröskats med en hemmagjord maskin. – Fler ansökningar om den av Hermelin utlovade belöningen finns inte antecknade.

Under 1840-talet ägnades klövern ökat intresse. År 1840 utlyste sällskapet en prisfråga om klöverodlingen och särskilt om fröskörden (A I 35 – BU § 1/28.4.1840). Skriften borde baseras på egna rön och ådagalägga icke allenast vinsten av ökad fodertillgång, utan också klöverodlingens inflytande på åkerjorden och på följande grödor. Sex år fick sällskapet vänta på ett svar (D XVIII s. 28 och A I 41 s. 122 – U § 8/30.11.1846). Svaret var informativt, men tävlingstiden hade gått ut.

Sitt värdefullaste resultat fick prisfrågan genom att den föranledde de la Chapelle att utan att tävla om priset år 1843 utge en bok *Om odling av klöfwer och tjenligaste sättet för dess allmännare införande wid jordbruket i Finland*. Hans bok var ”grundad förnämligast på den inhemska erfarenhet som, börjad redan 1806, väl sedermera tidtals varit avbruten, men de senaste tio åren utan avbrott blivit fortsatt vid klöverodlingens bedrivande på särskilda sätt efter godkända grunder”. Särskild uppmärksamhet ägnade han klöverns införande i växelbruket samt fröskörden. Boken avslutades med en förhoppning om att sällskapet skulle införskriva och förmedla utsäde.

De erfarenheter som man fram till mitten av 1800-talet hade vunnit av olika vallväxters värde lade man fram vid det första allmänna lantbruksmötet år 1847. Framst gällde diskussionen då klövern.

Åtgärder för att förbättra växtbeståndet

Sannolikt var det Hermelins gåva som föranledde ”en hög herre som vill vara onämnd” att skänka sällskapet 50 riksdaler att utges som premie till den allmogeman som besått två tunnland med timotej och två med alopecurus (A I 4 s. 226 – P § 11/1.11.1802). Genom landshövdingarna underrättade sällskapet allmogen om gåvan, men ingen anmälde sig för premiering trots att sällskapet förklarat sig villigt att förmedla utsäde till den som önskade tävla om den utlovade premien (Redogörelse 1802– s. 19 och B I 1 s. 319).

För att trygga spridningen av önskade växter framlade Wibelius redan 1802 ett förslag. I detta fall gällde det vicker. Ett par veckor efter beslutet om hur Hermelins gåva skulle disponeras beslöt sällskapet på Wibelius förslag att från Stockholm anskaffa fem tunnor vicker för att fördelas på tio possessionater. Dessa borde av första skörden återbetala den dubbla mängden och denna utdelas på samma villkor ”och så vidare i progression till dess denna nyttiga foderväxts odling kan åtminstone i några trakter av landet bliva rotfäst, för att sedermera genom exemplets och övertygelsens förenade styrka än vidare utspridas” (A I 4 s. 227 – P § 12/1.11.1802 och Redogörelse 1801– s. 16). Arkivet låter inte veta resultatet av dessa bemödanden.

Vid samma tid yrkade Wibelius på sällskapets stöd för att hjälpa allmogen i Karkku att förbättra sitt lantbruk genom att nedlägga mager åker till äng (D IV 4 s. 286, A I 5 s. 217 och 332 – BU § 4/26.11.1802, EU § 3/9.2.1803). När han kort därefter blivit landshövding i Kuopio utverkade han hos KMt medel för att på försök uppodla några överloppsjordar och utsprida kunskap om ängsodling med frösådd. I hans län fanns emellertid inte frö att få och han bad sällskapet skaffa honom tre lispund timotejfrö och halvtannat lispund klöverfrö, eventuellt även frö av knylhavre.

Själv hade Wibelius redan skördat klöver- och timotejfrö på 20 kappland. För att få odlingen allmän behövdes enligt honom endast exempel och tillgång på utsäde. Därför hemställde han om att sällskapet skulle utlova premier för varje hundra skålpund som på städernas jord i Finland voro producerade (D XXIII 8 s. 89). Sällskapet ansåg emellertid att det vore stridande mot författningarna att så gräsfrö på städernas jord (A I 7 s. 197 – BU § 9/31.10.1805).

Snart kom Wibelius på ytterligare ett sätt att få bättre växter spridda. Vid sällskapets första plenum 1807 upplästes en skrivelse från KMt som lät sällskapet veta att landshövdingen i Kuopio hade anmält att brist på gräsfrö gjorde det svårt att odla den ängsmark som tilldelats soldattorpen i Rautalampi. Sällskapet anmodades därför att ”till befrämjande av artificiella ängsskötseln i Rautalampi socken” förse landshövdingen med tjänliga gräsfrön till lindrigaste pris som erhållas kunde (D I 1 s. 37 och A I 9 s. 7 – P § 2/2.1.1807).

Sällskapets fröförmedling

Wibelius initiativ gav anledning till att sällskapet för en lång tid engagerade sig i att förmedla utsäde. Redan ett år tidigare hade Tengström föreslagit att sällskapet skulle för sina medlemmars räkning införskrifta gräsfrö från Stockholm, om sådant ej fanns till salu i Åbo. Sällskapet fann då sin mellankomst onödig (A I 8 s. 10 – P

§ 11/15.11.1805). Nu beslöt sällskapet att höra sig för hos handlande i Åbo och att genom annons utröna utsädesbehovet. Endast en rekvirent anmälde sig och det av Wibelius för överloppsjordarna önskade utsädet lyckades man så när som på knylhavren uppbringa i Åbo (A I 8 s. 31 och 52 – P § 7/2.1 och § 7/1.4.1806, B I 2 s. 28, Redogörelse 1805– s. 9).

För att utröna tillgången i Stockholm på frö av olika slag vände sig sällskapet till doktor C.B. Rutström (A I 8 s. 166 och 79 – BU § 2/30.4 och P § 2/16.5.1806, B I 2 s. 56 b). Denne hade år 1799 utsetts till sällskapets sekreterare efter Wibelius, men föredragit att flytta till Stockholm och bli sekreterare i Patriotiska sällskapet. Rutströms utförliga svar finns i behåll, likaså kommentarer av professorerna J. Pipping och C.N. Hellenius, åt vilka sällskapet överlätit att bestämma vilka fröslag och mängder som skulle anskaffas (D XXIII 8 s. 91–93, A I 8 s. 99 – P § 3/1.7.1806). I slutet av sommaren antecknades att de genom Rutström upphandlade partierna om 300 skålpund rödklöver och 100 skålpund timotejfrö hade anlänt. Utsädet överläts till akademiträdgårdsmästaren till försäljning (A I 8 s. 126 och 132 – P § 6/7.9 och § 3/1.10.1806). Redan en månad senare beslöt man beställa ytterligare 300 skålpund klöverfrö.

Följande höst lät Wibelius sällskapet veta vad han behövde för soldattorpen i Rautalampi: 150 skålpund timotej och 50 skålpund klöverfrö (D XXIII 8 s. 97). Sällskapet vände sig till akademiträdgårdsmästaren, men han hade redan sålt allt det honom anförtrodda utsädet. Det visade sig att frö inte kunde uppbringas i Finland, varför det beställdes från Sverige (A I 9 s. 60 b och 63 – P § 1/15.9 och § 1/15.10.1807). Leverantör var ryttmästaren G.D. Silverstolpe (A I 10 s. 1 b – P § 3/16.11.1807). Innan utsädet hunnit sändas från Åbo till Kuopio bröt kriget ut och avbröt förbindelserna. Sällskapet beslöt då att genom annons salubjuda 200 skålpund timotej och 50 skålpund klöverfrö (A I 10 s. 22 och 28 b – P § 9/2.5 och 5/1.10.1808).

Länge syns sällskapet inte ha anlitat akademiträdgårdsmästaren för fröförmedling. När Böcker övertagit sekreterarposten öppnade han på sällskapets anmodan ”en handel med frön till de allmännaste slag av gräs- och foderväxter” (D IX 2 s. 168). Protokollen för 1814–1816 saknas, men uppenbarligen stöddes han av sällskapet med ett räntefritt lån (Redogörelse 1814– s. 12 och 1820– s. 18, Underrättelser 7/1817 s. 77). – Senare tycks Böcker ha varit inställd på att själv producera utsäde till avsalu (A I 22 s. 106 e).

I *Åbo Tidningar* (59/1820) införde Böcker en lovordande uppsats ”Om Alsikewäplingen” och avslutade den med upplysningen att rekvisition av frö kunde göras hos Hushållningssällskapets sekreterare ”där ett parti av samma frö blandat med timotej även för närvarande finnes att tillgå för 14 skillingar riksgäld per skålpund”. Detta gav friherre A. Cedercreutz på Kjuloholm anledning att varna för att i försäljningsfrämjande syfte framlägga överdrivna skördeuppgifter (D XXIII 6 s. 235). Samtidigt redogjorde han för sina egna erfarenheter av åtta års odling av alsikeklöver och timotej.

Alopecurus försökte sällskapet sprida också genom gratis utdelning av frö. År 1824 ingick i dess *Underrättelser* (4 s. 126) en notis: ”Jämte detta häfte följer ett litet paket med frö av ängskavle till en och var av respektive H H Prenumeranter å denna årgång av Underrättelserna.” – År 1835 antecknades att handlanden Kingelin skänkt hundra paket om åtta lod alopecurusfrö (A I 30 – ÅU § 8/23.2 och P § 6/2.3.1835). Sällskapet sände fröet till landshövdingarna med en anmodan att utdela paketen ”till omtänksamma lanthushållare” för att därmed anställa försök

enligt anvisningar som skulle ges i almanackan (B I 17 s. 120 och D XXIII 16 s. 247).

I sällskapets sista, år 1826 tryckta, *Underrättelser* (8 s. 102) meddelades att i sällskapets hus finns till salu frö av ängskavle, timotej, holländsk klöver, alsikeklöver och vicker. Denna av Böcker skötta fröhandel bragtes sannolikt till ett slut av Åbo brand 1827 och en lång tid framåt fanns det knappast förutsättningar för att återuppta verksamheten.

Våren 1843 föreslog ordföranden för sällskapets Utskott eller styrelse, friherre S.W. von Troil, att sällskapet med ett räntefritt förlagskapital skulle bispringa den handlande som åtog sig att hålla allmänheten till handa holländskt klöverfrö till billigaste pris (A I 38 – U § 8/24.3.1843). Utskottet gillade förslaget och träffade överenskommelse om saken med sin ledamot kommerserådet Kingelin (A I 38 – U § 2/6.4, § 5/12.4 och §§ 14–15/13.9.1843 och D II 5 s. 202). Allmänheten underrättades genom en annons i *Åbo Tidningar* (38/1843, B I 19 s. 145) om att Kingelin åtagit sig att årligen från Holland införskryva frö av rödklöver och att saluhålla frö också av vitklöver och av grässlåg. Rekvisition kunde göras inom augusti.

I sin årsbok kunde sällskapet konstatera att det ”med sann tillfredsställelse erfarit att denna anstalt uppfyllt sitt ändamål” (Redogörelse 1842– s. 11). Kingelin fick förmedla frö också till Mustiala för att komplettera det som där kunde hop-samlas på höskullen (A II 5 s. 502 – FU § 1/9.6.1843). Vid Kingelins död överfördes lånet på hans son, som fortsatte verksamheten (A I 44 – U § 3/26.2.1849).

När senaten år 1844 anmodade sällskapet att yttra sig om utvägar att anskaffa och i landet utsprida tjänliga foderväxter, förordade sällskapet att ”upplag av gräsfrön, förnämligast av ängskavle och ängskampe i landsorterna föranstaltats, för att dels emot billigt pris hållas till avsalu, dels såsom premier gratis utdelas åt dem som genom ängsodlingar sig i synnerhet utmärkt” (B I 19 s. 268). Sällskapet tillstyrkte också det förslag som guvernören i Vasa gjort i sin berättelse för år 1843. Han hade föreslagit ”uppköp av för landsorten anpassade gräsfröarter att tillhandahållas länets jordbrukare, dels emot erläggande av full betalning eller till nedsatt pris, dels till utdelning gratis åt medellösa hemmansinnehavare.”

Guvernören föreslog också premier ”för uppodling eller iståndsättande av en viss arealvidd äng”. Sällskapet tillstyrkte, men framhöll att arealen inte borde vara den enda premieringsgrunden.

Under hela denna långa tid med dess trevande strävan att tillföra foderproduktionen bättre växter gick sannolikt utsädet vanligaste väg, såsom den alltid gjort, från gård till gård. Ett exempel ger de la Chapelles framställning 1842 om belöning åt inspektoren på Lindö gård i Tenala (D VIII 19 s. 177). Bifogade intyg vittnade om att från Lindö erhållet klöverfrö och gårdens föredöme hade förmått också grannar att börja med klöverodling.

1.4.5.6 Växelbruk

Ensidig spannmålsodling uttömde jordens växtkraft, det var sällskapets stiftare eniga om, likaså om det i jordbrukets föregångsländer prövade växelbrukets principer. Enligt dem borde olika slags grödor årligen växla om.

Västerifrån fick man tidigt uppgifter också om praktiska erfarenheter av växelbruk och av att förnya ängen genom att plöja den för ny sådd i skyddssäd (D IV 4 s. 306 och 312), och man fann rönen till en del värda att ges spridning (A I 5 s. 260 och 288 – BU § 6/13.5 och § 2/25.8.1803).

I det tryckta förslaget till lärobok fick växelbruket ingen plats, men väl skymtar det i otryckta förslag (D IV 2 s. 29, D XXI 1) – låt så vara endast i form av rådet att plöja upp gammal äng och ta några havreskördar innan fältet ånyo insås till äng. Kort efter det att Tengströms lärobok getts ut föreslog han (D VI 4 s. 274) att sällskapet skulle uppställa en prisfråga för att få ett på långvarig erfarenhet grundat svar på tvistefrågan om cirkulationsbrukets lämplighet för Finland. Sällskapet gillade förslaget och gav god tid för frågans besvarande (A I 6 s. 267 – BU § 6/19.9.1804), men trots att tävlingstiden förlängdes inlämnades blott tre svar (D VI 1 s. 179, 189 och 202). Den tidens mycket bristfälliga protokoll ger dem en knapphändig bedömning (A I 10 s. 28 och 44 – P § 2/1.1.0.1808 och § 7/2.10.1809). Svaren innehåller dock utöver en del teoretiserande också uppgifter om praktisk erfarenhet av bemödanden att anpassa växelbrukets principer till föreliggande möjligheter, därtill även konkreta förslag.

Efter tävlingstidens utgång fick sällskapet ytterligare ett svar (A I 11 s. 14 b – P § 5/1.11.1810). Det ansågs värt att tryckas och utgavs separat 1811: *Afhandling om Cirkulations-bruks antaglighet i Finland*. Författaren var magister U.F. Mallén. Han bemötte i Sverige framförda skäl för växelbruket och kom till slutsatsen att vårt lands klimat och brist på arbetskraft gjorde att cirkulationsbruket ännu inte på länge kunde tillrättas som allmän odlingsmetod. ”Att man på ett tunnland gödd åker, som med gräsfrö besås, kan skörda mer än på tio tunnland bördig äng” var välkänt, men den rika skörden hann sällan fås väl bärgad. Ängarnas glesa växt kunde skördas under en lång tid och var lätt att få torkad till hö.

Alla omfattade inte Malléns resonemang om de dåliga förutsättningarna för att i vårt land införa det längre söderut utformade växelbruket. Många ansåg att det kunde och borde modifieras.

De efter napoleonkrigen sjunkande spannmålsprisen fick framsynta män att ompröva vårt lantbruks inriktning. Sällskapets *Redogörelse* för det verksamhetsår som började hösten 1819 (s. 3) inleddes med ett konstaterande av att framtiden låg i ladugårdsskötseln. Foderproduktionen måste ökas genom växelbruk. Hur man i praktiken prövade sig fram visar svaren på sällskapets enkät 1822 (se avsnitt 1.4.1) och ett brev från Lappfjärd 1821 (D IV 3 s. 1).

År 1823 införde Böcker i *Underrättelser* (3 s. 33–88) Kreyssigs svar på en av den preussiska vetenskapsakademien uppställd prisfråga om växelbruket. Svaret innehöll mycket teoretiserande men också i praktiken prövade förslag till växtföljder på olika jordarter. I en not sade Böcker: ”Om fritt växelbruket, uti sin stora, genom sina följder förvånande tillämpning, vid närvarande hushållsförhållanden ännu icke kan hos oss äga rum, skall likväl en och var tänkande och forskande lantbrukshållare ofelbart vinna mycket på studerandet av sådana skrifter [...]”

Tre år senare framlade Böcker själv i en almancksuppsats efter en del teoretiserande ett förslag till växtföljd. Hans syfte var att hjälpa torparna att utnyttja sina ofta stora hushålls arbetskraft för inkomstbringande verksamhet genom linodling och linnelöjd. Han föreslog växtföljden potatis – korn med insädd – 4 års gräsväxt – lin. För att få cirkulationen prövad vände sig sällskapet till sju av sina ivrigaste medlemmar och bad dem förmå lämpliga hushåll att mot 15 rubels årlig

ersättning i åtta års tid följa almanackens odlingsplan (B I 14 s. 42 b). I sin vädjan till de sju sade Böcker: ”För den som uppmärksam följer jordbrukets ställning inom vårt land och uti hela det nordliga Europa är det inget tvivel underkastat det lanthushållningen nästan överallt kommer att taga den riktning att ladugårds-skötsel, ängsodling samt produktion utav foder och handelsväxter skola vinna en större uppmärksamhet än hittills, och att detta utgör en av de förnämsta utvägarna att häva den svåra konjunktur, som uti mer än ett decennium betungat jordbruket och nedtryckt spannmålsprisen vida under vad de sannolikt nu borde vara, och vad jordbrukets trevnad ovillkorligen fordrar. [...] En för vårt land ypperlig utväg att förena ängsförbättring med produktion av handelsväxter är det cirkulationsbruk av lin och gräs, som begagnas uti Norden [...] Huruvida ängarnas upplöjande och besående med gräsfrö är den ängsförbättringsmetod, som med största förmån kan allmännast vidtagas är en fråga om vilken sällskapet här icke kan ingå i detalj, utan åberopar det en uppsats som sällskapets sekreterare låter inflyta i Tidning för Landthushållare.” I tidningens tredje årgång (s. 33–45) ingår uppsatsen ”Om odling af Lin på Linda”. Som ett alternativ till den tidigare föreslagna växtföljden anfördes nu lin – havre – gödslad potatis – korn med insädd – gräs i 5 eller 6 år. Kort härefter lämnade Böcker sekreterarposten och uppgifter om försöksodlingar saknas.

Den senare av Böckers växtföljder låg ganska nära det s.k. koppelbruket med dess långvariga betes- och slåttervallar. Likväl hade Böcker några år tidigare utdömt det som föga lämpligt för Finland. Det gjorde han i en utförlig recension i första årgången av sin *Tidning* (s. 27–40) av friherre von Rosens på tyska i S:t Petersburg utgivna skrift om koppelbruket i Östersjöprovinserna. Böcker förkastade koppelbruket men ivrade för att gamla ängar skulle omläggas genom att brytas och besås på nytt efter en eller ett par spannmålsskördar. Skillnaden mellan detta bruk och koppelbruket såg Böcker sannolikt i att von Rosens koppelbruk främst skulle ge bete, inte hö.

År 1835 fick sällskapet ett anonymt svar på en prisfråga om skolor. Författaren erbjöd sig att ställa sin gård norr om Viborg till förfogande för ett lantbruksinstitut. Författaren var sannolikt C.F. von Fieandt och gården Kananoja. Författaren sade sig ha varit med i de svenska truppers kampanj mot Napoleon i Mecklenburg–Brabant och därunder fått se ”härligt växande åkerfält” i växelbruk. Återkommen till Sverige hade han fått se växelbrukets principer med framgång tillämpade. År 1824 hade han tillträtt sin gård i Finland och där börjat ersätta det gamla treskiftesbruket med ett cirkulationsbruk, som han ingående beskrev. – Klöver- och timotejfrö hade han anskaffat genom grosshandlare Rosenius i S:t Petersburg (D X 13 s. 165).

Det var emellertid inte i östra, utan i västra Finland som lantbruksinstitutet placerades: på Mustiala överstelöjtnantsboställe i Tammela. När sällskapet år 1840 fick överta gården drevs den i tvåskiftesbruk. Redan det året föreslog institutets direktor Sebastian Gripenberg en sexårig växtföljd i liten skala, vilket gav institutets inspektör, kapten J. Bremer anledning att utförligt framlägga sin syn på hur växelbruket borde införas (A II 5 s. 162 och 269 – FU § 46/28.8.1840 och § 4/3.8.1841). Han ansåg att de gamla hårdvallsängarna småningom borde inryckas i ett 6–8-årigt växelbruk genom att plöjas upp, gödslas med benmjöl och efter ett år med havre, följt av ett år med havre och rotfrukter, få bära råg med insädd av gräsfrö.

Under Gripenbergs tid gick man endast försöksvis fram (A II 5 s. 335, 491, 502 och 774 – FU § 1.5/9.3.1842, § 3/24.3 och § 1/9.6.1843 och § 2/6.11.1845). Gripenberg såg dock ängarnas förbättrande och kärrens uppodlande som en grundförutsättning för att åkerbruket på Mustiala skulle bli det mönster det borde vara (A II 5 s. 715).

Under Carl Collins direktorat beslöt man indela all åker för växelbruk och pröva tre cirkulationer: två 6-åriga och en 9-årig (A I 46 – FU § 12/9.7.1851). I sin 3.7.1855 avgivna årsberättelse sade den nya direktorn Frans Pippingsköld (A I 50) att under det ingående året all åker om 164 tunnland skulle fås inordnad i de tre cirkulationerna. Till denna åkerareal kom ”ängs- och kärrodlingar” som plöjdes upp, besåddes med råg och insåddes med timotej.

Innan sällskapet hade hunnit självt på Mustiala skaffa sig erfarenhet av växelbruket hade några av dess medlemmar prövat sig fram på egna gårdar. Vid det första allmänna lantbruksmötet 1847 hörde växelbruket till det man mest diskuterade. Det togs upp under frågan nr 3: Vilket slags växelbruk är, med Finlands i allmänhet knappa gödseltillgångar, det förmånligaste? och under frågan nr 4: I vad förhållande böra fodertillgångarna stå till åkerjordens vidd? Utförligast besvarades den senare frågan av den blivande Mustiala-direktorn Collin (Mötesberättelsen s. 378). Växelbruket berördes också i diskussionen av frågor om klöverodlingen, om ängsmarkens beredande till sädesväxt och om olika grässlåg.

1.4.5.7 Bättre odlingsteknik

Att bryta de gamla ängarnas sega grässvål och bringa den att förmultna ställde krav på den tekniska utrustningen. Länge var gräftan och spaden de dominerande redskapen. Så sent som i den år 1829 tryckta tredje årgången av sin *Tidning för Landthushållare* (s. 36–40) väjde Böcker deras för- och nackdelar mot plogens och han återkom till saken i sina almanacksuppsatser (Yhdeksänvuotiset s. 35–44). Blott småningom tvangs man av arbetets tyngd att ersätta gräftan och spaden med hästdragna redskap. Det behövdes plog med rist, bill och vändskiva. Vändplogens införande hör likväl samman också med så mycket annat än med utvecklingen från ängsskötsel till vallodling att det här må förbigås med en hänvisning till en konstruktionsritning av år 1800 (D IV 1 s. 87) och till sällskapets egen tillverkning av vändplogar på Mustiala (A II 5 s. 268 och 598 – FU § 3/3.8.1841 och § 2/21.2.1844) samt till diskussionerna vid det första lantbruksmötet.

I sina almanacksuppsatser talade Böcker också för Karpss metod att utan att vända jorden förbättra växtligheten genom att breda dikesjord på ängstegar och på den så gräsfrö med skyddssäd.

Verkstaden på Mustiala tillverkade och sålde också redskap för sådd av vallväxtfrö (A II 5 s. 47/II – FU § 1/28.7.1846).

År 1852 tog sällskapet del av kapten von Fieandts på Kananoja berättelse om försök med efterslätter av klöver och beslöt införa berättelsen i tidningarna (A I 47 s. 68 – U § 8/13.3.1852). Den återfinns i översättning i *Suomen Huonehallitusseuran Sanomia* (1852 s. 81–85). Redan föregående år hade klöverodlingen behandlats i tidskriften (s. 273) efter det att vallskördens tillvaratagande hade diskuterats vid lantbruksmötet år 1850. – Frågor om olika slag av liar och om höet

bars eller kördes vid bärgningen hade upptagits redan i sällskapets enkät år 1822 (B I 10).

1.4.6 Ängsmasken som problem

Länge var ängsmasken, larven till ett nattfly *Charaeas graminis*¹, den enda skadegörare på ängarna mot vilken man efterlyste skyddsåtgärder. Det gjorde man redan före sällskapets tid i en år 1766 under Pehr Kalms inseende framlagd akademisk ”Kort och Enfaldig Afhandling om Den så kallade Gräs- eller Ängsmasken Samt Des förekommande och utdödande”.

Den periodvis uppträdande skadegörelsen var svårförklarlig ännu för sällskapets stiftargeneration. År 1799 berättade B.H. Aminoff (D IV 2 s. 19) om ängsmaskens härjningar i Nyland år 1787. Enligt honom regnade masken ner från skyarna. När den förtärt gräset kröp den ner i jorden i väntan på att nytt gräs skulle växa upp. Från ängarna vandrade den in på åkrarna och ödelade också dem. Dess framfart kunde dock hejdas med diken.

Sällskapets första korrespondenter rapporterade om ängsmaskens uppträdande i olika kustsocknar i södra Finland (Dagboken 1801 s. 38, 1802 s. 69 och 71 samt 1803 s. 56).

Hösten 1832 (A I 27 – BU § 3/19.11) uppställdes ”i anseende till den stora skada den så kallade ängsmasken åstadkommer å ängarna i åtskilliga delar av landet” som prisfråga ”en fullständig beskrivning över den mask, som icke sällan å särskilda orter av landet översvämmar ängarna och föröder gräsväxten, samt tillförlitlig uppgift om sättet att dels utrota detta skadliga kräk, dels sätta en gräns för dess härjningar”. Tio år senare fick frågan ett anonymt svar (D VI 3 s. 189), som emellertid ansågs värdelöst (A I 38 – U § 13/5.1.1843) och frågan avskrevs slutligen som obesvarad (A I 39 – U § 2/24.10.1844).

Frågan hade emellertid inte förlorat i aktualitet. Ängsmaskens uppträdande och bekämpande diskuterades med iver vid lantbruksmötet 1847 (s. 109–112, 278, 306, 321 och 352).

2 Tiden 1855–1900

2.1 En ny tid går in

Våren 1855 gick Nikolaj I ur tiden och efterträddes av den reformvillige Alexander II. Sent föregående höst hade Hushållningssällskapets enväldige och konservative sekreterare Lars Arnell frånträtt sin post. År 1856 antog sällskapet nya stadgar som syftade till att fastare engagera medlemskåren i sällskapets arbete (Cygnaeus s. 416).

I början av Alexander II:s tid inte bara återuppväcktes lantdagarna, utan också senaten gavs möjligheter till effektivare verksamhet. År 1860 fick senaten en expedition för jordbruket och allmänna arbetena, i det följande betecknad Jexp. Dess första chef blev Sebastian Gripenberg, han som i tiden varit underställd sällskapet som direktor på Mustiala. Nu blev sällskapet underställt Jexp. Denna

¹ Enligt nyaste Checklist of Finnish Lepidoptera (i Sahlbergia Vol. 6:2 2001) *Cerapteryx graminis*.

övertog också direkt många sådana uppgifter för vilka senaten tidigare anlitat sällskapet. Snart inskränktes sällskapets verksamhet även genom tillkomsten av flera regionala lantbrukssällskap, de närmaste för Nylands och Tavastehus län och för norra delen av Åbo och Björneborgs län.

Så snart Alexander II tillträtt tronen föreskrev han inför Finlands senat åtgärder för landets förkovran. Senaten skyndade sig att anmoda sällskapet att ”oförtövat föreslå de åtgärder, sällskapet med avseende å jordbrukets och lantmannanäringarnas nuvarande ståndpunkt och behov, anser vara närmast ägnade att befrämja desammas uppkomst och förkovran” (D I 2 s. 130). Sällskapet tillsatte genast en kommission för att bereda ärendet. I ett privat brev till sällskapets ordförande hade senatschefen L.G. von Haartman antytt vad kommissionen borde beakta och hur den borde vara sammansatt (D XXIV 3 – ej diarieförda).

Resultatet av sällskapets arbete utgavs i tryck: *Kejsrerliga Finska Hushållnings-Sällskapets underdåniga utlåtande, angående åtgärder till befrämjande av finska landtbruket och dess binäringar, med dertill hörande bilagor*. Detta sitt digra arbete kom sällskapet senare ofta att hänvisa till. I det framhölls (s. 152) det ogynnsamma förhållandet mellan fodertillgång och åkervidd samt ängarnas vanhävdade skick. Som ett hinder för utvecklingen påtalades de för statens boställen gällande kraven på bestämda åker- och ängsarealer (s. 18). För att främja utvecklingen borde staten avlöna agronomer för att biträda vid odlingsföretag, grunddikning och ängsvattning (s. 12). Vidare efterlystes tillgång på frö av foderväxter (s. 187) och föreslogs premiering av artificiella ängar (s. 89).

2.2 Brödsädesodlingen får vika för ladugårdsskötseln och vallodlingen vinner terräng

Den av Böcker tidigt hävdade åsikten att den ensidiga spannmålsodlingen borde få vika för ladugårdsskötseln fick den här tiden allt fler auktoritativa förespråkare. Hösten 1855 tog kommerserådet Erik Julin den försummade ladugårdsskötseln till tals (A I 50 – U § 1/2.10.1855). Följande år, medan sällskapet utarbetade sitt utlåtande till senaten, drabbades stora delar av landet åter av missväxt. Det gav Julin anledning att fråga ”vad åtgärder borde vidtagas att landet må kunna uthärda åtminstone ett missväxtår utan att falla så tillbaka som nu skedde” (A I 53 – U § 8/19.11.1858 -bil.).

Sällskapet reagerade med att uppställa en prisfråga om hur kärren i de frosthärjade nordliga och östra delarna av landet kunde göras odlingsbara och bringas att främst tjäna foderproduktionen (A I 54 – P § 5/1.11.1859), snart följd av en ännu mer preciserad fråga: ”Hur skall man i de nordligare delarna av landet övergå från en överflödigt sädesproduktion till odling av foderväxter och en ändamålsenligare ladugårdsskötsel därigenom frammanas?” (A I 55 – P § 6/1.11.1860). Vardera frågan fick blott ett svar. Svaret på den förra frågan (D XXIV 8 nr 26) ansågs trots dess längd värdelöst (A I 56 – U § 6/15.3.1861 -bil.). Svaret på den andra frågan belönades, men finns inte i behåll. Det var författat av statsagronomen Henry Gibson (A I 57 – P § 4/17.6.1862). Sällskapets styrelse tycks ha blivit övertygad om i vilken riktning utvecklingen borde ledas och föreslog år 1866 som prisfråga: ”Då en högt uppdriven boskapsskötsel bör utgöra målet för varje lantbrukares strävande, frågas: kan boskapsskötseln väsentligen och fortfarande förbättras under nuvarande två- och treskiftesbruk i förening med skogsbeten?” Frågan antogs emellertid inte av plenum (A I 61 – St § 3/24.2 och P

§ 6/28.2.1866). Måhända ansågs svaret ha givits i frågan. Liknande frågor upptog sällskapet till dryftning vid de allmänna lantbruksmöten som anordnades år 1857 på Mustiala och år 1860 i Fredrikshamn. De följande mötena anordnades inte längre av sällskapet. Från och med mötet 1857 finns i tryck utgivna berättelser från samtliga möten. Vid mötet på Mustiala lydde den tionde diskussionsfrågan (s. 79): ”Bör jordbrukaren i Finland betrakta sädesodlingen som en huvudsak och boskapsskötseln som en bisak eller borde förhållandet närapå vara omvänt?” Mötesordföranden Sebastian Gripenberg sammanfattade diskussionens resultat i konstaterandet: ”En utvidgad och förbättrad boskapsskötsel måste betraktas såsom villkor för en större sädesproduktion.”

Till att synen på ladugårdsskötselns betydelse förändrades bidrog säkerligen de utifrån inkallade statsagronomernas åsikter, framlagda redan år 1860 i deras första verksamhetsberättelser (D XXIV 7 nr 4535). Missväxtåren under 1860-talet övertygade också de klentrognaste om att spannmålsodlingen borde vika för ladugårdsskötseln.

Under 1880-talet rörde Finlands lantbruk allt starkare påverkan från utlandet. Tullfriheten, utbyggda järnvägsförbindelser och förbättrad båttrafik ledde till att priset på spannmål kraftigt sjönk och till att ladugårdens produkter fick bättre avsättning och pris. Därmed förbättrades också vallodlingens förutsättningar. Av stor betydelse var även den omständigheten att jordbrukets mekanisering, när den kom i gång under senare delen av 1800-talet, i första hand underlättade vallväxtodlingen och mjölkhanteringen, inte spannmålsodlingen. Först kom slåttermaskinen, hästräfsan och separatorn.

I ett föredrag inför sällskapet år 1882 (A I 77 s. 364 – P § 9/13.6 -bil.) talade M. von Haartman ivrigt för bymejerier som ett medel att främja allmogens ladugårdsskötsel. Fyra år senare belyste han konsekvenserna av den allmänna utvecklingen i ett föredrag ”några ord om de åtgärder jordbrukaren bör och kan vidtaga för att under närvarande tryckta förhållanden med låga spannmålspris förbättra sin ekonomiska ställning” (Handlingar 1886 s. 173).

I sin årsrapport 1890 glädde sig statsagronomen K.J. Forsberg över att bymejerierna skapat förutsättningar för inkomst från ladugården också för småbrukaren och torparen (Handlingar 1890 s. 154).

Om vallarnas skörd konkurrerade korna med hästarna. Den konkurrensen var särskilt kännbar nära de större städerna. Före bilarnas tid stod hö och havre för närtrafikens drivkraft. Nu varnade Forsberg för följderna om kapitalstarka jordägare för att få högre jordränta fråntog torpare äng och före slåttern sålde växten på auktion eller började inså all öppen jord till äng, sälja bort allt eller en del av höet och hjälpa sig med artificiell gödsling. von Haartman klagade över att allmogen sålde sitt bästa hö i närmaste stad eller använde det för sina egna dragare.

Tre år senare skrev Arno Reuter, sedermera sällskapets sekreterare: ”Höödling förekommer visserligen på så gott som varje lägenhet, men därvid är ännu inget vunnet för jordbruket, ty medan inkomsterna tidigare huvudsakligen togos genom rågodlingen, tagas de nu genom höförsäljning å Åbo torg. Denna försäljning försiggår på avstånd av ända till fem mil från Åbo [...]” (Handlingar 1893 s. 32). – Tullstatistiken visar också den en starkt stigande höexport, främst till Ryssland.

År 1880 började man kommunvis insamla på uppskattning baserade arealuppgifter och den år 1892 inrättade Lantbruksstyrelsen anmodade sällskapet att medverka vid insamlandet av skördestatistiken (A I 87 s. 134 – St § 2/16.9.1892 -

bil. och A I 95 s. 87 och 102 – St § 3/28.5 och § 8/25.6.1900 -bil. samt D I 9 s. 90 -bil.). Endast undantagsvis finns resultatet av detta arbete i sällskapets arkiv och *Handlingar* (1892 s. 95).

2.3 Från allmän upplysning till enskild rådgivning

Under denna tid började det bli gott om tryckt upplysning, och det både på svenska och på finska. Sällskapet spred skrifter från Sverige och klädde dem också i finsk språkdräkt. Sålunda gav det år 1866 spridning åt E. Nonnens *Betraktelser över foderodlingens vikt* (A I 61 – St § 6/20.3). Han talade för att halva åkerarealen skulle ägnas foderväxtodling i växtföljd.

År 1868 inledde sällskapet en serie *Folkskrifter, Kirjasia Kansalle*. I den utkom år 1869 en skrift om vår smörexport och följande år D.W. af Grubbens skrift om missväxternas lärdomar. Under missväxtåret 1867 hade sällskapets styrelse föreslagit en prisfråga om exporten av ladugårdsprodukter och en annan om hur allmogen kunde förmås att övergå till odling av artificiella ängar eller från en överflödigt sädesproduktion till en ändamålsenlig foderproduktion (A I 62 – St § 6/16.7.1867). När frågan något år senare uppställdes hade den omformats att gälla orsakerna till missväxterna och hur missväxterna kunde förebyggas och lättast uthärdas (A I 63 – P § 6/2.11.1868). Svaren har inte återfunnits i arkivet. Blott två av dem ansågs beaktansvärda, det ena av arkiatern E.J. Bonsdorff, det andra var den nyssnämnda skriften av agronomen D.W. af Grubbens (A I 64 – St § 21/26.10 och § 11/26.11.1869). Bonsdorff ville själv utge sin skrift, medan af Grubbens skrift överlämnades till sällskapets sekreterare Abraham Nylander för att genomses och översättas. Den trycktes i 5.000 exemplar och utdelades gratis (A I 65 – P § 4/28.6.1870).

Såsom tidigare spred sällskapet också av andra utgivna skrifter. Med tiden kom denna form av rådgivning att gälla också fröodlingen (A I 80 s. 79 och 92 – St § 6/9.1 och § 10/18.2.1885).

I början av nu ifrågavarande tid kunde sällskapet taga det i dess utlåtande av år 1856 efterlysta steget från allmän upplysning till enskild rådgivning. År 1858 fick det besked om att medel beviljats för två agronomer, vilka det ålåg att meddela jordbrukarna råd och upplysningar (D I 2 s. 158). Agronomerna underställdes sällskapet och avgav detaljerade rapporter över sin verksamhet. I regel infördes rapporterna i sällskapets *Handlingar*.

De två första statsagronomerna var utlänningar: danske undersåten Carl Hornbostel och skotten Henry Gibson. Båda inledde sin verksamhet sommaren 1859. Gibson kom från en nära tioårig tjänstgöring på Degebergs lantbruksinstitut i Sverige. Redan första sommaren i Finland fick han följa med senator Langenskjöld på en resa genom stora delar av landet. Sin syn på vad han såg lade han fram i sin första verksamhetsberättelse (D XXIV 7 nr 4535). Gibson dog år 1881. En stor del av sitt arbete hade han ägnat åt att öka fodertillgångarna. Han uppgjorde planer för torrlägnings- och nyodlingsföretag och för införande av växelbruk med vallodling.

Gibson anlätades nästan enbart av ståndspersoner. Detsamma gäller den främst i östra Finland verksamma Hornbostel. Denne insjuknade snart i tuberkulos och dog redan år 1867. Han efterträddes av en inhemsk man, Karl Johan Forsberg, vår tredje och siste statsagronom. År 1892 utsågs han till överdirektör vid Lantbruks-

styrelsen. Som statsagronom nådde han vidare kretsar än de utifrån inkallade agronomerna. Forsberg ivrade särskilt för växelbrukets införande och hans i sällskapets *Handlingar* återgivna rapporter ger en god bild av hans rådgivningsarbete och dess resultat.

Redan ett år efter det att Finland fått sina första statsagronomer fick det två statsanställda plogkarlar. Båda kom de från Sverige. Trots benämningen verkade de som mångsidiga jordbruksinstruktörer. Den ene av dem, Gustaf Wallgren, kvarstod till sin död år 1913. Också han var underställd sällskapet. Hans kortfattade rapporter i årsböckerna ger också de uppgifter om vallodlingens framsteg. Någon belysning ger även länedejornas berättelser, likaså införda i årsböckerna. Deras arbete kom till stor del att gälla allmogens hushållning. Sina första länedejor fick sällskapet år 1868.

År 1881 upptog sällskapet en ny form av rådgivning i det att det engagerade agronomen Uno Bremer som resande föredragshållare under en del av året (*Handlingar* 1878–83 I s. 85). Föredragen följdes av diskussion med allmänna och enskilda råd. Redan det första året tog Bremer upp temat ”om ängsförbättringar” och följande år ämnet ”om odling av artificiellt hö”. Snart engagerades också andra agronomer genom deltidsöverenskommelser som resande föredragshållare. Denna form av rådgivning pågick till år 1898, med tiden koncentrerad till folkhögskolorna.

Då hade sällskapet redan fått fast anställda så kallade rotfruktsinstruktörer, vilka fick överta uppgiften att hålla föredrag. Det vanligaste auditoriet erbjöd lantmannagillenas möten (A I 92 s. 144 – St § 22/8.9.1897). Hösten 1897 framlade instruktören A.V. Mandelin (Majaniemi) synpunkter på denna verksamhet (A I 92 s. 167 – St § 8/22.11.1897 och D XXIV 45 nr 515). Han utgick från de invändningar varmed allmogen i tiden bemött allt tal om vallodling. Enligt honom visade erfarenheten att det inte räckte med det tryckta ordet eller med föredrag. Därutöver behövdes en fördjupande diskussion. Vallodlingen ansågs då redan vara väl inarbetad i Åbonejden. Nu gällde det rotfruktsodlingen. Säkert är att i stora delar av landet den mot slutet av 1800-talet framväxande gillesverksamheten med dess stuguaftnar kraftigt främjade också vallodlingen.

2.4 Trevande försöksverksamhet

Sällskapet fick inte se Mustiala som den plats för systematiska försök som det hoppats på. År 1860 avstod det från sin befattning med lantbruksinstitutet. Redan därförinnan hade sällskapet fått inseendet över en lantbruksskola på närmare håll, nämligen över den år 1856 av G. Silfversvan inrättade skolan på Vestankärr i Kimito. År 1862 fick denna skola en efterföljare på Birilä i Reso. Endast därifrån finns uppgifter om hur man på skollägenheten i praktiken prövade det nya man ville föra fram. Gårdens cirkulationsbruk beskrevs i sällskapets *Handlingar* (5.3 s. 44).

Sällskapet åtnöjdes inte med de möjligheter till försöksverksamhet som skollägenheterna gav. År 1861 framhöll det för senaten att det sedan dess befattning med Mustiala hade upphört saknade möjlighet att genom rön och försök förvissa sig om värdet av utifrån föreslagna förändringar inom jordbruket (B I 24 s. 291 och 313). Sällskapet önskade sig anslag för en försöksanstalt. Jexp. fann sällskapets förslag överdimensionerat och hänvisade till de möjligheter som jord-

brukets läroanstalter erbjöd. Det stannade vid att sällskapet fick blott ett litet anslag för ”odling å en inskränktare rymd å lämpligt ställe invid Åbo företrädesvis av bättre grässlåg, foderväxter och humlesorter och till uppdragande av ädlare trädslåg” (D I 3 s. 50). Platsen för ”experimentalfället” blev Runsala.

Sällskapet fann det svårt att avstå från sina aspirationer och lyckades aldrig bringa mål och möjligheter i jämvikt. Det tog tid att iståndsätta experimentalfället och penningbrist bragte snart försöksverksamheten att avtyna. Sitt ändamål tjänade fältet blott åren 1864–1874. I sällskapets *Handlingar* för dessa år infördes detaljerade årsberättelser. De redovisar resultaten av försök med foderväxter, men dessa försök fick ingalunda dominera verksamheten på experimentalfället. Bland de växter som prövades fanns också ”kinesisk lucern”. Av denna växt hade generalguvernören greve Berg lovat 50 skålpund frö och meddelat att det ekonomiska sällskapet i S:t Petersburg hade funnit växten odlingsvärd (A I 56 – U § 3/26.4.1861).

Under slutet av seklet visade sällskapet intet intresse för att genom systematiska försök bana vägen för vallodlingens utvecklande.

2.5 Förändringar på fältet

2.5.1 Ängsutvinning, ängsförbättring och ängsvattning

Under den senare delen av 1800-talet upptogs mycken ängsmark till åker. Samtidigt rödjade man på många håll ny ängsmark. Därpå finns många belysande exempel i denna stencilseries häfte nr 27 med dess förteckning över framställningar om belöning för föredömlig jordbrukargärning.

Så länge skogen saknade saluvärde låg det nära till hands att utvidga ängsmarken på skogens bekostnad. Följderna för skogsbruket påtalades skarpt av kapten J. Brehmer vid lantbruksmötet på Mustiala år 1857 (s. 71). Mötet diskuterade också metoder vid nyodling av äng (s. 91).

I sin första verksamhetsberättelse konstaterade Gibson att de flesta av hans förrättningar ”gått ut på undersökning av ängsmarker och utrönande av medel för deras förbättring” (D XXIV 7 nr 4535). I sin *Tidskrift* (1/1867 s. 18) återgav sällskapet Gibsons berättelse om hur han förnyat en sank kärräng.

Några år senare ville sällskapet ge spridning åt en på Boe gård i Borgå prövad skånsk metod att uppodla gamla ängar (A I 65 – St § 4/18.2.1870 och *Handlingar* 1874–76 s. 69).

Ängsvattningen hade år 1856 av sällskapet nämnts som en uppgift för de då föreslagna agronomerna. Redan under sitt första år fick statsagronomerna ägna sig åt att hos enskilda jordbrukare planlägga översilning och uppdamning (D XXIV 7 nr 4535).

Behovet av sakkunniga planerare hade sällskapet redan tidigare försökt tillgodose genom att bevilja E.G. Rancken ett understöd för att utomlands lära sig ängsvattning, ”så framt herr Rancken till en sådan resa erhåller nådigt tillstånd” (A I 50 – U § 8/9.8.1855). – Krimkriget pågick. År 1869 tillstyrkte sällskapet ingenjören J.A. Hahnssons ansökan om bidrag av statsmedel för att utomlands studera bl.a. ängsvattning och foderväxtodling (A I 64 – St § 2/25.3.1869).

Intresset för bevattningsföretag tycks emellertid småningom ha slocknat. Så sent som år 1877 gjorde likväl Uleåborgs läns hushållningssällskap en framställ-

ning om belöning åt en inhysesman i Kuusamo ”som medelst översilning med vatten befordrat höväxt å mossar” (D XXIV 24 nr 256). Enligt de bifogade intygen förefaller det emellertid som om det snarast varit fråga om uppdämning.

2.5.2 Frö för vallodling

2.5.2.1 Frötillgången tryggas

Sällskapetets stadgar av år 1855 förutsatte kommissioner för särskilda uppgifter. Bland de fem först tillsatta kommissionerna fanns en för ängsodling (A I 51 – U § 1/15.1.1856). Dess tre medlemmar var handlande och en av dem Kingelin. Uppenbarligen ansågs dess främsta uppgift ligga i att trygga tillgången på utsäde, och redan efter två veckor kallades den kommissionen för fröhandel (A I 51 – U § 3/31.1.1856) och fick en instruktion (B I 23 s. 65). I den stadgades att kommissionen helst i varje län borde tillhandahålla gräs- och andra fröslag som ”anses nyttiga i synnerhet för ängskulturen och boskapsskötseln”, såsom frö av timotej och alopecurus och så vitt möjligt av röd- och alsikeklöver, *Festuca arundinacea*, Strömsholms risslade höfrö m.m. – Att det fanns efterfrågan antyds av kronofogden J. Holms i Korsholm anhållan om ett större parti gräsfrö för att spridas bland allmogen (A I 52 – U § 3/9.3.1857).

Samtidigt som kommissionen fick sin instruktion fick den överta Kingelins lån, ökat till 800 rubel. Efter ett par år fick kommissionen en ny sammansättning och lånet överfördes på en av dess medlemmar, handlanden Hülpher (A I 53 – U § 4/19.3, § 4/22.10 och §§ 2–3/29.10.1858, A I 54 – U § 12/25.11.1859). Om ytterligare två år indrogs lånet med motiveringen att flera handlande i Åbo hade etablerat fröhandel (A I 55 – U § 5/10.8.1860). Då hade också Gibson erbjudit sig att förmedla frö från England, vartill kommissionen påpekat att ändamålet inte vanns med små partier. Själv ämnade kommissionen annonsera i tidningarna om vad som fanns (A I 55 – U § 8/12.1 och § 8/26.1.1860).

Uppenbarligen blev kommissionen snart onödig och självdog. Två av dess årsberättelser har publicerats och visar att den förmedlat avsevärda mängder utsäde av olika slag (Handlingar 4.3 s. 90 och Handlingar 4.4 s. 44).

Vid lantbruksmötet i Fredrikshamn år 1860 (s. 151) diskuterades fröblandningar av olika slag.

Under 1860-talet diskuterade sällskapet länge och väl tanken på en permanent utställning där det skulle visa upp redskap, förnödenheter och alster som ansågs värda anammande. Samtidigt som besökaren på utställningen fick se det nya och insåg nyttan av det han såg borde han också ha tillfälle att förvärva sig det. Det slutade med att sällskapet i början av år 1868 i sitt eget hus öppnade en exposition jämte försäljning, skött av sällskapetets notarie mot en försäljningsprovision. – Vid denna tid ivrade sällskapet för hemslöjd som inkomstkälla, och hemslöjdsförmödenheter och -alster fick en framträdande plats på utställningen och vid försäljningen (Handlingar 6.2 s. 27 och 6.3 s. 13).

Medan sällskapet diskuterade sina utställningsplaner informerades det hösten 1866 av Jexp. om att statsbudgeten för följande år komme att upptaga anslag på omkring 120.000 mark för jordbrukets främjande, och sällskapet anmodades utlåta sig om ett färdigt förslag till hur anslaget skulle disponeras (D I 4 s. 101). Enligt förslaget skulle bl.a. alla lantbrukssällskap tilldelas medel för inköp av gräsfrö. I sitt vidlyftiga utlåtande (A I 61 – St § 9/8.11.1866) sade sällskapet att ”vad

uppköp av gräsfrö beträffar skulle detta lämpligast ställas i samband med inrättandet av s.k. depoter för försäljning av gräsfrö”. – Ett år senare fick sällskapet besked om att det tilldelats 1.300 mark ”att användas till spridning av nyttiga jordbruksredskap och gräsfrön samt premier för väl skötta jordbruk eller ladugårdar” (D I 4 s. 162).

Anslaget användes av sällskapet för expositionen. Vid den, liksom i andra sammanhang, belönades föredömliga deltagare med pris i form av pengar, redskap eller förnödenheter, såsom vallväxtfrö (A I 62 – St § 6/28.12.1867 och A I 63 – P § 1/18.1.1868). När sällskapet redovisade för anslagets användning framhöll det den nytta anslaget gjort och hoppades på yttermera anslag (A I 64 – St § 2/5.2.1869). Förhoppningarna infriades och anslaget blev utökat och återkommande (D I 5 s. 11, D I 6 s. 24 och 81). Ofta kallades det 1872 års anslag och rörde sig kring 2.500 mark.

Vallväxtfrö utgavs som pris men nämndes till en början inte bland utställda förnödenheter och alster. År 1868 föreslog Gibson att sällskapet skulle börja sälja frö på utställningen och motiverade sitt förslag med att den privata handeln inte var tillfredsställande. Sällskapets nye sekreterare Jacob Alfthan kom med ett vidlyftigt betänkande i saken (A I 63 – St § 1/29.5.1868 -bil.) och sällskapet ingick till KMt med en framställning (B I 27 s. 225), där det slog fast att ”det numera blivit allmänt erkänt att foderväxtodlingen är av största vikt för vårt lands ekonomiska förkovran” och att en första förutsättning var tillgång på frö. Den enskilda företagsamheten var inte att lita på, varför sällskapet bad om ett räntefritt lån för att driva en egen fröhandel i samband med sin permanenta exposition och genom de regionala jordbruksskolorna. Framställningen avslogs (D I 4 s. 200). Jexp. hade i saken hört övriga lantbrukssällskap och dessa hade varnat för det avbräck som ”handel med gräsfrö som å en del orter i landet genom enskildas tillgöranden redan uppstått” kunde åsamka. Vidare övervägde senaten redan möjligheten att sprida gräsfrön genom lantbrukssällskapens försorg (Handlingar 6.3 s. 11).

Senatens inställning gav Gibson anledning till en skriftlig framställning (D XXIV 15 nr 7) där han befarade att de mindre jordbrukarna i landet inte skulle kunna förmås att anlägga artificiella ångar om de inte fick möjlighet att på hemorten köpa frö till måttligt pris. Han föreslog därför att sällskapet genom cirkulär till de andra sällskapen, till skolorna och till kommunstyrelserna skulle förmå kyrkoherdarna att vid sockenstämmor förklara nyttan av gräs-, bön- och rovodlingar och att upptaga rekvisitioner av frö. – Förslaget har inte satt spår i protokollen.

Sällskapet sålde i varje fall vallväxtfrö på sin permanenta utställning. År 1870 fick det från Mustiala offert på 30 lispund med alsikeklöver blandat med timotejfrö, men andra köpare hann före och sällskapet var hänvisat till utbudet i Åbo (A I 65 – St § 8/5.2, § 14/20.4 och § 5/13.5.1870). Tre år tidigare hade Jexp. låtit sällskapet veta att Forsberg och två erfarna jordbrukare hade utsetts att i samråd med direktorn på Mustiala uppgöra en ”fullständig kulturplan för institutets egendom samt därvid tillika avgiva förslag rörande såväl odling å institutet av frö till de för landet mest lämpliga foderslag som den utsträckning en dylik odling borde erhålla för tillvägabringande av försäljning av dess frön till enskilda och för kronans behov” (D I 4 s. 136).

Erfarenheten styrkte sällskapet i dess uppfattning att den enskilda fröhandeln inte var tillfredsställande. År 1874 inledde det förbindelse med en fröfirma i S:t

Petersburg (Handlingar 1874–1876 s. 71). För sin fröhandel anlidade det både 1872 års anslag och det 1861 omdisponerade llneslöjdsanslaget (A I 68 – St § 27/18.10.1873 och A I 69 – St § 18/12.2 och § 11/4.9.1874).

År 1874 var stats- och läneagronomerna sammankallade för att utlåta sig i särskilda frågor. Deras till Jexp. avgivna utlåtande finns i sällskapetets boksamling (Jordbruk 19 nr 23). Det tillställdes sällskapet för kommentarer. Frågan nr 6 gällde ängsskötseln. Agronomerna hade ansett att lantbrukssällskapen borde förmedla utsäde. Sällskapet anmärkte att handeln med gräsfrö borde tillhöra den enskilda företagsamheten, men att det tillsvidare torde vara lämpligt och behövt att sällskapet införskrev gräsfrön (B I 30 s. 262). Själv fortsatte det därmed och införskrev år 1874 från Ryssland 30 pud rödklöverfrö, år 1875 100 pud rödklöver-, 30 pud alsikeklöver- och 5 pud vitklöverfrö samt 250 pud timotejfrö. Handeln fortsattes följande år men visade sig besvärlig (A I 71 – St § 8/12.2, § 14/23.2, § 5/3.4 och § 22/30.10.1876).

Det året gick handeln med förlust och sällskapet konstaterade: ”Under sistnämnda år kunde en större livaktighet än förut inom den enskilda affärsverksamheten i den ifrågavarande branschen iakttagas och önskligt vore att denna handelsgren nådde sådan utveckling att sällskapetets mellankomst icke vidare bleve påkallad” (Handlingar 1874–76 s. 72).

När sällskapet våren 1875 underrättades om sitt anslag för året framhöll Jexp. (D I 5 s. 102) emellertid som sin övertygelse att ”i samma mån (som) även den mindre jordbrukaren kan förmås att ägna mera omsorg åt ängsskötsel [...] i samma mån skall även landet med säkra steg gå framåt mot välstånd.” Som säkraste medlet att väcka den mindre jordbrukaren till omsorg framhöll Jexp. premier och tillgång på frö samt förklarade sig villig att utverka ökade statsanslag ifall sällskapet hade samma uppfattning. Sällskapet svarade att det omfattade Jexp:s åsikt och att det gjort vad det kunnat men inte förmått tillgodose efterfrågan på frö, som i denna del av landet med varje år tycktes tilltaga (B I 31 nr 375/1875).

Uppmuntrat av Jexp:s vaga löfte anhöll sällskapet hösten 1876 om att få använda en del av sitt ordinarie anslag av år 1861 för att täcka den förlust som fröhandeln åsamkade (B I 31 nr 601/1876). Anhållan avslogs och sällskapet reagerade: ”Liksom föregående år var sällskapet på våren 1877 betänkt på att till återförsäljning införskriva foderväxtfrön från Ryssland, men då Kejsrerliga Senaten icke fann gott bifalla sällskapetets anhållan att utav statsanslaget av den 1 maj 1861 få disponera 2.000 mark till bestridande av möjliga förluster på ifrågavarande handel, samt då tillika den privata fröhandeln tycktes bliva allt livligare och möjligen vara i stånd att fylla lantbrukarnas behov av foderväxtfrö, så beslöt sällskapet att under ifrågavarande år icke importera några foderväxtfrö, utan i stället tillåta J. Molanders fröhandel i Viborg att i sällskapetets försäljningslokal öppna en filial. Av denna firmas foderväxtfrön försålles också sedermera härstädes under årens lopp ganska stora partier” (Handlingar 1877 s. 55, A I 72 – St § 19/7.5.1877).

Tre år senare upphörde sällskapet med all försäljning i sin expositionslokal och utställningen fick större utrymmen (A I 75 – St § 10/31.1.1881 -bil.). Enligt sekreterarens betänkande fanns det inte längre något behov av den år 1868 inledda försäljningen. Den fyllde inte längre en brist, utan konkurrerade med den enskilda företagsamheten. – Fröfirman Molander hade antagit trädgårdsmästaren Gauffin till agent i Åbo.

Forsberg fann likväl skäl till missnöje med kvaliteten hos det av firmorna saluförda utsädet (Handlingar 1878–1883 II s. 15).

Under denna tid då allmogen lärde sig att köpa vallväxtfrö var det viktigt att sällskapet kunde anlita sina statsanslag också för att anskaffa frö att utges som premier för lantmannaförtjänster av olika slag (A I 65 – St § 14/20.6.1870). Detta lät utsädet framstå som åtråvärt och satte små partier utsäde i händerna på företagsamma jordbrukare, intresserade av att försöka sig på förbättringar.

I sin årliga framställning till Jexp. om anslag hade sällskapet inte talat om annan gratis utdelning av frö. Så ej heller hösten 1880 (B I 32 nr 788). År 1881 meddelade likväl Jexp. (D I 6 s. 81) att sällskapet tilldelats 1.500 mark för befordrande av ängskulturen och artificiell höodling inom sitt län, dels genom premiering av väl skötta ängar, dels genom anskaffning och utdelning av höfrö.

Sällskapet skyndade sig att anmoda kommunalnämnderna att anmäla ”huruvida inom kommunen någon eller några lägenhetsinnehavare eller torpare funnos de där, ehuru i saknad av tillgångar att uppköpa höfrö, visat sådant intresse” att de borde tilldelas frö. Sällskapet ville veta vad slags frö och vilka mängder därav som behövdes (A I 76 – St § 8/25.2.1881, B I 32 nr 147–161/1881). Det fick 54 svar (C I 9 nr 124–239, D XXIV 28) och beslöt enligt en till protokollet fogad namnförteckning tilldela 51 jordbrukare i 20 kommuner inalles:

561	skålpund	timotejfrö
120	”	alopecurusfrö
116	”	rödklöverfrö
25	”	vitklöverfrö
17	”	alsikeklöverfrö

(A I 76 – St § 6/1.6.1882 -bil. och Handlingar 1878–1883 I s. 101)

Redan då sades att blott jordbrukaren fås att inse betydelsen av bättre utfordring ”skaffar han sig nog på ett eller annat sätt nödigt frö för en ökad höproduktion, synnerligast som sådant frö numera över allt finns till salu”. Den kritiska rösten var M. von Haartmans (A I 77 s. 372). Också han höll dock före ”att utdelningen av lämpliga gräsfrön ofta kan giva en god väckelse till en bättre utfordring”. – Arkivet har inte uppgifter om senare utdelning eller förmedling av vallväxtfrö.

2.5.2.2 Fröodling till avsalu

År 1881 anmodade Jexp. sällskapet att lämna uppgifter om odlingen av vallväxtfrö. Frågorna gällde i vilka socknar vallväxtutsäde producerades till avsalu, av vilka växter det skedde och i vilken omfattning samt huruvida också allmogen odlade frö till avsalu (D I 6 s. 80). Sällskapet vände sig med frågorna till kommunalnämnderna i södra delen av länet (A I 76 – St § 5/31.1.1881 -bil., B I 32 nr 35–59, 61–77 och 80–110). Svaren blev 57 (A I 76 – St § 4/6.5.1881 och D XXIV 28). Jexp. fick en sammanställning av svaren (B I 32 nr 374/1881). Enkäten hade gett vid handen att odlingen av vallväxtfrö var föga utvecklad och främst bedrevs för eget behov. Nämnvärd odling till avsalu förekom blott öster om Åbo samt i Reso, Masku, Nousis och Virmo. Främst producerades frö av alopecurus, därnäst av timotej. Rödklöverfrö producerades på få orter, såsom i Pemar, S:t Bertils och Bjärnä. Frö av andra klöverarter odlades högst obetydligt. Som allmän regel gällde att det var allmogen och inte ståndspersoner som odlade frö till avsalu.

Intresset för odlingen av vallväxtfrö till avsalu hade emellertid vaknat också bland jordbrukande ståndspersoner. Sedan gammalt var produktionen av rågutsäde för export, främst till Sverige, en viktig inkomstkälla för de större gårdarna i sällskapets distrikt. För att trygga det salubjudna utsädets kvalitet och därmed marknaden hade sällskapet sedan år 1865 avlönat så kallade spannmålskontrollörer (A I 60 – P § 4/4.4.1865). Deras verksamhet hade emellertid inte tillvunnit sig förtroende och år 1882 skaffade sällskapet en ”kemisk och frökontrollstation”, vilken bl.a. skulle göra spannmålskontrollörerna obehövligen (Handlingar 1878–1883 I s. 95). Som föreståndare hade man lyckats förvärva ingenjören Ernst Löthner från en motsvarande station i Jönköping.

Samma år som sällskapet genomförde utsädesenkäten anordnades det åttonde allmänna lantbruksmötet, denna gång i Åbo och med sällskapets sekreterare Ernst Rönnback som drivande kraft. Mötets första diskussionsfråga hade föreslagits av honom (A I 75 – St § 11/27.10.1880): ”Då i Norden odlas åkerbruksfrö vinner allt större efterfrågan på den europeiska marknaden, varför också i de skandinaviska länderna livligt arbetas på fröodlingens och fröhandelns främjande, så frågas om ej även i vårt land åtgärder vore behövligen för att befördra odlingen av utsädesfrö till sädes- och foderväxter samt för att åstadkomma en väl ordnad fröhandel.”

Diskussionen kom främst att gälla rågutsädet men den gav också vid handen att produktion till avsalu av vallväxtfrö hade betydelse i Österbotten. Annorstädes var man främst inställd på självförsörjning och landet som helhet var beroende av import.

När sällskapet för Jexp. föreslog hur 1861 års anslag skulle disponeras år 1883 (B I 32 nr 488/1882) upptog det 2.000 mark för ospecificerade åtgärder för fröproduktionens främjande och därutöver 1.000 mark för inköp av två triörer eller sädessorterare. Framställningen motiverades med att ”frågan om fröodling och frörensning numera blivit en brännande livsfråga för vårt lands jordbruk”. Blott anslaget för triörerna beviljades (D I 6 s. 125).

Sällskapet lät sig inte nedslås av Jexp:s avvisande inställning, utan tog initiativ till en fristående fröodlarförening (A I 78 s. 61 – St § 5/19.1.1883) och utlyste ett konstituerande möte i sin samlingssal 3.3.1883. Ett cirkulär sändes till personer som kunde väntas vara intresserade (B I 32 nr 135–174, 181–190). Sällskapets styrelseordförande, hovrättsassessorn W. Björkman, förre ordföranden friherre S.W. von Troil och forstmästaren M. von Haartman uppgjorde ett förslag till stadgar (A I 78 s. 101 – St § 7/24.2.1883 -bil.).

Vid samma tid föreslog sällskapet fröodlingens främjande som diskussionsfråga vid det av Jexp. anordnade ”lantbrukarmötet” i Helsingfors 8–21.3.1883 (D I 6 s. 126) samt sände von Troil som sin representant till mötet (A I 78 s. 81 – St § 1/12.2.1883, B I 32 nr 119/1883). Mötet tillstyrkte statsunderstöd för blivande fröodlarföreningar.

”Sydvästra Finlands fröodlarförening” bildades planenligt och fick sina stadgar stadfästa 21.3.1883. Enligt dem var föreningens ändamål ”att befrämja inhemsk fröodling till en början med huvudsakligt avseende å de vanligaste, för ortens klimatiska förhållanden mest passande frön av klöver, gräs samt rotfrukter.” Ändamålet skulle nås genom anskaffande av pålitligt utsädesfrö åt medlemmarna och utlåning av frörensningssredskap, genom anställande av försök, genom att förmedla medlemmarnas fröförsäljning, genom upplysningsverksamhet och genom utdelande av pris.

Hushållningssällskapets ledande män återfinns i fröodlarföreningens styrelse och föreningens drivande kraft blev Löthner. Verksamhetsområdet framgår av uppgiften att de från Åbo fjärmaste distriktens ”tillsyningsmän” fanns i Ulfby, Tavastkyro, Tammela och Ingå. Sällskapet stödde föreningen ekonomiskt och bekostade tryckningen av de första årsberättelserna (A I 79 s. 163 – St § 10/7.4.1844 och A I 80 s. 92 – St § 10/18.2.1885). Berättelserna för åren 1883–1885 finns i bandet Fröodling II i sällskapets boksamling och upptar också föreningens medlemsförteckning. Vidare finns utförliga redogörelser för enskilda medlemmars erfarenheter av fröodling.

Redan våren 1888 klagade Löthner över att föreningens verksamhet hade avstannat (A I 83 s. 58 – St § 13/16.4 -bil.) och föreslog att sällskapets kemiska och frökontrollstation skulle få börja förmedla utsäde. Förslaget lämnades vilande.

Produktionen av vallväxtfrö till avsalu fick hur som helst stor betydelse under 1880-talet. Tullstatistiken visar en betydande export, även om importen var ännu större. Exporten gällde främst alopecurusfrö. År 1887 fick Löthner besöka en stor frötställning i Norge. Besöket gav honom anledning till ”Några betraktelser om Finlands fröodling och fröexport” (Handlingar 1887 s. 219). Han hade fått höra stark kritik av det finländska fröet: ”Så hördes personer, vilka årligen förbruka stora kvantiteter finskt alopecurusfrö, klaga över att detta frö i allmänhet innehåller så mycket höstrån, ända till en à två tum långa, att det ej kan sås med maskin [...] Därför uppgavs även att en stor del av det finska alopecurusfrö svenskarna förbruka tages från Tyskland, varifrån det erhålles bättre rengjort, än direkt från Finland.”

Sällskapet tog upp kritiken då det följande år fick utlåta sig om ett kommittébetänkande gällande hur spannmålshandeln i landet kunde utvecklas (D I 7 s. 155). I sitt utlåtande (Handlingar 1888 s. 30) konstaterade sällskapet att det finska alopecurusfröet erövrat sig en plats på världsmarknaden, men att det salufördes i otillfredsställande skick. Sålunda hade en dansk firma föregående sommar funnit för gott att resa omkring i Finland och direkt av jordbrukarna uppköpa 5.000 lispund frö som sedan rensats i en i Åbo uppställd provisorisk rensapparat. – Också Forsberg tog i sin berättelse för året upp gräsfröets orenhet (Handlingar 1888 s. 115).

2.5.3 Vallen får en plats i växtföljden

Så sent som vid lantbruksmötet 1857 (s. 83) fann man det ännu nödvändigt att definiera vad man avsåg med växel- och med koppelbruk. Om deras värde antecknades som mötets åsikt att växelbruket var fördelaktigare än både två- och treskiftesbruket och att koppelbruket även hade företräde framom två- och treskiftesbruket, där ängarna var så belägna att de kunde underkastas rationell behandling. Utvecklingen därefter påverkades kraftigt av statsagronomerna.

”Anläggande av växelbruk måste varje tänkande jordbrukare nu för tiden anse för en nödvändighet, men därvid bör ovillkorligen en ganska stor del av åkern igenläggas till så kallade artificiella gräsvallar, och detta utav flera skäl.” Orden är ur Gibsons första verksamhetsberättelse (D XXIV 7 nr 4535). Redan under sitt första år hade han tillkallats av flera godsägare för att uppgöra cirkulationsplaner. Detsamma gäller Hornbostel, som särskilt nämner att han uppgjort planer för koppelbruk. På Mustiala hade de två statsagronomerna sammanträffat och enats

om att man borde utvidga cirkulationen III ”som är ett koppelbruk, sålunda att hela cirkulationen skulle bli 200 tunnland och densamma fördelas i 7 koplär eller skiften”: träda - råg med insådd - 2 år hö - 2 år bete - havre.

När Hornbostel efterträtts av Forsberg avslutade också denne sin första verksamhetsberättelse med att framlägga sin syn på Finlands lantbruk och på vad som borde göras (D XXIV 14 – ankonna skrivelser, Handlingar 6.3 s. 56–75). I ännu högre grad än Gibson och Hornbostel kom Forsberg att ägna sig åt växelbrukets och därmed vallodlingens införande i vårt land. – År 1871 diskuterade han ingående klövernens roll (Handlingar 1871 s. 59–64) och år 1888 vallodlingen i växelbruket (Handlingar 1888 s. 112).

År 1908 disputerade J.E. Sunila med en avhandling *Karl Johan Forsbergin kiertosuunnitelmat ja niiden kehitys*, omedelbart följd av boken *Vuoroviljelys- ja koppeliviljelyjärjestelmä Suomessa I*. I avhandlingen hänvisar Sunila till sällskapets arkiv. I den upptas de 207 gårdar som cirkulationsplanerna gäller, inte med namn utan med nummer, men gårdarna torde utan svårighet kunna identifieras i Forsbergs årsberättelser.

2.5.4 Tekniska förbättringar

De mångåriga vallarna hade knappast kunnat brytas och grässvålen bringas att förmultna utan vändplojen. Häftet nr 22 i denna serie ger uppgifter om sällskapets arbete för vändplojens införande. För att låta allmogen stifta bekantskap med den nya plojtypen sände sällskapet med anlitande av Furuhjelms fond plogar till avsides belägna socknar i norra delen av sitt län för att hållas utställda. År 1879 svarade länsmannen i Mouhijärvi på sällskapets förfrågan om resultatet av detta sätt att väcka intresse för bättre redskap: ”Plojen däremot anses mindre användbar då plöjning av lunda uti allmogens sätt att bebruka jorden icke stort förekommer, likväl har förmögnare allmoge, vilka uppmärksammat nyttan av artificiell gräsodling, förskaffat sig sådana efter att hava provplöjt med den exponerade plojen” (A I 74 – St § 9/20.3.1879 -bil.).

År 1874 ville sällskapet genom offentlig anställda försök ådagalägga slätter- och skördemaskinens ”användbarhet och nytta även för den finske jordbrukaren” och inköpte från Sverige ”såväl en enkel slättermaskin som en självavläggande skördemaskin av märket Buckeye”. Slättermaskinen förevisades i arbete 15.7 på Moriaberg i Åbo och 22.7 på sällskapets experimentalält. Uppvisningarna väckte stort intresse och i sin årsberättelse ansåg sällskapet att de i sin mån medverkat till att maskinerna med varje år fick allt större spridning. Sedan olika fabriker skaffat sig lokala agenter ansåg sällskapet sin uppgift att bekantgöra maskinerna slutförd och sålde dem (Handlingar 1874–76 s. 68).

Slättermaskinen följdes av hästräfsan. I juli 1873 bad rusthållaren Karl Tolonen från Loimaa om bidrag för inköp av en hästräfsa med motiveringen att han skulle tjäna som föredöme för andra (D XXIV 20 nr 186). I januari 1876 föreslogs Tolonen av läneagronomen Hahnsson till belöning (D XXIV 23 nr 6). Bland hans meriter nämndes att han infört växelbruk och som ende i socknen skaffat sig en kombinerad slätter- och skördemaskin som han också hyrt ut. Hahnsson påpekade att en hästräfsa av järn vore en välkommen och vettig belöning. Sällskapet hörde sig för hos greve Armfelt om ”ett slags hästräfsa, för vars försäljning greve

Armfelt vore agent härstädes” (A I 71 – St § 13/15.1 och § 11/12.2.1876). Belöningen blev emellertid en rullharv från verkstaden på Mustiala.

Också utsädesproduktionen främjades genom tekniska förbättringar. Tidigare nämndes att sällskapet år 1883 utverkade anslag för inköp av maskiner för rensning och sortering av utsäde. De utyrdes jämte skötare till enskilda gårdar (Handlingar 1878–83 I s. 100). De kom likväl knappast att i större utsträckning tjäna vallfröproduktionen och de blev med tiden allt mindre anlitade. Många gårdar skaffade sig egna maskiner, och också egna konstruktioner såg dagen. Mest omtalad inom sällskapet blev en av C.J. Mattsson i Korpo utvecklad kastmaskin. År 1891 lät sällskapet avprova den på Qvidja i Pargas. Enligt provningsberättelsen hade den sin bästa användning vid rensning av gräsfrö (A I 86 s. 128 – St § 20/27.4.1891 -bil.). Senare gav sällskapet lantmannagillena stöd för anskaffande av kastmaskiner för gemensamt bruk.

2.6 Premiering av ängsskötsel och vallodling

Vad man syftade till och framstegen på vägen mot målet får sin belysning av de premieringar som sällskapet genomförde under senare delen av 1800-talet. I sitt av senaten inbegärda utlåtande av år 1856 hade sällskapet föreslagit premiering av ängsskötseln. Det dröjde länge tills förslaget förverkligades.

Hösten 1867 fick sällskapet löfte om ett anslag som kunde användas för en premiering, vid vilken också ängsskötseln beaktades (D I 4 s. 162, A I 62 – St § 6/28.12.1867). Samma möjlighet gav senare beviljade anslag. Vidare fick sällskapet tillåtelse att för premiering av bland annat välskötta jordbruk och ladugårdar utnyttja också det tidigare linneslöjdsanslaget (D I 5 s. 3, 11–12 och 48–49, A I 64 – St § 25/25.3, § 2/27.9 och § 1/29.12.1869 samt A I 67 – P § 2/17.6.1872).

Större betydelse tillmättes ängsskötseln första gången vid den år 1870 verkställda premieringen. Handlingarna gällande de första årens premiering finns för år:

- 1870 i A I 65 – St § 11/20.4 och § 8/2.12.1870
D XXIV 17 nr 179, 364, 365, 367 och 372
- 1871 i A I 66 – St § 3/16.11.1871
D XXIV 18 nr 228, 233, 239 och 243
- 1872 i A I 68 – St § 4/13.1 och § 2/14.3.1873
D XXIV 19 nr 151 och 174–183
- 1873 i A I 68 – St §§ 2–3/10.11.1873
D XXIV 20 nr 274 och 288

År 1876 utlyste sällskapet fyra pris i ängsskötsel att ansökas inom namngivna härader. Ansökan borde åtföljas av läneagronoms intyg (A I 71 – St § 16/12.5.1876). Enligt Jexp. borde vid premieringen särskilt avseende fästas vid odlingen av artificiella foderväxter (D I 6 s. 19). Premieringen utlystes därefter årligen och fortgick i oförändrad form årtiondet ut:

- 1876 se A I 71 – St § 7/2.10.1876
D XXIV 23 nr 208, Handlingar 1874–76 s. 72
- 1877 se A I 72 – St § 3/30.10.1877
D XXIV 24 nr 209, 217, 223, 224, 229, 240, Handlingar 1877 s. 56
- 1878 se A I 73 – St § 5/15.6 och § 12/23.10.1878 -bil.

- D XXIV 25 nr 224 och 234, Handlingar 1878–83 I s. 108
- 1879 se A I 74 – St § 12/19.4 och § 7/28.10.1879 -bil.
- 1880 se A I 75 – St § 9/20.4 och § 7/27.10.1880 -bil.
- D XXIV 27 nr 319 och 323–325

Sällskapet tycks inte ha varit helt övertygat om behovet av denna premiering, utan ansåg att en god ängsskötsel i sig själv belönade odlaren. Det framhöll sällskapet när det år 1874 kommenterade de då församlade agronomernas utlåtande (B I 30 s. 261). Dessa hade förordat premier.

När det våren 1881 blev aktuellt att utlysa årets premiering föreslog sekreteraren Ernst Rönnbäck ett tryckt formulär för det utlåtande som det ankom på läneagronomen att avge om premieansökningarna (A I 76 – St § 17/6.5 och § 3/1.6.1881 -bil.). Förslaget antogs och formuläret (Handlingar 1878– 83 I s. 107) var med oväsentliga ändringar (A I 82 s. 45, 63 och 91 – St § 26/21.1, § 7/18.2 och § 10/15.4.1887 -bil.) i bruk tills premieringen upphörde 1890.

Formulärets frågor gällde sådant som

- om växel- eller koppelbruk införts
- hur stor areal som besåts med vallväxtfrö; fröslaget
- om åker nedlagts till odlad äng
- om det fanns naturliga ängar på gården
- höskördens storlek
- om hö såldes från gården
- koantalet
- mjölkhanteringen

Premieringsmaterialet illustrerar hur långt man på välskötta bondgårdar i detta hörn av landet under 1880-talet var hunnen på vägen från ängsskötsel till vallodling.

De ifyllda formulären från de enskilda åren återfinns enligt följande:

1881	14 st	A I 76 – St § 4/26.10 -bil.; D XXIV 28
1882	7 st	A I 77 – St § 2/27.10 -bil.; D XXIV 29 nr 300
1883	7 st	A I 78 s. 236 – St § 2/29.10 -bil.
1884	5 st	A I 79 s. 324 – St § 3/3.11 -bil.
1885	7 st	A I 80 s. 253 – St § 6/26.10 -bil.
1886	3 st	A I 81 s. 136 – St § 5/27.10 -bil.
1887	5 st	A I 82 s. 159 – St § 7/29.10 -bil.
1888	8 st	A I 83 s. 106 – St § 3/29.10 -bil.
1889	8 st	A I 84 s. 161 – St § 10/30.10 -bil. A I 85 s. 43 – St § 6/16.1 -bil.
1890	4 st	A I 85 s. 168 – St § 8/1.11 -bil.

Redan år 1882 betvivlade M. von Haartman att nyttan av premieringen motsvarade kostnaderna. Han bemöttes av sekreteraren som förmodade att även om de premierade inte av hoppet om premie, utan av omsorgen om egen förkovran hade drivits att förbättra sin ängsskötsel, så hade dock premierna fått deras grannar att följa exemplet (A I 77 – P § 9/13.6.1882 -bil.). Det året framhöll sällskapet i sin ansökan om statsanslag (B I 32 nr 488/1882) att premierna, om de skulle tjäna till uppmuntran, måste vara tillräckliga. Åtta år senare ansåg också Rönnbäck att premieringen inte längre var ändamålsenlig. Premieringen avslutades och

sällskapet försökte utvärdera dess resultat (Handlingar 1890 s. 97, A I 86 s. 194 – St § 3/30.9.1891 och B I 34 nr 723/1891).

Ängsskötselpremieringen ersattes omedelbart med en premiering av hela lantbruk (Handlingar 1890 s. 98, A I 85 s. 83, 169 och 27 – St § 21/28.3, § 9/1.11 -bil. och P § 5/3.11.1890). För premieringen uppgjordes en poängskala och för bedömningen tillsattes en premieringsnämnd. Sällskapets verksamhetsområde indelades i fem premieringsdistrikt av vilka blott ett årligen skulle beaktas (Handlingar 1891 s. 52, A I 86 s. 6 och 114 – St § 1/3.4.1891 -bil.). Ängsskötseln och vallodlingen ägnades samma uppmärksamhet som i den tidigare premieringen.

Premieringen av hela lantbruk verkställdes endast åren 1891–1893. Den avslutades av ekonomiska skäl (A I 89 s. 6 – P § 6/27.2.1894).

Premieringsnämndens utförliga berättelser infördes i sällskapets årsbok. Kompletterande uppgifter finns i protokollen:

- 1891 Handlingar 1891 s. 178–182, A I 86 s. 208 – St § 7/30.10 -bil.
- 1892 Handlingar 1892 s. 156–171, A I 87 s. 149 – St § 6/6.10 -bil.
- 1893 Handlingar 1893 s. 87–97, A I 88 s. 129 – St § 3/3.11 -bil.

2.7 Problemet med ängsmasken går mot sin lösning

År 1881 uppträdde åter, främst i landets kusttrakter, iögonfallande skadegörelse av ängsmasken. Det var inledningen till en lång period av skadegörelse med regionalt stor omfattning.

Sommaren 1891 fäste sällskapets sekreterare styrelsens uppmärksamhet vid ett par av professor O.M. Reuter publicerade tidningsartiklar om ängsmaskens härjningar. Reuter hade föreslagit biologiska undersökningar av skadegöraren, åtgärder för skadornas förebyggande och utgivande av folkskrifter i saken (A I 86 s. 175 – St § 21/18.8.1891). Styrelsen inbjöd Reuter till överläggningar. De resulterade i en överenskommelse enligt vilken sällskapet under hösten sände frågeformulär till de då hemsökta länen: Uleåborgs, Vasa, Kuopio och Åbo och Björneborgs län (A I 86 s. 182 – St § 6/10.9.1891 -bil.). Ett formulär upptog 17 frågor om skadornas art och omfattning, ett annat 8 frågor om skadegöraren.

Innan året gått till ända hade sällskapet fått 167 svar fördelade på 124 kommuner (Handlingar 1891 s. 63–67) och redan i februari 1892 var Reuter färdig med början på sitt manuskript till en folkskrift *Ängsmasken, dess härjningar i Finland och medlen till deras bekämpande*. Skriften trycktes i 800 svenska och 500 finska exemplar (A I 87 s. 60 – St § 32/23.2.1892).

Reuter intresserade sig särskilt för möjligheterna att biologiskt bekämpa skadegöraren och åtog sig att närmare undersöka dem; främst gällde de parasitsteklar, svampar och bakterier. Undersökningarna koncentrerades nu till Vasatrakten och resulterade år 1893 i en ny folkskrift *Ängsmasken II* (Handlingar 1892 s. 94, A I 87 s. 60 och A I 88 s. 29 och 48 – St § 33/23.2.1892, § 10/20.1 -bil. och § 21/13.2.1893). På Reuters begäran fortsattes undersökningen ännu sommaren 1893, nu i Kyrkslätt. Resultatet blev en avslutande folkskrift *Ängsmasken III*, tryckt 1894 (Handlingar 1894 s. 62, A I 89 s. 104 – St § 6/4.10.1894).

När Reuter var färdig med sina undersökningar hade naturen redan hunnit i full skala bekräfta hans uppfattning om den biologiska bekämpningens möjligheter: ängsmaskens härjningar ebbede ut.

Ängsmasken förtärde endast gräs, begärligt tåtel och mindre gärna timotej. Ängsmaskens härjningar i slutet av 1800-talet måste för sin del ha påskyndat den sekellånga utvecklingen från ängsskötsel till vallodling: Ängarna plöjdes upp och ersattes med av klöver och timotej dominerade växtföljdsvallar.

FINSKA
HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAPETS ARKIV OCH SKRIFTER
SOM KÄLLA FÖR FORSKNINGEN

4

Om täckdikningens införande i Finland

Av
Lars Zilliacus

Åbo 1979

Innehållsförteckning

1 FORSKNINGSUPPGIFTER OCH MATERIAL	57
1.1 VARFÖR TEMAT ÄR VÄRT ATT BELYSA	57
1.2 BASMATERIAL OCH TIDIGARE ÖVERSIKTER	57
2 LÖNNDIKEN FANNS REDAN FÖRE HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAPETS TID	58
3 RÖRDIKNINGEN FÖRS FRAM VID SIDAN AV TÄCKDIKNINGEN MED STEN OCH RIS	59
3.1 LANTBRUKSMÖTENA FÖRMEDLAR ERFARENHETER OCH GER EN ÖVERSIKT AV UTVECKLINGEN	59
3.1.1 Lantbruksmötet i Åbo 1847.....	61
3.1.2 Lantbruksmötet i Åbo 1850.....	61
3.1.3 Lantbruksmötet på Mustiala 1852	61
3.1.4 Lantbruksmötet på Mustiala 1857	62
3.1.5 Lantbruksmötet i Fredrikshamn 1860	63
3.1.6 Följande lantbruksmöten.....	63
3.2 SÄLLSKAPET SKAFFAR SIG PRAKTISK ERFARENHET AV TÄCKDIKNING.....	64
3.2.1 På Mustiala	64
3.2.1.1 Början görs med stenfyllda täckdiken	64
3.2.1.2 Rördikningen införs.....	65
3.2.2 På Runsala	66
3.3 SÄLLSKAPET INTRESSERAR STATSMAKTEN FÖR TÄCKDIKNINGEN	67
3.4 SÄLLSKAPET UNDERSTÄLLDA TJÄNSTEMÄN PLANERAR OCH LEDER TÄCKDIKNINGEN	68
3.4.1 Statsagronomerna.....	68
3.4.2 Plogkarlarna och ploginstruktörerna	69
3.5 SÄLLSKAPETS ÅTGÄRDER FÖR SKRIFTLIG UPPLYSNING OM TÄCKDIKNING	69
3.5.1 Tidskriftsuppsatser	69
3.5.2 Almanackens uppsatser.....	70
3.5.3 Försök till läroböcker	70
3.6 UPPGIFTER OM RÖR, REDSKAP OCH DIKARE	71
3.6.1 Rören.....	71
3.6.2 Redskapen.....	72
3.6.3 Arbetsledare och rörläggare.....	73
3.6.4 Entreprenörer	74

3.7 SÄLLSKAPET PREMIERAR DIKNING.....	75
3.8 DIKNINGSLÅN	75
4 VARFÖR DALADE INTRESSET MOT SLUTET AV 1800-TALET	75
5 ÖVERSIKTER AV TÄCKDIKNINGEN I LANDET VID OLIKA TIDPUNKTER.....	76
5.1 NÄR STORFURSTENDÖMET KRING 1860 SKULLE VISA VÄGEN FÖR KEJSARRIKET	76
5.2 SÄLLSKAPETS INVENTERING ÅR 1870.....	76
5.3 LANTBRUKSSTYRELSENS FÖRFRÅGAN ÅR 1911.....	77
6 LANTBRUKSSÄLLSKAPENS CENTRALORGANISATIONER STRÄVAR TILL SPECIALISERING.....	77

1 Forskningsuppgifter och material

1.1 Varför temat är värt att belysa

Mer än mycket annat har täckdikningen bidragit till den genomgripande omvandling, som Finlands jordbruk har undergått sedan 1930-talet. Då var den redan känd sedan generationer tillbaka, men endast föga tillämpad. År 1976 hade andelen täckdikad jord stigit till 28 % av landets åkerareal och i de ledande länen låg andelen kring 50 %. Det råder knappast tvivel om att täckdikningen kommer att fortsättas tills de öppna dikena eliminerats från nära nog all åker, som bibehållits i odling.

På många håll har själva landskapsbilden redan starkt förändrats av att de öppna dikena med sina breda och blommande dikesrenar har försvunnit. Viktigare är naturligtvis att täckdikningen kraftigt har påverkat skördenivån och kanske viktigast att den har skapat förutsättningar för jordbrukets mekanisering med alla dess följdverkningar: friställandet av arbetskraft från jordbruket och landsbygdens utglesning samt som spegelbild den snabba industrialiseringen och urbaniseringen.

En inom modernäringen pågående viktig förändring med konsekvenser också utanför jordbruket är värd att belysas av forskningen, även som ett historiskt skeende.

Temat kan vara värt att behandlas också av den forskning, som vill klarlägga hur innovationerna sprids. I vad det gäller täckdikningen med tegelrör har vi att göra med ett utdraget händelseförlopp, som i sin helhet är dokumenterat och nära nog ort för ort kan följas från innovationens första framträdande ända till dess allmänna tillämpande.

1.2 Basmaterial och tidigare översikter

År 1918 grundades Finlands Dräneringsförening, från år 1977 kallad Dräneringscentralen, vilken lett och leder täckdikningens utvecklande och utbredande i landet. Då föreningen grundades, omfattade den täckdikade arealen blott 27.400 ha eller 1,4 % av landets dåvarande åkerareal. Föreningens årsböcker och arkiv är vid sidan av vår officiella lantbruksstatistik den bästa källan för den, som vill lära känna hur hans egen tids åkrar har täckdikats.

Täckdikningens historia är emellertid äldre än Dräneringscentralens. Den som vill gå längre tillbaka i tiden, måste söka sig till andra källor. Ända till Babylon går Eino Rauste i en uppsats ”Salaajituksen kehityksestä”, införd på s. 226–263 i *Maanviljelysinsinööriyhdistyksen vuosikirja 1939*. En kort men klar översikt gällande vårt eget land ger Taneli Juusela år 1958 i uppsatsen ”Peltojen ojitus” på s. 36–54 i *Oma Maa* n:o 3. År 1964 utgav Seppo Simonen boken *Raivaajia ja*

rakentajia, en samling fristående redogörelser från Finlands jordbrukshistoria. Här ingår på s. 239–249 ett kapitel ”Kivisalojia idässä, tiiliputkiojia lännessä”. Till Dräneringsföreningens 50-årsjubileum skrev dess tidigare ordförande M.J. Kaltio historiken *Saloajitusyhdistys 1918–1968*, som han inledde med en kort översikt av täckdikningens äldre skeden i vårt land. I sin historik hänvisade han dels till Simonens bok, dels till föreningens av dess första direktör skrivna 25-årsberättelse.

Juusela och Simonen nämner Finska Hushållningssällskapets insats. Dokumentationen gällande de äldre skedena av täckdikningens införande och utbredande i Finland finns främst i sällskapets arkiv och tryckta skrifter. Föreliggande översikt är avsedd att visa på hur denna källa för forskningen kan utnyttjas.

Mest givande är den ifråga om täckdikningen under 1800-talets tredje kvartal. Dels började intresset för täckdikningen därefter dala, dels förlorade sällskapet småningom sin centrala och ledande ställning. Nya lantbrukssällskap och specialföreningar bildades och år 1892 inrättades Lantbruksstyrelsen som ett centralt ämbetsverk för lantbruksärenden. Ju längre framåt i tiden man kommer, desto viktigare blir det även för forskningen gällande täckdikningens införande och utbredande att gå också till andra källor än Hushållningssällskapets arkiv och skrifter.

2 Lönndiken fanns redan före hushållningssällskapets tid

Numera är täckdikning nästan liktydigt med rördikning, dikning med rör av tegel eller plast. Så har ingalunda alltid varit fallet. De äldsta fyllnadsmaterialen för täckta diken är sådana som har funnits på platsen, sten och ris. Ännu när Dräneringsföreningen stiftades omfattade den med rör dikade arealen mindre än 10 % av hela den täckdikade åkern.

När Hushållningssällskapet våren 1798 i ett tryckt upprop ”Till finska allmänheten” utfäste sig att belöna av allmogemän vidtagna föredömliga odlings- och byggnadsföretag, nämndes som sådana företag också dikning. Alla framställningar om belöning måste åtföljas av utförliga och tillförlitliga intyg. Trots att täckdikningen ej särskilt nämndes, upptar ansökningshandlingarna, i synnerhet de från landets östra och norra delar, i många fall också redogörelser för stenlagda lönndiken. Ofta ges detaljerade redogörelser för hur diken gjorts och om hur mycket material och arbete de krävt. I enstaka fall åtföljs redogörelsen av karta.

Att vi här har att göra med en dikningsmetod, som i nyssnämnda delar av landet går längre tillbaka i tiden än utvandringen därifrån till Värmland, antyds av en framställning om belöning, som ”Finnskogarnas apostel” Carl Axel Gottlund sände till sällskapet. Framställningen åtföljdes av ett den 14.8.1821 daterat syneinstrument gällande bonden Nils Nilsson Orainen från Liukola by eller Norra Lekvattnet i Fryksände. Syneinstrumentet (D VIII 9 s. 200) nämner bland annat ”en aln breda och trefjärdedels aln djupa och med sten belagda diken med vadsgång i botten”.

Läns- och kommunvis uppgjorda förteckningar över de framställningar om belöning, som fram till år 1851 inlämnats till Hushållningssällskapet, utges som särskilda häften i denna stencilserie. I dessa förteckningar anges särskilt om arkivmaterialet upptar någonting om lönndiken. – Pentti Virrankoski har utnyttjat, men

ingalunda uttömt detta material i sällskapets arkiv för en uppsats ”Suomen varhaiskantainen salaojitus”, införd i *Suomen Museo* 1959 (s. 90–119). När man går igenom de syneinstrument, som fogats till framställningarna om belöning, finner man inte sällan att de som grävt dessa lönddiken också har uppfört stengården. Uppenbarligen har meningen med de stenlagda lönddikena varit ej blott att torrlägga marken, utan också att tjäna som avstjälningsplats för stenar, som man önskat undanskaffa från åkerns brukningsskikt. Detta sistnämnda syfte ansågs uppenbarligen på sina håll länge som det väsentligaste. Sålunda kunde man ännu vid mitten av 1800-talet ställa frågan om de i östra Finland brukliga lönddikena hade till ändamål endast att undangömma besvärande stenar, eller om man med dem också åsyftade att torrlägga åkern. Frågan ställdes vid det första allmänna lantbruksmötet i landet, närmare behandlat i nästa avsnitt.

I de delar av landet, som låg närmare sällskapets hemort Åbo, hade man uppenbarligen under sällskapets äldsta tid föga intresse för sådana diken. När sällskapet år 1798 lät trycka sin plan för sockenbeskrivningar, ägnades dikningen tio frågor, men alla gällde de öppna diken. På deras förbättrande och på att utveckla handredskap och dikesplogar för ett effektivare dikande koncentrerade sällskapet sitt intresse för dikesfrågor under sitt första halvsekel.

När dess andra halvsekel gick in, inleddes en med åren allt livligare diskussion om hur åkern bäst borde dikas. Den spred intresset för med sten eller ris fyllda täckta diken och fick mången föregångsman också i de södra och västra delarna av landet att pröva denna form av täckdikning, låt så vara att man då sökte sina föredömen i väster. Så banades vägen för våra dagars rördikning.

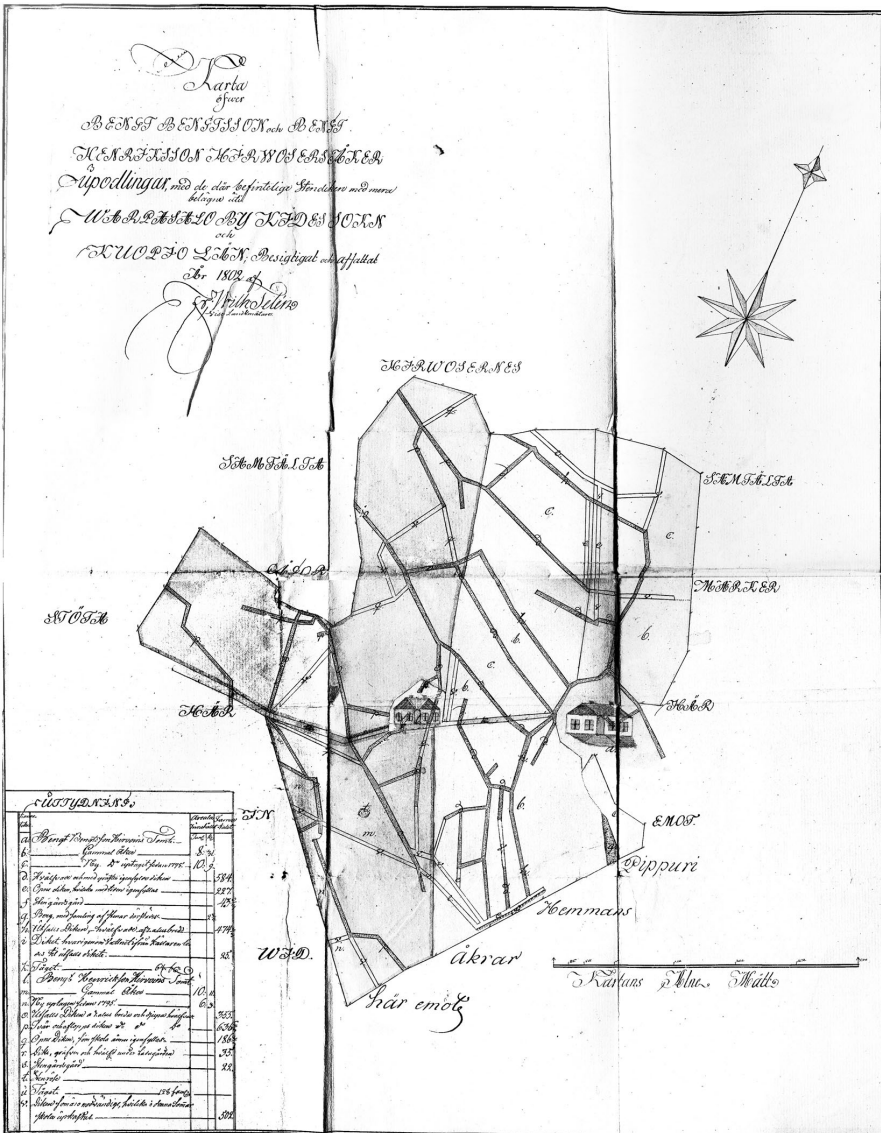
3 Rördikningen förs fram vid sidan av täckdikningen med sten och ris

3.1 Lantbruksmötena förmedlar erfarenheter och ger en översikt av utvecklingen

När Hushållningssällskapet hösten 1847 fyllde femtio år, anordnade sällskapet det första allmänna lantbruksmötet i Finland. Föregående år försiggick det första allmänna lantbruksmötet i Sverige. Det första finska lantbruksmötet följdes av flere. De fem första hade Hushållningssällskapet som arrangör. Så följde en paus på tio år tills det sjätte mötet anordnades år 1870. Även det tillkom på sällskapets framställning (28.2.1869 – B I 28 och D I 5 s. 18), men hölls i regi av senatens kort efter det föregående lantbruksmötet inrättade expedition för jordbruket och de allmänna arbetena.

Programmet för lantbruksmötena upptog främst diskussion av aktuella frågor. Vid vart och ett av de sju första mötena gällde åtminstone någon fråga dikningen. De protokollförda diskussionerna ger en översikt av hur täckdikningens fördelar allmänt började erkännas och likaså av hur tegelrören vann insteg vid sidan av sten och ris som material för de täckta dikena. Översikten blir så mycket intressantare som diskussionsdeltagarna till en del var desamma från möte till möte och företrädde ännu i dag välkända gårdar.

År 1802 uppgjord dikeskarta över Hirvonen hemman i Varpasalo by i Kides socken (D VIII 1 s. 340–342). Av de utritade dikena anger de mörka färdiga lönddiken och de ljusa dikena som är avsedda att fyllas med sten och täckas.

3.1.1 Lantbruksmötet i Åbo 1847

Vid detta det första allmänna lantbruksmötet i vårt land gällde 2 av de inalles 41 uppställda diskussionsfrågorna dikningen. Frågan n:o 5 lydde: Äro täckta åkerdiken i Finland ändamålsenliga? Äro de användbara på all slags jordmån, och bliva öppna diken, genom deras begagnande, överflödiga?

Frågan n:o 6 nämndes redan: Anläggas de i östra Finland så kallade lönddiken endast i ändamål att undangömma de på åkerjordens yta befintliga större och mindre stenar, eller åsyftas därmed även åkerns befriande från underjordiskt vatten? – Till vad djup, bredd och inbördes avstånd böra de anläggas, till vinnande av detta senare ändamål?

Sällskapet och mötets sekreterare Lars Arnell utgav år 1848 av trycket *Handlingar hörande till finska lantbruksmötet i Åbo 1847*. Manuskriptet ingår som band D XXII A i sällskapets arkiv.

I diskussionen om de två samtidigt diskuterade frågorna deltog åtta personer och ytterligare sju hade sänt skriftliga inlägg. Diskussionen återges på s. 53–61 i de tryckta handlingarna och de skriftliga inläggen på s. 287, 303, 314, 315, 336, 337, 346, 371 och 375. – Diskussionen om täckdikningen refererades också i den i Åbo utgivna tidskriften *Teknologen* (1847 s. 388), vilken föregående år (s. 391) redogjort för motsvarande diskussion vid det första lantbruksmötet i Sverige.

Vid mötet i Åbo förordade de flesta täckta diken framom öppna, även om många påpekade att också öppna diken behövdes. Rördiken nämndes ännu ej.

3.1.2 Lantbruksmötet i Åbo 1850

Också detta mötes handlingar utgavs i tryck av sekreteraren, denna gång N.H. Pinello: *Handlingar hörande till det andra allmänna finska landtbruksmötet i Åbo 1850*. Tryckåret är 1851. Mötet hölls i januari, alltså blott drygt två år efter det första mötet. Av de 56 på programmet upptagna diskussionsfrågorna lydde n:o 4: Är den i Finland brukliga metod för åkerns utdikande ändamålsenlig, och i motsatt händelse, vilka förändringar äro därvid nödvändiga?

Diskussionen återges på s. 49–59 i de tryckta handlingarna. I den gjordes 15 inlägg. Det man borde sträva till var enligt direktör Collin från Mustiala att med stora öppna diken uppdelas åkern i skiften om 30–50 x 150 famnar. Där så erfordrades borde skiften ytterligare utdikas genom täckdiken till gränsdiken. Inom skiftena borde man med skotska plogar lägga jorden i 6–9 alnar breda tegar, på sandjord 18–20 alnar. Dikning och plöjning borde samverka till att hålla jorden torr. I intet diskussionsinlägg nämndes uttryckligen rördiken.

Under n:o 27 diskuterades dikningen vid kärrodling, men vid den diskussionen nämndes endast öppna diken.

3.1.3 Lantbruksmötet på Mustiala 1852

Det tredje mötets sekreterare avled kort efter mötet och handlingarna utkom ej i tryck, ej heller finns de i sällskapet arkiv. Däremot finns mötet utförligt refererat i *Finlands allmänna tidning* och ännu samma år tryckt i Uppsala: *Relation om*

Finlands tredje allmänna landbruksmöte år 1852 på Mustiala. Den omfattade 48 sidor och hade författats av mötets prominente gäst, den svenska lantbruksakademiens sekreterare, professor J.A. Arrhenius, och tillägnats Hushållnings-sällskapet och mötets ordförande.

Detta möte tog upp diskussionen om diken där föregående möte lämnat den. Nu lydde mötets diskussionsfråga n:o 5: Har odlingsfältens indelning i större rutor, omgivna av djupa diken, befunnits nyttigt, och huru böra öppna diken ändamålsenligt anläggas?

Enligt tidsningsreferat (n:o 165/1852 s. 686) konstaterades redan i det första av de elva diskussionsinläggen, att då det blir tal om större rutor måste det finnas också täckta diken. I detta inlägg hänvisades till goda erfarenheter på Ultuna lantbruksinstitut. Detta gav professor Arrhenius anledning att närmare redogöra för erfarenheterna från Sverige. I sin tryckta relation går han utförligt in på ämnet. Den skrevs ju för läsare i Sverige för att förmå dem att ta fasta på de lärdomar, som det finska landbruksmötet givit. Arrhenius (s. 30) nämner att dikningen med djupa, tätt intill varandra lagda täckdiken utgått från England och redan börjat bli använd även på ett och annat ställe i Finland. I Sverige hade man för detta avdikningssystem börjat använda benämningen grunddikning. Som fyllnads-material användes klappersten, enris m.m., men "lindrigast" bränt tegel, antingen valvtegel eller tegelrör, såsom i England allmänt brukades. Också i Sverige tillverkades redan tegelrör på flere ställen.

Vid detta möte, som hölls mitt på sommaren, fick deltagarna ej blott höra om de olika slagen av täckdiken. De fick också se dem anläggas och kunde sålunda jämföra dem. Det för Mustiala tillsatta förvaltningsutskottet sammanträdde under mötet och dess protokoll berättar (FU § 8/1.7.1852 – A I 47 s. 32): "Förevisades sättet att anlägga täckta diken såväl på vanligt sätt med smärre stenar i bottnet, som med tegelrör och slutligen med färskt enris."

3.1.4 Lantbruksmötet på Mustiala 1857

Det fjärde mötet hade som sekreterare och tolk lektor G. Eurén. År 1858 utgav han *Handlingar hörande till fjerde landbruksmötet å Mustiala 1857*. På sidorna 57–61 redogörs för diskussionen av de två frågor som gällde dikningen. Frågan n:o 4 innehöll ett par påståenden och ett förslag. Den lydde: Vikten och fördelarna av den odlade jordens underdikning erkännes allmänt. Men ifrån denna grundförbättring ryggas mången tillbaka för de kostnader, som därmed äro förenade. Frågas därför om det ej vore skäl att med låneunderstöd av allmänna medel bispringa dem, som möjligen av sådana lån ville begagna sig för uppbringande av sin jord till en högre och säkrare avkastning? Frågan n:o 12 lydde: Är förtroendet till underjordiska diken i tilltagande och vilka slag av dessa diken äro de allmännast begagnade?

De två frågorna diskuterades samtidigt. Trots att man i ett skriftligt insänt yttrande från Ilmola betvivlade att täckdikningen kunde användas på flacka fält, hyste man på mötet allmänt förtroende för täckdikningen. Rördikningen gavs ej klart företräde framom övriga former av täckdikning, men tilldrog sig det största intresset. Löjtnant Silfversvan från Kimito berättade att han själv hade enligt franskt mönster konstruerat en mindre rörslagningsmaskin, som hämtats till mötesplatsen, och att han dessutom ägde en av järn gjord rörslagningsmaskin av

engelsk konstruktion. Med den trodde han sig kunna tillverka 4.000 rör om dagen. Vid mötet efterlystes också utbildat folk för att planera och leda täckdikningen.

Förslaget om statsstöd för täckdikningen gillades ej av alla, men diskussionen ansågs likväl ha visat att underdikningen var av sådan vikt för det finska lantbruket, att lån av allmänna medel för dess ändamålsenliga utförande vore önskvärda.

3.1.5 Lantbruksmötet i Fredrikshamn 1860

Sekreterare vid detta möte var A.G. Rindell. I hans namn utgavs redan samma år *Handlingar hörande till femte allmänna finska lantbruksmötet i Fredrikshamns stad 1860*. Redogörelsen föreligger också på finska: *Wiidennen yhteisen Suomen maanviljelijäin-kokouksen Haminan kaupungissa w. 1860 toimituksia*. Mötets diskussionsfråga n:o 11 lydde: Vilken erfarenhet har man här i landet av täckta diken? Diskussionen återges på s. 122–130 i den svenska upplagan och på s. 100–106 i den finska.

Diskussionen rörde sig främst kring rördikningen, som av de flesta ansågs förmer än dikning med sten eller ris som fyllnadsmaterial. En varm förespråkare hade rördikningen i kommerserådet A.I. Wahren. – När han ett kvart sekel senare gick ut tiden, nämnde sällskapetets sekreterare i sina minnesord inför plenum bland annat: ”Att han var den förste i vårt land, som i större skala började dränera sina åkerfält, är även bekant” (§ 8/2.11.1885 – A I 80 s. 65).

Vid mötet i Fredrikshamn kunde statsagronomen Gibson meddela att nya järnmanufakturbolaget i Åbo tillverkade en rörlagningsmaskin, som skött av 1–2 man kunde framställa 4.500 st. 1 ½” rör om dagen. Mötet ansåg att det förelåg behov av rörfabriker, men att dessa ej behövde statens stöd, om blott själva täckdikningen stöddes så att det skapades förutsättningar för en lönsam rörfabrikation.

3.1.6 Följande lantbruksmöten

Eftersom lantbruksmötet i Fredrikshamn var det sista, som anordnades av Hus-hållningssällskapet, faller de följande utom ramen för denna översikt. Avslutningsvis må emellertid i detta sammanhang pekas på den källa till kunskap om täckdikningens införande, som finns i redogörelserna för det två följande lantbruksmötena, åren 1870 och 1876. Vid vardera diskuterades dikningsfrågor.

Vid tiden för lantbruksmötet 1870 var intresset för täckdikning stort. I en skrivelse av den 28.2.1870 till Jordbruksexpeditionen i senaten (B I 28 n:o 330) anmälde sällskapet vilka frågor, som föreslagits för diskussion vid mötet. Frågor gällande täckdikningen hade föreslagits av lantbruksskolföreståndaren Max Bremer, direktör Möller och agronomerna D. af Grubbens, Alfred Sjöström och K.J. Forsberg. Redan vid detta möte hördes emellertid tvivel om att täckdikningen borde påskyndas även om de detaljerat (s. 49–71 i den tryckta mötesberättelsen) framlagda positiva erfarenheterna dominerade. En av kritikerna, arkiatern E.J. Bonsdorff, utgav kort efter mötet i tryck *Undersökning om åkerjordens drainering, under alla lokala förhållanden i Finland, är rationell. Komplement till diskussionen vid sjätte allmänna lantbruksmötet i Helsingfors*. Skriften finns i sällskapetets boksamling i bandet Diverse 9. Vid det senare mötet (s. 60–67 i den

tryckta mötesberättelsen) påpekades att intresset för täckdikningen svalnat och jämfördes lönsamheten av olika åtgärder för ökad skörd.

Det därpå följande, åttonde lantbruksmötet anordnades år 1881 i Åbo och hade Hushållningssällskapets sekreterare Ernst Rönnbäck som sekreterare. I hans namn utgavs år 1883 en tryckt berättelse över mötet. Den upptar ingenting om täckdikningen. Lika litet gällde någon av de 75 frågorna vid lantbruksmötet i Helsingfors år 1883 täckdikningen.

3.2 Sällskapet skaffar sig praktisk erfarenhet av täckdikning

3.2.1 På Mustiala

År 1840 övertog sällskapet förvaltningen av Mustiala överstelöjtnantsboställe i Tammela för att där grunda och upprätthålla ett lantbruksinstitut (D I 2 s. 7). Här fick sällskapet en välkommen möjlighet att i praktiken pröva olika slag av dikning. Förvaltningsutskottets detaljerade protokoll fram till år 1847 ingår i bandet A II 5 och därefter t.o.m. den 27.3.1860 i banden A I 42–45, bandet A I 45 med protokollen för år 1850 saknas. Våren 1860 upphörde sällskapets befattning med Mustiala.

Uppgifter om täckdikningen på Mustiala ingår främst i de av institutets direktor vid halvårsskiftet avgivna årsberättelserna. De ingår i förvaltningsutskottets protokoll, utom i band A I 43, där den i juli daterade berättelsen endast omnämnes. Följande årsberättelser ingår i serien F VII:

Berättelsen daterad	3.8.1841 i F VII 2 s. 143–
	1.8.1842 i F VII 2 s. 224–
	18.7.1843 i F VII 2 s. 259–
	30.7.1844 i F VII 2 s. 336–
	22.7.1845 i F VII 2 s. 416–
	28.7.1846 i F VII 5 s. 105–
	1.7.1847 i F VII 6 s. 61–
	4.7.1848 i F VII 6 s. 187–
	9.7.1849 i F VII 6 s. 332–

När november gick in sände sällskapet till kejsarligt majestät en årsredogörelse för lantbruksinstitutets verksamhet räknat från midfasto till midfasto. Dessa redogörelser ingår i konceptböckerna B I 19–22.

Den av institutets direktor i juli 1859 avgivna årsberättelsen ingår i sällskapets tryckta årsbok (Kejsarliga Finska Hushållningssällskapets Handlingar. Fjerde tomen. 4 häftet s. 25–36). Kortare uppgifter om täckdikningen på Mustiala ingår också i sällskapets övriga årsböcker för den tid, då sällskapet svarade för institutets förvaltning.

3.2.1.1 Början görs med stenfyllda täckdiken

Endast småningom kunde institutet i eget bruk övertaga den åker, som hörde till Mustiala. Det år 1856 tryckta första häftet av sällskapets nyss nämnda handlingar inleds med en återblick, vari (s. 7) nämnes att 38 torp blivit utflyttade som nybyggen till utmarken och deras tidigare åkrar sammanslagna och indelade i

skiften för rationellt jordbruk i stort samt till största delen försedda med täckta diken. Första gången omnämnes täckdikena i den sommaren 1843 daterade årsberättelsen (F VII 2 s. 262). Då synes man ännu ha anlagt dem främst för att utdika källdrag. I den tre år senare avgivna årsberättelsen framhålles (F VII 5 s. 106) som en grundförutsättning för jordbruket att det stillastående underjordiska vattnet bereds avlopp och att man därför redan anlagt mer än 3.000 alnar underjordiska diken, till största delen under ingenjör Collins ledning enligt den skotska metoden. Följande år, 1847, säges (F VII 6 s. 62) det viktiga arbetet med åkrarnas grunddikning med täckta diken pågå och 5.000 alnar sådana diken vara under arbete. Därpå följande år (F VII 6 s. 189) intygas att de allmänna farhågorna för att tjälen skulle försätta täckdikena ur funktion visat sig ogrundade. Samma konstaterande görs sommaren 1849 (F VII 6 s. 332) och sommaren 1851 (A I 46 s. 23). – I den 1843 avgivna berättelsen understrykes fördelarna av de stenfyllda täckta diken, som medger ett obehindrat bruk av förbättrade utländska, förnämligast skotska åkerbruksredskap.

Vintern 1859 fick förvaltningsutskottet besvara ett antal av senaten ställda konkreta frågor gällande Mustiala. Frågan n:o 25 lydde: Är all åkerjord vid institutet underdikad medelst täckta diken och äro dessa byggda av småsten eller tegelrör - - ? Direktör Pippingsköld svarade (FU § 3/22.1.1859 – A I 54) att 82 tunnland var underdikade och diken byggda av småsten. Tegelrör hade slagits, men ännu ej begagnats.

3.2.1.2 Rördikningen införs

Trots att dikning med tegelrör demonstrerades på Mustiala redan under lantbruksmötet år 1852 ävensom vid årsexamen följande år (FU § 2/6.7.1853 – A I 48) dröjde det till sällskapets sista sommar på Mustiala innan rördikningen fältmässigt togs i användning. Då var den i varje fall väl förberedd. I sin den 1.7.1856 avgivna årsberättelse (FU § 2/7.7.1856 – A I 51) sade direktör Pippingsköld att 164 tunnland var försatta i sådant skick att de nu borde draineras eller grunddikas och föreslog att man från England skulle införskryva en så kallad tegelrörmaskin (draining tile machine) av nyaste konstruktion, som kunde slå 3.000 tegelrör om dagen. Lämplig lera fanns på Mustiala.

Ännu i sin i november 1857 till kejsarligt majestät avgivna berättelse (B I 23) över förvaltningen av Mustiala år 1856 nödgades sällskapet emellertid konstatera: ”Ehuru institutets bestyrelse från England beställt en tegelrörsmaskin och med anledning därav hoppats att kunna verkställa all vid institutet förekommande dränering med tegelrör, hade vid årets slut ett sådant redskap ännu icke anlänt, i följd varav vid underdikningen av institutets åkerfält sten såsom de föregående åren blev använd till dikesfyllning.” I juli följande år antecknas (FU § 2/1.7.1857 – A I 52) att skiftet A 9 om 6 tunnland avsetts att dräneras i samband med årsavslutningen, men att den beställda rörmaskinen ännu ej kommit.

Dröjsmålet väckte irritation. Senhösten 1858 fick sällskapets utskott (U § 8/19.11.1858 – A I 53) taga ställning till en av dess ordförande, kommerserådet Julin, uppgjord kritisk promemoria som i punkt 8 påtalade, att man på Mustiala ännu ej kommit så långt att man där kunnat göra försök med dränering trots att många privata egendomar redan hunnit därmed. Att fogdeeleverna icke hade någon praktisk kännedom om rörläggningen fann Julin oförsvarligt och yrkade på

att rör skulle köpas, om de ej kunde fås på gården. Denna punkt lämnades emellertid därhän, sedan sekreteraren upplyst om att anstalter redan vidtagits för att avhjälpa de påtalade missförhållandena. Att man också lyckats häri framgick vid årsexamen på Mustiala följande sommar (FU § 3/5.7.1859 – A I 54), då man fick se rörslagning med en engelsk maskin och därefter eleverna ådagalägga prov på sin insikt i underjordiska dikens läggande. Enligt den framlagda årsberättelsen hade institutets tegelbruk under våren slagit 18.000 drainrör av större och mindre dimensioner och skiftet A 8 om 6 tunnland hade förberetts för grunddikning. Därutöver hoppades man hinna med skiftet C 5 om 8 tunnland.

Den sommaren 1859 demonstrerade rörslagningssmaskinen är sannolikt samma maskin, som nu finns i lantbruksmuseet på Mustiala, upptagen under n:o 643 med den att döma av det ovan framlagda felaktiga anteckningen: Käyt. Mustialassa salaojaputkien valmistukseen, hankittu 1854.

I museet finns också täckdikesspadar. Tillverkningen av spadar för grävning av täckta diken hade inletts på Mustiala redan år 1847 och enligt den i juli 1859 avgivna årsberättelsen hade sistnämnda år i gårdens smedja förfärdigats 59 grunddikningsspadar av engelsk modell. Ett par år tidigare hade med institutets samlingar införlivats följande dräneringsutrustning, som enligt Manufakturdirektionens brev av den 27.5.1857 (D I 2 n:o 4076) föregående år inköpts under en resa på kronans bekostnad: en formskiva till Schlicheysens drainrörspress, en sats dräneringsverktyg samt diverse prov på drainrör.

Redan sommaren 1858 hade man också kommit så långt att sällskapet låtit specialutbilda en av institutets lärare för att leda rördikningen. Ingenjör Collin, som lett grävningen av de första, stenfyllda täckdikena, lämnade Mustiala år 1853. Våren 1858 fick sällskapet senatens den 19.5 daterade skrivelse (D I 2 – n:o 4235) med besked om att ägaren till Sippola gård i Weckelaks socken, kaptenen A. von Daehn, från konungariket Preussen införskrivits en ingenjör för att samma vår införa dräneringskonsten på gården. Nu förstämde sällskapet att så fort som möjligt sända en lämplig person till Sippola för att där under ingenjörens ledning inhämta kännedom om dräneringskonstens grunder, vilka sedermera borde bibringas institutets elever. Denne person (FU § 2/27.5, § 2–4/12.6 och § 1/9.7.1858 – A I 53) blev institutets andre lärare Otto Gustav Paldani, som på hösten (FU § 7/3.11.1858 – A I 53) inlämnade redovisning för sina resor med den tyske ingenjörskaptenen von Kamencke för att lära sig grunderna för underdikning och tegelrörs läggande.

Här må påpekas att den övergång inom ett tiotal år från stenfyllda täckdiken till rördiken, som sålunda genomfördes på Mustiala, har sin motsvarighet i Sverige, låt så vara tio år tidigare. Det finner man, då man jämför de åren 1840, 1845 och 1850 i Uppsala utgivna upplagorna av N.W. Lundqvists *Handbok i svenska landtbruket*.

3.2.2 På Runsala

Året efter det att sällskapets förvaltning av Mustiala upphört anhöll det hos senaten om att få anlita statsmedel för att anlägga och driva ett experimentalält. Fältet anlades på Runsala, där sällskapet sommaren 1862 övertog dispositionsrätten till lotten n:o 23, Villa Roma, och år 1866 ytterligare till granntomten n:o 26, Härkälä. Tyvärr förmådde sällskapet ej bringa mål och medel, vilja och möj-

ligheter att motsvara varandra och år 1873 nedlades verksamheten på experimentalfältet. Under sin korta tillvaro hann experimentalfältet giva sällskapet många erfarenheter. Inte minst gällde de täckdikningen.

Uppgiften att leda arbetena på experimentalfältets iståndsättande anförtroddes den från Sverige överflyttade ploginstruktören Sven Hassellöf. Sommaren 1863 lade han fram sina förslag till åtgärder. De innefattade också dränering. Plenum preciserade sitt beslut (P § 2/3.9.1863 – A I 58): ”Dränering företages och därvid användes dels klappersten, dels rör till fyllnadsmaterial, till utrönande av vilketdera kan vara ändamålsenligast och särskilt kan lämpa sig för fältets sluttning.”

Följande vår (St § 11/2.5.1864 – A I 59) anmodades statsagronomen Gibson uppgöra dräneringsplan för fältet. Vid årets slut (St § 14/1.12.1864 – A I 59) utanordnades medel för de kostnader dräneringen krävt, bl.a. för 12.950 st 1½ tums och 2.830 st 3 tums tegelrör. Först följande sommar (St § 12/ 30.6.1865 – A I 60) överlämnade Gibson sin dräneringskarta. Tyvärr har den ej kunnat återfinnas i sällskapets arkiv.

Experimentalfältets dränering inleddes sålunda år 1864 med tegelrör. En utförlig redogörelse för dräneringen och för erfarenheterna av den ingår i sällskapets *Handlingar* (tom 5, häfte 3, s. 8–11). I tom 6 (häfte 1, s. 66) berörs dräneringen i den för år 1865 avgivna berättelsen över verksamheten på experimentalfältet. Då anlades 650 famnar rördiken samt 182 famnar sten- och risdiken. Följande år visade sig dräneringen enligt den i *Handlingarna* (tom 6, häfte 2, s. 114–115) införda verksamhetsberättelsen otillräcklig och kompletterades med grunda sten- och grusfyllda diken. Dessa motsvarade till en början (s. 153–154) förväntningarna. Året 1869 fick man emellertid åter bekymmer. Statsagronomen Forsberg framlade alternativa förslag till förbättringar (*Handlingar* tom 6, häfte 4, s. 52) såsom en fördubbling av sugdränernas antal, men experimentalfältets ekonomi medgav icke längre några större arbeten (St § 3/20.4.1870 – A I 65). I sällskapets *Handlingar* för år 1871 (s. 45–46) redogöres för det årets bemödanden att förbättra dräneringen. De återstående tre verksamhetsberättelserna från experimentalfältet innehåller ingenting om täckdikningen.

Den praktiska erfarenhet av täckdikning med tegelrör, som sällskapet fick på sitt experimentalfält, manade till försiktighet vid propagerandet för denna innovation.

3.3 Sällskapet intresserar statsmakten för täckdikningen

När Alexander II ett år efter det han tillträtt tronen besökte Helsingfors, gav han senaten i uppdrag att föreslå åtgärder för att höja landets välförstånd efter det nyss avslutade Krim-kriget. I en skrivelse av den 8.5.1856 (D I 2) fick Hushållnings-sällskapet av senaten i uppdrag att oförtövat föreslå åtgärder för lantmannanäringarnas förkovran. Följande år trycktes *Kejsrerliga Finska Hushållnings-Sällskapets underdåniga utlåtande angående åtgärder till befrämjande av finska landbruket och dess binäringar, med dertill hörande bilagor*, en bok om 316 sidor. På s. 10–12 framhölls behovet av statliga åtgärder för avdikningen i stort. Rördikningen däremot ansåg sällskapet i sitt utlåtande vara av sådan beskaffenhet, att densamma helt och hållet borde överlåtas åt den enskildes omtanke, men likväl genom låneunderstöd och kanske premier uppmuntras. Vidare föreslog sällskapet att i statens tjänst skulle antagas agronomer för att bl.a. biträda vid grunddikning.

Dessa tankar hade framlagts i det utlåtande, som till sällskapet inlämnats av Mustiala-direktorn Fock (s. 185–186).

Fyra år senare, medan man allmänt väntade på att det halvsekellånga avbrottet i lantdagsarbetet skulle få ett slut, sammanträdde Hushållningssällskapet till ett extra plenum (§ 1/6.7.1861 – A I 56) för att ta del av sju frågor, som senatorn Gripenberg önskade lägga fram för att av envar övertänkas för det fall att senaten framdeles skulle inbegära sällskapets utlåtande. Den andra frågan gällde vad som för befördrandet av dräneringsarbeten i vårt land vore att iakttaga. Senatorn påpekade själv att för allt behövdes pengar och sådana kunde fås blott om landet lyckades få lantdag. Till den stod allt hopp. – Gripenberg hade som direktor för Mustiala under institutets grundläggningstid varit med om att införa täckdikningen där.

3.4 Sällskapet underställda tjänstemän planerar och leder täckdikningen

3.4.1 Statsagronomerna

I en skrivelse av den 30.6.1858 (D I 2) gav senaten sitt bifall till Hushållningssällskapets framställning om ett par statsanställda agronomer med uppgift att biträda landets jordbrukare med råd och upplysningar. De underställdes sällskapet, som utarbetade en instruktion för dem, fastställd den 22.12.1858. Instruktionen (U § 4/29.10.1858 – A I 53) med dess 12 paragrafer är i fråga om agronomernas uppgift allmänt hållen och nämner ej särskilt täckdikningen, utan talar om odlings- och vattenavledningsföretag.

Enligt kejserlig skrivelse av den 25.5.1859 (D I 2) blev Carl Hornbostel från Holstein och Henry Gibson från Skottland Finlands första statsagronomer. Vardera kvarstod i tjänsten till sin död, 1867 resp. 1881. Hornbostel efterträddes av Karl Johan Forsberg från Vasa. Denne kvarstod tills han år 1892 utsågs till lantbruksöveringenjör vid den då inrättade Lantbruksstyrelsen. Varken han eller Gibson fick någon efterträdare. Flere än dessa tre blev statsagronomerna ej. Däremot kunde Hushållningssällskapet redan i sin årsbok för år 1866 (Handlingar, tom 6, häfte 2, s. 14) meddela att läneagronomer blivit antagna i alla län, utom i Åbo och Björneborgs samt i Viborgs län, där de två statsagronomerna var stationerade. Läneagronomernas verksamhet återspeglas ej i sällskapets arkiv och skrifter.

Seppo Simonen har i sin bok *Raivaajia ja rakentajia* (s. 191–201) skildrat de tre statsagronomernas bakgrund och verksamhet. Alla var de förfarna i täckdikning. Hornbostel hade kommit till landet med den tidigare nämnde ingenjör Kamencke och stannat på Sippola som förvaltare. Gibson kom till Finland via en lärartjänst på Degeberga jordbruksskola i Sverige. Forsberg var tidigare läneagronom i Kuopio.

De som önskade statsagronomernas biträde borde senast i februari hos sällskapet skriftligen anmäla för vilka uppgifter, var och när agronomens tjänst önskades. De ofta mycket detaljerade ansökningshandlingarna finns i arkivet mappar D XXIV 7–39 som lösa bilagor till sällskapets och dess utskotts inbundna protokoll för åren 1859–1891. – Stundom berättar dessa bilagor också om missnöje med agronomernas sätt att sköta sitt arbete.

En mera översiktlig bild av deras arbete får man av deras i sällskapets tryckta årsberättelser (Kejsrerliga Finska Hushållningssällskapets Handlingar) för åren 1865–1892 införda rapporter, ofta med tabellariska sammandrag. Täckdikningen nämnes ofta i rapporterna och ofta nog återkommer samma gårdar med täckdikningsuppdrag. Nästan utan undantag gällde det rördikning.

3.4.2 Plogkarlarna och ploginstruktörerna

Statsagronomerna anlätades nästan uteslutande på herrgårdarna. Främst för praktisk handledning på bondejordbruken gav senaten i en skrivelse av den 10.7.1860 (D I 2) sällskapet tillstånd att anställa två plogkarlar. Ännu samma höst den 28.11 (D I 2), fastställde senaten sällskapets förslag till instruktion för dem, utarbetat av bl.a. Gibson (U § 3/26.10.1860 –A I 55). I dess § 1 sades att plogkarlarna skulle utnyttjas också för undervisning i grävning av öppna och täckta diken, ävensom i de senares igenläggning. De två plogkarlarna, Sven Hassellöf och Gustaf Wallgren, kom från Sverige. Även om befattningarna snart indrogs och ersattes med instruktörsbefattningar, kvarstod Wallgren i sällskapets tjänst ända till sin död år 1913, hela tiden sysselsatt bl.a. med täckdikning. Närmare uppgifter om vad, var och när finns också ifråga om ploginstruktörernas verksamhet i protokollen från ifrågavarande tid och i deras lösa bilagor i arkivets serie D XXIV ävensom översiktligt i de tryckta årsböckerna.

Wallgrens tjänstetid blev så lång att han mot dess slut kritiskt kunde granska hur av honom och andra en mansålder tidigare utförda dräneringar fungerade. Sålunda nämner han år 1897 granskningar på Wiurila i Halikko (Handlingar s. 138–139), år 1895 på Harju lantbruksskola i Vederlax (Handlingar s. 109), år 1901 på Jullas på Kustö (Handlingar s. 139) och år 1910 på Mustiala (Handlingar s. 243). – Wallgrens efterträdare som instruktörer synes ej i nämnvärd omfattning ha sysslat med täckdikning.

3.5 Sällskapets åtgärder för skriftlig upplysning om täckdikning

3.5.1 Tidskriftsuppsatser

Åren 1851–1853 utgav sällskapet tidskriften *Suomen Huonehallitusseuran Sanomia* under redaktion av gymnasieadjunkten G.E. Euren. I dess första årgång ingår på s. 20–31 en uppsats ”Ojittamisesta”. Först på dess sista sida omnämnes täckdikningen i det att författaren konstaterar, att ju mer jordbruket går framåt, dess vanligare blir på alla orter täckdikningen. Enligt honom anser mången att täckdikningen fördubblar åkerns värde, och tidskriften lovar en annan gång ta täckdikningen till tals. Den nämnes likväl ej i följande årgångs långa uppsats ”Lähteistä”, men berörs i en rapport (s. 243) från lantbruksmötet på Mustiala. I årgång 1853 (s. 153–160) ingår en uppsats ”Salaojista”. I den säges att det som avsetts som en fortsättning på uppsatsen i den första årgången hade införts i almanacken för år 1852 och att den föreliggande uppsatsen var att ses som en komplettering av almanacksuppsatsen.

3.5.2 Almanackens uppsatser

Sällskapetets mandat att förse den officiella almanackan med dess folkupplysande avhandlingar gav det en möjlighet att föra fram nya idéer och att ge råd i deras tillämpande. Täckdikningen berörs första gången i 1852 års almanack i en uppsats ”Om täckta diken. Efter Howings, Arrhenii, m.fl. skrifter”. Här nämnes redan rördikena vid sidan av täckdiken fyllda med ris eller sten.

Tjugu år senare, år 1872, ingick i almanackan åter en uppsats ”Om afdikning”. Den var författad av Abraham Nylander. Han nämner att det säkraste sättet för effektiv dikning onekligen är att täckdika, men anser sig likväl böra förbigå täckdikningen med hänsyn till dess stora kostnader och till att den fordrar ”en särskild kännedom och ytterlig noggrannhet för att den icke skall bliva helt och hållet förfelad”.

Först ett drygt halvsekel senare, år 1924, togs täckdikningen åter upp i almanackan. Då kunde sällskapet anförtro författandet åt den ledande tjänstemannen i Finlands Dräneringsförening, Lauri Keso. Hans uppsats ”Om dränering” avslutas med en presentation av den då femåriga föreningen.

3.5.3 Försök till läroböcker

Sällskapetets första prisfråga, uppställd den 2.4.1798 (A I 1 s. 35), gällde att författa en i möjligaste måtto kort, men dock i det huvudsakligaste fullständig och tillika tydlig lärobok för den finska bonden. Det bästa förslaget till lärobok inlämnades anonymt av biskop Jacob Tengström och utgavs av sällskapet i tryck år 1803 i syfte att bereda medlemmarna möjlighet att framlägga förslag till förbättringar. I detta *Försök till Lärobok i Landthushållningen för Finska Bonden* talades ej om täckdikning, endast om igenfyllning av gamla och onödiga diken (s. 43). Lika var fallet i den år 1844 tryckta andra upplagan av boken.

År 1856 uppställde sällskapet en prisfråga gällande erfarenheterna av en fullständig underdikning (P § 6/1.11.1856 – A I 51). Frågan blev obesvarad. Två år senare (P § 6/1.11.1858 – A I 53) uppställdes en ny prisfråga. Den gällde ”författandet av en lättfattlig undervisning om underdikning i allmänhet, om avvägning och kartläggning av de fält, som skola underdikas samt om enklaste sättet att tillverka och bränna dräneringsrör, därvid lerans ändamålsenligaste behandling i synnerhet bör tagas i betraktande”. Som första pris utlovades ett-hundra rubel silver och som andra pris femtio rubel. Blott en tävlingsskrift inlämnades och den belönades med det mindre priset (P § 12/19.6.1860 – A I 55).

Skriften hade till författare den från Sverige inflyttade ingenjören D.W. af Grubbens. Svante Dahlström har i sin *Promenader II* (1960 s. 222–244) skildrat hans person och levnadsöden. Tyvärr torde af Grubbens skrift ej finnas i sällskapetets arkiv. För dess bedömning inhämtades utlåtande av kanslirådet af Schulten, forstmästare Mallen och agronom Gibson. Det gemensamma utlåtandet ingår som bilaga till utskottets protokoll (U § 2/15.6.1860 – A I 55).

Fem år senare bad sällskapetets styrelse (St § 18/18.3 och § 9/30.6.1865 – A I 60) löjtnant Silversvan uttala sig om huruvida af Grubbens skrift vore värd att översättas till finska och utgivas i tryck. Utlåtandet ingår som bilaga till styrelsens protokoll för den 30.6.1865 i band A I 60. Silversvan ansåg avhandlingen värd att översättas och tryckas, men tillade att han själv trodde att täckdikningen ännu i årtal borde vara föremål för de mera bildade jordbrukarnas experimenterande och

att allmogen först på praktisk väg borde bli bekant med den: ”Ett enda misslyckat försök kunde nämligen bli ett så avskräckande exempel att det grundlade en fördom, till vars hävande många år och många lyckade exempel kunde erfordras.” På sällskapet begäran omarbetade af Grubbens sitt manuskript (St § 21/2.9.1865 – A I 60), som därefter ytterligare gavs till gymnasieläraren Reuter för utlåtande. Detta ingår i mappen D XXIV 12 under n:o 117 och är också det positiva. Emellertid fann sig sällskapet (P § 2/1.11.1860 – A I 60) föranlåtet att lämna frågan om tryckning vilande sedan styrelsen (§ 16/30.9) påpekat att några handböcker i dränering nyss utkommit i Sverige.

Ett par år senare erbjöd Uno Furuhjelm, frielev vid Mustiala, sällskapet kostnadsfritt för tryckning en av honom gjord översättning och bearbetning av Vincents handbok i dränering. Sällskapets styrelse (St § 12/25.5.1867 – A I 62) avböjde erbjudandet ”enär en erkänt god handledning i dränering av Dahl, med åskådliga teckningar i texten, redan funnes på finska språket översatt och i bokhandeln tillgänglig”. – Ej heller Furuhjelms manuskript finns i sällskapets arkiv.

I slutet på 1860-talet hade sällskapet för avsikt att utge en folkskrift om avdikning, men nämner i en skrivelse till Jordbruksexpeditionen (B I 28 – n:o 15/4.1.1869) att avsikten på grund av sekreterarens utomlandsresa ej kunnat nås. Oklart är vilka direktiv denne fått för skriften. Kort därefter lämnade han tjänsten.

År 1891 avgav Forsberg ett i mappen D XXIV 39 förvarat utlåtande om Wartiovaaras översättning av Arrhenius *Landbrukspraktika*. I sitt utlåtande anför Forsberg sina egna synpunkter på täckdikningen. – I samma mapp förvaras Kronoborg-direktorn Långs erfarenheter från Skåne och Skottland om övergången från gamla stendiken till nya rördiken.

Hurusom sällskapets iver att sprida skriftlig instruktion i täckdikning småningom svalnade antyds av styrelsens beslut (St § 8/19.5.1892 – A I 87 s. 97) att ej inlösa ettusen erbjudna exemplar av C. Kihlbergs skrift *Muutamia suomalaisen maanviljelyksen elinasioita*. Beslutet motiverades nämligen bland annat med att skriften utan att tala om öppna diken beskrev olika slag av täckdiken och täckdikningens fördelar.

3.6 Uppgifter om rör, redskap och dikare

3.6.1 Rören

I våra dagar är rörtillverkningen koncentrerad hos några få, stora fabriker. Redan för transporternas skull måste rören vid tiden för rördikningens införande och länge därefter framställas lokalt. För sin rördikning på Mustiala skaffade sig Hushållningssällskapet alltså en egen maskin. Lika gjorde man på många andra större gårdar. I ett brev till det Fria ekonomiska sällskapet i S:t Petersburg – varom mera senare – namnger Hushållningssällskapet i början av år 1859 (U § 6/22.1.1859 – A I 54) 15 gårdar, som redan skaffat sig rörslagningsmaskiner, de flesta av engelskt fabrikat. Samtidigt nämndes att Dalsbruk i Kimito börjat tillverka en maskin av engelsk modell samt att för allmogens behov i landet tillverkades en enkel maskin, för det mesta av trä. – Här må ytterligare hänvisas till diskussionerna vid lantbruksmötena åren 1857 och 1860.

Enligt brev av år 1862 (i mapparna D XXIV 9 och 10) fanns det året nyanskaffade rörmaskiner på Anola gård i Ulfsby och på Granfors gård i Närpes.

Alla gårdar, som önskade täckdika, kunde ej ha förutsättningar för egen rörtillverkning. Gårdar med möjlighet till sjötransport köpte sannolikt icke sällan rör från andra gårdar vid kusten. Sålunda nämner Gibson (Handlingar 1873 s. 71) att Brödtorp i Pojo tagit sina rör från Stensvik.

Vid lantbruksmötet år 1857 framkastades tanken att korrektionsanstalterna skulle utnyttjas för rörtillverkningen. Ett par år senare uppgav sällskapet i sitt nyss nämnda brev till S:t Petersburg att rör till avsalu tillverkades endast på Kiiala gård vid Borgå. Därifrån uppgav Gustav Brandt i brev (som ingår i A I 53 före Utskottets protokoll för den 14.5.1858) att den första bränningen av rör avslutats föregående höst och att han räknade med att tillverka några hundra tusen rör per sommar. Han bifogade prisuppgifter för rör av dimensionerna 1½", 1¾", 2" och 2½".

Vid lantbruksmötet år 1860 diskuterades som nämnts också behovet av rörfabriker. Några år senare gjorde sällskapet hos senaten (B I 26 n:o 490/1864) en framställning om att till premier för dräneringsrör få anlita ett statsanslag. Förslaget avvisades den 8.12.1864 (D I 4). Följande år (P § 4/1.11.1865 – A I 60) förkastade sällskapet ett av dess utskott gjort förslag om att sällskapet skulle utverka tillstånd att för premiering av dräneringsrör och andra industrialster få använda räntan av en av sina förvaltningsfonder. Ännu vid lantbruksmötet år 1876 i Helsingfors yrkade sällskapets ordförande på statsstöd för rörtillverkningen, men fick ej medhåll av mötet.

År 1864 ställde sig sällskapet avvisande till en framställning om lån för anläggande av en rörfabrik nära Åbo (P § 4/16.9.1864 – A I 59, D XXIV 11 nr 149). af Grubbens hade för ändamålet bett att få låna 16.000 mark, men sällskapets utskott (U § 2/26.8.1864 – A I 59) ställde sig skeptiskt till hans planer och ansåg att det vore bättre att få flere små fabriker än en stor.

Några år tidigare hade af Grubbens (C I 6 n:o 4517/16.12.1859) bett sällskapet att åt honom utverka patent på ett nytt sätt att täckdika åker och ängsmark medelst näverrör. Ansökan återtog senare. Ryktet om näverrören nådde emellertid Moskva och sällskapet fick genom postexpeditören M. Weckström i Helsingfors en den 13.6.1860 framförd förfrågan (D XXIV 7 n:o 66 och C I 6 n:o 4639/15.6) om rören, deras pris och företräden framom tegelrör. Sällskapets utskott (U § 3/15.6.1860 – A I 55) beslöt som svar översända af Grubbens beskrivning och därjämte meddela att näverrör icke hade företräde framför dylika av tegel i annat fall än att de blev billigare på orter, där tillgång på näver fanns. Priset på näverrören kunde icke angivas, då de veterligen ännu icke blivit på något ställe i Finland försökta och använda (B I 24 – 15.6.1860).

År 1915 intresserade sig sällskapet för cement för rören och diskuterade (St § 9/25.2.1915 – A I 110 s. 79, D XXIV 72 och 351) inköp av en maskin för slagning av cementrör. Maskinen skulle ställas till jordbrukarnas disposition. Styrelsen (St § 4/3.9.1915 – A I 110 s. 129) beslöt inhämta lantbruksingenjören von Fieandts utlåtande. Därmed försvinner ärendet ur handlingarna.

3.6.2 Redskapen

Verkstaden på Mustiala var avsedd att tillverka redskap också för avsalu, men det antal dikesspadar – i satser om tre – som redovisats i årsberättelserna och för åren

1842–1854 i sällskapets *Handlingar* (tom 4, häfte 1, tabell III), kan knappast ha räckt utöver gårdens eget behov.

Uppenbarligen var bristen på redskap länge ett hinder, som fördröjde täckdikningens införande. Sålunda klagar Forsberg i sin i sällskapets *Handlingar* för år 1892 (s. 66–67) införda årsberättelse över denna brist och över att ”landets mekaniska verkstäder och redskapssmedjor i de flesta fall man från dem lyckats erhålla någon dräneringsredskap lämnat en antingen genom materialets eller arbetets beskaffenhet oduglig” samt över att köpmännen ej tycks vilja taga denna affär om hand. Forsberg föreslog därför att sällskapet skulle göra något för att åstadkomma en depot i Åbo, varifrån god, helst engelsk utrustning alltid kunde utan tidsutdräkt erhållas. – Förslaget berörs ej i protokollen.

3.6.3 Arbetsledare och rörläggare

Bristen på kunniga arbetsledare och rörläggare måste länge ha framstått som ett av de största riskmomenten för den som blivit hågad att täckdika. Redan vid lantbruksmötet år 1857 förslogs att sakkunniga personer skulle införskivas från utlandet för att leda täckdikningsarbetena. När frågan följande år behandlades inom sällskapets utskott (U § 5/9.4.1858 – A I 53), beslöt man att på Kiiala och Västankärr gårdar efterhöra möjligheterna att få lämpliga personer för täckdikning. Det samma dag daterade brevet ingår i konceptboken B I 24. Svaren ingår före utskottets protokoll för den 14.5.1858 i A I 53.

Från Västankärr svarade Silversvan att inspektoren och läraren vid den på gården nyss anlagda jordbruksskolan, C. Enblom, redan begivit sig till Mariefors bruk och till Kumo gård för att tillhandagå vid grunddikning. Enbloms insatser för täckdikningens främjande var redan tidigare kända och erkända av sällskapet. Sålunda hade sällskapet (U § 9/7.10.1857 – A I 52) beviljat honom ett honorarium av 100 rubel silver såväl för hans ådagalagda nit och skicklighet att meddela undervisning åt eleverna som synnerligast för den beredvillighet varmed han förklarat sig vilja gå allmänheten till handa med upplysning och råd i åtskilligt som hör till ett rationellt jordbruk, därvid förnämligast rördiknings anläggning. Här må nämnas att sällskapets utskott samtidigt tagit del av en positiv berättelse över en av herrar Thileman, Julin och Pinello verkställd inspektion på Västankärr, där man bland annat fått se en med högst lycklig framgång verkställd anläggning av flera hundra famnar underjordiska rördiken. Silversvan själv tilldelades sällskapets stora medalj i silver att i grönt band bäras om halsen, men i det den 7.10.1857 daterade brevet härom (B I 23) nämnes icke särskilt hans förtjänster om täckdikningens främjande.

Från Kiiala meddelade Brandt som svar på sällskapets förfrågan att kunniga dikare ännu ej fanns att tillgå samt berörde de krav, som sådana borde fylla. I en bilaga framlade han ett eget förslag till hur dikare borde utbildas (U § 9/29.10.1858 – A I 53). Förslaget jämte följebrev finns i mappen D XXIV 5 (no 4246). Enligt förslaget borde de utbildade dikarna underställas lantbrukssällskapen och en av dem borde årligen beredas tillfälle att utomlands taga del av utvecklingens framsteg.

Den utbildning i täckdikning, som gavs på Mustiala, avsåg knappast mer än att göra blivande gårdsfogdar förtrogna med täckdikningen och de utifrån införskrivna statsagronomerna och plogkarlarna hade ju täckdikningen blott som en av

sina många uppgifter. Detsamma gäller läneagronomerna. Åtminstone en av dessa, J.A. Hahnsson, hade i täckdikningens hemland förkovrat sina kunskaper i dräneringskonsten. År 1869 anhöll han hos sällskapet om ekonomiskt stöd för att i Skottland studera bland annat dränering och på hösten antecknades i bestyrelsens protokoll (§ 19/26.10.1869 – A I 64) att Hahnsson i juni avrest till England och Skottland.

Ofta nog torde de som täckdikade ha fått lita till vad de lärt sig genom att se arbetet utföras. När man år 1862 från Anola gård i Ulfsby vände sig till sällskapet (8.6.1862 – D XXIV 9) med en begäran om att få Gibson till gården för att uppgöra dräneringsplan och Hassellöf för att instruera i hur man gör tegelrör och för att leda dräneringen, motiverades anhållan med att övriga i trakten kunde ta lärdom för egen del. Samma tanke kan man måhända spåra i senatens brev av den 14.8.1881 (D I 6 s. 89) med anmodan att i samband med lantbruksmötena fästa särskild vikt vid att anordna arbetande utställningar visande sådant som dränering med sten, ris och rör.

Uppenbarligen hölls frågan om arbetsförmän för täckdikningen vid liv under 1800-talets sista decennier (A I 94 s. 5 – P § 4/27.2.1899). I sällskapets årsbok för år 1903 (s. 57) säges på tal om rotfruktsodlingen att sällskapet återupptagit sin gamla tanke att anställa täckdikningsförmän, vilka vore kompetenta att leda det praktiska utförandet av täckdikningen. – Ärendets behandling har ej satt spår i protokollen.

År 1916 väcktes inom styrelsen (§ 10/10.6.1916 – A I 111 s. 127) förslag om att utgiva ett stipendium åt någon, som skulle följa med täckdikningsarbetena i landet i syfte att utbilda sig till arbetsförmän. Senare (St § 17/28.10.1916 – A I 111 s. 149) tycks detta förslag ha ersatts med ett förslag om att flere dräneringsförmän måtte anställas hos lantbruksingenjören i Åbo. Fyra år senare skymtar ärendet än en gång i styrelsens protokoll (St § 7/20.10.1920) då frågan om täckdikningsinstruktörer behandlas.

3.6.4 Entreprenörer

Då ju täckdikningen är ett arbete, som när det väl genomförts på en gård ej bör återkomma, låg det nära till hands att efterlysa entreprenörer, som med materiell och personell utrustning kunde flytta från gård till gård för att utföra täckdikningen. Förslag härom gjordes av Hushållningssällskapets ordförande vid lantbruksmötet år 1876. Önskemålet om entreprenörer förverkligades i landets sydvästra hörn år 1919, såsom framgår av följande avsnitt i Hushållningssällskapets årsbok för år 1921 (s. 49):

”Täckdikningsverksamheten i Sydvästra Finland har gått raskt framåt främst tack vare AB Jordkultur, som redan år 1919 startades av de svenska godsägarna i denna landsända, med ändamål att utföra dränerings- och andra agrikulturkemiska arbeten, samt att idka handel med härtill nödiga material, maskiner och redskap. Bolaget, som äger en amerikansk motordriven täckdikningsgrävmaskin Buckeye har under åren 1920 och 1921 utfört dräneringsarbeten på c:a 80 ha, fördelade på egendomar i Pargas, Pikis, Pemas och Sagus. Arbetet är till största delen utfört enligt av bolaget uppgjorda dräneringsplaner. Anskaffningen av dräneringsrör m.m. har även skett genom bolagets förmedling. – Verkställande direktörsbefattningen har handhåfts av sällskapets sekreterare, agr. Uno Forss.”

I sällskapets arkiv har bolaget ej lämnat andra spår än ett i styrelsens berättelse inför plenum den 29.5.1922 gjort konstaterande att sekreteraren den 1 maj befriats från direktörsbefattningen vid AB Jordkultur.

3.7 Sällskapet premierar dikning

I avsnitt 2 nämndes de av Hushållningssällskapet utgivna belöningarna för lantmannaförtjänster och hänvisades till ansökningshandlingarna som en källa till kunskap också om täckdikningen. Dessa belöningar utgavs ju på sällskapets egen bekostnad och gällde ej uttryckligen täckdikning.

År 1869 tilldelades sällskapet ett årligen återkommande statsanslag som enligt senatens direktiv (D I 5 s. 11) till en del borde användas för premiering av ordentlig avdikning. I den i *Åbo Underrättelser* för den 27.8.1870 införda kungörelsen om premierna talas endast om avdikning, ej om täckdikning, och påpekas att ansökningarna bör åtföljas av behöriga syneinstrument. När premierna fördelades (St § 8/2.12.1870 – A I 65), hade blott en av de premierade utom öppna diken grävt också 80 famnar stenlagda täckdiken. Ansökningshandlingarna gällande dikespremieringen ingår i mapparna i serien D XXIV, men torde inte innehålla mycket om täckdikning och knappast någonting alls om rördikningen, som ju ännu knappast tillämpades på allmogens åkrar.

3.8 Dikningslån

Åren 1859–1867 förvaltade Hushållningssällskapet en fond, som hopbragts i England för att till någon del gottgöra civilbefolkningen i Finland för de skador som under Krimkriget åsamkats den av Englands örlogsflotta. Sistnämnda år övertogs fondens förvaltning med givarnas bemyndigande av kommerserådet Erik Julin. För avvecklandet av sällskapets engagemang redogörs i sällskapets *Handlingar* (VI 2 s. 42).

I en skrivelse av den 26.5.1868 (D XXIV 15 no 288) lät Julin sällskapet veta att vännerna i England sänt betydande summor ej blott för att lindra nöden i landet, utan också för att förebygga missväxt i framtiden. Bestyrelsen förordade (§ 5/29.5.1868 – A I 63) hans ansökan om fribrevsrätt för den av honom bildade Kommittén för den engelska avdikningsfonden. Denna kommitté bestod enligt ett utförligt referat i *Åbo Underrättelser* (12.5.1868) av ledande män inom sällskapet och enligt uppgifter i tidningen (6.10.1868) skulle fonden bevilja lån bland annat för täckdikning. Oberoende av om man täckdikade med tegelrör, klappersten, runda spiror, kluvna gärdsel, enris, grankvistar eller annat lämpligt material skulle man beviljas 40 mark per tunnland. Kommittén skulle stöda på läneagronomernas och ej på lantbrukssällskapens medverkan.

4 Varför dalade intresset mot slutet av 1800-talet

Under 1870-talet började intresset för täckdikningen uppenbarligen avtaga. Det konstaterades vid det allmänna lantbruksmötet år 1876, och vid lantbrukstjänstemännens möte i Tammerfors år 1897 gav man sig ej ens tid att diskutera den på programmet upptagna frågan: Vad är orsaken till att dränering i så liten utsträckning förekommer i vårt land?

Varför intresset avtog är en fråga av särskilt intresse för dem, som vill se täckdikningens införande som ett exempel på hur innovationer sprids. Vid lantbruksmötet år 1876 sökte Hushållningssällskapets ordförande svaret på frågan och trodde att det låg i att arbetslönerna stigit så högt att ingen vågade inlåta sig på ett så arbetskrävande företag.

Kostnaderna i och för sig skulle knappast ha lamslagit intresset. Viktigare var kanske att ledande män på lantbrukets område började uttala sig försiktigt om täckdikningen och prioritera andra investeringar. Så gjorde läneagronomen von Fieandt vid lantbruksmötet år 1870 och Mustiala-direktorn Zitting vid mötet 1876.

Försiktigheten kom sig av negativa erfarenheter. När ploginstruktören Wallgren år 1911 (D XXIV 66) på sin ålderdom, efter att själv i ett halvt sekel aktivt ha varit engagerad i täckdikningens införande, kritiskt sammanställde sina erfarenheter, såg han orsaken till opinionssvängningen i självlärdas fuskverk. Mera betydde kanske att man drabbats av misslyckanden också när man tytt sig till den främsta expertis som stått att få, så som fallet varit på experimentalfället på Runsala.

5 Översikter av täckdikningen i landet vid olika tidpunkter

5.1 När storfurstendömet kring 1860 skulle visa vägen för kejsarriket

Västerifrån spred sig rördikningen som teknisk innovation i mitten av 1800-talet över Europa. Kejsarliga Finska Hushållningssällskapet fick bidra till spridningen österut. Från år 1813 upprätthöll sällskapet förbindelser med det Kejsarliga fria ekonomiska sällskapet i S:t Petersburg. I en skrivelse av den 10.12.1858 vände sig detta sällskap till Hushållningssällskapet och meddelade att det hade för avsikt att införa dräneringen i Ryssland samt efterlyste erfarenheter från Finland. Dessa borde formuleras som svar på nio i skrivelsen framställda frågor. Skrivelsen ingår på ryska och svenska vid sällskapets utskotts protokoll för den 11.11.1859 i band A I 54. Det sex sidor långa svaret ingår vid § 3 i utskottets protokoll för den 4.2.1859 i A I 54. – En del av svaret har tidigare återopats på tal om rörtillverkningen. Då nämndes också det ryska intresset för finländska rör av näver.

Här må ytterligare nämnas att Hushållningssällskapet följande vår återkom till ärendet och den 11.5.1860 (St § 12/11.5.1860 – A I 55 och B I 24) till sällskapets i S:t Petersburg sände en nivelleringskarta över fabrikanten A.W. Wahrens gård i Wiksberg i Tammela med beskedet att dräneringsarbeten också under den instundande sommaren komme att utföras på gården och att det då stod var och en fritt att där taga kännedom om alla de arbeten, som står i gemenskap med en väl ordnad och ändamålsenlig underdikning.

5.2 Sällskapets inventering år 1870

Den 15 mars 1870 ingick i *Helsingfors Dagblad* (s. 3) följande kungörelse:

”Då det till bedömandet av jordbrukets framåtskridande vore av intresse för Kejsarliga Finska Hushållningssällskapet att erhålla statistiska uppgifter över i landet verkställda dräneringsarbeten, får sällskapet härmed uppmana samtliga jordbrukare i landet, vilka på sina lägenheter utfört sådana arbeten, att helst före utgången av nästinkommande juni till sällskapet inkomma med uppgifter å

1. antalet dränerade tunnland
2. dräneringsmaterial (rör, sten, ris m.fl.)
3. jordmånen, i synnerhet alvens beskaffning
4. i förhållande till markens beskaffenhet anbringade öppna diken och deras dimensioner
5. kostnaden per tunnland, allt efter olika materials användande samt
6. omdöme över täckdikningens verksamhet och lämplighet på olika jordmåner, samt över huvud i vårt klimat.”

Samma kungörelse sändes (B I 28 n:ris 347–358/1870) till tolv tidningar och spreds sålunda över hela landet. Inalles inkom endast 13 svar (C I 7 n:ris 129–301/1870), bland dem 3 från jordbruksskolor, 1 av läneagronomen på Åland och 1 av ploginstruktören i Vasa län.

Beslutet om kungörelsen (St § 14/18.2.1870 – A I 65) hade sannolikt föranletts av att statsagronomen Forsberg föreslagit att de nämnda frågorna skulle upptas till diskussion vid höstens lantbruksmöte. Styrelsen beslöt (St § 2/19.8.1870 – A I 65) att de inkomna svaren skulle sändas på cirkulation, varefter de föredrogs inom styrelsen (St § 6/16.9.1870 – A I 65). Härvid beslöts att svaren skulle utnyttjas i sällskapets årsbok. Så blev emellertid icke fallet. Ej heller har svaren kunnat återfinnas i arkivet.

5.3 Lantbruksstyrelsens förfrågan år 1911

År 1911 vände sig Lantbruksstyrelsen (D I 12 s. 24) till Hushållningssällskapet och sade sig ha för avsikt att utföra en detaljerad undersökning av vilka erfarenheter man vunnit av tidigare utförda dräneringar i landet. För den skull anmodades sällskapet att före maj insända en förteckning över täckdikade gårdar i sitt distrikt. Uppenbarligen erhöll alla lantbrukssällskap samma uppmaning. Styrelsen (St § 2/20.4.1911 – A I 106 s. 75) vände sig till ploginstruktören Wallgren. Dennes den 24.4.1911 daterade redogörelse ingår i mappen D XXIV 66 bland pappren gällande styrelsens möte den 13.5.1911. Här uppräknar han alla de 17 dräneringar, som han planlagt åren 1862–1910 och redogör ytterligare för resultatet av 12 av andra planerade dräneringar. Han uppger att utan fackmannahjälp verkställda täckdikningar misslyckats och åstadkommit en dålig opinion om allt som med eller utan skäl kallas täckdikning. Någon kopia av den av sällskapet till Lantbruksstyrelsen insända förteckningen finns ej i arkivet. Följebrevet ingår på s. 301 i kopieboken för året.

Resultaten av de åren 1870 och 1911 utförda inventeringarna ingår sålunda ej i sällskapets arkiv, men vore uppenbarligen värda att efterforskas.

6 Lantbrukssällskapens centralorganisationer strävar till specialisering

När Finska Hushållningssällskapet förlorat sin ledande ställning bland de småningom allt flere lantbrukssällskapen, vaknade ett behov av en koordinerande centralorganisation. År 1907 bildades ett centralförbund med alla lantbrukssällskap som medlemmar, men redan tre år senare hade de tre svenska sällskapen

bildat en egen centralorganisation, Svenska lantbrukssällskapens i Finland förbund. Inom vardera förbundet togs snart täckdikningen till tals.

År 1912, året efter det att Lantbruksstyrelsen genom att inbegära erfarenheter av täckdikningen hade aktualiserat frågan om täckdikningens främjande, uttalade Hushållningssällskapets ordförande V.M. von Born inför plenum (P § 11/23.2.1912 – A I 107 s. 14) önskemålet att sällskapet för sin del skulle försöka utveckla och bereda frågan om täckdikning enligt modern teknik samt överlämnade frågan till styrelsens behandling.

von Born var ju storbrukare i Nyland och vid det svenska centralförbundets årsmöte samma år framförde det nyländska lantbrukssällskapet diskussionsfrågan: Vilka åtgärder vore nödvändiga för ett allmännare införande av dränering å vårt lands åkrar? Diskussionen ledde till ett beslut om att hos Lantbruksstyrelsen göra en framställning om statsanslag för en konsulent och tre instruktörer i täckdikning. Med den i sak redan föråldrade motiveringen att Finska Hushållningssällskapets verksamhet omfattade hela landet föreslogs att konsulenten skulle tilldelas detta sällskap, medan alla de tre svenska sällskapen skulle få var sin instruktör.

Fem år senare upptogs exakt samma diskussionsfråga vid det svenska förbundets årsmöte i Vasa den 29–31.3.1917. Nu ledde diskussionen till beslutet att förbundet enligt diskussionsinledarens förslag borde vända sig till den finska centralorganisationen för att gemensamt föra frågan vidare. Så föddes Finlands Dräneringsförening.

FINSKA
HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAPETS ARKIV OCH SKRIFTER
SOM KÄLLA FÖR FORSKNINGEN

10

Om sockerbetsodlingens införande i Finland

Av
Lars Zilliacus

Åbo 1981

Innehållsförteckning

FÖRORD	85
1 FRÅN NAPOLEON-KRIGEN TILL VÅR FÖRSTA BETSOCKERFABRIKS OLYCKSÖDE	87
1.1 ÖVERSIKT	87
1.2 SÄLLSKAPET LINDRAR SOCKERBRISTEN MED HONUNG.....	87
1.3 DE FÖRSTA UPPGIFTERNA OM SOCKERBETAN.....	88
2 TANKEN PÅ SOCKERBETSODLING FÖRS VIDARE TILL 1890-TALET	89
2.1 ÖVERSIKT	89
2.2 SÄLLSKAPETS FÖRSTA FÖRSÖK MED SOCKERBETOR.....	89
2.3 SOCKERBETAN PÅ SÄLLSKAPETS EXPERIMENTALFÄLT PÅ RUNSALA	90
2.4 SÄLLSKAPET VILL TA SOCKERBETSODLINGEN TILL TALS VID 1870-TALETS INGÅNG	91
2.5 SÄLLSKAPET UTLÅTER SIG ÅR 1872 OM SOCKERBETSODLINGEN	91
2.6 SÄLLSKAPET SPRIDER INFORMATION OCH STIMULERAR TILL FÖRSÖKSODLING.....	91
3 INTRESSET FÖR SOCKERBETSODLING FLAMMAR UPP PÅ 1890-TALET OCH BETSOCKERFABRIKEN ALFA FÖDES OCH DÖR.....	92
3.1 ÖVERSIKT	92
3.2 INGENJÖR ERNST LÖTHNERS ROLL SOM VÄCKARE	93
3.3 SÄLLSKAPETS INSTRUKTÖRER I ROTFRUKTSODLING.....	93
3.4 TRYCKT INFORMATION OM SOCKERBETSODLINGEN	94
3.5 SÄLLSKAPET SÄNDER STIPENDIATER UTOMLANDS FÖR ATT LÄRA SIG ODLINGEN	94
3.6 OMFATTANDE FÖRSÖK 1894–1898.....	95
3.7 PREMIERING AV SOCKERBETSODLINGAR 1898–1900.....	96
4 FODERROTFRUKTERNA BANAR VÄG FÖR SOCKERBETAN.....	96
4.1 ÖVERSIKT	96
4.2 SÄLLSKAPET VILL VERKA FÖR ODLING AV FODERROTFRUKTER.....	97
4.3 INSTRUKTÖRERNA	98
4.4 STIPENDIATERNA	99
4.5 ROTFRUKTSUTSTÄLLNINGAR OCH -PREMIERINGAR	100
4.6 FÖRSÖKS- OCH DEMONSTRATIONSFÄLT	100
4.7 ROTFRUKTSODLARFÖRENINGAR	101

5 SOCKERBETAN KOMMER TILLBAKA	101
5.1 ÖVERSIKT	101
5.2 BAKGRUND OCH INITIATIV	101
5.3 ODLINGSFÖRSÖK.....	102
5.4 UPPLYSNINGSVERSAMHET	102
5.5 FRÅN ORD TILL HANDLING	103

Förord

Den betydelse sockret har i vårt dagliga liv ger historien om sockerbetsodlingens införande i Finland också kulturhistoriskt intresse. Främst kan denna historia likväl väntas intressera agrikulturens företrädare. Numera börjar sockerbetans odlingsomfång i vårt land närma sig potatisens och i tre län är den större än så. På många gårdar är sockerbetan den i ekonomiskt avseende viktigaste växten.

Historien om sockerbetsodlingens införande skildrar ett händelseförlopp, som i sin helhet är dokumenterat och som därför kan vara av speciellt intresse för dem som forskar i hur innovationer sprids.

Grunden lades när A.S. Marggraf år 1747 i Berlin påvisade att vanligt rösocker kan utvinnas ur vitbetan. När hans lärjunge F.K. Achard år 1802 i Schlesien under Napoleon-krigens sockerbrist uppförde historiens första betsockerfabrik, var Finska Hushållningssällskapet redan väl etablerat. Då betans sockerhalt genom växtförädlarnas arbete småningom bragts att stiga så högt att sockerbetan mot slutet av seklet också under normala förhållanden kunde konkurrera med sockerröret som råmaterial för sockerframställningen, var Hushållningssällskapet av hävd ännu den ledande lantbruksorganisationen i landet.

Man har sålunda skäl att vänta sig att sällskapets arkiv och skrifter kan giva väsentliga bidrag till bilden av sockerbetsodlingens införande. Emellertid har denna källa för forskningen hittills blivit blott föga utnyttjad.

Det viktigaste verket belysande sockerbetsodlingens införande i Finland är Matti Koveros *Suomen sokeriteollisuuden historia I–II*. Den första delen kom ut år 1946 och behandlar utförligt vår svenska tid. Tyvärr unnades det ej Kovero att slutföra sitt verk. När den andra delen kom ut år 1955 hade han gått ur tiden. Denna del slutar vid året 1896, ett årtal då Hushållningssällskapet höll på att djupt engagera sig i strävandena att åstadkomma en på inhemsk odling baserad betsockerindustri. Skildringen av dessa strävanden avslutas i boken med ett konstaterande av att fortsättningen hör till följande skede.

Detta skede har mycket utförligt skildrats av Gösta Grotenfelt i hans år 1910 utgivna bok *Sockerbetan och des odlingsmöjligheter i Finland*. Grotenfelt hade år 1895 ställt sig skeptisk till planerna på en betsockerfabrik och framhållit att vårt jordbruk ännu ej var moget för sockerbetsodling. Av de 180 sidorna i hans bok ägnas 45 åt åren 1894–1900.

Kovero hade som uppdragsgivare Finska Socker AB. I anslutning till sitt 50-årsjubileum år 1968 utgav bolaget ett nytt verk om sockerindustrins historia i Finland. Som författare vidtalades Runar Urbans. Också hans arbete avbröts av

döden. Boken utkom likväl till jubileet och heter *Sockret i Finland 1500–1917*. Den inhemska sockerbetsodlingen har helt naturligt icke fått stort utrymme i den ganska tunna boken.

En sammanfattande skildring av de olika försöken att åstadkomma en egen betsockerindustri i Finland ges av Seppo Simonen i hans år 1964 utgivna samling *Raivaajia ja rakentajia* (s. 223–238).

Av de nämnda böckerna är endast Koveros och Grotenfelts försedda med exakta källhänvisningar. De hänvisar också till Hushållningssällskapets tryckta skrifter, men aldrig till dess arkiv.

Då historien om sockerbetsodlingens införande ännu väntar på att enhetligt skildras, har det synt motiverat att redogöra för hurudana uppgifter härom som står att finna i sällskapets arkiv och tryckta skrifter samt att visa vägen till dem. Redogörelsen har ej förts längre än till året 1918. Då grundades Finska Råsockerfabriks AB, som anlade landets äldsta ännu verksamma betsockerfabrik. Givetvis var sällskapet med också då, liksom vid sockerbetsodlingens slutliga genombrott i början av 1950-talet. Med tiden hade emellertid sällskapets relativa betydelse blivit allt mindre och de väsentligaste uppgifterna om sockerbetsodlingen under vår självständighetstid finns inte i sällskapets arkiv.

1 Från Napoleon-krigen till vår första betsockerfabriks olycksöde

1.1 Översikt

Den legala konsumtionen av toppsocker under slutet av vår svenska tid har beräknats till blott 100.000–133.000 kg i året. Även om det samtidigt har framhållits att den omfattande smugglingen kan ha gjort att den faktiska sockerkonsumtionen var dubbelt så stor, var det inte stora mängder socker som den tiden infördes i landet. Men vägen till sockerrörets växtplatser var lång och gick över haven. Napoleon-krigen visade hur vanskligt det var att vara beroende av import. Också hos oss såg man sig därför om efter andra sötningsmedel och blickarna riktades snart mot försöken med fabriksmässig framställning av socker ur vitbetan.

I Sverige anlades de två första betsockerfabrikerna år 1838, men båda nedlades efter ett par år. Lika tidigt var man ute i Finland och resultatet blev också detsamma. Här var det förre intendenten för finska krigskommissariatet, Sebastian Gripenberg, som vågade försöket. När han hösten 1838 på sin gård Voipaala i Sääksmäki bärgade sin första betskörd, stod hans fabrik ännu ej fullt färdig. Betornas lagring beredde bekymmer och av 115.000 kg betor erhöles blott 127,5 kg socker. Följande år blev skörden litet större, men sockerframställningens misslyckades. Också året 1840 innebar ett misslyckande. Fabriken nedlades och Gripenberg nödgades gå från gården.

1.2 Sällskapet lindrar sockerbristen med honung

I sällskapets arkiv (D IV 4 s. 75) ingår ett den 1.6.1799 daterat memorial, som börjar sålunda:

Var och en av Kongl. Finska Hushållnings Sällskapets ledamöter lärer förmodel. hava erfarit, att priset på socker denna tiden över all höfan blivit uppstegat, och att denna nödvändighets vara näppeligen finnes. Underrättelserna ifrån England giva väl hopp om bättre tillgång, men sådana händelser kunna inträffa, att vi ej kunna hämta nytta därav och bristen hos oss kan bliva långvarig. Då sällskapet för en kort tid sedan med välbehag ansåg ett förslag att av jordpäron tillreda kaffe, så hoppas jag det Sällskapet med icke mindre uppmärksamhet torde åhöra ett förslag, ehuru icke nytt, att till någon del ersätta bristen på socker, vilket mindre torde kunna umbäras och vilket åtminstone icke lärer bliva underkastat enahanda öde som kaffet, att nämligen av regeringen bliva förbjudet.

Sockret kostar riket årligen tjugtu tunnor guld och det skall således bliva en lycka för nationen om någon del av denna utgift kan besparas.

Hos Sällskapet har redan före detta fråga varit väckt om uppmuntringar för biskötsel; men därvid är ännu icke något tillgjort. Då nu honungen i synnerhet är det ämne, varmed bristen på socker till en betydlig del kan ersättas, så vågar jag på nytt [...]

Memorialet är osignerat, men har senare försetts med anteckningen A.J. Winter (?). Sällskapet skred snart till åtgärder för biskötselns främjande. Förslagsställarens farhågor för att bristen på socker skulle bli långvarig visade sig dess bättre obefogade.

1.3 De första uppgifterna om sockerbetan

Länge dröjde det innan jordbrukets föregångsmän också i vårt land fick höra talas om försöken att utvinna socker ur betor. I brev av den 24.11.1799 (D II 7 s. 365 – K 8) till sällskapets sekreterare Olof Wibelius frågade den mångfrestande brukspatronen Magnus Linder på Svartå otåligt efter nyheter från sällskapets verksamhetsfält. En av frågorna lydde: ”Har hr prof. Gadolin gjort försök med sockerkokning ur mangolt?” Den 29 januari (D II 7 s. 402 – M 8) tackade han Wibelius för intressanta underrättelser av den 2 december. Vad dessa inneburit finns ej bevarat i sällskapets arkiv, där den första konceptboken börjar med år 1800.

Först långt senare och småningom skulle växtförädlingen ur den vanliga betan utveckla både våra trädgårdars grönsak mangold (*Beta vulgaris cicla*) och våra åkrars sockerbeta (*Beta vulgaris saccharifera*).

Åren 1807–1831 utgav sällskapet eller dess sekreterare periodvis en tidskrift, som främst riktades sig till sällskapets medlemskår för att hålla den underkunnig om vad som på lantushållningens område rörde sig i tiden, såväl i eget land som ute i världen. Det dröjde likväl ända till 1824 innan sällskapets sekreterare C.C. Böcker i *Underrättelser från Kejsrerliga Finska Hushållnings-Sällskapet* (no 5 s. 114) återgav en uppgift ur *Möglinska Annalerne* om hur vitbetan borde blastas för att tåla vinterförvaring. År 1829 återkom Böcker i sin *Tidning för Landthushållare* (s. 27) i ett slags pressöversikt till vitbetan: ”Att fabrikationen av vitbets-sockret sedan år 1825 skall uti Frankrike så stigit, att man kan anse som givet att den även vid närvarande låga priser på socker, skall årligen utvidgas. [...] I Tyskland har man ofta ivrigt angripit men åter nedlagt denna näringsgren, och den anläggning som finnes hos den, för sina många inrättningar berömda Nathusius, nära Magdeburg, är nu nästan den enda i behåll varande.” Härtill fogades parentetiskt anmärkningen: ”Nordligare håller vitbetan så litet socker, att, åtminstone vid den punkt konsten att utdraga det nu står, arbetet ej lönar sig.” Därefter övergår Böcker till att informera om socker utvunnet ur sockerlönnen och ur potatisstärkelse.

I det sista numret av sin tidskrift (1831 s. 109) framlade Böcker resultatet från den svenska lantbruksakademiens experimentalfält, men förbigick försöken med betor och med rovor, ”över vilka man gärna önskade att omständligare få veta experimentalfältets erfarenhet”. Sedan Böcker blivit redaktör vid Åbo Tidningen ingick där även 1838–39 uppgifter om vitbetsodling.

Medan Gripenberg hemma på Voipaala höll på med sina djärva experiment utsågs han till direktor för det blivande lantbruksinstitutet på Mustiala i det närbelägna Tammela. Det skedde vid det av sällskapet tillsatta förvaltningsutskottets sammanträde på Mustiala den 11.8.1838 (A II 5 s. 4) under ordförandeskap av

geheimrådet L.G. von Haartman. Trots att Gripenberg stod i nära förbindelse med sällskapet har hans strävanden för en egen betsockerproduktion knappast satt spår i sällskapets arkiv. Det enda undantaget utgör protokollet för sällskapets plenum den 1.10.1839 (A I 34 – § 10): ”Jämväl förevisades en av herr intendenten och riddaren Sebastian Gripenberg insänd topp socker, tillverkad å Voipala sätesgård av där odlade vitbetor, vilken sällskapet fann till smak och utseende fullkomligt liknande utländskt socker.”

Gripenberg var medlem av sällskapet och sedan hans tid har det alltid funnits någon i sällskapets medlemskår som haft personlig erfarenhet av sockerbetsodling.

2 Tanken på sockerbetsodling förs vidare till 1890-talet

2.1 Översikt

Tanken på sockerbetsodling i Finland dog ej med den första betsockerfabriken. Sålunda vet man att L.G. von Haartman ville att staten skulle övertaga Gripenbergs gård och fortsätta med fabriken drift, att kommerserådet Erik Julin ville få i gång odlingsförsök i stor skala och att kommerserådet Abraham Kingelin umgicks med planer på en ny betsockerfabrik. Trots att dessa inflytelserika män alla har varit aktiva inom Hushållningssällskapet har dessa deras strävanden ej satt spår i sällskapets arkiv. Det enda som finns där är J.W. Bladhs från Kaskö yrkande 11.1.1840 på en betsockerfabrik (BS 19).

Litet senare, år 1871, beviljade senaten magister Frans Lindberg ett stipendium för att i Ryssland studera sockerbetsodlingen och undersöka möjligheterna för odlingens införande i Finland. Lindberg fann det sannolikt att odlingen skulle lyckas också här, men föreslog ”genomgående och upprepade försök” vid jordbruksskolorna. Förslaget tillstyrktes av Manufakturdirektionen och uppdraget gick till Jordbruksexpeditionen, som inhämtade bl.a. Hushållningssällskapets utlåtande.

Senatens initiativ var ägnat att vidmakthålla intresset för tanken på sockerbetsodling i Finland, men längre än till odlingsförsök kom man ej under ett drygt halvsekel efter det första misslyckade försöket med betsockerproduktion i vårt land. Så länge det ej fanns avsättningsmöjligheter för skörden var det omöjligt att sprida intresset till vidare kretsar.

2.2 Sällskapets första försök med sockerbetor

På Mustiala visade Gripenberg intet större intresse för försök med sockerbetor. År 1840 (A II 5 s. 127) påpekade han att KMT:s förordning om institutet stadgade att en lämplig plats borde upplåtas åt direktorn för att som experimentalfält begagnas men framhöll att han ej önskade utnyttja denna förmån. Ett experimentalfält kom emellertid till stånd. I direktorns den 28.7.1845 daterade årsberättelse (F VII 5 s. 107) säges att fältet utgör 33 geometriska kappland och är indelat i elva skiften.

Hösten 1850 vände sig Det fria ekonomiska sällskapet i St Petersburg (D XXIII 17 s. 241) till ”Finska Lantbruksinstitutet” och översände 20 paket med 20 sorters frö i varje, bland dem frö av vitbetor och bad att detta skulle låta utföra odlingsförsök. Utsädet hade kommit från England. Hushållningssällskapet (A I 46 s. 38 och 47) fördelade paketen på i protokollet namngivna jordbrukare. Två paket

sändes till Mustiala. I institutets årsberättelse nämnes emellertid ingenting om försök med det erhållna utsädet. År 1858 frågade kommerserådet Erik Julin inom sällskapets utskott efter dessa försök (A I 53 – U § 10/9.11.1858). Sällskapet infortrade resultaten från Mustiala och sände dem till sällskapet i S:t Petersburg (C I 6 – 25.2.1859 och A I 54 – U § 3/1.4.1859). Huruvida de gällde också sockerbetor är oklart, då resultaten ej har återfunnits i arkivet.

År 1852 utfördes i varje fall försök med sockerbetor på Mustiala. I mars antecknade förvaltningsutskottet (A I 47 FU s. 7) att geheimerådet von Haartman begärt att ett tunnland av institutets bättre jord förstkommande sommar skulle upplåtas för försök med odling av vitbetor. Utskottet visade ingen större iver men ansåg sig bära efterkomma detta önskemål och antecknade att det litade på direktorn Collins kunskaper och praktiska skicklighet. Denne hade knappt tio år tidigare studerat lantbruk vid institutet vid Hohenheim i Tyskland, där sockerbetor odlades (A I 47 FU s. 49 och F VII 1 s. 177). Också denna gång kom utsädet från England, där fabrikören A. Wahren skulle inköpa bland annat en såningsmaskin och vitbetsfrö (A I 47 FU s. 12). Resultatet av försöket blev emellertid nedslående (A I 48 FU s. 25). Försöket upprepades följande år, men åter med högst ringa framgång (A I 49 FU – 5.7.1854). Under de sex år Mustiala ytterligare stod under sällskapets förvaltning torde sockerbetor ej ha odlats på institutets experimentalfält.

Samtidigt som på Mustiala gjordes av sällskapet inspirerande försök med vitbetsodling också på Ekstensholm invid Nådendal. Gården hade nyss övertagits av löjtnanten E. von Schantz och han odlade åren 1853 och 1854 i liten skala sockerbetor för sirapsberedning. Prov på sirapen insändes till sällskapet (A I 48 – U § 12/1.12 och A I 49 – U § 11/16.11, B I 22 s. 207), som år 1852 i sin tidskrift *Suomen Huoneenhallitusseuran Sanomia* (s. 360) hade redogjort för sirapsberedning av rotfrukter samt nämnt att man utomlands allmänt beredde socker av vitbetor. – Åren 1861–1875 upprätthöll von Schantz på Birilä i Reso en sällskapet underställd jordbruksskola och redogjorde årligen för sina odlingar där. Dessa synes emellertid ej ha omfattat sockerbetsodling.

2.3 Sockerbetan på sällskapets experimentalfält på Runsala

År 1862 började sällskapet med statens stöd anlägga ett experimentalfält på Runsala utanför Åbo. Det dröjde likväl ända till år 1869 innan där utlades försök med sockerbetor. Då beslöt styrelsen (A I 64 – St § 3/23.4) på framställning av sin ordförande friherre S.W. von Troil att göra försök med odling av sockerbetor, ”vilka i utlandet tillvunnit sig stor uppmärksamhet för den vinst densamma tillgodogörande medförde såväl med hänseende till dess sockerhalt som fodervärde”. Följande år redogjorde försöksledaren August Jeanson i sällskapets *Handlingar* (VI 4 s. 70) utförligt för försöket och dess resultat. Även om blott några få betor nådde en vikt av ett skålpund ansåg han det sannolikt att sockerbetsodlingen under normala år skulle lyckas lika väl i Finland som i Sverige.

Trots försöksledarens positiva inställning gjordes följande försök först år 1873 och då uppenbarligen till följd av Jordbruksexpeditionens intresse för saken. När den dåvarande försöksledaren C.G. Söderberg redogjorde för resultatet (*Handlingar* för år 1873 s. 46) ansåg han sig kunna konstatera att försöket lyckats synnerligen väl. Arealen var 1.000 kvadratfot och skörden 280 centner per

tunnland. Provbetor sändes till Helsingfors för sockerhaltsbestämning (A I 69 – St § 23/12.2, B I 30 s. 10). Flere år odlades sockerbetor emellertid ej på experimentalfälten. Hösten 1874 upphörde verksamheten där i brist på medel.

2.4 Sällskapet vill ta sockerbetsodlingen till tals vid 1870-talets

ingång

Positiva erfarenheter av sockerbetsodling utomlands väckte vid 1870-talets ingång nytt intresse för odlingen också hos oss (Handlingar VI 4 s. 16). I februari 1870 (B I 28 s. 126) insände sällskapet till Jordbruksexpeditionen de förslag till diskussionsfrågor vid det förestående allmänna lantbruksmötet i Helsingfors, vilka hade inlämnats till sällskapet. Direktör C.Th. Möller, som nyss ansökt om sällskapets sekreterartjänst, föreslog frågan: Kan vitbetsodlingen komma att utgöra en för vårt jordbruk inbringande hantering och under vilka förhållanden hava försök därmed blivit anställda? Agronom Alfred Sjöström ställde frågan: Har vitbetssockerindustrin någon framtid hos oss och hava försök blivit gjorda med odlandet av sockerbetor samt i sådant fall, till vilka resultat har man kommit? Uppenbarligen hade också sällskapets notarie John Mellner sockerbetan i tankarna när han föreslog frågan: Vilket är det mest praktiska sättet att i Finland befrämja odlingen av sådana kulturväxter, som i utlandet under jämförelsevis samma klimat som vårt befunnits mest lönande och vilka äro dessa kulturväxter?

Alla de föreslagna frågorna var ägnade att få fram en sammanfattning av vad man visste och därmed en grund att bygga vidare på. Ingen av dessa frågor togs emellertid upp på lantbruksmötets program. Däremot diskuterades odlingen av foderrotfrukter.

2.5 Sällskapet utlåter sig år 1872 om sockerbetsodlingen

Det intresse statsmakten visade för att få sockerbetsodlingens förutsättningar klarlagda tog sällskapet fasta på. När Jordbruksexpeditionen hösten 1872 anmodade (D I 5 s. 53) sällskapet att utlåta sig om Manufakturdirektionens hemställan om odlingsförsök vid landets jordbruksskolor ägnades ärendet en ingående behandling av sällskapets bestyrelse (A I 67 – St § 8/10.10). I sitt tillstyrkande svar (B I 29 no 529) framhöll sällskapet önskvärdheten av att sockerbetsodlingen skulle kunna införas i landet. Där sockerbetan vann insteg främjades täckdikningen, förbättrades bebrukningen och höjdes hela odlingsnivån. Erfarenheterna från Sverige lät sällskapet tro att sockerbetsodlingen skulle ha en framtid också i Finland. Först erfordrades i varje fall upprepade och på olika orter anställda försök. Sällskapets utlåtande återgavs utförligt i dess *Handlingar* (1872 s. 11) och blev sålunda allmänt känt. – Ett överkorsat utkast i konceptboken låter förstå att man först tänkt sig ett mera reserverat tillstyrkande.

2.6 Sällskapet sprider information och stimulerar till försöksodling

För att sprida information om sockerbetsodlingen rekvirerade sällskapet år 1870 från Sverige 100 exemplar av professor J. Arrhenius skrift om odling av sockerbetor (A I 65 – St § 12/13.5 och § 4/20.6). Ännu viktigare var att sällskapet i sina

Handlingar för år 1872 (s. 73) införde en i statsagronomen K.J. Forsbergs verksamhetsberättelse inryckt sex sidor lång handledning i sockerbetsodling. Följande år fick sällskapet av Chr. Faber på Gästerby gård i Kimito mottaga en av honom skriven avhandling om vitbetsodling. Den ställdes på cirkulation inom styrelsen (A I 69 – St § 8/28.10). Avhandlingen har icke återfunnits.

Intresset för att försöka med sockerbetsodling stimulerade sällskapet också genom att förmedla utsäde. Våren 1874 (A I 69 – St § 21/11.4 och P § 10/19.6) bjöd sällskapet genom annons ut två slag av från Stockholm anskaffat vitbetsfrö mot skyldighet för mottagaren att redogöra för odlingsresultaten (D XXIV 21 – ej diarieförda). På hösten samma år insände sällskapet betor från flere försöksodlingar till professor Chydenius i Helsingfors för bestämning av sockerhalten (A I 69 – St § 13/16.10 och § 8/28.10).

Under denna period skymtar ett par gånger också tanken på odling av sockerrör. När kommerserådet Julin år 1858 frågade efter försöken med de från S:t Petersburg åtta år tidigare erhållna frösorterna, bland vilka också ingick ”växtmärg”, anmodades sällskapets kommission för fröhandel att anskaffa några skålpund av *Holcus saccharatus* och år 1874 insände brukspatronen E.L. von Julin på Fiskars frön av sockerrör från norra Kina jämte uppgifter om växtens odling och användning (A I 69 – St § 7/8.6.1874).

3 Intresset för sockerbetsodling flammar upp på 1890-talet och betsockerfabriken Alfa födes och dör

3.1 Översikt

Till slutet av 1800-talet hade sockerbetan av sockerröret erövrat hälften av världsmarknaden och i Sverige såväl som i Ryssland var betsockerindustrin väl etablerad. I vårt land hade sockerförbrukningen kraftigt ökat. Enbart under tiden 1870–1896 nära nog femfaldigades den legala sockerkonsumtionen och 1891–1895 utgjorde importen 14.306 ton i året. Förutsättningarna för en inhemsk betsockerproduktion föreföll sålunda vida gynnsammare än då Gripenberg vågade försöket.

Stödd på gynnsamma marknadsutsikter och positiva försöksresultat grundade handlanden och trävaruexportören Karl Evert Blomberg i Åbo år 1898 aktieföretaget Alfa, som här uppförde en betsockerfabrik. Hushållningssällskapet engagerade sig starkt för företaget. Fabriken var avsedd att fullt utbyggd förädla 30.000 ton betor i året, men redan 6.000 ton ansågs trygga lönsamheten. När fabriken hösten 1899 stod färdig invägs emellertid endast 1.700 ton. Följande höst blev totalskörden 2.600 ton och i januari 1901 gick bolaget i konkurs.

Den främsta orsaken till att det andra försöket att skapa en betsockerindustri i vårt land misslyckades låg i bristen på råmaterial. Ovisst är huruvida denna brist skulle ha kunnat avhjälpas, om de ledande i bolaget skulle ha fått tid och möjligheter att uppdriva kapital för att fortsätta driften. Det man vet är att döden år 1900 inom några månader borttryckte handlanden Blomberg och Hushållningssällskapets ordförande, viceordförande och sekreterare. – Somliga aktionärer ville bilda ett nytt bolag för att fortsätta driften. Tidningen *Åbo Underrättelser* berättar under förra hälften av år 1901 ofta om dessa strävanden. Sällskapets arkiv tigger.

3.2 Ingenjör Ernst Löthners roll som väckare

Även om många omständigheter samverkade till att intresset för sockerbetsodling flammade upp på 1890-talet, har ingenjören Ernst Löthner utpekats som den, vilken tände gnistan. Han hade år 1882 kallats från Sverige till föreståndare för den Kemiska och frökontrollstation i Åbo, som då grundats av forstmästaren M. von Haartman och inom kort övertagits av Hushållningssällskapet. För sina praktiskt inriktade undersökningar av olika slag vid stationen redogjorde han årligen i en tryckt *Berättelse om verksamheten vid Kejsarliga Finska Hushållningssällskapets Kemiska och Frökontrollstation*. Sockerbetan nämnes första gången i berättelsen för år 1894 (s. 4–5 och 19–27).

I samma berättelse ingår Löthners nekrolog. Där säges: ”Bekant är, med vilket varmt intresse L. under sista året omfattade frågan om sockerbetsodlingen i Finland. Genom sakrika uppsatser och föredrag lyckades han vinna gehör, och i förening med en lika intresserad ivrare för saken, handl. K.E. Blomberg från Åbo, bragte han det så långt, att försöksodlingar företogs å ca 200 lägenheter inom sydvästra Finland.”

Samma uppfattning om Löthners betydelse som väckare framförs i sällskapets *Handlingar* (1894 s. 51). Betydelsen av Löthners personliga insats understryks av det faktum att uppgifterna om sockerbetor i stationens följande berättelser (1895 s. 10–11, 1896 s. 9–10 och 1897 s. 10) blir allt knappare trots att det allmänna intresset för sockerbetsodling var i stigande.

3.3 Sällskapets instruktörer i rotfruktsodling

Sockerbetan var ej den enda rotfrukt, vars odling sällskapet ivrade för. På 1880-talet gällde intresset främst foderrotfrukterna och sällskapets kringresande föredragshållare, agronomen Uno Bremer, talade om och för rotfruktsodlingen såväl ute i bygderna som vid sällskapets plenum (*Handlingar* 1886 s. 56 och 1887 s. 48 och 74). – Hösten 1896 anordnade sällskapet i Åbo en frukt- och rotfruktsutställning (A I 91 s. 23). Vid den exponerades och belönades också sockerbetor (D XXIV 44).

I februari 1896 vände sig sällskapet på sekreterarens förslag till Lantbruksstyrelsen med en anhållan om statsanslag för anställande av två instruktörer i rotfruktsodling (A I 91 s. 44 och 51 -bilaga, samt *Handlingar* 1895 och 1896 s. 93). Framställningen motiverades med kravet på en förbättrad utfodring i ladugården. Samtidigt framhölls emellertid att instruktörerna ”även skulle sprida kännedom om odlingen av sockerbetor, en kultur, som, om densamma skulle vinna fast fot i vårt land, vore av fullt lika ingripande betydelse för landets jordbruk”. Sällskapet beviljades (D I 9 s. 26) ett årligt anslag om 2.400 mark på villkor att till instruktörer antogs inhemska män.

Då det knappast fanns inhemska män förtrogna med rotfrukts- och särskilt med sockerbetsodling, bad sällskapet att anslaget det första året skulle få användas till att låta instruktörerna praktisera i Sverige (A I 91 s. 66). Svaret (D I 9 s. 40) blev jakande men lät så länge vänta på sig att sällskapet beslöt anslå tjänsterna lediga först i början av 1897 (A I 91 s. 79, 89 och 132). Då antogs bland fyra sökande Werner Isaksson från Västanfjärd och Aug. Mandelin (Majaniemi) från Tammela (A I 92 s. 73 och 99) och kontrakt uppgjordes till utgången av år 1900 (D XXIII 31 s. 24). Våren 1899 anställdes ytterligare Paavo Sääsäski (D XXIII 31 s.

28). Alla tre var i sällskapets tjänst ännu när nu ifrågavarande period gick ut med året 1900.

Varken Isaksson eller Mandelin hade praktiserat i Sverige. Det hade däremot Sääski, som även i övrigt torde ha haft den gedignaste utbildningen (D XXIV 46). Endast Isakssons ansökningshandlingar finns i behåll (D XXIV 44). Mandelin var finsktalande och skrev sina rapporter på finska.

Instruktörerna uppbar lön endast sju månader i året, men anlätades under vintern för att mot särskilt arvode hålla föredrag ute i bygderna (A I 92 s. 167, A I 93 s. 56, 77, 119, 123). Instruktorernas detaljerade rapporter finns i serien D XXIV och återgavs i sällskapets *Handlingar* (1897 och 1898 s. 140–149 och 218–239, 1899 s. 80–102, 1900 s. 116–140), vilka också innehåller översikter av deras verksamhet (1897 och 1898 s. 74–75, 1899 s. 32–33, 1900 s. 58–60).

3.4 Tryckt information om sockerbetsodlingen

Instruktorernas årsberättelser innehöll en hel del om hur odlingen borde bedrivas, men odlarna hade också annan tryckt information att tillgå. Redan år 1892 hade Jordbruksexpeditionen tillstått sällskapet för utdelning ett par tiotal exemplar av en av agronomen A. Reuter författad broschyr om rotfruktsodling (A I 87 s. 101 och 10). Fem år senare var sällskapet åtminstone betänkt på att inlösa ingenjören U. Hartmans broschyr om sockerbetsodlingen i Finland (A I 90 s. 148 och A I 91 s. 45). År 1900 (A I 95 s. 57) beslöt sällskapet låta i 10.000 finska och 5.000 svenska exemplar trycka en broschyr i sockerbetsodlingsfrågan. Broschyren hade ”under julen hopskrivits” av sällskapets sekreterare Erik Stråhle på uppmaning av Blomberg, som också åtagit sig att distribuera den. Huruvida beslutet förverkligades har ej kunnat klarläggas.

3.5 Sällskapet sänder stipendier utomlands för att lära sig odlingen

Innan den blivande instruktören Sääski anställdes av sällskapet erhöll han våren 1898 ett stipendium för att i Skåne göra sig förtrogen med rotfruktsodlingen och särskilt med sockerbetsodlingen (A I 93 s. 61 och 101). På hösten utökades stipendiet för att han skulle kunna dröja i Skåne över vintern och lära sig hur betmassan användes som foder (A I 93 s. 114).

Uppmuntrad av det goda resultatet av Sääskis praktik föreslog sekreteraren hösten 1899 att sällskapet skulle använda räntorna av handlanden Thulins fond som stipendier för att bereda allmogesöner tillfälle att i Sverige lära sig sockerbetsodling (A I 94 s. 93 -bilaga). Enligt det år 1864 uppgjorda testamentet hade räntorna använts till stipendier åt ”allmogesöner, som hade att vänta eget hemman, för studier vid lantbruksinstitutet”. Förslaget godkändes (A I 94 s. 4) och sex stipendier à 200 mark anslogs. Åtta sökande anmälde sig. Den 15 maj 1899 avreste alla åtta (A I 94 s. 15, 24 och 53). De två som ej beviljats stipendium av sällskapet hade fått samma belopp av bolaget Alfa. Två av stipendiaterna stannade i Skåne över vintern.

Hösten 1899 föreslog doktor Wiklund på Peksala gård i Angelniemi (A I 94 s. 87 och D XXIV 47) att stipendierna framdeles ej skulle sändas till Skåne, utan till Peksala och det endast för vårbruket, gallringen och upptagningen. Framställningen förkastades med motiveringen att stipendiaterna skulle gå miste om

förmånen att få se allmogelägenheter i hög kultur, en omständighet varav de efter sin hemkomst kunde draga stort gagn.

Våren 1900 utsågs sju stipendiater att avresa redan den 14 april. Senare på våren beviljades ett lika stort stipendium – 200 mark – åt en yngling som på eget bevåg rest till Skåne och där varmt förordades av W. Weibull på Weibullsholm (A I 95 s. 74 och 120). Även nu stannade någon av stipendiaterna över vintern i Skåne.

3.6 Omfattande försök 1894–1898

När Blomberg 1894 inledde sina omfattande försök med sockerbetsodling analyserades betorna av Löthner. I kemiska och frökontrollstationens berättelse för 1894 (s. 21–23) infördes uppgifter om betornas storlek, sockerhalt, gödsling och växttid, skilt för 71 prov. Löthners efterträdare Uno Collan införde likaså i sina årsberättelser uppgifter om vikt och sockerhalt 1895 (D XXIV 43) och 1896 (D XXIV 44). Det förra året var proven 30 och det senare 13.

Den 27.3.1897 anmodade Finansexpeditionen (D I 9 s. 16) sällskapet att utlåta sig om Lantbruksstyrelsens förslag gällande Blombergs ansökan om understöd för att anlägga en betsockerfabrik eller för att sprida kunskap i sockerbetsodling. Lantbruksstyrelsen hade betvivlat att Finlands klimat var lämpligt för odlingen och att tillräckliga mängder betor för en fabrik kunde påräknas. Enligt dess åsikt borde sockerbetsodlingens förutsättningar klarläggas genom i fem år fortsatta försök och Hushållningssällskapet tilldelades 3.000 mark i året för att planlägga och leda försöken.

Inom en knapp vecka var sekreteraren färdig med sitt svar (B I 35 s. 12), vilket i efterhand godkändes av styrelsen och av plenum (A I 92 s. 94 -bilaga). Sällskapet polemiserade skarpt mot Lantbruksstyrelsens inställning och ansåg att försöken redan klarlagt att sockerbetan med framgång kunde odlas i vårt land. Om ytterligare försök likväl ansågs behövliga, borde de utföras i så stor skala att resultaten motsvarade dem som kunde erhållas i fältmässiga förhållanden. Sällskapets inställning gavs allmän kännedom genom att svaret trycktes i dess *Handlingar* (1897–1898 s. 63).

Under sommaren 1897 uppmanades sällskapet från godsägarhåll att anhålla om statsmedel för att anordna försöksodlingar omfattande 2–3 ha på 4–5 egendomar. Denna framställning gjordes av Åbo läns jordbrukarklubb, som också den hade Strähle till sekreterare (A I 92 s. 133 -bilaga). Denne fick nu av sällskapets styrelse i uppdrag att avfatta en motsvarande ansökan hos Jordbruksexpeditionen. Hans förslag till ansökan finns i protokollet för den 8.9.1897 (A I 92 s. 136 -bilaga) med marginalanteckningen: ”Till följd av mellankomna omständigheter lades denna skrivelse ad acta.” I skrivelsen säges att lantmännen på denna ort för fyra år sedan med sällspört intresse kastade sig på försöksodlingen med sockerbetor. Efter att ha redogjort för försöken och deras resultat utmynnar skrivelsen i en anhållan om 8.000 mark i tre års tid för premiering av enligt sällskapets direktiv skötta betodlingar om 3 ha på 6 egendomar.

De i marginalen antecknade mellankommande omständigheterna avsåg sannolikt preliminära beslut om att följande år börja bygga betsockerfabriken Alfa. Enligt nyss nämnda protokoll skulle nämligen skrivelsen ej expedieras innan Blomberg fått svar på sin ansökan om understöd för att uppföra och driva en

fabrik. Om fabriken kom till stånd behövdes ej längre försök för att påvisa dess förutsättningar.

I varje fall anordnades försök också åren 1897 och 1898. De bekostades av Blomberg och sköttes av sällskapets instruktörer. Mot hösten 1897 anmodade sällskapet agronom A. Reuter att inspektera försöken (A I 92 s. 145, 157 och 166): 40 på Kimitoön och 17 i Rimito, inalles 180 kappland. Inspektionsberättelsen infördes i sällskapets *Handlingar* (1897–1898 s. 204–212). Instruktörernas i samma årsbok tryckta berättelser belyser samma odlingar. Också år 1898 tycks instruktörerna ha ägnat största delen av sin tid åt de av Blomberg bekostade försöksodlingarna. Mandelin inlämnade en tabell över odlingar på 35 ställen i Loimijokitrakten (A I 93 s. 108 och D XXIV 46 no 259).

3.7 Premiering av sockerbetsodlingar 1898–1900

När resultaten av de år 1897 skördade försöken förelåg vände sig Blomberg i en den 1.3.1898 daterad skrivelse (D XXIV 46 no 79) till sällskapet och bad detta utverka statsmedel för premiering under tre år av föredömliga sockerbetsodlingar. Han hänvisade till samtal med sällskapets ordförande, senator Mechelin, och framhöll hursom uppmuntran till odling vore av största betydelse för att betodlingen liksom rotfruktsodlingen i allmänhet skulle gå framåt. Sällskapet hörsammade denna begäran. Dess framställning (A I 93 s. 69, 76, 99 -bilaga och 125) utmynnade i en ansökan om 8.000 mark i två år. Anslaget beviljades (D I 9 s. 7 och A I 94 s. 2) i slutet av oktober 1898 att användas enligt av sällskapet föreslagna premieringsgrunder. Dessa förutsatte att hektarskörden var minst 15 ton och sockerhalten minst 11%.

I D XXIV 47 finns en samling anmälningar till premieringen år 1899. Sommaren blev emellertid ogynnsam för betorna och på hösten måste sällskapet konstatera att endast 7 av de 94 odlare, som bolaget Alfa föreslagit för premiering, fyllde kraven (A I 94 s. 108 och D XXIV 47 no 323). Sällskapet hemställde hos Lantbruksstyrelsen (B I 35 s. 89) om att undantag måtte göras så att 27 odlare skulle premieras, men framställningen avslogs (D I 9 s. 88 och A I 95 s. 18). Däremot gavs sällskapet rätt att använda inbesparingen för premieringen år 1900. Ej heller det året blev gynnsamt för sockerbetorna och endast 2.275 mark kunde utbetalas i premier. Förteckningen över de 64 anmälda deltagarna infördes i protokollet med angivande av areal, skörd och sockerhalt (A I 96 s. 66).

I en utförlig redogörelse för odlingen år 1900 (B I 35 s. 140) analyserade sällskapet orsakerna till misslyckandet. Uppenbarligen var denna till Lantbruksstyrelsen ställda redogörelse också avsedd för sällskapets medlemskår och infördes i sällskapets *Handlingar* (1901 s. 32–40).

4 Foderrotfrukterna banar väg för sockerbetan

4.1 Översikt

När planerna på en inhemsk sockerbetsodling fördes fram på 1890-talet höjdes också varnande röster. Till tvivlarna hörde Gösta Grotenfelt, sedermera professor i jordbrukslära, som lät förstå att Finlands jordbruk ännu ej var moget för vitbets-

odling. Samma uppfattning hyste Lantbruksstyrelsen med Gösta Grotenfelts bror Nils Grotenfelt som överdirektör. Enligt lantbruksstyrelsens utlåtande år 1897 var åkerbruket även i landets sydligaste, av klimatet mest gynnade delar så extensivt att tillräckliga sockerbetsskördar ej kunde påräknas även om klimatet ej skulle ställa hinder.

Nils Grotenfelt efterträddes år 1902 som Lantbruksstyrelsens överdirektör av Robert Gripenberg, en son till Sebastian. Denne fick se sockerbetan komma tillbaka och nu för att stanna.

Kring sekelskiftet riktades blickarna i vårt land mot det intensiva danska småbruket med dess på foderrotfrukter baserade husdjursproduktion. Odlingen av foderrotfrukter och en därpå baserad husdjurskötsel framstod för mången som de hävstänger, vilka kunde lyfta också Finlands jordbruk till en nivå, som lät det fullt utnyttja sina naturliga förutsättningar.

I sin år 1910 utgivna bok om sockerbetan och dess odlingsmöjligheter påpekade Gösta Grotenfelt att förutsättningarna för framgång väsentligt hade förändrats och att förändringen hade åstadkommit av att jordbrukarna sedan 1890-talet hade lärt sig att odla foderrotfrukter. Nu krävdes närmast att de också lärde sig inse sitt ansvar så att de ej av håglöshet och lättsinne lämnade betsockerfabriken i sticket, om en sådan åter grundades.

Det arbete som under de mellanliggande åren hade nedlagts på att främja odlingen av foderrotfrukter hade banat vägen för sockerbetsodlingens slutliga införande.

4.2 Sällskapet vill verka för odling av foderrotfrukter

När bristen på råmaterial lett till Alfas konkurs nödgades Hushållningssällskapet medge att tvivlarna haft rätt i sin åsikt att jordbrukets nivå måste höjas innan tiden för en betsockerfabrik var inne. Sällskapet frångick likväl inte sin uppfattning att rotfruktsodlingen kunde tjäna som en hävstång för jordbruket. Då det inte längre fanns avsättning för sockerbetor borde man i stället odla foderrotfrukter. Sålunda anhöll sällskapet (B I 35 s. 145) hos Lantbruksstyrelsen om att få för premiering av sådana rotfruktsodlingar använda de medel, som ej åtgått för sockerbetspremieringen. Framställningen gjordes i slutet av den utförliga redogörelsen för sistnämnda premiering år 1900.

Lantbruksstyrelsen ställde sig avvisande (D I 10 s. 23 och A I 96 s. 150). Då vände sig sällskapet direkt till Jordbruksexpeditionen (B I 35 s. 160). Också denna framställning gavs publicitet genom att införas i sällskapets *Handlingar* (1901 s. 47–51). Emellertid ställde sig Jordbruksexpeditionen lika avvisande (D I 10 s. 27) och de medel som staten anslagit för premiering av sockerbetsodlingen men som ej kunnat användas för ändamålet återbetalades till statskassan (A I 96 s. 196).

Redan innan sällskapet på 1890-talet engagerade sig för sockerbetsodlingen hade det intresserat sig för rotfruktsodling i allmänhet. År 1887 hade agronom Uno Bremer vid plenum (A I 82 s. 10) hållit ett föredrag om rotfruktsodlingens betydelse. Hösten 1900 (A I 95 s. 49) återkom han med ett förslag om att sällskapet skulle söka samarbete med övriga lantbrukssällskap för energiska åtgärder för rotfruktsodlingens och för svinskötselns höjande. Motionen infördes i sällskapets *Handlingar* (1901 s. 64). Sällskapet ställde sig positivt och tillsatte en kommitté för att bereda ärendet. Denna framlade ett vidlyftigt betänkande, som

godkändes av sällskapet (A I 96 s. 116 -bil.) och infördes i dess *Handlingar* (1901 s. 65–74). Det innehöll flere förslag till åtgärder för rotfruktsodlingens höjande. Förslagen hänsköts av sällskapet till det möte, som lantbrukssällskapens delegerade höll i mars 1902, men många av förslagen började sällskapet självt genast tillämpa.

4.3 Instruktörerna

Kommittén 1901 betonade att det säkraste sättet att sprida kunskap i rationell rotfruktsodling var praktisk undervisning på fältet. För den uppgiften hade sällskapet anställt sina instruktörer och deras befattningar bibehölls.

Isaksson avgick den 15.4.1903 (A I 98 s. 61). Han efterträddes av Kalle Huttunen från Vesanto. Denne hade praktiserat i Sverige och verkat som instruktör i Kuopio-trakten (A I 98 s. 67). För sommaren 1904 anställdes som extra instruktörer Albert Jansson från Hammarland och August Eskolin (A I 98 s. 67, 96 och 111). Också Jansson hade varit sällskapets stipendiat i Skåne. Huttunens och Janssons ansökningshandlingar med intyg finns i D XXIV 55 (– 18.2). Arbete för extra instruktörer skulle ha funnits också följande år, men sällskapet ansåg sig ej kunna disponera medel för ändamålet.

Av de tidigare anställda ordinarie instruktörerna entledigades Sääski hösten 1904 i brist på medel (A I 99 s. 180). Mandelin bad om avsked våren 1906 (A I 101 s. 28 och 103 samt D XXIV 59 – 4.4), då sällskapets distrikt genom senatsbeslut av den 12.10.1905 (D I 11 s. 6) begränsats till att omfatta endast de svenska socknarna i Åbo och Björneborgs län jämte Åland. Samtidigt nedskars sällskapets statsanslag så starkt att sällskapet såg sig nödsakat att entlediga också Huttunen (A I 101 s. 61 och 67) till våren 1906.

Per den 1.7.1906 anställdes som enda rotfruktsinstruktör för sällskapet Johannes Sundell från Pargas (A I 101 s. 117 och D XXIV 59 – 16.5), som också han praktiserat i Sverige. Sundell avgick den 15.2.1910 (A I 105 s. 9). Rotfruktsinstruktörsbefattningen ändrades då till en instruktörstjänst i jordbruk. Samtidigt bestämdes att instruktören skulle vara bosatt på Åland och att han borde ha genomgått jordbruksskola (A I 105 s. 81). Sistnämnda krav frångicks emellertid och till tjänsten utsågs bonden Fridolf Sundberg från Örnäs i Finström (A I 105 s. 93 och 102 samt D XXIV 65 – 13.5). Han kvarstod i tjänst till slutet av 1918. Sundberg hade ej praktiserat i Sverige, men väl under en stipendieresa 1903 till Sverige och Danmark gjort sig förtrogen också med rotfruktsodlingen. Hans reseberättelse finns i D XXIV 65(– 13.5).

Instruktörernas verksamhetsberättelser ingår i serien D XXIV och återgavs i sällskapets motsvarande *Handlingar*, senare *Årsbok*, enligt följande:

Mandelin	1901 s. 140–145 och 161–163
	1902 s. 158–161 och 177–179
	1903 s. 160–164
1904–	1905 s. 124–130
	1906 s. 76–80
Isaksson	1901 s. 146–151
	1902 s. 170–176
Sääski	1901 s. 152–160
	1902 s. 162–169

	1903 s. 165–168 och 192–193
Huttunen	1903 s. 169–176
	1904–1905 s. 131–134
Jansson	1903 s. 178–185
Eskolin	1903 s. 186–191
Sundell	1906 s. 81
	1907 s. 160–161
	1908 s. 149–150
	1909 s. 211
Sundberg	1910 s. 256–258
	1911 s. 250–252

Från och med år 1912 ges uppgifterna ett par år i tabellform och blir därefter allt knappare.

Årsböckerna innehåller också korta översikter av instruktörernas verksamhet: 1901 s. 82–85, 1902 s. 103–105, 1903 s. 99–104, 1904–1905 s. 56, 1906 s. 37–40, 1907 s. 42–43, 1908 s. 47–40, 1909 s. 62, 1910 s. 72–75, 1911 s. 74–77, 1912 s. 43–44, 1913 s. 112–113.

4.4 Stipendiaterna

Ej heller i fråga om stipendiaterna innebar Alfas konkurs någon förändring. Sällskapet fortsatte med att sända ut ynglingar med jordbruksskoleutbildning till södra Sverige för att där i praktiskt arbete lära sig rotfruktsodling. Vanligen var stipendiaterna 6–7. I synnerhet under seklets första år var konkurrensen om de lediganslagna stipendierna mycket hård. Det var sålunda utvalt folk som sändes ut, ynglingar med förutsättningar att tillägna sig det vistelsen i högt stående jordbruksbygder kunde giva. Icke så få av dem verkade sedan som auktoritativa föregångsmän i sin bygd långt in på 1900-talet. Stipendiaternas namn och uppgifter om praktiken infördes i sällskapets årsböcker:

1901 s. 86–87

1902 s. 106–107

1903 s. 105–106

1904–1905 utgavs stipendierna för annat ändamål

1906 s. 41

1907 s. 44–45

1908 s. 49–50

1909 s. 75

Några av stipendiaterna insände i arkivet bevarade reseberättelser. Det gjorde år 1901 H. Järvinen från Pöytis (D XXIV 50) och år 1908 Erik Karlsson från Finström och Felix Söderlund från Saltvik (D XXIV 62 –15.12).

Efter år 1909 utgavs ej längre stipendier för sådana som utomlands ville lära sig rotfruktsodling. År 1912 sändes fyra stipendiat för att i Sverige och Danmark studera småbruket. Två av dessa stipendiat, Carl Johansson från Saltvik och Johannes Holmberg från Geta, avgav reseberättelser som infördes i årsboken (1912 s. 155–169).

4.5 Rotfruktsutställningar och -premieringar

Till det som kommittén 1901 föreslog för att höja intresset för rotfruktsodlingen hörde rotfruktsutställningar, såväl inom enskilda lantmannagillen som inom hela lantbrukssällskaps områden. I början av år 1902 framlade Hushållningssällskapets sekreterare Arno Reuter en promemoria om rotfruktsutställningar (A I 97 s. 52 och 61 -bilaga), i vilken han hänvisade till de svikna förhoppningarna om att sockerbetan skulle bli en hävstång för jordbruket. Samtidigt konstaterade han att sommaren 1901 visat att det fanns ett starkt intresse för rotfruktsodling, som det nu gällde att på allt sätt stimulera. Styrelsen var av samma mening och på våren godkändes ett program för en rotfruktsutställning under hösten (A I 97 s. 91 -bilaga). Utställningen hölls den 24–26.10 i brunnssalongen i Kuppis med rotfrukter från 105 odlingar (A I 97 s. 176).

Följande år frågade Ålands lantmannaförening (A I 98 s. 73) om sällskapet även det året ämnade anordna en rotfruktsutställning. I annat fall skulle föreningen göra det. Svaret blev nej.

Vid årets slut omfattade sällskapet sekreterarens förslag om att vid ett möte med lantbrukssällskapens ombud i mars 1904 i Helsingfors framlägga en discussionsfråga om en hela landet omfattande rotfruktsutställning hösten 1905 (A I 98 s. 210 och 222 samt A I 99 s. 10). Utställningen i Kuppis kunde tjäna som mönster. Samtidigt borde rotfruktskulturens ställning ges statistisk belysning.

Uppenbarligen ägnades rotfrukterna i början av seklet stor uppmärksamhet också vid allmänna lantbruksutställningar, från sockenutställningar uppåt.

Våren 1908 bad gillet i Nagu om understöd för att anordna en premiering av rotfruktsodlingen (D XXIV 61 – 20.5). Själv beslöt sällskapet följande vår för att ytterligare uppmuntra intresset för odlingen anordna en pokaltävling lantmannagillen emellan (A I 104 s. 53 och 105). Det första året anmälde sig endast gillena i Finström och Vårdö till tävlingen, som vanns av Finström (A I 104 s. 148, 181 och 190 samt D XXIV 64). Småningom tycks intresset för tävlingen ha avtagit och vandringspriset torde ha stannat i Dragsfjärd (A I 110 s. 157).

4.6 Försöks- och demonstrationsfält

Ett annat av de förslag, som gjordes av kommittén 1901, gick ut på att lantbrukssällskapen gemensamt skulle låta centralt utföra odlingsförsök med olika slag av rotfrukter. I januari 1906 tillställde Finlands utsädesförening lantbrukssällskapen förslag (A I 101 s. 110 och D XXIV 59 – 3.2) om att anordna försök med bland annat olika stammar av turnips och Hushållningssällskapet beslöt anordna försök på Lill-Heikkilä i Åbo. Följande år antecknades resultaten av sällskapet och anskaffades plats för tre demonstrationsförsök: i Pargas, i Kimito och på Åland (A I 102 s. 62 och 112). År 1908 ingick från Delegationen för lantbrukssällskapens centralförbund en förfrågan om demonstrationsfält och två gårdar i Nagu anmälde intresse för att upplåta mark för ändamålet (A I 103 s. 11 och 138). Härvid var det icke särskilt tal om rotfrukter. Enligt sällskapets årsbok (1910 s. 82–84) anordnades demonstrationsodlingar ännu år 1909 på olika håll, medan Utsädesföreningen år 1910 ej längre kunde bekosta utsäde för sådana. Däremot anordnades då ett omfattande demonstrationsfält i anslutning till lantbruksutställningen i Mariehamn. Där fanns ej blott foderrotfrukter, utan också sockerbetor.

4.7 Rotfruktsodlarföreningar

På somliga håll drev intresset för rotfruktsodling odlarna samman i särskilda föreningar. Sålunda beviljade sällskapet år 1903 Uskela – Isokylä och Halikko – Ammakko rotfruktsodlarförening i understöd för var sin rotfruktssåningsmaskin 25 % av inköpspriset (A I 98 s. 140).

5 Sockerbetan kommer tillbaka

5.1 Översikt

När Hushållningssällskapet redovisade för sockerbetspremieringen år 1900 (Handlingar 1901 s. 32–40) nödgades det konstatera att ansträngningarna för att få betodlingen införd i Finland syntes ha varit förgäves och att det låg i vida fältet huruvida odlingen någonsin skulle återupptagas. Sällskapet vågade dock hoppas därpå. Tio år senare kom sockerbetan tillbaka. Nu var det ej enbart jordbrukarna som hoppades få sockerbetsodlingen etablerad i landet. Samma intresse hade sockerindustrin, som kände sig hotad av de ryska råsockerfabrikerna.

Försöksodling inleddes på nytt redan före världskriget. Den sockerbrist som följde av kriget gjorde det snart uppenbart att en inhemsk sockerbetsodling var ej blott i jordbrukarnas och sockerindustrins intresse. Det dröjde likväl till hösten 1918 innan det bolag bildades, som byggde vår äldsta, ännu arbetande betsockerfabrik, den i Salo.

5.2 Bakgrund och initiativ

I sällskapets *Årsberättelse* för 1910 (s. 93–95) har sockerbetsodlingen ett eget avsnitt. Där informeras sällskapets medlemskår ej blott om att intresset för odlingens införande under året vaknat i skilda kretsar, utan också om skälet härtill. Orsaken låg i det höga pris som Ryssland fordrade för råsockret. Från annat håll kunde råsocker på grund av den höga tullen ej importeras.

Hushållningssällskapet rycktes med i de nyväckta strävandena genom Jordbrukarnas Allmänna Förbund, en organisation som sysslade med agrarpolitiska frågor. I en skrivelse av den 19.3.1910 (D XXIV 65 – 24.3) redogjorde förbundet för ärendets behandling och meddelade att det självt varmt förordade att sockerbetsodlingen ånyo upptogs och att en eller flere betsockerfabriker grundades. Sällskapet anmodades utse representanter i en kommitté för att föra frågan vidare. De blev sekreteraren Reuter och godsägaren J.F. Backström (A I 105 s. 19 och 77), av vilka den senare likväl ej torde ha deltagit i kommitténs arbete.

I sällskapets arkiv finns ett kuvert (F VIII) med påskrift Sockerbetsodlingskomitens protokollen. Av särskilt intresse är det 18 sidor långa diskussionsprotokollet från kommitténs första sammanträde den 3.5.1910. Ordet leddes av lantbruksrådet E. af Hällström från nyssnämnda förbund och protokollet fördes av förbundet sekreterare E.A. Tesche. Sockerindustrin var företrädd av kommerserådet W.H. Hackman och magister A.E. Alfthan, medan Finlands Utsädesförening och sju sydfinska lantbrukssällskap hade var sin företrädare. Efter

en vidlyftig diskussion om de naturliga, tekniska, tullpolitiska och ekonomiska förutsättningarna för sockerbetsodling i Finland tillsattes ett utskott för att uppgöra förslag till en omfattande försöksverksamhet, finansierad av sockerindustrin.

5.3 Odlingsförsök

När kommittén tre veckor senare åter sammanträdde förelåg utskottets förslag till program för sockerbetsodlingsförsök åren 1911 och 1912 samt till budget för verksamheten. För att leda försöksverksamheten tillsattes nu ett utskott bestående av professor Grotenfelt, lantbruksrådet af Hällström och agronom Reuter. Dess beslutsprotokoll för tio sammanträden åren 1910–1911 finns likaså i kopia i nyssnämnda kuvert (F VIII).

Redan i maj 1910 band utskottet vid sig som konsulent agronomen Gösta Nordberg från Kyrkslätt och som instruktör förvaltaren Carl Wallin från Helsingfors, i tiden inspektör för bolaget Alfas egna sockerbetsodlingar, vandringsläraren K.M. Karlstedt från Tenala och den då hos Hämeen läänin maanviljelysseura anställda rotfruktsodlingsinstruktören August Eskolin. Alla sändes de genast som stipendiater till Sverige.

Vid samma tid vände sig utskottet genom Grotenfelt (D XXIV 65 – 13.6) till Hushållningssällskapet och bad sällskapet föreslå 8 odlare, som vore villiga att utföra försök på minst en halv hektar. Sällskapet i sin tur vände sig till lantmannagillena (A I 105 s. 118). De uppmanades att ej föreslå andra än sådana som var fullt inkomna i odlingen eller åtminstone hade god praktik i rotfruktsodling (Kopieboken 1910 s. 461). Förslag inkom från Pargas, Nagu, St Karins och Åland (A I 105 s. 39, 123, 128 och 133).

Utskottets egna protokoll ger uppgifter om försöksodlingarnas storlek år 1911 och om hos vem de var placerade, men ej om deras resultat. I sällskapets *Årsberättelse* för 1911 (s. 21–22) anförs resultaten av 16 försöksodlingar med angivande av skördens storlek, sockerhalt och odlingens lönsamhet. Senare uppgifter om de av utskottet anordnade försöken finns varken i sällskapets arkiv eller i dess tryckta årsberättelser.

5.4 Upplysningsverksamhet

I januari 1911 (A I 106 s. 49 och D XXIV 66 – 20.1) fick sällskapet av Nordberg veta att såväl han som Wallin under vintermånaderna kunde anlitas för att i bygderna sprida information om sockerbetsodlingen. Sällskapet ansåg lantmannadagarna i Mariehamn den 25–26 mars erbjuda ett lämpligt tillfälle.

Fem år senare ansåg sällskapet det påkallat att driva på planerna på sockerbetsodlingens införande. Då vände sig sekreteraren ”enligt uppdrag” till doktor Henrik Ramsay (Kopieboken 1916 s. 87), då direktör för Sandvikens sockerbruk, och framhöll att ”det vore på tiden att denna fråga åter kunde väckas till liv” samt bad att Ramsay vid sällskapets plenum i februari skulle hålla ett föredrag om odlingens tekniska betydelse. Föredraget hölls (A I 111 s. 29) och infördes i sällskapets *Årsberättelse* (1916 s. 124–137). Det gav vida mer än rubriken lovade och utmynnade i en maning att så snart lugnare tider randades skapa en inhemsk betodling till nytta för industrin, jordbruket och landet.

5.5 Från ord till handling

Så länge gav sig inte de ivrigaste tillskyndarna av en betsockerindustri till tåls. Den sjunde februari 1917 daterade de en kallelse till ett möte tio dagar senare i Hushållningssällskapets sal med syftet att åstadkomma ett aktiebolag för ändamålet. En av de fem undertecknarna av kallelsen var sällskapets sekreterare Arno Reuter. Kallelsen inleddes med en översikt av vad som skett sedan sekelskiftet. Försöksodlingarna 1911–1912 ansågs ha bevisat att sockerbetan kunde ge tillfredsställande skörd i landets sydvästra hörn och en grov kalkyl visade att en råsockerfabrik här kunde bli lönsam. Nu hade sockerbristen gjort saken aktuell. ”Nu är penningtillgången stor. Nu bör tecknandet av det för startandet av en råsockerfabrik erforderliga kapitalet icke möta svårigheter. Men det vore ingalunda lyckligt om detta fördelades på ett fåtal händer. Främst borde väl sockerbetsodlarna, lantmännen, själve vara med om att draga vinst av fabrikationen och sålunda ännu mer utnyttja sin sockerbetsodling.”

Protokollet från mötet 17.2.1917 finns i arkivet (D XXIV 75). Ett sextiotal intresserade hade mött upp. Reuter hälsade välkommen och valdes till mötets ordförande. Till sekreterare utsågs Albert von Hellens. Han antecknade i protokollet: ”Doktor H. Ramsay utlade uti ett sakrikt föredrag förutsättningarna och principerna för sockerbetsodling och sockertillverkning samt redogjorde för rådande tullförhållanden och med sockerbetornas transporterering förenade kostnader; och uttalade såväl doktor Ramsay som samtliga övriga talare sin tillfredsställelse över att ifrågavarande initiativ blivit taget ävensom sin övertygelse därom, att både sockerbetsodling och sockerbetornas fabrikmässiga bearbetning hos oss kommer att vara möjlig och ekonomiskt tillfredsställande.”

Då inträffade något för initiativtagarna oväntat. Jordbrukaren K.O. Knuutila bad om ordet. Han omfattade allt som sagts om möjligheterna och önskvärheten av en betsockerindustri. ”Men då (en) förutsättning härför är att denna odling omfattas av såväl de finskatalande som de svenskatalande jordbrukarna och de finskatalande vid nyligen härstädes avhållet bondemöte stämplats såsom de svenskatalande jordbrukarnes fiender, vilka dessa böra betrakta såsom sådana, förklarade han å egna och övriga närvarande finskatalande jordbrukares vägnar, att de finskatalande förhöllo sig skeptiska beträffande företagets förverkligande ifall icke detta möte på något sätt förklarade sig icke omfatta sagda uttalande vid bondemötet.”

Förgäves vädjade ordföranden till att språkfrågan inte borde tillåtas spela någon roll vid det pågående mötet. Då ingen av de svensktalande tog avstånd från bondemötets uttalanden avlägsnade sig de finsktalande och sekreteraren. Mötet fortsattes emellertid, en ny sekreterare utsågs, en provteckning av aktier gav ett lovande resultat och en interimstyrelse för det blivande bolaget tillsattes.

Initiativtagarnas önskemål om ett brett jordbrukarstöd för den tilltänkta industrin kunde för den inflammerade språkfrågans skull inte vinnas. Saken förföll. Finska Råsockerfabriks-AB:s konstituerande möte hölls 29.9.1918. Därom tiger sällskapets arkiv. Det enda som nämns finns i det otryckta manuskriptet till en årsbok för året 1918 (D XXIV 77). Där säges att agronomen Gösta Nordberg efter sällskapets höstplenium 21.11.1918 höll ett föredrag om sockerbetsodlingsfrågan.

De misshagliga uttalandena vid bondemötet finns i tryck i sällskapets boksamling i ett 87-sidigt häfte *Svenska bondemötet i Åbo den 3 och 4 februari*

1917. Det sätt på vilket doktor Hugo Ekholm (Ekhammar) inledde diskussionsfrågan "Den svenska jorden" måste ha sårat var finne. Mötet finns inte nämnt i sällskapetets protokoll annat än i ett styrelsebeslut (A I 112 s. 65 – St § 4/9.1.1917) att anordna ett bondemöte tillsammans med svenska folkpartiets styrelse i Åbo och Marthaföreningens Åbo filialförbund.

FINSKA
HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAPETS ARKIV OCH SKRIFTER
SOM KÄLLA FÖR FORSKNINGEN

15

Om trädgårdsskötselns främjande 1797–1900

Av
Lars Zilliacus

Åbo 1985

Innehållsförteckning

FÖRORD	111
1 STRÖDDA UPPGIFTER OM TRÄDGÅRDSSKÖTSELN FÖRE ÅR 1837	113
1.1 TILL HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAPET INLÄMNADE UPPGIFTER	113
1.2 AV HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAPET LÄMNADE UPPGIFTER	114
1.3 TIDIGA TANKAR PÅ TRÄDPLANTERING	115
1.4 BÖCKERS PLANTSKOLOR	116
1.5 TIDIGA TANKAR PÅ UTBILDNING I TRÄDGÅRDSSKÖTSEL	116
2 FINSKA TRÄDGÅRDSODLINGSSÄLLSKAPET 1837–1855	117
2.1 SÄLLSKAPETS STIFTANDE	117
2.2 SÄLLSKAPETS SYFTE, ORGANISATION, LEDANDE MÄN OCH MEDLEMSKÅR	119
2.3 KEJSARENS NÅD OCH STATSMAKTENS STÖD	120
2.4 SÄLLSKAPETS VERKSAMHET	121
2.4.1 Översikt och detaljuppgifter	121
2.4.2 Sällskapets anläggningar och trädgårdsmästare	121
2.4.3 Sällskapets anläggningar som spridningshärd för frön och plantor	123
2.4.4 Sällskapets anläggningar som utbildningshärd	124
2.5 SÄLLSKAPETS UPPLÖSNING	125
2.6 SÄLLSKAPETS ARKIV	126
3 TVÅ DRIFTIGA FÖREGÅNGSMÄN VID SEKLETS MITT	127
3.1 C.R. SAHLBERGS HUVITUS	127
3.2 ERIK JULINS FÖRSLAG OM LÖVTRÄDSPLANTERING	128
4 HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAPETS KOMMISSION FÖR TRÄDPLANTERING ÅREN 1856– 1865	128
4.1 TRÄDPLANTERING	128
4.2 UTBILDNING OCH UPPLYSNING	130
5 OM ODLING AV HUMLE, SPARRIS, KUMMIN, RABARBER OCH TOBAK PÅ 1850– 1870-TALEN	131
5.1 HUMLEODLINGEN	131
5.2 SPARRISODLINGEN	132
5.3 KUMMINODLINGEN	132
5.4 RABARBERODLINGEN	133
5.5 TOBAKSODLINGEN	133

6 HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAPETS EXPERIMENTFÄLT PÅ RUNSALA 1862–1874	133
6.1 HUR FÄLTET KOM TILL	133
6.2 HUR VERKSAMHETEN LEDDES	134
6.3 HORTIKULTURENS PLATS I VERKSAMHETEN	134
6.4 HUR VERKSAMHETEN AVVECKLADES	135
6.5 VAD VERKSAMHETEN RESULTERADE I	135
7 HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAPETS FÖRSTA RESANDE RÅDGIVARE I TRÄDGÅRDSSKÖTSEL 1875–1900.....	136
7.1 SÄLLSKAPETS FÅFÅNGA FRAMSTÄLLNING OM EN TRÄDGÅRDSINSPEKTÖR.....	136
7.2 SÄLLSKAPETS FÖRSTA TRÄDGÅRDSINSTRUKTÖRER	136
7.3 INSTRUKTÖRERNAS VERKSAMHET	139
8 SÄLLSKAPET AURA TRÄDGÅRDSVÄNNER	140
9 FÖRSLAG OCH ÅTGÄRDER TILL TRÄDGÅRDSODLINGENS UPPHJÄLPANDE OCH UPPMUNTRAN MOT SLUTET AV SEKLET	141
9.1 FÖRÄDLING AV INHEMSKA FRUKTTRÄD	141
9.2 BELÖNINGAR, PREMIERINGAR OCH UTSTÄLLNINGAR.....	142
10 UTBILDNINGEN INOM TRÄDGÅRDSSKÖTSELN UNDER SENARE DELEN AV 1800- TALET	143
11 UPPGIFTER OM UNDER SLUTET AV 1800-TALET TRYCKTA SKRIFTER OM TRÄDGÅRDSSKÖTSEL.....	147

Förord

Standardverket för den som vill lära känna hortikulturens historia i Finland är Seppo Simonens år 1961 utgivna Suomen puutarhatalouden historia. Dess 528 sidor inrymmer emellertid varken litteraturförteckning eller notapparat. Den äldsta trädgårdslitteraturen är dock fylligt åberopad i texten.

Efter upplysningstiden med dess också på hortikultur inriktade intresse följer en tid som efterlämnat ganska litet material belysande den samtida trädgårdsskötseln och vad som gjordes för dess främjande. En väsentlig del av detta material finns i det år 1797 stiftade Finska Hushållningssällskapets arkiv och har delvis införts i sällskapets tryckta skrifter. När det gäller tiden fram till 1800-talets slut kan denna källa för forskningen knappast förbigås av den som vill forma sig en fullständig bild av trädgårdskulturen och strävandena för dess främjande.

Under senare delen av 1800-talet förändrades Hushållningssällskapets ställning genom att nya organisationer kom till och genom att det skapades statliga organ, vilka övertog många av de uppgifter som dittills hade åvilat sällskapet. Arbetet för trädgårdskulturens främjande sedan senaste sekelskifte finns dokumenterat främst hos Lantbruksstyrelsen och hos trädgårdsskötselns specialorganisationer.

Föreliggande häfte beaktar material endast från 1700- och 1800-talen. Det senare sekelskiftet betecknar i och för sig inte någon vändpunkt i Hushållningssällskapets verksamhet. Som en sådan kan man snarare beteckna året 1905, då sällskapets med statsanslag stödda verksamhet genom ett senatsbeslut begränsades till att omfatta endast det svenska Åboland och Åland. Utvecklingen var emellertid anad och verksamheten anpassades småningom till de nya förhållandena. Året 1900 har därför fått ange slutet för den här behandlade tiden.

Till Hushållningssällskapets arkiv hör ett par materialsamlingar, som inte ursprungligen har ingått däri. Den ena omfattar papper som tillhört sällskapets sekreterare åren 1813–1833, Carl Christian Böcker, den andra det 1837–1855 existerande Finska Trädgårdsodlingssällskapets arkiv. Ingenera samlingen är ännu fullständigt registrerad.

Hänvisningarna till Trädgårdsodlingssällskapets arkiv upptar i oklara fall bokstäverna FT och mappens nummer. I fråga om protokoll anges alltid § och datum, när det gäller direktionens protokoll föregånga av ett D.

1 Strödda uppgifter om trädgårdsskötseln före år 1837

1.1 Till Hushållningssällskapet inlämnade uppgifter

När Finska Hushållningssällskapet i sina första stadgar angav sitt syfte fick trädgårdsskötseln intet särskilt omnämnande. Säkerligen hade man likväl också den i tankarna då man bestämde att "sällskapets föremål skall vara den enskilda hushållningen i allmänhet och lanthushållningen i synnerhet, med vad därtill hörer, eller därmed i någon måtto gemenskap äger".

Strödda uppgifter i sällskapets protokoll för de första åren vittnar om att sällskapets intresse gällde också trädgårdskulturen. Sällskapets första sekreterare Olof Wibelius presenterade sina rön av odling av *Patentia* i kallbänk (A I 1 s. 24 – P § 7/2.1.1798) och hans efterträdare assessor J.F. Wallenius visade upp äppelkvistar som i augusti bar både frukter, blommor och knoppar (A I 4 s. 201 – P § 15/1.10.1802).

En av sina första uppgifter såg sällskapet i att kartlägga rådande förhållanden. I det syftet utgav det redan 1789 en Plan til En Physiographisk och Oeconomisk Sockne-Beskrifning. Bland de talrika frågorna i denna plan fanns (s. 35) också sådana om odling av köksväxter, kryddväxter, medicinalväxter, färgväxter, fruktträd och bärbuskar. Uppenbarligen var planen alltför vidlyftig. Ingen av de inkomna beskrivningarna mäktade helt följa den. De ingår i arkivets serie D VII, men de har inte mycket att ge ifråga om trädgårdsskötseln. Utförligast är dessa uppgifter från Padasjoki, Loppis, Pälkäne och Raumo (D VII 3 s. 65 b, D VII 7 s. 76 b, 86 b och 93 b). Trädgården gav inte bara mat. Beskrivningen över Loppis meddelar: "Inga andra kryddgårdsväxter brukas än vitlök och krasse, båda delarna är kyrkkryddor. Den som har god tillgång på krasse och vill anses för belevad förser sig vid resan till kyrkan med så mycket att den kan traktera vänner och bekanta därmed under predikan." Ungefär lika var det i Padasjoki: "Mynta, ålandsrot, krasse och gräslök samt renfana och vallmoge nyttja några i kyrkan om sommaren dels till prydnad, dels ock att tugga för att genom deras beskhet fördriva sömnen."

Ej heller det vidlyftiga material om förhållandena på olika orter, vilket sällskapet under sina första årtionden insamlade genom sina korrespondenter, innehåller mycket om trädgårdsskötseln. I juli 1800 rapporterade kronofogden Lars Jung på Åland att tvenne stränga vintrar i följd lett till att i synnerhet plommon- och päronträd, men också äppel- och körsbärsträd och till och med oxel, ask och syrener nu dött (D XXIII 8 s. 27). Tjugu år senare meddelade Rosvall från Sibbo om resultat av trädgårdssådd sent i december (D XXIII 6 s. 212). Strödda korrespondentberättelser infördes i Utdrag ur Kongl. Finska Hushållningssällskapets Dagbok, som utkom 1800–1803. Senare infördes korrespondenternas uppgifter i Underrättelser från Kongl. (Kejsrerliga) Finska Hushållningssällskapet

och i dess efterföljare Tidning för landthushållare. Korrespondenternas berättelser åren 1817–1823 bildar arkivbandet D IV 6.

Omfattande är ej heller det material gällande trädgårdskulturen, som samlades i sällskapet arkiv i samband med belöningar för lantmannaidoghet. I en 2.4.1798 daterad proklamation till allmänheten (D II 2 s. 59) hade sällskapet förklarat att det ansett allmänhetens uppmuntran till idoghet och omtanke genom tjänliga belöningar gagna sällskapet syften och därför utlovat belöningar för olika slag av föredömlig jordbrukargärning. Till dem som kunde belönas hörde ”den som av kärnor eller plantor uppdriver samt till fruktbarhet befodrar något betydligt antal fruktträn av äppel, päron eller kirsbär, samt dem väl sköter och underhåller”. I ett anonymt brev föreslogs att sällskapet medlemmar skulle från egna plantskolor gratis utdela växter och prästerna vid läsemöten ge råd om planteringen (D II 2 s. 47). Också humleplanteringen nämndes som värd att belönas där den förut icke varit idkad. Framställningarna om belöning måste styrkas med syneinstrument och intyg av sockenstämman. Ansökningshandlingarna fyller tiotals band i arkivet, men blott få innehåller uppgifter om trädgårdsskötseln. En av de tre första belöningar som sällskapet utgav för allmogetjänster tilldelades bonden Johan Andersson från Lill-Bredvik i Karis. Förslagsställare var brukspatron Magnus Linder från Svartå, prosten Gabriel Ring och andra sockenbor (D VIII 1 s. 1 – 10.6.1798). Bland Anderssons förtjänster framhölls som mest uppseendeväckande att han i en oländig stenbacke hade uppbrutit 5 kappland till trädgård samt anlagt en lika stor trädgård på färdig åker. I trädgården hade han 17 frukt bärande äppelträd och 4 yngre samt 43 i plantskola, dessutom 3 plommonträd, 10 körsbärsträd samt vin- och krusbärsbuskar och köksväxter. Vidare hade han vid gården och utmed vägarna planterat ekar, lönnar, rönnar, aspar, björkar och pilar. I ett brev från samma tid framhöll Linder ytterligare att Andersson var den förste av allmogen som visat omtanke om trädgårdsskötseln, som likväl var allmän hos ortens ståndspersoner (D IV 4 s. 45).

Frågan om Anderssons belönande behandlades av BU, vars ordförande H.G. Porthan inför plenum redogjorde för ärendet och föreslog att Andersson skulle belönas med en silverbägare om 20 lod och att den skulle överlämnas med samma solennitet varmed Patriotiska Sällskapet lät utdela sina belöningar. Så blev det också beslutat (A I 1 s. 66 och 113 – P § 2.6/1.8.1798 och P § 3/1.2.1799).

Måhända manade Andersson exempel till efterföljd. I varje fall utdelades en silverbägare tjugu år senare för liknande förtjänster till sockenskräddaren Carl Lofström från Hästnäs by i Snappertuna (D VIII 12 s. 170). Trots att hans trädgårdsanläggning var större än Anderssons blev hans belöning hälften mindre (A I 15 s. 2 b och 48 – P § 2.5/1.12.1818 och P § 6/3.4.1819).

1.2 Av Hushållningssällskapet lämnade uppgifter

Då Böcker var sällskapet sekreterare avtryckte han i sällskapet Underrättelser (1/1823 s. 122) en uppsats av J. Busch: ”Anmärkningar om en i Ryssland begagnad metod att uppdraga Äppel-, Kirsbärs- och Plommonträn så att de om vintern äro skyddade mot frost”. Metoden gick ut på att hålla trädens grenar bundna vid ett spjalverk så att de hölls skyddade av snön. I följande häfte av Underrättelser (2/1823 s. 114) presenterade Böcker *Pyrus baccata* eller sibiriska

äppelträd. I därpå följande häfte (3/1823 s. 124), som åtföljdes av frön av trädet, gav han anvisningar för sådd och plantvård.

Som ett organ för Hushållningssällskapets upplysningsverksamhet kunde man se också den officiella almanacken, till vilken sällskapet på utgivarens begäran sedan 1805 anskaffat de folkupplysande uppsatserna. I almanacken för 1825 talade Böcker för odling av humle, pepparrot, kummin, bärbuskar och frukträd, särskilt sibiriska äppelträd.

I tredje årgången av Tidning för landthushållare (s. 46) skrev Böcker ”Om medel mot frost i trädgårdar”. Det första innebar att med en finfördelade brandspruta under frostnätter bespruta de hotade växterna med vatten, det andra att täcka dem med ett tätt nät av yllegarn.

1.3 Tidiga tankar på trädplantering

För Åbabor med möjligheter att jämföra sin stad med kontinentens kulturstäder måste anblicken av de kala bergen på ömse sidor om Aura å ha manat till åtgärder för deras förskönande genom trädplantering. Sällskapets arkiv kan emellertid endast i ringa mån komplettera den bild av dessa strävanden som Svante Dahlström åt 1960 gav i sina Promenader II under rubriken ”Under almar och lindar”. Också han nämner det memorial som Wibelius 1802 inlämnade till sällskapet (D IV 4 s. 286). Wibelius yrkade på att sällskapet skulle ”tänka på någon utväg att närmast omkring Åbo till en början söka bekläda de nakna och ohyggliga bergen med någon tjänlig skog av asp, rönn, björk”. Säkerligen hade han fog för sin tanke att lövlunderna skulle ”fägnas resandes ögon och giva ett förmånligare intryck om landets invånare än dessa öde platser inpå huvudstaden i Finland nu giva”.

Wibelius trodde sig också veta hur syftet skulle nås. ”Jag tror det görligt om en sådan bergsbacke inhägnas, några torra enbuskar antändas med eld och släpas över marken samt trädfrön av ovannämnda slag utsås. Då de unga träden hunnit till tre alnars höjd kunde backen utläggas och en annan åter inhägnas till enahanda handläggning.” Hela bestyret borde uppdragas åt sällskapets ledamöter för att av envar på för honom lägligt sätt skötas. Jordägare bland allmogen borde av sällskapet få ekonomiskt stöd för att köpa gårdsel. ”Får allmogen se möjligheten och övertygas om nyttan, går nog saken av sig själv.”

Sällskapet ställde sig tveksamt till Wibelius förslag (A I 5 s. 217 – BU § 4/26.11.1802) och anade många svårigheter, ”dels genom vederbörandes både rätt till och behov av mulbete, dels genom ett icke ovanligt våld på hägnader och planteringar”. Uppgiften ankom inte på sällskapet, som ej heller hade pengar för den, menade man. Därför ansågs det bäst att nöja sig med en skrivelse till stadens magistrat. Någon sådan skrivelse finns emellertid ej i konceptboken. Följande år flyttade Wibelius till Kuopio och ärendet tycks ha fallit i glömska.

Sedan sällskapet år 1820 köpt gården 118 i Klosterkvarteret föreslog Böcker att sällskapet hos magistraten skulle utverka rätt att plantera träd i terrängen söder och väster om gården (A I 17 s. 24 b – P § 20/1.12.1820). En motsvarande skrivelse uppsattes där det sades att hos sällskapet ”den önskan uppstått att kunna genom intagande utav en del av Wuori berg utvidga den till gården hörande trädgård för att igenom planterande av vilda trän uppå de få avsatser där jord

finnes, eller kan hållas, i sin mån bidra till stället och stadens prydnad” (B I 9). Kort därefter sålde sällskapet emellertid gården.

När läkaren Carl von Haartman i Åbo Tidningar 11.8.1821 kallade till en sammankomst alla som antecknat sig som medlemmar i det nyss bildade sällskapet för stadens och dess omnejds förskönande genom planteringar, så skymtade hela saken alls inte i Hushållningssällskapets handlingar. – Uppgiften om sällskapet finns i *Åbo Tidning* 82/1824.

Efter Åbo brand köpte Hushållningssällskapet sin nuvarande gård. Hösten 1832 fäste vikarierande sekreteraren Lars Arnell sällskapets uppmärksamhet vid att stadens byggnadskommitté ålagt alla gårdsägare att senast denna höst plantera lövträd på därtill ämnade delar av tomtarna och sällskapet beslöt plantera lönnar, aspar och björkar (A I 27 – EU § 8/18.9 och § 4/25.10.1832). Assessor Linsén röstade för endast lönnar, lindar och askar.

1.4 Böckers plantskolor

Intresset för trädplantering och trädgårdsodling skapade avsättningsmöjligheter för trädskolor och växtförmedling. På 1820-talet sysslade den mångfrestande Böcker för egen del med trädgårdshandling till avsalu. I ett memorial våren 1827 talade han om en trädskola som han börjat anlägga (A I 22 s. 106 e – P § 7/24.3.1827). I ett odaterat koncept från samma tid (BS 16 s. 81) berättade han om sina planer på att i större skala anlägga en trädskola ämnad att öppna en inrikes tillgång till goda fruktträd och bärbuskar, härdigare och för drägligare pris än i Reval, så att även allmogen efter hand måtte börja med odlingen. Han uppgav att han av den svenska lantbruksakademien föränletts att sätta sig in i pomologin och funnit att få företag kunde med så liten kapitalinsats göras så lönsamma som plantskolor. – Böcker var betänkt på att införa sibiriska äppelträd (D II 4 s. 5) och i *Åbo Tidningar* (70/1837) lät han veta att han mottog rekvisitioner för inköp från en trädgård i Hamburg.

1.5 Tidiga tankar på utbildning i trädgårdsskötsel

I Hushållningssällskapets hundraårshistorik nämner Gustaf Cygnaeus (s. 146) hurusom Wibelius ivrade för utbildning inom trädgårdsskötseln. När denne i Åbo Tidningar 18.11.1799 annonserade om sin avsikt att ta emot elever på sin gård Bagarla i Reso nämndes sällskapet likväl inte.

Tankar om utbildning i trädgårdsskötsel framlades också i samband med diskussionen om de Ahlmanska sockenskolorna. I ett anonymt memorial (D XXIII 6 s. 163) om socken skolor framhölls år 1818 bristen på utbildade trädgårdsmästare: ”Den allmänna brist på skickliga trädgårdsmästare, som mer och mindre kännbart spörjes i vår fosterbygd Finland, härleder sig säkert därav att ingen allmän trädgårdsskola, där lärlingar under vissa läroår skulle undervisas, blivit anlagd; merändels anmäla sig gamla betjänter till dylik befattning. Man antager dem på försök. Man knotar, men var kan man erhålla skickligare. Denna ädla hushållsgren borde dock förtjäna en större uppmärksamhet. En trädgårdsskola, anlagd invid Åbo, omedelbart under Kejsrerliga Finska Hushållningssällskapets inseende, med tillräckligt antal lärlingar, skulle icke allenast småningom avhjälpa denna brist, utan ock lämna Kejsrerliga sällskapet ett säkrat tillfälle att låta anställa försök med utländska frukt- och rotsakers trevnad i vårt klimat.” – Sällskapet kunde ej omfatta

åsikten att en sådan skola förtjänade namn av sockenskola och förslaget lämnades utan avseende (A I 15 s. 87 – BU § 1/29.3.1819).

När Böcker på 1820-talet var i färd med att anlägga sin plantskola umgicks han med planer på att där börja utbilda trädgårdsmästare. Som verkstadsägare hade han fått goda erfarenheter av praktisk vuxenutbildning och trodde sig genom en kurs omfattande en eller allra högst ett par somrar kunna utbilda trädgårdsdrängar till trädgårdsmästare (BS 16 s. 81). Hans ekonomiska bekymmer gjorde dock att han aldrig blev i tillfälle att förverkliga dessa planer.

2 Finska Trädgårdsodlingssällskapet 1837–1855

2.1 Sällskapets stiftande

Intresset för hortikultur stimulerades av impulser utifrån. Från Sverige nåddes man av uppgifter om den där år 1832 stiftade Svenska Trädgårdsföreningen. Från S:t Petersburg sände ministerstatssekreteraren greve Robert Rehbinder år 1837 till Hushållningssällskapet frön av trädgårdsväxter, bland annat av en ständigt grön vidunderkål, som enligt vad han hade hört kunde bli 9–20 fot hög och 25 fot i omkrets och så rikt givande att fem stånd kunde föda hundra får över vintern (A I 32 – ÅU § 1/3.2.1837).

Vid denna tid har Böcker insamlat uppgifter om fruktodlingen på olika håll i landet (BS 10). I *Åbo Tidningar* (77/1877) redogjorde han för hurusom bl.a. erfarenheterna utifrån hade givit några i Åbo boende vänner av hortikulturen anledning att vid preliminära sammankomster diskutera möjligheterna att också här bilda en sammanslutning för trädgårdsskötselns främjande. Samma dag ingick i tidningen en av länets guvernör L.G. von Haartman 29.9.1837 daterad uppmaning till alla för saken intresserade att 10.10 sammankomma i Societetshuset för att överlägga om en Finsk Trädgårdsförenings stiftande. Ett brev från Böcker till von Haartman vittnar om hur angelägen man var om att det nya sällskapet skulle bli enhälligt omfattat (BS 13).

Protokollet för det stiftande mötet namnger alla närvarande. Ordet leddes av von Haartman och protokollet fördes av Böcker. Mötet enades om att stifta en förening och att till dess ordförande kalla greve Rehbinder samt tillsatte en kommitté för att uppgöra förslag till stadgar och till anskaffande av jord för en trädgårdsanläggning. En subscriptionslista sattes i gång och tillställdes alla guvernörer (FT 2 – 10.10.1837).

Utom enskilda anmälde sig också Hushållningssällskapet som medlem (A I 32 – P § 15/1.11 och EU § 8/28.11.1837). Dess sekreterare Lars Arnell framhöll att ”dessa båda stiftelser tycktes vara i så nära förwantskap att de ej för varandra borde vara främmande, utan tvärtom söka att inbördes sluta den innerligaste förening.” Snart nog fick det nya sällskapet rätt att för sina sammankomster begagna Hushållningssällskapets sal (A I 32 – P § 14/1.11, EU § 7/28.11 och P § 2/1.12.1837). Det första året fick det nya sällskapet också utnyttja Hushållningssällskapets fribrevsrätt (D § 6/15.1.1839).

Illustration av Finska Trädgårdsodlingssällskapets kallelsebrev
 ”Enligt stadgarna skulle varje medlem tillställas ett kallelsebrev och Rehbinder
 ägnade dess utformning stort intresse”.

2.2 Sällskapets syfte, organisation, ledande män och medlemskår

När föreningen 21.10.1837 sammankom för att granska stadgeförslaget hade medlemmarna i dagens tidning fått läsa Böckers ”Några reflexioner i anledning av den nyss stiftade Finska Trädgårdsföreningen”. Han påvisade fruktodlingens möjligheter och angav några uppgifter för sällskapet. Stadgeförslaget var färdigt, men dagen var långt liden och man beslöt att samlas på nytt ett par dagar senare för att närmare granska det.

Enligt de nu (FT 2 § 3/23.10.1837) antagna stadgarna var sällskapets syfte att befordra en allmännare och mera vårdad trädgårdsskötsel i Finland. Det skulle ske genom forskning och försök samt genom att vänja utländska växter vid landets klimat och genom att uppdraga och utsprida lämpliga växter ävensom genom att sprida kunskap. I detta syfte borde sällskapet anlägga en egen trädgård och i förening med den driva en bildningsanstalt, där blivande trädgårdsmästare och drängar ävensom personer av allmogen kunde få undervisning i trädgårds- och biskötsel. För att trygga en fast ekonomisk grund för kontinuerlig verksamhet bestämdes enligt föredömet från Sverige att varje medlem utom sin inskrivningsavgift skulle förbinda sig till att i minst tio år årligen erlægga fem rubel för var lott eller aktie som han tecknat i sällskapet. Någon dividend i pengar skulle ej utbetalas, men väl i form av frön, träd och andra växter (FT 1).

Stadgarna tilldelade ordföranden en dominerande roll och han skulle behålla sin post tills han själv avsåde sig den. Reh binder avgick med döden 1841. Han efterträddes av von Haartman, som kvarstod till sällskapets upplösning 1855. Sällskapets löpande ärenden sköttes av en direktion av fem ledamöter. Dess förste ordförande blev von Haartman. När han efterträdde Reh binder som sällskapets ordförande utsågs Hushållningssällskapets sekreterare Arnell till direktionens ordförande. Vid årsmötet 1844, då svårigheterna redan börjat hopa sig, undanbad sig Arnell återval: ”gammal och sjuklig hade han åtminstone icke den ålderdomssvagheden att tro sig skicklig till värv, vilka han ej förmådde fullgöra” (§ 6/27.7.1844). Han efterträddes av bankdirektören baron S.W. von Troil. Denne blev sällskapets siste direktionsordförande.

Som sällskapets sekreterare verkade Böcker till sin död år 1841, då han efterträddes av sin systerson Gustaf Hobin. Denne i sin tur efterträddes år 1846 av Hushållningssällskapets notarie Leopold Alm (D § 1/18.6.1846) och denne ett par år senare av Reinhold Wärnhjelm (D § 1/12.10.1848).

Sällskapets medlemskår var spridd över landet. Inval skulle godkännas av ordföranden och ansågs som en heder. Sällskapet var angeläget om att få också kvinnliga medlemmar: ”Med herr statsrådet instämde alla uti den åsikt och det hopp, att föreningen bland fruntimmer ofelbart skall finna sina mest nitiska deltagare, och att de böra därtill framför alla inbjudas” (§ 4/10.10.1837). Det första ståndet var väl företrätt i sällskapets medlemskår, men knappast det fjärde. Åtminstone för åren 1838 och 1840–1843 finns tryckta medlemsförteckningar. De upptar som mest drygt 700 namn, men det tycks ha berett svårigheter att få in medlemsavgifterna och i berättelsen för år 1849 uppgavs att antalet betalande medlemmar nedgått till 274 (D § 2/21.8.1850).

Enligt stadgarna skulle varje medlem tillställas ett kallelsebrev och Reh binder ägnade dess utformning stort intresse (§ 6/23.7.1838 och § 2/15.9.1838 samt §

2/18.3.1839). Dess dimensioner är 54 x 44 cm. Om texten på latin uttalade sig J.G. Linsen (BS 9 a s. 26).

2.3 Kejsarens nåd och statsmaktens stöd

Avgörande för sällskapets möjligheter att verka blev kejsarens nåd och den finländska statsmaktens stöd. I brev från S:t Petersburg 9.5.1838 kunde Rehbinder meddela direktionen (FT 4 och FT 2 – D § 2/15.5.1838) ”det Hans Majestät Kejsaren, i underdånighet därom underrättad att ett sällskap uti Åbo stad bildat sig för att genom danande av skickliga trädgårdsmästare och andra lämpliga åtgärder inom Finland sprida kännedom om en rationell trädgårdsskötsel, i nåder av egna medel beviljat sällskapet ett understöd av 5.000 rubel banko assignationer”. Detta uppmuntrade sällskapet att anhänga också om ett årligt anslag för att kunna driva sina blivande anläggningar (D § 1/11.6.1838). Kejsaren grep åter till de medel som ställts till hans egen disposition och beviljade 600 rubel banko ass. (BS 10 – Rehbinder 30.10.1839 och Armfelt 15.4 och 17.11.1841).

Då sällskapets tillgångar vid årsmötet 1840 befanns otillräckliga för allt det sällskapet önskade åstadkomma, föreslog kommunalrådet Abraham Kingelin att sällskapet skulle anhänga om ett årligt statsanslag om 1.500 rubel banko ass. Förslaget väckte betänkligheter, men antogs (§ 6 – 7/7.8 och D § 1/25.10.1840). När så senaten 21.1.1841 meddelade att sällskapet beviljats 400 rubel silver i året för tio års tid för elevens inövande (D § 1/13.3 och § 3/23.8.1841), förfrågade sig sällskapet hos den nye ministerstatssekreteraren greve Armfelt om det såsom på Rehbinders tid fortfarande kunde påräkna ett årligt anslag om 600 rubel banko ass. ur kejsarens finska handkassa. Armfelt svarade jakande (D § 6/6.7.1841), men gav 17.11.1841 rådet att anhänga om att framgent få också det anslaget ur statsmedel (D § 1/27.11.1841). Sällskapet följde rådet och bad samtidigt om ett engångsanslag om 1.000 rubel silver för nybyggnader (D § 1/14.2.1842). Nybyggnadsanslaget beviljades (D § 2/3.6.1842) och sällskapet underrättades om att det anslag som utgått ur kejsarens handkassa till och med år 1850 komme att utgå ur finska statsmedel (D § 1/29.7.1842). Såsom tidigare komme det att utgöra 171 rubel 42 6/7 kopek silver.

Tyvär visade sig anslagen snart otillräckliga för sällskapets behov och vid årsmötet 1845 gav den då föredragna årsberättelsen ordföranden anledning föreslå att sällskapet skulle anhänga om ytterligare statsanslag, vilket årsmötet gillade (§ 1/26.7.1845). Något nytt årsanslag torde emellertid inte ha beviljats, men vid direktionens sammanträde 10.7.1847 (D – § 6) tillkännagav ordföranden att han på enskild väg fått veta att Hans Kejsarliga Majestät behagat av finska statsmedel tilldela sällskapet en nådegåva av 1.200 rubel silver.

Sällskapets ekonomiska bekymmer kunde emellertid ej bringas ur världen. Vid direktionens sammanträde 28.3.1850 (D – § 4) upplästes KMT:s skrivelse av den sjätte mars med avslag på sällskapets anhållan om att dess till årets utgång beviljade årliga statsanslag om 571 rubel 42 6/7 kopek silver skulle beviljas även för följande tio år. Anhållan hade förkastats sedan generalguvernören yttrat sig i saken. – Detta betydde början till slutet på sällskapets verksamhet.

2.4 Sällskapets verksamhet

2.4.1 Översikt och detaljuppgifter

Översikter av sällskapets verksamhet år för år finner man i ordförandens årsmötesandraganden och i direktionens årsberättelser. Ordförandetalen finns i extenso eller utförligt relaterade i årsmötesprotokollen för 7.8.1839, 23.8.1841, 29.9.1842 och 8.7.1843.

För åren 1838–1843 finns årsberättelsen i tryck. I koncept till sällskapets andra årsberättelse ingår bland sekreteraren Böckers häftade brevkoncept (FT 3 s. 47). De flesta av årsberättelserna finns i protokollen: § 2/23.8.1841, § 4/29.9.1842, § 2/8.7.1843, § 2/27.7.1844, § 1/26.7.1845, § 1/10.8.1846, § 1/31.7.1847, § 2/26.8.1848 saknas, § 1/15.8.1849 och § 2/21.8.1850.

Detaljuppgifter om de olika grenarna av sällskapets verksamhet kan plockas fram ur årsmötenas och direktionssammanträdenas protokoll samt ur sällskapets korrespondens, ur förteckningar, verifikat och strödda anteckningar.

Kuppis brunnsinrättning sådan Reinberg såg den på Finska Trädgårdsodlingssällskapet tid.

2.4.2 Sällskapets anläggningar och trädgårdsmästare

Redan vid sällskapets stiftande möte förelåg anbud till inlösen av jord för den blivande trädgårdsanläggningen (FT 2 – § 9/10.10.1837). Vid direktionens sammanträde 4.11.1837 avgav Böcker och doktor Pinello en utförlig berättelse om den besiktning som de tillsammans med Rehbinders trädgårdsmästare Dahlström hade gjort av sju erbjudna områden. Senare tillkallades ytterligare trädgårdsmästare Lindgren från Mietois som sakkunnig (D § 1/23.4.1838). Det slutade med att sällskapet beslöt inköpa doktor Cajanders mot Östra linjegatan gränsande villaområde i Kuppis för 2.300 riksdaler riksgälds och att för 200 rubel i året av Kuppis Brunnsinrättning arrendera dess angränsande område (§ 4/25.4.1838 -bil.

samt FT 3 – häftade brevkoncept). Senare fritogs sällskapet från arrendet mot skyldighet att sköta stadens skvärer på Nikolajtorget och framför Hushållnings-sällskapets hus (D § 3/6.5.1840). Köpet gällde 3 tunnland 28 ½ kappland, ett bostadshus med sex rum och kök, ekonomibyggnader, en kägelbana och mer än 60 fruktträd och 40 rosenbuskar. Arrendeområdet utgjordes av omkring 2 tunnland åker och 4 tunnland gräsbevuxna lindor.

Den kommitté som förberett ärendet bemötte utförligt farhågorna för att området skulle visa sig alltför sankt och frostömt samt framlade kostnadsförslag för områdets iståndsättande och anläggningarnas drivande. Reh binder förklarade sig nöjd med valet av plats och bad professor Falderman vid botaniska trädgården i S:t Petersburg göra förslag till områdets planering (D § 4/15.5.1838). Senare ändrades planen på Arnells förslag (D § 1/10.10.1839).

Nu gällde det att finna en kunnig trädgårdsmästare för att realisera alla planer. Valet föll på Adolf Floor från Köpenhamn (D § 1/27.9.1838). Om hans personliga kvalifikationer avgav Böcker några år senare ett kritiskt om än välvilligt omdöme (FT 3). Uppenbarligen var Floor en kunnig fackman, skötsam men föga driftig. Han återflyttade år 1845 och efterträddes då av Johan Engström från Sverige (D § 2/5.6, D § 4/20.7 och D § 2 och § 13/17.9.1845). Denne övertog år 1850 hela trädgården på arrende och drev den så länge sällskapet bestod (D § 4/21.8.1850).

Redan år 1840 blev det tal om att anställa också en underträdgårdsmästare (D § 3/25.10.1840). För att kunna handleda eleverna borde han kunna finska (D § 9/19.4.1841). Tjänsten besattes med kommunalrådet Kingelins trädgårdsmästare G.J. Nordvik (D § 2/24.8 och § 1/11.11.1841). Han kom i konflikt med Floor och avgick efter ett år (D § 2/27.11.1841 och D § 4/3.6.1842). I hans ställe anställdes Gabriel Blomberg (D § 11/26.9.1842). Hösten 1846 antogs också Engströms son Ludvig till underträdgårdsmästare (D § 7/18.9.1846). När han om ett par år flyttade till Rilax (D § 2/20.3.1849) anmodades direktören för den svenska lantbruksakademins experimentalfält att utvälja ett par av fältets trädgårdslever till underträdgårdsmästare i Kuppis (D § 4/22.10.1849). De två hälsades välkomna vid direktionens möte 7.12.1849 (§ 3), men redan ett par månader senare ville de avgå. Det förvägrades dem då (D § 3/5.2.1850), men när direktionen kort därefter inte längre såg några möjligheter att fortsätta verksamheten i egen regi uppsades underträdgårdsmästarna (D § 4/7.5.1850). Den ene av de två eleverna från Sverige var Carl Gustaf Söderberg. Han återkommer i olika sammanhang i detta häfte.

Främst under Floors tid anlades plantskolor och drivbänkar samt växthus av olika slag. Synpunkter på dessa arbeten framlades av professor Sahlberg och andra auktoriteter (FT 3 – häftad samling). När sällskapet år 1850 vädjade om statsanslag även för det ingående decenniet, nämnde det bland sina anläggningar trädskolor, orangeri, ananas- och körsbärshus med flera byggnader och inrättningar, allt i gott skick (FT 4). Från samma tid finns en förteckning över trädskolornas buskar, träd och plantor (FT 5).

Sällskapets trädgårdsanläggning var icke minst avsedd att tjäna som inspirationskälla och föredöme. Den hade ju en talrik publik redan i brunnsinrättningens besökare. Stor möda nedlades på att förse anläggningen med olika slag av träd, prydnads- och nyttoväxter. Stöd i dessa strävanden fick sällskapet av de botaniska trädgårdarna i Helsingfors och i S:t Petersburg, av ekonomiska företag i branschen bl.a. i Reval, Lybeck och Hamburg samt av enskilda gynnare.

Tyvärr visade det sig att farhågorna för att området skulle befinnas vara olämpligt för många växter varit väl grundade och att det krävdes mycken möda

för att försätta det i nöjaktigt skick. Det framgår tydligt av den sommaren 1841 framlagda årsberättelsen (§ 2/23.8): ”... ännu för trenne år sedan var sällskapets nuvarande trädgård till största delen en sank kärräng, till en annan betydlig del kala gräsbackar och djupa sandgropar samt till den minsta delen en med gräs övervuxen kålgårdstäppa. Att förbättra jorden på de sankta ställena och bilda bördig mylla till betäckande av de absolut ofruktbara, har medfört betydliga kostnader, men kanske i ännu högre grad fordrat flit och omtanke.”

Anläggningarna utbyggdes och utnyttjades i nära samarbete med Brunnsinrättningen och dess efterföljare. Kägelbanan såldes till inrättningen redan första året (D § 3/26.11.1838).

2.4.3 Sällskapets anläggningar som spridningshärd för frön och plantor

Ett av sällskapets främsta syften var att sprida för våra förhållanden lämpade växter. Sådana skulle medlemmarna få som ett slags dividend enligt eget val från sällskapets anläggningar. Frö som hade skördats där ansågs borge för att växten hade naturaliserats. Förteckningar över det till buds stående urvalet trycktes som tidningsbilagor. I årsboken för 1841 ingår en förteckning över 479 olika växter i sällskapets drivhus, färdiga för utdelning (FT 1).

En stor del av det utdelade materialet bestod av krukväxter. Tyvärr motsvarade sällskapets urval inte alltid medlemmarnas önskemål. Arkivet innehåller en myckenhet uppgifter om rekvisitioner och leveranser (FT 5). Utdelningen fortsattes så länge sällskapet drev anläggningarna i egen regi.

Ännu efter det att anläggningarna i Kuppis utgivits på arrende var de en spridningshärd för växter. Sålunda införde arrendatorn i slutet av år 1851 i Finlands Allmänna Tidning en fyra sidor lång förteckning över ”diverse friska och välgroende frösor till såväl köks- som blomsterträdgården, georginrötter, busk- och träddarter m.m. vilka år 1852 försäljas hos trädgårdsmästare J.H. Engström. Åbo och Kuppis. Finska Trädgårdsodlingssällskapets trädgård”.

Vid denna tid var intresset för planteringar stort i Åbo. De mest omfattande och omtalade utfördes av sällskapet självt i Kuppis. Det ligger nära till hands att förmoda att växter från anläggningarna här användes också för stadens skvärer på Nikolajtorget och nedanför Hushållningssällskapets hus, vilka sällskapet ju hade åtagit sig att sköta.

I *Åbo Tidning* 44/6.6.1840 tog Böcker sällskapets och det tidigare trädplanteringssällskapets uppmärksammade arbete till utgångspunkt för en vädjan om aktiv insats av staden invånare för att försköna sin stad med planteringar. Främst gällde det att komplettera trädplanteringarna utåt Aura och vid vägarna till staden. Han utlyste ett möte av intresserade i teaterhuset och redogjorde där för sina tankar (BS 13). Enligt hans utkast till protokoll från mötet hade detta ansett ”att planteringarna utåt Aura, vilka enligt stadens plan böra av stadskassan ombesörjas ... härvid icke kunna komma i fråga”. Som känt kom planteringsivern främst att riktas mot de redan av Wibelius utpekade kala bergen.

I början av 1840-talet fick Hushållningssällskapet och andra tomtägare vid Vårdbergets fot rätt att utvidga sina tomter med en del av berget på villkor att de där utförde planteringar. I maj 1843 tog Hushållningssällskapets styrelse den nyförvärvade delen av Vårdberget i ögnasikte och beslöt att släpa mull och plantera träd utmed hela det övre planket kring sin tomt (A I 38 – U § 5/5.5.1843

och A I 39 – U § 8/5.9.1844). År 1847 beslöt Hushållningssällskapet att för sin egen trädgård använda de frön som det komme att erhålla som utdelning från Kuppis (A I 42 s. 44 – U § 13/11.3.1847). Träd planterade Hushållningssällskapet i sin park åtminstone år 1849 (A I 44 s. 63 – U § 6/15.11.1849).

År 1847 uppdelades Runsala i 49 lotter, vilka genom arrendeauktion utgavs på 50 år till burgna Åbobor för villabebyggelse. Många av dessa var medlemmar av Trädgårdsodlingssällskapet.

Naturligtvis spreds idéer och växter från Kuppis också långt utanför Åbo. När Arnell föreslog att Hushållningssällskapet skulle teckna aktier i Trädgårdsodlingssällskapet motiverade han det bland annat med att det blivande lantbruksinstitutet – som Hushållningssällskapet då nyss fått i uppdrag att grunda och som 1840 öppnades på Mustiala – kunde vinna någon fördel genom den utdelning av frön och växter som det nya sällskapets stadgar utlovade (A I 32 – P § 15/1.11.1837). Emellertid tycks man på Mustiala inte ha fått tid att tänka på planteringar förrän 1849. Då omfattade det för Mustialas förvaltning tillsatta utskottet direktorn C. Collins förslag om att man till lärdom för eleverna skulle inrätta en botanisk trädgård i mindre skala samt Arnells förslag om en egen trädskola (A I 44 s. 70 – FU § 10/12.7.1849).

I sin 8.7.1851 daterade årsberättelse (A I 46 s. 30) rapporterade Collin att man förliden höst och under våren hade planterat 100 ädlare träd av ett tiotal arter och 120 buskar av närmare 15 arter. Dessa hade man hämtat från Åbo. Dessutom hade man fått plantor som gåva från granngården Saaris och från egen skog tagit mindre sällsynta trädplantor. ”I dessa planteringar hade man sökt inlägga smak och prydlighet, varför de även på ett symmetriskt sätt blivit gruppvis ordnade så att de icke allenast genom sin mångfald måtte rikta kunskapen, utan även, då anläggningen bliver färdig och hinner utveckla sig, genom sin möjligen inneboende skönhet till äventyrs uppväcka och öka åskådarens skönhetskänsla. Genom sådana beredelser hoppas man, att denna park någorlunda skall komma att motsvara ändamålet med dess inrättande.” – Följande år fick Mustiala en egen trädgårdsmästare, S.P. Larsson (A I 47 – FU § 12/2.7.1852 och A I 56 – St § 4/23.1.1861).

Under Trädgårdsodlingssällskapets tid uppfördes Bomarsunds fästning i Skarpans och drog till sig en betydande bosättning av trädgårdsintresserade ståndspersoner. Skarpans står som adressort på flera försändelser från Kuppis.

2.4.4 Sällskapets anläggningar som utbildningshård

Så snart sällskapet hade förvärvat Floor som trädgårdsmästare började direktionen diskutera hur anläggningarna kunde utnyttjas för att tjäna utbildningen av trädgårdsfolk (FT 2 – D § 5/10.12.1838). Redan i de 1839 och 1840 framlagda årsberättelserna uppgives att två resp. tre elever fått undervisning. Protokollen nämner dem ej.

Först när sällskapet från och med år 1841 erhållit ett årsanslag för elevers inövande beslöt direktionen (D § 2/13.3.1841) annonsera om 3 elevers antagande från 1.4.1841. Samtidigt diskuterades inträdesfordringarna.

När sällskapet anhöll om att dess för tio år beviljade statsanslag måtte förnyas för 1850-talet, uppgav det att dittills inalles 28 elever ”blivit uti sällskapets etablissement undervisade och övade i trädgårdsskötsel samt att 12 av dem såsom

utexaminerade trädgårdsmästare från inrättningen utgått, bland vilka de flesta nu på egen hand förestå större och mindre trädgårdsanläggningar för privata personer inom landet”. Uppgiften bygger på en utredning (FT 4) som är för år t.o.m. 1848 upptar namnen på alla antagna, med betyg utskrivna och utan betyg avskedade elever. De avskedade var 6.

De här nämnda siffrorna är ej de slutliga för hela den tid sällskapet drev anläggningarna i Kuppis. Direktionens protokoll för år 1849 nämner 1 intagen elev och 1 avskedad (D § 5/22.10 och § 7/19.7.1849). I årsexamen samma år deltog 5 elever (§ 4/15.8.1849). Av dem dimmitterades 3 ännu samma år (D § 2/21.8.1850). När sällskapet vid årsmötet 1850 beslöt nedlägga verksamheten, undergick ”de tre elever som åtnjutit undervisning vid inrättningen” examen (§ 6/21.8.1850). Protokollet namnger dem ej. Uppenbarligen var det samma elever som namnges i direktionens protokoll § 4/24.8.1850, då de uppsades för avflyttning per 1.11.1850 ”och skulle förty avgångsbetyg för dem uppsättas”. Skillnaden mellan antalet 29 antagna och summan av de 17 med och 7 utan betyg avgångna eleverna torde utgöras av för kortare tid insatta elever.

Protokollen innehåller uppgifter om elevernas hemort och sociala bakgrund, inkvartering och villkor som elever, men ganska litet om deras undervisning. De utdimmitterade hade åtnjutit undervisning i ett par tre år. Uppgifter om de frågor som eleverna vid årsmötenas examenstillfällen fick att besvara ingår i protokollen och på lösa papper (FT 4).

Att undervisningen kunde vara förenad med prövningar också av annan art antyds av direktionens protokoll (D § 7/19.7.1849): ”Herr ordföranden tillkännagav att sedan anmält blivit det eleven vid sällskapets trädgård, gossen Frans Frederic Söderblom, av trädgårdsmästaren Engström särskilda gånger med så hårda slag blivit behandlad att han därav lidit till sin kropp, hade gossens fader, brofogden Carl Söderblom, hos direktionen anhållit att sonen, som i följd av nämnda lidanden även redan någon tid ifrån inrättningen varit frånvarande, kunde ifrån densamma helt och hållet varda skild; vartill direktionen fann skäligt lämna sitt bifall.”

Engström hade haft också andra svårigheter med dem han skulle handleda. Då detta ”gav anledning förmoda att herr Engström icke hade det lämpliga sätt med sina underlydande, som sig borde, tillsades honom härom samt att han icke skulle hava alltför stora fordringar på eleverna, i synnerhet nybegynnare som icke förr handlagt vid trädgårdsyrket, ävensom att ibland även med goda och vänliga ord tilltala eleverna” (D § 9/19.7.1849).

2.5 Sällskapets upplösning

När statsmakten 1850 undandrog sällskapet sitt ekonomiska stöd såg direktionen inga andra utvägar ur svårigheterna än att höja medlemmarnas årsavgifter eller att utarrendera anläggningarna (FT 2 – § 4/21.8.1850). Sällskapet valde den senare vägen. Anläggningarna utarrenderades på fem år räknat från 1.11.1850 till sällskapets trädgårdsmästare Engström. Kontraktet ingår i direktionens protokoll § 3/29.10.1850. Med det årliga arrendet 150 rubel silver hoppades sällskapet kunna sköta sina skulder, som då stigit till drygt 2.800 rubel silver.

När arrendetiden led mot sitt slut sammanträdde sällskapet för att besluta om sin framtid. Ordföranden von Haartman hade anmält sig förhindrad av opasslighet,

varför ordet leddes av von Troil (§ 1/3.3.1855). Man konstaterade att sällskapet hade 3 rubel 82 3/4 kopek i kassan och 1.567 rubel 3 kopek silver i skulder. Den utväg som man fem år tidigare valt för att komma ur svårigheterna ansåg direktionen nu så mycket mindre ”kunna leda till ändamålets vinnande, som den nuvarande arrendatorn, ehuru en insiktsfull och driftig man, i och för sitt arrende ådragit sig ekonomiskt betryck”. Att höja medlemsavgiften ansågs med full visshet lika litet leda till önskat resultat. Sålunda såg direktionen ingen annan möjlighet än att sällskapet upplöste sig.

Nu framträdde assessor Kekoni som ombud för Åbo stad och föreslog att staden skulle övertaga sällskapets fasta anläggningar och inventarier mot att den likviderade sällskapets alla skulder. Genom en sådan överenskommelse skulle trädgården fortfarande, ”åtminstone till någon del, motsvara sin bestämmelse och utgöra såväl en för allmänheten samt särskilt brunns- och badgästerna tillgänglig promenadplats under sommarmånaderna, som en behövlig plantskola och uppmuntran till allmänna utbredd trädgårdsodling”. Dispositionsrätten till anläggningarna borde genast övergå till staden.

Förslaget antogs enhälligt, så mycket hellre som det ansågs stå i överensstämmelse med sällskapets stadgar ”och då all anledning vore till den förhoppning, att stadens styrelse icke skulle försumma att vidmakthålla och måhända ytterligare utvidga sällskapets med så stor kostnad påbörjade anläggningar” (§ 3/3.3.1855).

Ett av trädgårdsmästaren G.A. Dahlström gjort anbud om att för 2.000 rubel silver inlösa anläggningarna lämnades utan avseende, då stadens anbud ”mera överensstämde med sällskapets önsknings om trädgårdens framtida användande” (§ 5/3.3.1855).

2.6 Sällskapets arkiv

Enligt § 10 i sällskapets stadgar skulle dess tillhörigheter om det upplöstes tillfalla någon allmän stiftelse. När beslutet om sällskapets upplösande fattades bestämdes (FT 2 – § 3/3.3.1855) att alla handlingar skulle ordnas och inbindas samt framdeles förvaras i stadens arkiv. Protokollet vid detta sällskapets sista sammanträde fördes av konsistorievicenotarien A.J. Hornborg. Det upptar inte någon bestämmelse om vem som skulle ombestyras att handlingarna blev ordnade, inbundna och deponerade.

Vid Finska Hushållningssällskapets styrelsemöte 1.11.1890 (A I 85 s. 180 – § 32) anmälde sekreteraren Ernst Rönnbäck ”att den forna finska trädgårdsföreningens arkiv, som vid nu pågående restaureringsarbeten i härvarande guvernersämbetes lokaler påträffats, blivit sällskapet tillsänt med anhållan att sagda arkiv, bestående av matriklar, protokoll m.m. ävensom ett parti äldre tryckalster rörande trädgårdsodlingen, skulle av sällskapet till förvaring mottagas. Till denna anhållan fann bestyrelsen skäl bifalla.”

När Hushållningssällskapets arkiv 1977 (St § 6/11.1) deponerades i Åbo Akademis bibliotek medföljde Trädgårdsodlingssällskapets arkiv, fortfarande oordnat och oinbundet. Handlingarna fyller fem mappar, vilka hos Hushållningssällskapet har förvarats tillsammans med den Böckerska samlingen. Det förefaller inte uteslutet att papper under årtiondenas gång har vandrat från den ena samlingen till den andra.

De fem mapparna med Trädgårdsodlingssällskapets handlingar har följande innehåll:

- Mapp 1 Subscriptionslista
 Stadgar
 Medlemsförteckningar
 Medlemsdiplom
- Mapp 2 Protokoll från sällskapets och från direktionens sammanträden.
- Mapp 3 Memorial, brev och koncept såsom mem. 25.4.1838 om valet av plats för sällskapets anläggningar,
 Gylichs plan 7.3.1839 för orangeriets placering,
 Böckers PM om sällskapets trädgård som undervisningsanstalt och hans PM om Floors ställning
- Mapp 4 Diverse papper såsom
 uppgifter om elever,
 notationer för protokoll och memorial
 möteskallelser
- Mapp 5 Handlingar rörande rekvisition av växter
 Handlingar rörande utdelning av växter
 Räkenskapshandlingar

Handlingar gällande Trädgårdsodlingssällskapet finns också i den Böckerska samlingens mappar 9 a, 10 och 13. Bland Böckers koncept finns vidare utkast till i Åbo Tidningar 1836–1841 införda uppsatser om trädgårdsodling. Här må särskilt nämnas materialet i BS 10 för den i Åbo Tidningar nr 10 och 12 år 1836 införda uppsatsen ”Om trädplanteringar och fruktträds odling i Finland”.

3 Två driftiga föregångsmän vid seklets mitt

3.1 C.R. Sahlbergs Huvitus

Professor Sahlberg, som från universitetets botaniska trädgård stödde Trädgårdsodlingssällskapets strävanden i Kuppis, anlade själv en fruktodling i stor skala på sin gård vid Pyhäjärvi i Yläne. I ett brev 28.10.1854 (D XXIV 1 nr 3414) berättade han att sällskapets tillkomst hos honom väckt föresatsen att försöka sig på fruktodling i större skala än vad som förr skett i vårt land. När han år 1841 lämnat sin professur och vid samma tid blivit blind på ena ögat och därför urständsat att fortsätta att arbeta med mikroskopet hade han börjat förverkliga sin föresats. Emedan Trädgårdsodlingssällskapet hade råkat i överksamhet sände han nu till Hushållningssällskapet en redogörelse för hur han hade gått till väga (A I 49 – U § 6/16.11.1854). Sällskapet publicerade Sahlbergs berättelse i sina Handlingar (1856 IV 1 s. 64) och fogade till den ett sammandrag av hans uppgifter om anläggningen sådan den var år 1850.

Det var en också med vår tids mått mätt betydande trädgård som Sahlberg hade anlagt på sitt Huvitus. Enbart stenbrytningen hade sedan arbetena år 1839 inleddes krävt 500 dagsverken i året. År 1850 hade han hunnit så långt att anläggningen omfattade vid pass 7 tunnland hägnade av ett 4–5 alnar högt plank till skydd mot vinden. Här hade han 1.192 äppelträd, 19 plommonträd och 16 päronträd samt 2 körsbärshus med vardera 18 träd och dessutom en körsbärsbacke med över 100

buskar utsatta. Av alla arter hade han olika sorter. Mellan fruktträden odlades potatis, förädlade smultron och hallon samt dessutom prydnadsväxter.

Självt ansåg Sahlberg att hans anläggning hade sin största betydelse som uppmuntrande föredöme. Liknande förutsättningar för fruktodling fanns på många ställen i vårt av sjöar genomskurna land, ansåg han.

3.2 Erik Julins förslag om lövträdsplantering

I mitten av 1800-talet framstår kommerserådet Erik Julin som en av de initiativrikaste i sin stad Åbo. Han var med också vid ett genom *Åbo Tidningar* (44/1840) sammankallat möte 10.6.1840 avsett att åstadkomma förskönande trädplanteringar i staden. Enligt ett utkast av Böckers hand till protokoll (BS 13) beslöt man samfällt verka för sådana planteringar och för att stadens mest besökta promenader skulle förses med vilosäten. Mötet utsåg Julin till att besörja om en subscriptionslista och att gå i författning om anskaffande av soffor, till en början utmed ågatorna. När listorna blivit tecknade borde Julin sammankalla ett nytt möte. Till protokollsutdraget är fogat ”punkter nödiga att observera vid blivande trädplantering”. – Uppgifter om något senare möte finns emellertid inte i arkivet.

Några år efter de ödeläggande eldsvådorna i Björneborg och Vasa daterade Julin 7.4.1855 ett memorial till Hushållningssällskapet, där han framlade sina erfarenheter av hur lövträd hindrade elden att kasta sig över gatan och yrkade på åtgärder för lövträdsplantering utmed gatorna (A I 50 – U § 13/21.5.1855). Sällskapets styrelse tillstyrkte en underdånig hemställan i ärendet hos KMt, men då man vid plenum var av olika mening om denna hemställan ställdes hela ärendet på Julins begäran på framtiden (A I 50 – P § 5/1.6.1855).

4 Hushållningssällskapets kommission för trädplantering 1856–1865

4.1 Trädplantering

Under Arnells tid hade Hushållningssällskapets verksamhet koncentrerats hos styrelsen, då kallad Utskottet. Koncentrationen hade dämpat medlemskårens intresse och möjliggjort missbruk. I samband med Arnells avsked tog man itu med en stadgeändring i syfte att få så många som möjligt engagerade i sällskapets verksamhet. Medan diskussionen om stadgarna pågick föreslog Julin att man skulle tillsätta särskilda kommissioner för olika grenar av verksamheten (A I 50 – U § 3/16.10.1855). Möjligheten att tillsätta kommissioner beaktades i § 24 i de nya stadgarna.

I början av följande år tillsattes fem kommissioner (A I 51 – U § 1/15.1.1856). Livskraftigast bland dem blev kommissionen för trädplantering. Den bestod av bokhandlaren J.W. Lilja och handlandena G.W. Nomell och J. Österblad. Egendomligt nog finns det ett brev från Wilhelm Boije på Drägsby, daterat 6.6.1856 (D XXIV 3 – nr 3757), där han tackar för inval i kommissionen och förklarar att allmogen på orten och särskilt kvinnorna satt stort värde på sällskapets beslut att främja trädplantering.

För kommissionen godkändes en instruktion med fem paragrafer (A I 51 – U § 3/15.3.1856 och B I 23). För medlemskåren presenterades kommissionen och dess syften i sällskapets *Handlingar* (IV 1 s. 73): ”Kommissionen för trädplantering beflitar sig att genom allmännare införande av frukt- och lövträdsodling icke allenast bereda Finlands bondestånd tillfälle till förökade inkomster, utan även förädla känslan och befrämja smaken för det angenäma och behagliga. Sällskapet har ansett detta ändamål lättast kunna ernås därigenom att Kommissionen utan ersättning årligen utdelar ett bestämt antal unga fruktträd jämte ekollon och lärkträdsfrö ibland allmogen och tre år därefter gör sig underrättad huru dessa träd och plantor vårdas och skötas. För övrigt åligger det Kommissionen tillse att nödiga råd och föreskrifter angående trädens utplantering, ympning och vård bliva meddelade åt var och en jordbrukare, till vilken träd blivit överlämnade, samt att uppmana allmogen att, vid minnesvärda händelser i deras levnad, såsom vid ungdomens konfirmation, vid giftermål, barndop m.m. även på egen bekostnad utplantera frukt- och lövträd.”

Hushållningssällskapets verksamhet var sålunda också i fråga om trädgårdsodlingens främjande främst inriktad på allmogens och inte på medlemskårens bästa.

Kommissionens första verksamhetsberättelse är daterade 10.2.1857 och infördes i sällskapets *Handlingar* (IV 3 s. 84). Den visade att det föregående år varit omöjligt att få tag på fruktträdsplantor annat än några få i Sahlbergs Huvitus. Intresse för plantering fanns på olika håll, det framgick vid en rundfråga. Särskilt i Hammarland och i Nykarleby hade man såsom sällskapet hoppats redan tagit till vana att plantera träd på märkesdagar. Själv hade kommissionen på Floradagen med framgång föranstaltat en folkfest förbunden med trädplantering och ympning.

Våren 1858 fick kommissionen förnyat mandat (A I 53 – U § 4/19.3) och ingav hösten 1859 åter en verksamhetsberättelse som infördes i *Handlingar* (IV 4 s. 47). I den redogjordes för hur det första årets planteringar utvecklats och för årets utdelning av 200 ympade äppelträd från Kuppis. Med tacksamhet antecknades att Julin låtit sin trädgårdsmästare hjälpa allmogen med att plantera de första åren utdelade träden. Utdelningen hade båda åren begränsats till kusten och öarna närmast Åbo.

Sällskapets *Handlingar* för 1859–1862 är kortfattade och nämner ingenting om kommissionens verksamhet trots ett uttryckligt beslut (A I 55 – U § 4/26.10.1860) att i dem införa kommissionens 25.10.1860 daterade utförliga berättelse (D XXIV 7 – nr 4679). I den namnges föredömliga odlare bland allmogen. En av dem, torparen Karl Jansson på Luonnonmaa belönades med sällskapets mindre silvermedalj (A I 56 – U § 11/5.4.1861). I berättelsen prisades trädgårdsmästare Eric Nygrén på Kuppis för hans intresserade självpåtagna arbete med att instruera vid trädens plantering och skötsel. Det framhölls att den till följd av kommissionens arbete tryggade avsättningen hade förmått honom att anlägga en trädkkola, som redan hade tusen salufärdiga träd.

Inom sällskapet följde man med stort intresse med allmogens planteringar. En ledamot, läraren J. Lundell, utlovade en rubel silver åt den som först kunde uppvisa frukt av egen plantering. Hösten 1860 redogjorde han för resultaten av planteringarna år 1857 (D XXIV 7 – nr 4663) och visade upp vackra frukter av dem (A I 55 – U § 3/24.9.1860). Följande höst presenterade kommissionen likaså på Kakskerta skördade frukter av 1857 års plantering och fick igen medel för fortsatt utdelning av telningar (A I 56 – U § 4–5/4.10.1861). Dittills hade

utdelningen skett på sällskapets egen bekostnad, men nu lyckades det utverka rätt att anlita statsmedel för ändamålet (A I 56 – P § 2/1.11.1861, D I 3 nr 144/18.10.1861 och A I 57 – U § 22/12.5.1862). Tyvärr gick kommissionens ordförande Lilja i konkurs innan han redovisat medlen (A I 57 – U § 8/5.8.1862). – Kommissionens verksamhet stimulerade också längre borta bosatta enskilda medlemmar i sällskapet att på egen bekostnad främja allmogens intresse för trädplantering (A I 56 – U § 7/15.3.1861 -bilaga).

Vid denna tid inriktade sällskapet sitt intresse på att anlägga ett experimental-fält och tillsatte en särskild kommission för denna uppgift. I den ingick också medlemmar i trädplanteringskommissionen och det frågades om denna nu borde avvecklas (A I 57 – P § 11/17.9.1862). Svaret blev att trädplanteringskommissionen beviljades medel för fortsatt verksamhet (A I 57 – U § 10/14.10 och P § 3/3.11.1862). I sällskapets *Handlingar* (V 2 s. 14) säges emellertid att kommissionen under det år som gick ut 1.11.1863 ej haft tillgångar för ny utdelning och antydes att många visat liknöjdhet för de gratis utdelade träden. I följande årsbok (*Handlingar* V 3 s. 27) säges att utdelningen fått anstå i väntan på plantor från sällskapets experimental-fält. Våren 1865 ansågs detta ha utvecklats så långt att kommissionen för trädplantering avvecklades (A I 60 – St § 22/18.3.1865).

4.2 Utbildning och upplysning

Kommissionen utnyttjades också för annat än att främja trädplanteringen. Sålunda fick den i uppdrag (A I 51 – U § 11/8.5.1856 och B I 23) att i sällskapets namn sprida kännedom om att trädgårdsmästaren Eric Nygrén på Kuppis tog emot elever samt att ha tillsyn över deras utbildning. Avsikten var uppenbarligen att fortsätta den utbildning som Trädgårdsodlingssällskapet hade inlett. Enligt kommissionens 10.2.1857 daterade årsberättelse hade emellertid ingen elev anmält sig.

Kommissionen anlätades också som sakkunnig i fråga om trädgårdslitteratur. När C.G. Söderberg som Sahlbergs inspektor på Yläne hösten 1857 till Hushållningssällskapet inlämnade en avhandling om fruktträds uppdragande och undrade om den kunde översättas och utdelas som folkskrift, remitterades ärendet till kommissionen. Denna tillstyrkte, men ärendet tycks inte ha förts vidare inom sällskapet (A I 52 – U § 5/7.11.1857 och A I 53 – U § 10/15.1.1858). I varje fall finns i sällskapets boksamling en 1862 tryckt 68 sidors bok *Hedelmäpuiden ja Marjapensasten kaswattamisesta*. C.G. Söderbergiltä. Suomentanut K.K. – Boken är av intresse inte minst för de uppgifter den innehåller om Sahlbergs Huvitus (s. 28).

Några år senare fick Hushållningssällskapet av Olof Eneroth hans bok om trädgårdsskötsel för allmogen och rekvirerade 100 exemplar, vilka överlämnades till kommissionen som tillfrågades om boken borde översättas (A I 55 – U § 9/24.9 och § 5/7.12.1860). I sin samma höst daterade verksamhetsberättelse kunde kommissionen meddela att boken hade blivit översatt och bifogade ett exemplar av denna *Kaswutarha-kirja*.

Den här tiden ansågs likväl införandet av folkskolan vara en grundförutsättning för att till allmogen riktad upplysning om trädgårdsskötseln skulle kunna bära frukt. Det framgår av den tryckta redogörelsen (s. 120) för det av Hushållningssällskapet år 1857 anordnade fjärde allmänna lantbruksmötet. Mötets trettionde

fråga lydde: Då trädgårdsodlingen onekligen medför trevnad och nytta så frågas huru samma odling skall kunna lämpligen befordras? ”Mötets åsikt tycktes vara den att [...] folkskolans verksamhet måste förutsättas innan frågan om trädgårdsodlingens allmänna införande kan finna någon nöjaktig lösning.”

Ännu längre gick sällskapet i sitt samma år till KMt avgivna tryckta *Utlåtande angående åtgärder till befrämjande af finska landtbruket och dess binäringar, med dertill hörande bilagor*. Här (s. 42) framhöll sällskapet ej blott att behovet fordrade inrättandet av fasta folkskolor, en eller flera i varje socken. Det framhöll också att med folkskolan torde lämpligen böra förenas undervisning antingen i trädgårdsskötsel eller i något hantverk.

5 Om odling av humle, sparris, kummin, rabarber och tobak på 1850–1870-talen

5.1 Humleodlingen

Humleodlingen, som Hushållningssällskapet redan 1798 nämnt bland de föredömliga företag som kunde vara värda att belönas, tilldrog sig i mitten av 1800-talet ökad uppmärksamhet. Nu såg man i den också ett medel att främja folkknykterheten.

I almanacken för 1856 lät sällskapet införa en av sekreteraren Nils Henrik Pinello skriven uppsats om humleplantering (A I 49 – U § 9/7.10.1854). Sin instruktiva handledning inledde han med att klargöra syftet: ”Då såväl den sanna fosterlandsvännen som den upplysta lantushållaren redan länge insett det fördärliga i brännvinsbränningen och på mångahanda sätt sökt att motverka dryckenskapen och dess bedrägliga följder samt då man dessutom i öl och svagdricka funnit en mindre rusgivande och mera födande dryck än brännvinet och i sådant avseende, på senare tider mångenstädes i Finland inrättat bryggerier, synes öl- och svagdrickstillverkningen förtjäna en billig uppmärksamhet. Dessa dryckers finare smak och egenskap att utan skada en längre tid kunna förvaras, i följe varav de allmännare låta sprida sig, vinnes huvudsakligen genom god humle.”

Enligt almanacken kunde humlen användas också till annat än brygd: ”Utom humlens huvudsakliga nytta vid brygd, för att bibehålla öl och dricka, samt göra brygden välsmaklig, och rankornas begagnande till foder, kunna dessa senare blöta nyttjas som bast och, efter rötning, till grövre linne, ävensom de unga skotten, vilka om våren avputsas, kunna tillredas som sparris.

Slutligen bör ej lämnas oanmärkt, att humlen, en gång planterad i skogsdungar och bäckdalar, utan särskild vård kan giva en god avkastning, liksom att den särdeles väl ägnar sig till beklädnad av lusthus, spaljéer o.s.v.”

Samma år som almanackan instruerade i humleodling förslog Julin inom sällskapet styrelse att doktor Adolf Törngren under sin förestående resa till Bayern skulle rapportera om humleodlingen där (A I 51 – U § 6/15.5.1856). Ett par år senare insände Eugen von Knorring en redogörelse för en tilltänkt bayersk humleodling på Kumo gård och bad att få låna 2.000 rubel för att förverkliga sina planer (D XXIV 5 – icke diarieförda). Han torde ha blivit utan.

Också senaten intresserade sig för den bayerska humleodlingen. Dess Jordbruksexpedition lät 7.2.1862 (D I 3) sällskapet veta att KMt beviljat anslag för att utifrån införskrika humlerötter för att planteras på Mustiala och hos enskilda

samt för att från Bayern inkalla en i humleodling kunnig person för att på kronans bekostnad instruera i odlingen. Sällskapet anmodades utröna intresset för odlingen i södra delen av sitt län och skyndade sig att införa en motsvarande tidningskungörelse (B I 25 nr 57 – 14.3.1862). Sju odlare anmälde sig intresserade, av dem tre utanför länet (A I 57 – U § 4/5.12.1862 och D XXIV 9 – icke diarieförda). Inalles önskade de 5.100 humlerötter. Härutöver önskade sig sällskapet 1.000 rötter för sitt blivande experimentalfält.

Våren 1863 fick sällskapet besked om att det skulle få 5.000 par eller 10.000 stycken humlerötter och beslöt att plantera överskottet på experimentalfältet. Vidare skulle sällskapet få 75 ex. av Mustiala-trädgårdsmästaren S.P. Larssons *Handledning i Humleodlingen* (A I 58 – U § 3/2.5 och § 2/10.7.1863 samt D I 3 nr 571/27.6.1863). Larsson skulle själv resa runt för att instruera odlarna (D I 3 nr 369/29.4.1863).

Med stora förväntningar tog sällskapet itu med att klarlägga den bayerska humlens odlingsmöjligheter och fortsatte envetet sina försök även efter det att motsvarande försök på experimentalfältet i Stockholm nedlagts som fruktlösa. Först i början på 1870-talet kunde sällskapet förmå sig till konstaterandet att ”bayersk humle kommer sannolikt aldrig att odlas med framgång så högt upp i norden som Finland är beläget”.

Att här närmare redogöra för hur sällskapet kom till denna övertygelse är onödigt, då sällskapets bemödanden och deras resultat år för år finns framlagda i tryck i sällskapets årsberättelser: *Handlingar* V 2 s. 12, V 3 s. 27 och 46, VI 1 s. 22 och 76, VI 2 s. 12, 146, 170 och 195, VI 3 s. 125, VI 4 s. 66 samt *Handlingar* 1870 s. 47, 1871 s. 42 och 1872 s. 56. De tryckta redogörelserna kompletteras av några uppgifter i arkivet: A I 58 – U § 8/11.12.1863 och D XXIV 10 nr 186, A I 61 – St § 17/7.5 och § 10/31.5.1866 samt D I 4 nr 183/13.2.1867, A I 62 – St § 2/26.2 och B I 27 nr 147/26.2.1867, A I 66 – St § 3/6.9.1871.

5.2 Sparrisodlingen

Enligt Pinellos almanacksuppsats kunde humleskotten nyttjas som sparris. Vid denna tid fick Hushållningssällskapet av KMt för utlåtande ekonomidirektören Johan Öhmans ansökan om ensamrätt för tio år att odla sparris med ånga. Endast Pinello sade sig ha någon slags erfarenhet av metoden. Sällskapet beslöt likväl tillstyrka och uppgav enligt konceptet att åtskilliga av dess medlemmar förvissat sig om metodens förträfflighet (A I 52 – US § 2/16.1 och P § 2/ 24.2.1857 samt B I 23 – 24.3.1857).

5.3 Kumminodlingen

År 1857, året efter det då humleodlingen behandlats i almanacken, lät sällskapet där införa en av Pinello skriven uppsats om kumminodlingen. Enligt honom hade kummin dittills knappast odlats av någon i landet trots att kummin allmänt nyttjades vid bak och brygd. Behovet hade fyllts av dikesrenarnas vilt växande kummin. Nu hade man emellertid med iver börjat tala om att täckdika och Pinello förklarade att ”då nu dikesrenarna vid ett förbättrat åkerbruk småningom måste försvinna och med dem även kumminen meddelas här några råd huru man bör gå

till väga vid kumminodling”. Råden var hämtade från Tyskland. Det skulle emellertid gå ett sekel innan dikesrenarna i större utsträckning började försvinna.

5.4 Rabarberodlingen

Hösten 1856 föreslog t.f. sekreteraren Mellner att sällskapet skulle låta översätta en av E. Tjäder i Stockholm utgiven skrift om odlingen av matrabarber och om rabarberns användning i hushållet. Uppsatsen baserade sig på Gartnersällskapets meddelanden och upptog blott ett kvart ark. Författaren hade meddelat sitt tillstånd till att uppsatsen publicerades också i Finland (A I 60 – St § 16/28.10.1865). Plenum godkände förslaget och beslöt trycka uppsatsen i 2.000 ex. på finska och 1.000 ex. på svenska samt att gratis sprida dem genom prästerskapet och till folkbiblioteken. Samtidigt skulle meddelas att sällskapet till anskaffningspris förmedlade frön och plantor av rabarber (A I 61 – P § 7/28.2 och St § 6/20.3.1866 samt A I 62 – St § 8/28.9.1867).

5.5 Tobaksodlingen

Också tobaksodlingen övervägde man att ägna en almanacksuppsats. Förslag härom väcktes av häradshövdingen Wilhelm Boije 23.3.1860. Det tillställdes lektor C.J. Arrhenius för utlåtande. Detta avgavs först 31.12.1866 (D XXIV 13 nr 308, A I 60 – St § 17/18.3.1865). Förslagsställarens åsikt att tobaken väl lämpade sig för husbehovsodling av bönder, torpare, inhysesshjon och hantverkare samt att en stor del av importen från Ryssland sålunda kunde förebyggas vederlades ej i utlåtandet. Däremot ställde Arrhenius frågan om sällskapet borde uppmuntra odlingen av en giftig lyxartikel. – Det blev ingen almanacksuppsats om tobaksodlingen, men väl fick tobaken en plats på sällskapets experimentalfält.

6 Hushållningssällskapets experimentfält på Runsala åren 1862–1874

6.1 Hur fältet kom till

I början av 1860-talet inriktades Hushållningssällskapets strävanden på att åstadkomma ett experimentalfält motsvarande den svenska lantbruksakademins. Initiativet utgick från Henry Gibson (A I 55 – P § 16/21.2.1860), en skotte som efter nio år i Sverige 1859 blev den ena av Finlands första statsagronomer. En möjlighet att förverkliga initiativet såg sällskapet när det 1.5.1861 lyckades utverka att det sedan 1813 löpande anslaget för linkulturens främjande fick användas för jordbrukets upphjälpande (D I 3).

Innan året gick ut sände sällskapet till KMt (B I 24 – 390/28.12.1861) utförliga planer för ett mångsidigt utrustat experimentalfält, som borde lösa också hortikulturella problem. Jordbruksexpeditionen fann emellertid planerna överdimensionerade. Det fick räcka med omkring ettusen rubel till ”odling å en inskränktare rymd å lämpligt ställe invid Åbo företrädesvis av bättre grässlåg, foderväxter och humlesorter och till uppdragande av ädlare trädslåg” (D I 3 – 130/7.2.1862). Sällskapets styrelse tillsatte en kommission för att uppgöra närmare förslag (A I

57 – U § 13/11.4.1862). Dess sammanträden 6.5, 13.5 och 23.5.1862 finns utförligt protokollförda (A I 57 –U § 23.5.1862 -bilagor). Det slutade med att sällskapet av Pinello inlöste dispositionsrätten till lotten nr 23 Villa Roma på Runsala. År 1866 inlöstes ytterligare Pinellos angränsande lott nr 26 Härköla för att utnyttjas för experimentalfältets behov (A I 61 – St § 32/24.4.1866, Handlingar V I 27, VI 2 s. 12).

6.2 Hur verksamheten leddes

Överinseendet över experimentalfältet anförtroddes en inspektör. Under en stor del av det viktiga grundläggningsskedet sköttes posten av den energiske lektor C.J. Arrhenius (A I 58 – P § 3 d/18.12.1863 och A I 61 – St § 10/1.11.1866). Sommaren 1864 besökte han experimentalfälten utanför Stockholm och Uppsala och på hösten kom direktören för trädgårdsavdelningen vid förstnämnda fält över till Åbo.

För att leda grundläggningsarbetena på Runsala anlätade sällskapet sin från Sverige komne ploginstruktör Sven Hassellöf (A I 58 – U § 2/29.6.1863). Våren 1865 fick experimentalfältet sin förste för uppgiften skolade föreståndare August Jeansson, också han från Sverige (A I 60 – St § 24/12.8.1865). Han kvarstod till 1.11.1870, då han avgick med gott betyg (A I 65 – St § 4/13.5 och § 10/14.10.1870 samt A I 66 – St § 7/6.4.1871).

Den ledigblivna tjänsten söktes av Söderberg, då inspektör på Koivisto gård i Ulfsby. Han hade ådagalagt sitt hortikulturella kunnande genom att besvara en av sällskapet utlyst prisfråga om hur hägen för trädgårdsskötsel bäst kunde främjas bland allmogen och vilka fruktsorter och vilka sätt att behandla fruktträd som var lämpligast hos oss (A I 62 – St § 26/14.9, P § 6/1.11.1867 och Handlingar VI 2 s. 33). Prisskriften har inte återfunnits i arkivet. Söderberg fick tjänsten och undertecknade 23.3.1871 en för experimentalfältets föreståndare given instruktion. Själv var han övertygad om sin överlägsna kompetens och lät styrelsen veta (asken Experimentalfältet – 13.12.1873) ”att jag vad trädgårdsskötsel i allmänhet och trädodling isynnerhet vidkommer äger lika mycken kunskap och praktisk erfarenhet som mången av mina samtida trädgårdsodlare, vilka nu åtnjuta anseende och namn för att vara skickliga män”. Helt lyckades han inte infria förväntningarna (A I 67 – St § 17/30.9.1872), men fick också han gott betyg när verksamheten nedlades (A I 70 – St § 19/26.4.1875).

6.3 Hortikulturens plats i verksamheten

Under hela den tid experimentalfältet bestod hade hortikulturen där en framträdande plats. Inte minst gäller detta om parkträd och prydnadsväxter. År 1863 lades grunden för en plantskola genom att löjtnant E. von Schantz skänkte park- och fruktträd. Redan när verksamheten planerades inlämnade han en beskrivande förteckning över ”åtskillige utmärkte träd och örter” (A I 57 – kommissionen 13.5.1862 -bilaga). När Arrhenius år 1864 besökte lantbruksakademins experimentalfält resulterade det i ”en utvald samling av park- och fruktträd, bärbuskar samt häckplantor och prydnadsväxter”.

Med tiden tycks emellertid köksväxterna ha fått allt större plats på prydnadsväxternas bekostnad. I sin nyss nämnda inlaga 13.12.1873 förklarade Söderberg:

”Jag anser det vara under Hushållningssällskapets värdighet och icke överensstämmande med experimentalfältets ändamål att trädgårdsavdelningen, såsom nu är fallet, huvudsakligast måste användas för odling av allmänna köksträdgårdsväxter för att därigenom förskaffa nödiga inkomster till fyllande av stundens behov. Köksträdgårdsväxternas odling vid experimentalfältet borde vara bisak och odlingen av fruktträd och bärbuskar för alléer och parkanläggningar huvudsak”. Samtidigt framlade han planer för trädskolans utvidgande. Då stod emellertid experimentalfältet redan inför sitt avvecklande.

6.4 Hur verksamheten avvecklades

Hushållningssällskapet kunde inte förmå sig till att nedskära sina ursprungliga planer för experimentalfältet så att verksamheten skulle ha rymts inom de ramar som Jordbruksexpeditionen skrevelse 7.2.1862 angivit. Följden blev oöverkomliga ekonomiska svårigheter. Hösten 1867 framlade Jeansson sin syn på de begränsade verksamhetsmöjligheterna och sällskapet såg sig föranlätet att minska antalet försöksrutor samt att låta Jeansson övertaga en del av det ekonomiska ansvaret (A I 63 – St § 5/24.2 -bilaga och § 8/29.10.1868, A I 64 – St § 8/29.6.1869).

Redan år 1869 övervägde styrelsen att föreslå att hela verksamheten skulle avvecklas (A I 64 – St § 3/25.3.1869). Följande år ställdes plenum inför frågan om fältets framtid (A I 65 – P § 6/28.6 och § 4/27.9.1870 samt C I 7 nr 177/9.5.1870). Ännu fortsatte man, men när så statsanslaget för år 1874 skars ner (D I 5 s. 74 – 12.12.1873) såg sig sällskapet tvunget att avveckla verksamheten (A I 69 – P § 2 och 17/11.2.1874 och A I 70 – St § 12/15.6.1875 -bilaga). En utförlig redogörelse för hur det gick till infördes i sällskapets *Handlingar* (1874–1876 s. 62).

6.5 Vad verksamheten resulterade i

Verksamheten vid experimentalfältet och dess resultat har detaljerat relaterats i sällskapets årsböcker (*Handlingar* V 2 s. 3, V 3 s. 4, VI 1 s. 64, VI 2 s. 12, 112 och 152, VI 3 s. 130, VI 4 s. 51, *Handlingar* 1870 s. 30, 1971 s. 43, 1872 s. 50, 1873 s. 48 samt 1874–1876 -bilagor s. 69).

Dessa redogörelser är lättare tillgängliga och överskådligare än arkivets motsvarande sakuppgifter. Vad arkivet härutöver har att ge gäller främst de bekymmer som experimentalfältet åsamkade sällskapet, ej resultaten av verksamheten.

Då avsikten med detta häfte ej är att ge en bedömning av vad sällskapets bemödanden med dess experimentalfält ledde till, utan endast visa på materialet för en sådan bedömning, lämnas en närmare redogörelse för de i tryck redovisade resultaten därhän. Experimentalfältet satte emellertid också andra spår än dem som framlagts i årsberättelserna. I synnerhet gäller detta för hortikulturens vidkommande.

Experimentalfältet låg ju på Runsala, där det denna tid ivrigt arbetades på de år 1847 bildade villalotternas förskönande. Många av lotternas innehavare var medlemmar i Hushållningssällskapet och somliga hörde till dess ledande män. Säkerligen var Villa Roma målet för många promenader och utfärder som Runsalas villabor med gäster från herrgårdarna och staden foretog för att se och diskutera vad experimentalfältet hade att visa och för att bilda sig en uppfattning

om hur olika träd, buskar och prydnads- eller nyttoväxter skulle göra sig kring den egna villan eller i den egna herrgårdsparken eller köksträdgården. ”Den allmänna promenaden” på Runsala drog ju dessutom till ön en talrik publik.

Trots de motgångar av olika slag som drabbade trädskolorna på Runsala kunde stora mängder träd och buskar levereras. Under den vidlyftiga diskussionen hösten 1870 om fältets framtid nämndes att det redan fanns omkring sextusen stycken av olika slag av frukt- och parkträd (A I 65 – P § 4/27.9.1870).

När statsmakten år 1874 övertog Villa Roma som gottgörelse för de där nedlagda statsmedlen förlorade sällskapet ej dispositionsrätten till trädskolornas alster (A I 70 – St § 8/30.8.1875). Styrelsen beslöt att bland allmogen gratis utdela plantor från skolorna samt att ”överlämna åt herremän att efter behag köpa växter till skäligt pris”. Sålunda hann experimentalfältet ännu under avvecklingsskedet ge förädlingsmaterial åt Hushållningssällskapets första trädgårdsinstruktör. Samma dag han började sin tjänst sändes han till Runsala för att taga vara på ympkvistar (A I 70 – St § 4/5.6.1875). I detta skede tycks det emellertid ha varit svårt att hålla reda på plantskolornas alster och det hände sig att för utplantering levererade träd befanns vara oympade (A I 70 – St § 4/26.10.1875).

7 Hushållningssällskapets första resande rådgivare i trädgårdsskötsel 1875–1900

7.1 Sällskapets fåfänga framställning om en trädgårdsinspektör

Medan Hushållningssällskapet var i färd med att anlägga sitt experimentalfält väcktes inom sällskapet tanken att hos regeringen föreslå att en hortikultör skulle anställas på allmän stat för att i likhet med statsagronomerna på rekvisition tillhandagå allmänheten med råd och upplysningar (A I 60 – St § 21/14.1.1865). Förslaget till framställning i ärendet uppgjordes av lektor Arrhenius och doktor Hornborg och finns bevarat (A I 60 – St § 14/2.2 och § 9/18.2.1865). Det godkändes efter en omfattande principdiskussion (A I 60 – P § 3/20.2.1865).

Jordbruksexpeditionen lät inte länge vänta på svaret. Det blev nekande (D I 4 – 23.3.1865). Avslaget motiverades med att frågan redan tidigare hade väckts om statens stöd för trädgårdsodlingen och senaten ansett det viktigast att först utreda frågan om anstalter för utbildande av trädgårdsmästare och trädgårdsdrängar för det mindre jordbrukets behov (A I 60 – St § 11/13.4.1865 och Handlingar VI 1 s. 19).

7.2 Sällskapets första trädgårdsinstruktörer

När det år 1874 stod klart att experimentalfältet måste avvecklas föreslog sällskapet att statsanslag skulle anvisas för att sprida ädlare trädslag ävensom till kostnader för en kringresande trädgårdsmästare med uppgift att undervisa allmogen (A I 69 – St § 1/28.10.1874). Framställningen bifölls och för ändamålet beviljades 1.500 mark, snart ökat till 2.000 mark (D I 5 s. 95 och D I 6 s. 1). Befattningen anslogs ledig och en instruktion fastställdes för dess innehavare (A I 70 – P § 4/11.2 och St § 1/5.6.1875). Enligt den ålåg det instruktören att ge ”råd, undervisning och biträde beträffande trädgårdars anläggande och förbättrande,

plantering av träd, buskar och blomster, okulering och ympning av fruktträd samt för övrigt allt som till trädgårdsskötsel hör”.

Genom annons underrättades allmänheten om att sällskapet antagit en ambulerande trädgårdsmästare för södra delen av Åbo och Björneborgs län och om att hans tjänster kunde rekvideras av där bosatta personer, företrädesvis av allmogen, utan annan kostnad för rekvirenten än fritt uppehälle under förrättningstiden (Kopieboken 1875 s. 28). Redan det första året hade instruktören förrättningar också i norra delen av länet och i de följande årens kungörelser angavs hela länet som hans distrikt. Våren 1883, när Satakunta lantbrukssällskap hade antagit en egen trädgårdsinstruktör, beslöt Hushållningssällskapet utesluta länets nordliga delar från sin instruktörs verksamhetsområde (A I 78 s. 164 – St § 1/21.4.1883 och Handlingar 1878–1883 s. 142).

Sällskapets första trädgårdsinstruktör blev Theodor Damman. Hans ansökan finns bevarad (D XXIV 22 nr 86). Han var född i Erfurt och hade fått sin utbildning i Tyskland, men hade sedan år 1861 varit verksam på Lauritsala nära Willmanstrand. I sällskapets tjänst trädde han 2.6.1875 (A I 70 – St § 6/3.4 och § 10/26.4.1875). Han blev genast mycket anlitad, men drabbades snart av sinnessjukdom och måste följande vår skiljas från tjänsten (A I 71 – St § 11/15.1, § 9/12.2, § 8/10.6, § 6/21.6 och § 14/26.8.1876). Hur han engagerades och hur han verkade finns utförligt relaterat i sällskapets *Handlingar* (1874–1876 s. 81). Hans i Viborg 19.2.1876 daterade verksamhetsberättelse vittnar ännu ej om sinnessjukdom (D XXIV 23).

Hösten 1876 efterträddes Damman av Fredrik Wigander. Hans ansökningshandlingar har ej återfunnits. Han kom från Jyväskylä, där han varit seminariets trädgårdsmästare (A I 71 – St § 8/13.7, § 9/25.9, § 6/2.10 och § 22/ 20.11.1876). Redan sommaren 1880 lämnade han instruktörstjänsten för att bli trädgårdsmästare vid Åbo stads begravningsplats (D XXIV 27 nr 74) och fick då ett gott betyg av sällskapet. Det intygade att han genom sin yrkesskicklighet och sitt enkla och tillmötesgående sätt lyckats tillvinna sig allmogens förtroende och i icke ringa grad bidragit till trädgårdsskötselns främjande (A I 75 – St § 7/8.6.1880).

Styrelsen skyndade sig att åter lediganslå instruktörsbefattningen och beslöt samtidigt i kontraktet inrycka att befattningen inte fick frånträdas under månaderna maj-oktober (A I 75 – St § 7/23.2.1880 och Kopieboken 1880 s. 145). Bland 4 sökande utsågs William Wallenius (A I 75 – St § 8/20.4.1880). Av ansökningshandlingarna framgår att han var född år 1850 i Åbo och att han åren 1873–1876 varit trädgårdselev vid fyra trädgårdar i Sverige och en i Lübeck. Därefter hade han varit anställd på Hammarby i Sverige. Hans ansökan kom likväl från Saltvik på Åland (D XXIV 27 nr 146).

Wallenius trivdes i tjänsten. Hösten 1893 såg sig emellertid den nya Lantbruksstyrelsen föranlåten att verkställa en nyfördelning av statens stöd till lantbrukssällskapen (D I 8 s. 85). Hushållningssällskapets t.f. sekreterare förelade sin styrelse en detaljerad utredning av konsekvenserna för sällskapets del och föreslog att de krympande resurserna skulle ägnas det egentliga jordbruket och instruktörsbefattningen i trädgårdsskötsel indragas (A I 89 s. 37 – St § 9/15.1.1894 -bilaga). Sällskapet beslöt kvarhålla Wallenius i tjänst ännu under år 1894, varunder han främst borde ägna sig åt att granska och instruera på de gårdar där han tidigare hade biträtt vid trädgårdsanläggningar (A I 89 s. 40 – St § 10/15.1 och § 8/6.9.1894).

Sällskapet fann det svårt att finna sig i tanken att bli berövad sin trädgårdsinstruktör. Utan honom skulle de lovande resultaten av arbetet för trädgårds-skötselns främjande snart spolieras. Sålunda anhöll sällskapet hos KMt om ett extra anslag om 2.000 mark i fyra år för att fortsättningsvis kunna avlöna en instruktör (A I 89 s. 52 – St § 17/20.2 och B I 34 nr 214/1894). Ansökan avslogs och styrelsen beslöt säga upp Wallenius (A I 89 s. 74 – St § 2/16.5.1894). Beslutet väckte så stark opposition i distriktet att styrelsen fann sig föranlåten att i än mer bevakande ordalag förnya sin framställning om statens stöd (A I 89 s. 112 – St § 6/2.11, B I 34 nr 975/1894 och Handlingar 1894 s. 95). Nu veknade statsmakten och beviljade 1.000 mark i året 1895–1897 (D I 8 s. 101).

Innan beskedet kom hade året 1894 gått ut och Wallenius lämnat sin tjänst. I femton år hade han skött den till full belåtenhet (A I 91 s. 46 – St § 14/23.1.1896). En av Söderberg år 1885 inlämnad skriftlig kritik av hans praktiska kunskande hade av sällskapet lämnats utan avseende (A I 80 s. 97 – St § 14/18.2.1885 -bilaga). Det var sålunda självklart att Wallenius erbjöds att stanna kvar inom ramen för det nya anslaget (A I 90 s. 49 – St § 3/21.2.1895). Det gjorde han emellertid ej. I hans ställe antogs J.J. Theodor Englund (A I 90 s. 67, 79, 83 och 122 – St § 5/10.4, § 6/ och § 14/29.4 samt § 13/30.9.1895). Den för honom uppgjorda instruktionen innefattande skyldigheter och ersättningsgrunder finns bevarad (D XXIII 31 s. 14).

Kort innan Englund anställdes hade han fått sällskapets mindre silvermedalj för lantmannaidoghet (A I 90 s. 5 – P § 7/26.2.1895). Framställningen härom hade gjorts av Sällskapet Aura Trädgårdsvänner och motiverats med Englunds resultatrika arbete under 27 år på Kustö gård. Enligt Gauffins intyg (D XXIV 43) hade han gjort sig känd som en av landets främsta bär- och fruktodlare. Vidare hade han i sin ungdom anlagt fruktträdgården på Stjernsund. Englund var född i Sverige år 1836 och sålunda ganska gammal när han trädde i Hushållnings-sällskapets tjänst.

Också Englund blev genast mycket anlitad. Snart visade det sig omöjligt att hinna med alla rekvisitioner. I slutet av år 1896 bad ”Martilan kunnallisseura” sällskapet förorda dess till Lantbruksstyrelsen riktade ansökan om understöd för att kunna avlöna en egen instruktör (A I 91 s. 130 – St § 13/13.12.1896 -bil. och Handlingar 1895–1896 s. 56). Det gav sällskapet en välkommen anledning att för Lantbruksstyrelsen påpeka hurusom både dess egen och Aura Trädgårdsvänners instruktör hade mera arbete än vad de mäktade utföra vid rätt tidpunkt samt att bristen komme att bli alltmer besvärande då intresset för trädgårdsskötsel var i stadigt stigande (B I 34 nr 780/1896). Ansökan avslogs (D I 9 s. 50).

År 1897 utgick den tid för vilken sällskapet erhållit sitt extra anslag. Innan året gick ut anhöll sällskapet om att anslaget måtte fördubblat förnyas för fem år för att sällskapet skulle kunna anställa ytterligare en instruktör (A I 92 s. 147 – St § 5/30.9 och B I 35 nr 585/1897). Framställningen möttes med förståelse, men det önskade anslaget om 2.000 mark beviljades blott för ett år ”med hänsyn till det ifrågasatta inrättandet av läneträdgårdsmästarettjänsterna genom statsmaktens försorg” (D I 9 s. 56). Sällskapet förvissade sig om att Englund var villig att kvarstå och lediganslog ytterligare en instruktörstjänst (A I 92 s. 174 – St § 5/20.12.1897).

Tjänstens besättande fördröjdes av att de sökande i sista stund föredrog andra tjänster (A I 93 s. 51, 59 och 69 – St § 10/22.2, § 6/29.3 och § 15/22.4.1898). Det slutade med att den andra instruktörstjänsten besattes med Yrjö Axel Lindholm.

Hans på finska avfattade ansökan är daterad i Mariehamn, där han var anställd. Ansökan åtföljdes av avgångsbetyg 1896 från skolan i Kuppis (D XXIV 46 nr 99). Kontraktet med Lindholm är daterat 29.4.1898 (D XXIII 31 s. 16).

Innan det är för vilket sällskapet fått sitt anslag för att avlöna en resande rådgivare i trädgårdsskötsel gått till ända fick sällskapet av Jordbruksexpeditionen (D I 9 s. 10) löfte om att för ändamålet i fem års tid från och med år 1899 få åtnjuta 2.400 mark i året. (A I 94 s. 32 – St § 4/26.1.1899). Efterfrågan på instruktörernas biträde var stor och sällskapet annonserade efter en tredje ambulera-nde trädgårdsmästare (A I 95 s. 75 – St § 15/11.4 och Kopieboken s. 338/1900). Endast en sökande anmälde sig, nämligen Anders Ludvig Dansson. Enligt ansökningshandlingarna (D XXIV 48) var han född år 1857 och hade med framgång arbetat i olika trädgårdar, senast hos Björn Lindberg i Lojo. Dansson trädde i sällskapets tjänst den första maj 1900 (A I 95 s. 81 – St § 3/ 14.5.1900). När han år 1927 lämnade tjänsten hugnades han med statspension.

När sällskapets statsanslag år 1905 begränsades till att gälla endast de svenska bygderna i landets sydvästra hörn nedskaars antalet instruktörer. Englund lämnade tjänsten 1907 och Lindholm 1909.

7.3 Instruktörernas verksamhet

Så tidsödande som det denna tid var att resa i sällskapets distrikt var det nödvändigt att instruktörernas biträde i god tid rekviderades och att rekvisiternas önskemål samordnades. De ofta utförligt motiverade rekvisitionerna ligger lösa i mappar (D XXIV 22–48). De på basen av rekvisitionerna uppgjorda reseplanerna ingår som bilagor i protokollböckerna (A I 70–95). Planerna, såsom också uppgifter om senkomna rekvisitioner, är lätta att få fram tack vare protokollböckernas alfabetiska register. Tyvärr saknas sådana i banden A I 70–77 och 84–88.

Instruktörernas verksamhetsberättelser infördes som sådana eller omarbetade i sällskapets under dessa år utförliga årsböcker (Handlingar) och är lätta att hitta i innehållsförteckningarna. Berättelserna för år 1899 finns också i manuskript (D XXIV 48). Korta översikter av instruktörernas verksamhet ges även i årsböckernas redogörelser för sällskapets åtgärder för trädgårdsskötselns främjande.

Instruktörernas egna berättelser låter en följa deras arbete dag för dag på namn-givna gårdar och ger en detaljerad bild av trädgårdsskötseln på dem och av de svårigheter instruktörerna hade att övervinna. Verksamheten dominerades av arbetet för fruktodlingens främjande. Framtidssyftning fick arbetet inte minst genom att instruktörerna riktade sig också till folkskolornas elever och tillsammans med dem utförde planteringar kring de då nya skolorna. Kulturlandskapet påverkade de också genom sitt arbete för kyrkogårdarnas och präst-gårdarnas förskönande.

För att få sakkunnigutlåtande om resultatet av instruktörernas verksamhet anmodade sällskapet år 1892 pomologen Björn Lindberg att i samband med en studieresa i skärgården, för vilken han erhöll sällskapets stöd, granska hur de av instruktörerna gjorda planteringarna hade blivit utförda och i vilket skick de befann sig. Lindberg besökte 46 trädgårdar i Nagu och Korpo och avgav en utförligt reseberättelse som i förkortad form infördes i sällskapets *Handlingar* (1892 s. 205, A I 88 s. 60 – St § 12/28.3.1893).

Lindberg gav instruktörernas arbete gott betyg, men framhöll också vikten av att arbetet följdes upp för att ej gå förlorat. Sålunda borde planteringarna med regelbundna mellantider granskas av fackmän. Förslaget gillades av sällskapet som beslöt ge granskningen formen av premiering, varom mera i avsnitt 9.

När sällskapets instruktionsverksamhet i trädgårdsskötsel och enkannerligen i fruktodling kring sekelskiftet kulminerade, gav det själv i en till KMt riktad framställning en översikt av verksamhetens utveckling och resultat (B I 35 s. 190).

8 Sällskapet Aura Trädgårdsvänner

Vid ett av Hushållningssällskapet sommaren 1880 anordnat lantbruksmöte på Åminne nämndes enligt tidningsreferatet nyttan av trädgårdsföreningar. Ett år senare hölls i Åbo det åttonde allmänna finska lantbruksmötet. Det arrangerades av Jordbruksexpeditionen, men Hushållningssällskapet var djupt engagerat och dess sekreterare Ernst Rönnbäck var också mötets sekreterare och utgav en diger berättelse över mötet. Av den framgår att hortikulturen där fått en framträdande plats. I samband med mötet hölls en utställning i Brunnssalongen i Kuppis. Mötets deltagarförteckning och uppgifterna om utställare och bedömare visar att mötet besöktes av framträdande trädgårdsmän också långvägafrån.

Samma dag (23.8) som mötet öppnades hölls ett förberedande möte för att stifta en trädgårdsförening och 20.1.1882 godkände föreningen ett förslag till stadgar. Så föddes Sällskapet Aura Trädgårdsvänner. Uppgifter härom finns ej i Hushållningssällskapets arkiv men väl i *Åbo Underrättelser* (12 och 21.1 samt 29.6.1882). – Nära nog samtidigt (12.12.1881) stiftades i Helsingfors efter grundliga förberedelser Finska Trädgårdsföreningen.

De två sällskapen i Åbo kom ifrån begynnelsen att stå varandra nära. De hade delvis samma medlemskår och samma ledning. Inte minst har sällskapens samarbete gällt trädgårdsskötselns bekantgörande och uppmuntrande samt utbildningen och upplysningen. Ofta har härvid Aura Trädgårdsvänner framlagt initiativ som stöttes av Hushållningssällskapet. Sålunda har Hushållningssällskapets arkiv blivit en källa till kunskap också om Aura Trädgårdsvänner.

Efter att i nio år med framgång ha verkat utan stöd av allmänna medel vädjade Trädgårdsvännerna om statsbidrag. Denna vädjan sändes på remiss till Hushållningssällskapet (A I 86 s. 103 – St § 3/24.3.1891 -bilaga). I sin ansökan redogjorde Trädgårdsvännerna utförligt för sina syften och arbetsresultat. Hushållningssällskapet gav ett mycket positivt utlåtande (B I 34 nr 281/1891) och Jordbruksexpeditionen beviljade ett årligt understöd om 800 mark i tre års tid från och med 1891 (D I 8 s. 23). Samtidigt ålades Hushållningssällskapet att årligen med eget utlåtande insända Trädgårdsvännernas redovisning för hur medlen använts (A I 86 s. 21 – St § 10/27.4 och Handlingar 1891 s. 43).

Redovisningarna vittnade om intensiv verksamhet och Hushållningssällskapet förordade fortsatt stöd (A I 87 s. 47 – St § 7/23.2.1892, A I 88 s. 56 – St § 7/28.3.1893 -bilaga och A I 89 s. 64 – St § 8/22.3.1894 -bilaga, samt B I 34 nr 270/1892, nr 322/1893 och nr 338/1894, Handlingar 1894 s. 57). Någon uppgift om att det skulle ha beviljats finns ej.

Av redovisningen för år 1892 framgår att Trädgårdsvännerna förberett en fruktodlingsförsöksstation i Vartsala i Halikko. Redovisningen åtföljdes också av ett tryckt prospect med uppgifter om att Trädgårdsvännerna hade anställt en instruk-

tör i fruktodling, Axel Otterström från Sverige. I redovisningen för följande år nämndes att instruktören under mellantiderna biträtt vid anläggandet av en allmän idrottsplan invid Åbo stad.

9 Förslag och åtgärder till trädgårdsodlingens upphjälpande och uppmuntran mot slutet av seklet

9.1 Förädling av inhemska fruktträd

En första förutsättning för att fruktodlingen skulle kunna utbredas var att det fanns tillgång på lämpligt odlingsmaterial. Något år efter det att experimentalfältet på Runsala hade nedlagts rekvirerade Hushållningssällskapet ympkvistar från Lantbruksakademins experimentalfält utanför Stockholm och av brukspatron Linder på Svartå (A I 72 – St § 29/28.5 och § 7/28.12.1877). Svårare visade det sig att få grundstammar. Trädgårdsmästare Stenius i Helsingfors kunde inte stå till tjänst, utan hänvisade till den nye trädgårdsmästaren vid trädgården i Kuppis, Oskar Gauffin, som lovade införskriva grundstammar till våren 1879 (A I 73 – St § 10/26.8 och § 26/23.10.1878).

1860-talets svåra väderleksförhållanden hade ju utsatt fruktträden för hårda prövningar. Emellertid nämnde t.f. kapellanen J. Lundell våren 1878 att en del av de planteringar som sällskapets kommission för trädplantering år 1857 hade utfört på Kakskerta ännu levde och kunde upphjälpas och därför borde besökas av sällskapets instruktör (D XXIV 25 nr 74).

En som särskilt intresserade sig för hur olika odlingsmaterial lämpade sig i vårt land var den allttjämt initiativrike Söderberg. Sommaren 1880 bad han om sällskapets förord för en framställning om statsmedel för att tillvarata inhemskt odlingsmaterial (A I 75 – St § 6/28.7.1880 -bilaga). Han hade kort förut vid lantbruksmötet i Helsingfors lyckats intressera senator Norrmén för saken efter att ha skrivit en uppsats i *Helsingfors Dagblad* nr 174. Sällskapet gav i sin skrivelse till Jordbruksexpeditionen (B I 32 nr 633/31.8.1880) Söderberg rätt i att det fanns inhemskt odlingsmaterial som borde tas till vara, men ansåg sig dock blott till en del kunna tillstyrka Söderbergs förslag. Jordbruksexpeditionen hörde sig för också hos det nyländska sällskapet och avlog Söderbergs framställning (D I 6 s. 88, A I 76 – St § 2/6.5.1881).

Frågan fick emellertid inte förfalla. Av de tio diskussionsfrågor som upptogs i kallelsen till det åttonde allmänna lantbruksmötet i Åbo år 1881 lydde nr 4: Vore icke skäl för handen att en noggrann kännedom bleve tagen om sådana inhemska fruktträd, som lämna användbar frukt, samt att försöka sprida desamma, för att sålunda göra importen av utländska mindre härdiga fruktträd obehövlig? Frågan hann inte upptas till behandling, men den vidtalade inledarens och Söderbergs skriftligt avgivna synpunkter infördes i den tryckta mötesberättelsen (s. 154 och 159). Vid sällskapets höstplenium 1882 förevisade Söderberg en samling inhemska fruktsorter (A I 77 s. 410 – P /1.11.1882).

Hösten 1881 inlämnade Gauffin till Hushållningssällskapet en till senaten ställd ansökan om allmänna medel för att underhålla och utvidga sina trädskolor i Kuppis, förnämligast avsedda för uppdragning och förädling av inhemska fruktträd. Sällskapet förordade framställningen (A I 76 – St § 4/29.11.1881 -bil. och B I 32 nr 693/1881). Senaten beviljade Gauffin ett anslag om 1.000 mark i året i tre

års tid från och med år 1882 på villkor att han årligen till sällskapet levererade 300 vildstammar av äppelträd för att spridas av sällskapets instruktör. Vidare ålåg det Gauffin att av inhemska kärnor uppdraga och förädla minst 400 träd till försäljning för högst 2 mark stycket (D I 6 s. 102 och A I 77 s. 54 – St § 1/28.2.1882). På sällskapet ankom det att övervaka att villkoren uppfylldes (Handlingar 1878–1883 s. 145).

Sällskapet var väl tillfreds med de redogörelser Gauffin avgav (A I 77 s. 252 – St § 11/27.10.1882 -bil. och B I 32 – 118/12.2.1883 och 30/18.1.1884). Anslaget utgick ännu år 1884 (D I 7 s. 21), men torde ej ha förnyats.

Vikten av att få fram för vårt land lämpligt odlingsmaterial kom än en gång upp i sällskapet när Helsingfors trädgårdsgille år 1891 bad om sällskapets stöd för detta syfte (A I 86 s. 244 – St § 10/28.12.1891 -bilaga). Sällskapet ville emellertid inte stöda gillet annat än om det kunde påvisa verksamhet till gagn för sydvästra Finlands trädgårdsodlare.

Följande år vände sig pomologen Björn Lindberg till sällskapet i en skrivelse där han framhöll vikten av att ta till vara det odlingsmaterial som fanns kvar från äldre tiders fruktodling (A I 87 s. 85 – St § 10/22.4.1892 -bil. och Handlingar 1892 s. 111). Han bad om sällskapets stöd för att kunna företaga en inventerings- och insamlingsresa i sydvästra Finland. Sällskapet beviljade 250 mark.

Såsom tidigare i avsnitt 7.3 har nämnts skulle Lindberg också granska instruktörernas arbete. I sin reseberättelse framlade Lindberg förslag syftande till att få odlingsmaterialet förbättrat (A I 88 s. 60 och 72 – St § 12/28.3 och § 9/27.4.1893 -bilaga). Härom närmare i avsnittet 9.2.

Intrasset för fruktodling fick någon att undra om inte odlingen kunde göras mångsidigare. Sålunda fick sällskapet av kronolänsmannen i Storkyro en begäran (D XXIV 40 nr 503) om några exemplar av sötrönnen, *Sorbus aucuparia fruct.* dulc. Han hänvisade till Vasa läns lantbrukssällskap (A I 87 s. 173 – St § 6/2.12.1892).

9.2 Belöningar, premieringar och utställningar

Sjuttio år efter det att brukspatron Linder på Svartå utverkat Hushållnings-sällskapets belöning åt en föredömlig trädgårdsodlare fick sällskapet en liknande framställning från Svartå. Denna gång gällde den Alberga torp, som kunde uppvisa den största fruktodling som statsagronomen Gibson sett på något torp i landet (D XXIV 17 nr 355). Torparen belönades med 60 mark (A I 65 – St § 12/14.10 och P § 5/1.11.1870). När så sällskapet fick en trädgårdsinstruktör togs belöningar som medel att sporra intrasset i ökad användning (Handlingar 1877 s. 61, 1878–1883 s. 143, 1884 s. 77, 1885 s. 59, 1886 s. 96, 1887 s. 102, 1889 s. 130 och 1893 s. 52).

För att få fram ett ändamålsenligt belöningsssystem tog sällskapet vid ett lantbruksmöte på Åminne år 1880 upp diskussionsfrågan: Hur skall ett premierings-system, avsett att befordra trädgårdsskötseln, hos oss lämpligen anordnas? Diskussionen gav emellertid inte svar på frågan (Handlingar 1878–1883 s. 170 och A I 75 – St § 4/8.6 -bil. och § 1/28.7.1880). Ett årtionde senare infördes en premiering av hela lantbruk. Vid den tiden beaktades också trädgårdsskötseln, men i så ringa mån att den kunde få maximalt 5 av 150 poäng (A I 86 – P § 2/27.2.1891 -bilaga).

När Lindberg efter sin skärgårdsresa 1892 framlade olika förslag, yrkade han också på att instruktörernas planteringsarbete borde följas upp med en granskning av arbetets resultat och på att denna granskning skulle vara förenad med en premiering. Vidare borde utställningar anordnas för att visa fram föredömliga resultat. Sällskapet ansåg att utställningarna kunde anstå, men ställde 200 mark till förfogande för en premiering (A I 88 s. 72 och 11 – St § 9/27.4 -bil. och P § 4/30.5.1893). Denna verkställdes av Otterström och Wallenius (A I 88 s. 94 och 112 – St § 2/20.6 och § 14/29.8.1893 -bilaga). De besökte 32 odlare i Korpo och 34 i Nagu och avgav en detaljerad rapport över sin resa (A I 89 s. 33 – St § 1/15.1.1894 -bilaga). De fann det svårt att i högre grad utmärka någon framom andra och föreslog att premiesumman skulle fördelas i små poster bland 14 odlare (Handlingar 1893 s. 50).

Lindbergs förslag om en fruktutställning innebar ej något helt nytt. Särskilda avdelningar för trädgårdsalster och -förnödenheter hade funnits på av sällskapet tidigare anordnade eller stödda expositioner (Handlingar 1877 bilagor s. 96, 1878–1883 s. 170 och bilagor s. 321, 1884 s. 103 och 282). Vidare hade utställningar anordnats enkom för trädgårdsodlare.

En sådan specialutställning anordnades hösten 1895 av Aura Trädgårdsvänner i Kuppis park och brunnssalong (Handlingar 1885 s. 82). Hushållningssällskapet, som ombads stöda företaget (A I 80 s. 118 – St § 2/26.2.1885 -bil. A – D), gillade syftet men ville ej bevilja hela det äskade beloppet. Trädgårdsvännerna återkom med detaljerade uppgifter om sina planer och sällskapet ökade sitt engagemang (A I 80 s. 177, 240 och 246 – St § 7/8.6 -bilaga, St § 16/24.8 och § 11/30.9.1885).

År 1894 föranstaltade Lindberg själv en fruktutställning i Nagu. Om den intygade Wallenius i sin årsberättelse att den ”utföll över all förväntan bra. Frukt tillströmmade från alla håll och kanter, hela den stora salen i kommunalhuset var överfull” (Handlingar 1894 s. 127). Samma år vann frukt från sällskapets distrikt erkännande på fruktutställningarna i Åbo och S:t Petersburg.

I sin resplan för 1896 föreslog Englund en fruktutställning i Nagu eller Korpo. Den anordnades på Korpo gård och fick 68 utställare (A I 91 s. 81 och 109 – St § 8/290.5 och § 7/9.10.1896). De bästa frukterna härifrån utställdes med framgång i Helsingfors (A I 91 s. 23 – P § 4 d/13.11.1896).

Samma år anordnade sällskapet en stor utställning i Åbo. Aura Trädgårdsvänner hade hyst planer på en egen utställning, men avstod och slöt upp kring sällskapets initiativ (A I 91 s. 74 och 90 – St § 2/24.4 och § 3/12.6.1896). Utställningen hölls den 2–4 oktober (A I 91 s. 23 och 124 – P § 4 e/13.11 och St § 16/10.11.1896 samt D XXIV 44 nr 115, 162 och redovisning).

Också på den utställning som anordnades i Kuppis i samband med sällskapets sekularfest fanns en särskild fruktavdelning (A I 92 s. 76 – St § 17/22.2.1897). Utställningen visade att man ”beträffande fruktodlingen var på rätt spår, sedan man börjat vinnlägga sig mera om odling av goda höst- och vinterfrukter” (Handlingar 1897 s. 106).

10 Utbildningen inom trädgårdsskötseln under senare delen av 1800-talet

Den utbildning av trädgårdsmästare, som Finska Trädgårdssodlingssällskapet inledde och som det såg som en av sina viktigaste uppgifter, fick ingen stor elev-

anslutning. De flesta som ägnade sig åt yrket skaffade sig sin utbildning genom att arbeta hos erfarna läromästare.

När amiral Etholén år 1865 (D XXIV 12 nr 56) hos Hushållningssällskapet anhöll om belöning för sin trogna trädgårdsmästare G.A. Österberg på Tavastby i Elimä framhöll han ej blott dennes 16-åriga tjänst och kompetens, vilken bland annat framgick av att vindruvor från Tavastby sålts i S:t Petersburg: ”Dessutom länder det till Österbergs stora merit att genom antagandet av trädgårdselever hava bildat ett större antal ganska skickliga trädgårdsmästare, av vilka för närvarande hans egen son är anställd hos friherre Munck på Erkylä gård, en annan på Peipola gård, en tredje på Willikkala gård, en fjärde på Mustiala gård.” – Österberg fick sällskapets mindre medalj i silver (A I 60 – P § 6/14.9.1865).

Tanken att antaga elever till sällskapets experimentalfält med dess mångsidiga trädgårdsodling låg nära till hands. Den formulerades år 1868 av fältets föreståndare Jeansson. Han sade sig visserligen vara medveten om att statsanslag redan hade beviljats för en skola på Söderkulla i Sibbo, ”men icke borde tvenne trädgårdsskolor i ett så vidsträckt land anses för mycket, då det tydligen är brist på skickliga personer i trädgårdsyrket enär sådana fortfarande rekvideras från utlandet” (A I 63 – St § 5/24.4.1868 -bilaga).

Skolan på Söderkulla hade ej tillkommit på Hushållningssällskapets initiativ, men skyttar likväl i dess arkiv. När sällskapet år 1865 (B I 26 nr 610 – 1.11) hade insänt sitt förslag till disposition av ett från år 1861 löpande anslag, frångick Jordbruksexpeditionen (D I 4 nr 477 – 12.4.1866) förslaget och meddelade att 4.000 mark av anslaget skulle överstyras till Nylands och Tavastehus läns lantbrukssällskap för en trädgårdsskola på Söderkulla. Jeanssons förslag om en trädgårdsskola på Runsala lämnades obeaktat, men tanken togs åter upp i samband med kritiken mot experimentalfältet (A I 65 – St § 2/23.9.1870) och aktualiserades än en gång år 1874 då anslaget för experimentalfältet skars ner och det blev ofrånkomligt att helt omlägga eller upphöra med verksamheten där. Tanken på en skola ansågs emellertid då omöjlig att förverkliga, då ju landets styrelse nyss hade indragit anslaget till Söderkulla och ej kunde väntas stöda en liknande skola på Runsala. Dessutom ansågs platsen alltför avlägsen från staden (A I 69 – P § 5/2.11.1874).

Egendomligt nog nämndes under diskussionen om Runsala ingenting om att Åbo stad redan år 1861 hade upplåtit trädgården i Kuppis för en trädgårdsmästare-skola. Att så skett framgår av en framställning om understöd, som direktionen för skolan år 1884 riktade till KMt och som finns avtryckt i Hushållningssällskapets *Handlingar* (1884 s. 50). Sällskapet hade fått framställningen för utlåtande (D I 7 s. 43 och A I 79 s. 344 – St § 2/28.11.1884 -bilaga). I den rekapitulerades hurusom packhusinspektören Lars Robert Caloander – i tiden aktiv inom Finska Trädgårdsodlingssällskapet – år 1861 hade testamenterat 8.000 rubel silver för anläggandet av en trädgårdsmästareskola i Åbo och yttrat förhoppningen att Kuppis trädgård måtte av staden kostnadsfritt upplåtas för skolan. Så hade också skett redan samma år. När skolan inlett sin verksamhet sades ej i framställningen, men väl att den var avsedd för fyra elever och att den verkat med framgång under sin lika skicklige som nitiske föreståndare trädgårdsmästaren Oskar Rudolf Gauffin.

Denne kunde emellertid inte undervisa på finska och nu önskade man få ett i finska kunnigt lärarbiträde och samtidigt fördubbla antalet elever. Hushållningssällskapet förordade framställningen och framhöll att undervisning på finska hittills inte meddelats vid någon trädgårdsskola i landet. Undervisningen i Kuppis

hade nämnts också i de verksamhetsberättelser över sina trädskolor som Gauffin hade avgivit till sällskapet (A I 76 – St § 4/29.11.1881 -bil. samt A I 77 s. 252 – St § 11/27.10.1882 -bilaga). Sällskapet förordade framställningen (B I 32 nr 1486/28.11.1884) och skolan fick ett statsunderstöd om 2.000 mark i året för tre år fr.o.m. 1885 (D I 7 s. 48 och 49). Anslaget förnyades år 1887 för en treårsperiod. När den gick ut gav sällskapet sitt förord för direktionens ansökan om att allt framgent få åtnjuta statens stöd (A I 85 s. 76 – St § 5/28.3.1890 -bil. och B I 34 nr 165/1890). Anslaget beviljades likväl blott t.o.m. året 1893 (D I 8 s. 6 och Handlingar 1890 s. 65). Därefter indrogs skolan (Handlingar 1899 s. 23). Undantagsvis tycks den ha haft också kvinnliga elever (A I 81 s. 47 – St § 12/23.2.1886 -bil. och A I 82 s. 38 – St § 12/21.1.1887 -bil.) och tillfälliga extra elever (A I 81 s. 65, 77 och 90 – St § 18/2.4, § 11/20.4 och § 20/14.5.1886).

År 1883 inlämnade Aura Trädgårdsvänner till Hushållningssällskapet ett av Gauffin och J.W. Marjalin undertecknat förslag om en trädgårdsmästareskola för sex kvinnliga elever (A I 78 s. 272, 304 och 306 – St § 5/26.9 och § 6/24.10.1883 -bilaga). Skolan skulle förläggas till någon privat nyttoträdgård och kursen pågå under två år 15.3–31.10. Eleverna borde erhålla praktisk undervisning i drivbänkars iordningsställande och vård, grunderna för fruktträds och buskars plantering, skötsel och vård, trädgårdsodling på friland samt blomsterodling på kall jord. Dessutom borde lärarna bibringa eleverna kunskaper genom lättfattliga föredrag.

Hushållningssällskapets styrelse fann förslaget beaktansvärt, men framlade inför plenum ett eget betänkande (A I 78 s. 44 – P § 4/1.11.1883), där den föreslog att man till en början ej skulle grunda en skola, utan nöja sig med att hos enskilda trädgårdsmästare utplacera kvinnliga elever för att ge dem praktik i trädgårds-skötsel. Plenum gillade detta förslag och sällskapet ingick till Jordbruksexpeditionen med förslag om att av statsanslaget för lantbrukets främjande 1.000 mark år 1884 skulle disponeras för att underhålla kvinnliga trädgårdselever hos skickliga trädgårdsmästare (B I 32 nr 701/1.11.1883). Jordbruksexpeditionen gav sitt bifall (D I 7 s. 16 och Handlingar 1878–1883 s. 143) och sällskapet efterlyste genom tidningsannons lämpliga elevplatser (A I 79 s. 48 – St § 2/ 18.1.1884 och Kopieboken s. 57).

Tyvänn nödgades sällskapets styrelse snart konstatera att ingen förklarar sig villig att ta emot kvinnliga elever och att frågan för denna gång måste förfalla (A I 79 s. 142 och 162 – St § 4/19.3 och § 9/7.4.1884, Handlingar 1884 s. 77). Följande år antecknades att A.F. Rydberg på Forssa visserligen var villig att ta emot kvinnliga elever, men att ingen sådan hade anmält sig (A I 80 s. 96 och 161 – St § 12/18.2 och § 11/15.4.1885 samt Handlingar 1885 s. 59). Först år 1886 kunde förslaget äntligen realiseras (A I 81 s. 21 – P § 7/1.11.1886).

I protokollböckerna för detta och de följande åren kan man se hur sällskapet anskaffade elevgårdar och elever. Ännu för år 1889 ställde Jordbruksexpeditionen 1.000 mark till förfogande för ändamålet (A I 84 s. 1 – P § 1/ 26.2.1889) och ännu år 1890 annonserade sällskapet efter kvinnliga trädgårdselever (A I 84 s. 188 – St § 18/27.12.1889). Efterfrågan på elevplatser var emellertid ringa och nyttan av hela verksamheten tvivelaktig (Handlingar 1886 s. 96, 1887 s. 102 och 1888 s. 70).

Detta framhölls med eftertryck i en skrivelse som Gauffin på Aura Trädgårdsvägnars vägnar riktade till Hushållningssällskapet (A I 86 – St § 15/16.1.1891 -bilaga). Enligt honom hade icke en enda av eleverna kvarstannat i

yrket, utan ”alla sedan de något år prövat på sin okunnighet återgått till andra kvinnliga sysselsättningar”. Gauffin yrkade på att sällskapet skulle återupptaga det förslag som han redan år 1883 hade framlagt. Nu utvecklade han ytterligare sina åsikter om undervisningen och föreslog också en plats för skolan, nämligen trädgårdsmästaren C.G. Noréns Villa Moriaberg invid Lillheikkilä allén i Åbo.

Sällskapets styrelse gav Gauffin rätt i hans åsikter. Den ansåg sig själv sakna kompetens att skapa och driva den föreslagna skolan, men lovade stöda Aura Trädgårdsvänner med högst 1.000 mark i året, till en början under två år, om Trädgårdsvännerna åtog sig uppgiften och inför sällskapet redogjorde för sina åtgärder och deras resultat (Kopieboken s. 419 och Handlingar 1891 s. 85).

Snart nog lyckades Trädgårdsvännerna få skolan till stånd, men platsen blev inte Åbo utan Tuorla i Pikis. Gården innehades av Hushållningssällskapets styrelseledamot forstmästaren M. von Haartman. Enligt Trädgårdsvännernas utförliga redogörelse (A I 87 s. 161 – St § 12/5.11.1892 -bil.) hade skolan inlett sin verksamhet med två ordinarie och två extra elever den första maj 1892 och sällskapet beviljade det utlovade bidraget för åren 1892 och 1893 (Handlingar 1892 s. 110).

När perioden gick ut anhöll Trädgårdsvännerna om fortsatt understöd, men Hushållningssällskapet vägrade hänvisande till att dess egna statsanslag skurits ned (A I 89 s. 42 – St § 20/15.1.1894). Trädgårdsvännerna gav emellertid inte tappt, utan bad om sällskapets förord för en till Lantbruksstyrelsen riktad begäran om 1.000 mark i statsstöd åt skolan (A I 89 s. 53 – St § 18/20.2.1894 -bilaga). I denna informativa begäran sades avsikten vara att flytta skolan från Tuorla till Koristo i S:t Karins, detta emedan erfarenheten visat att skolor med elever av olika kön icke rätt väl lämpade sig att vara tillsammans (Handlingar 1893 s. 49). På Tuorla fanns också en jordbruksskola. Hushållningssällskapet gav sitt förord under förutsättning att understödet inte äventyrade det anslag som sällskapet bett om för att kunna bibehålla sin instruktörsbefattning (B I 34 nr 210/1894 och Handlingar 1894 s. 57).

Hushållningssällskapets arkiv ger inte klart besked om hur den statsstödda utbildningen inom trädgårdsskötelsen i dess distrikt tillfälligt upphörde eller om bakgrunden till det nädiga reglementet av 9.12.1898 för trädgårdsskolor i Finland. I början av följande år inbegärde Lantbruksstyrelsen (D I 9 s. 73) sällskapets yttrande om tre ansökningar om understöd för privata trädgårdsskolor. De gällde Tuorla, Koristo och Germundö på Åland. I sitt utlåtande (A I 94 s. 52 – St § 4/24.3.1899 -bil. och Handlingar 1899 s. 23) framhöll sällskapet att i hela Egentliga Finland och på Åland sedan Aura Trädgårdsvänners skola i Kuppis blivit indragen icke fanns en enda trädgårdsskola, om man frånsåg den av fru Jack utan statsunderstöd på Koristo upprätthållna skolan för både manliga och kvinnliga elever. Enligt sällskapets uppfattning borde alla de tre ansökningarna beviljas. På Tuorla och på Koristo borde finnas en skola för 12–16 elever, på Germundö en för 4–6 elever. De två sistnämnda skolorna borde vara avsedda för båda könen. Om alla tre platser inte kunde komma i fråga, borde Tuorla lämnas bort.

Innan året gick ut tillställdes sällskapet av Lantbruksstyrelsen ett kontrakt att föreläggas fru Jack (D I 9 s. 75 och A I 94 s. 22 – P § 1/1.11.1899) och anmodades också utlåta sig om läraren på Koristo, Otto Ahlgren, samt att kräva en ändring av läseordningen så att den teoretiska undervisningen gavs på morgonen och ej på kvällen (A I 94 s. 106 och – St § 8/14.12 och B I 35 nr 843/1899 samt D I 9 s. 81).

Trots sällskapets förord gavs intet stöd för en skola på Germundö. Det föranledde kommunalrådet C.G. Rosenberg att vid plenum i maj 1899 inlämna en framställning om att sällskapet måtte taga initiativ till en skola på Åland (A I 94 s. 20 och 84 – P § 9/31.5 -bil. och St § 2/7.10.1899). Sällskapet bad Ålands lantbruksgille (Kopieboken s. 222) höra sig för om lämpliga platser och gillet anmälde att magister Karlsson på Strömsvik var villig att ta emot skolan, likaså instruktör Lindholm som hade en egen trädgård utanför Mariehamn. Gillet förordade den senare platsen (D XXIV 48 nr 330). Sällskapet beslöt föreslå att en trädgårdsskola skulle upprättas hos Lindholm (A I 95 s. 54 och 5 – St § 7/9.1 och P § 4/19.2.1900). Någon sådan framställning finns emellertid ej i kopieboken och Åland fick ingen trädgårdsskola.

På tal om utbildningen må ytterligare nämnas en av agronom Bremer år 1890 gjord framställning om bidrag för att bereda folkskolebarn möjlighet att hos honom på Kustö gård lära sig trädgårdsskötsel. Bøjelse för trädgårdsyrket borde bibringas i barnåren ansåg han och folkskolinspektören i Åbo. Framställningen avslogs (A I 85 s. 94 – St § 6/16.4.1890 -bilaga).

11 Uppgifter om under slutet av 1800-talet tryckta skrifter om trädgårdsskötsel

Mot seklets slut skapade folkskolorna ökade förutsättningar för det tryckta ordet i lantbruksrådgivningens tjänst. Själv utgav Hushållningssällskapet efter de i avsnitten 4 och 5 nämnda inga skrifter i trädgårdsskötsel, men det spred av andra utgivna skrifter. Dess arkiv är därför en källa till kunskap också om tidens trädgårdslitteratur.

År 1868 avtog sällskapet studeranden H. Piipponens framställning om att det skulle förläggas en av honom gjord översättning av Schübelens *Köksträdgård*. Avslaget motiverades med att det redan fanns en bok av praktiskt värde i ämnet, nämligen Lindgrens (A I 63 – St § 6/24.2.1868). Några år senare antecknades i protokollet sällskapets beslut att rekvirera Lindgrens m.fl. handbok i svenska trädgårdsskötseln (A I 67 – St § 8/18.4.1872).

År 1876 blev sällskapet åter erbjudet ett finskt manuskript. Det inlämnades av trädgårdsmästaren J. Wilenius, som samma år konkurrerade om instruktörsbefattningen. Skriften hette *Lyhykäisiä neuvoja puutarhanhoidossa*. Sällskapet bad trädgårdsmästare Stenius i Helsingfors yttra sig om skriften. Uttalandet blev negativt och manuskriptet returnerades (A I 71 – St § 12/26.9 och § 8/ 20.11.1876 samt D XXIV 23 nr 213 och 271).

År 1880 tillställdes sällskapet av Jordbruksexpeditionen för utdelning 80 exemplar av en på dess försorg tryckt skrift om jordärtskockan (Handlingar 1878–1883 s. 49 samt D I 6 s 75, A I 75 – St § 12/27.10 och P § 3/1.11.1880). Tio år senare fick det av kapten W. Jansson i Sverige dennes skrift om humleodling i 30 exemplar (A I 85 s. 112 – St § 29/21.5.1890 -bil. och Handlingar 1890 s. 49).

En resultatrik insats för att få fram inhemska trädgårdslitteratur gjorde vid denna tid Aura Trädgårdsvänner. År 1889 inlöste och spred Hushållningssällskapet 500 svenska och lika många finska exemplar av en till Trädgårdsvännerna inlämnad och av tidskriften *Biet* tryckt prisskrift av doktor Lönnegren om *Odling och användning av köksväxter för den mindre jordegare* (A I 84 s. 97 – St § 18/8.5.1889 och Handlingar 1889 s. 52). Uppmuntrad av den framgång skriften fick utgav *Biet* snart en ny prisskrift, *Om odling, förvaring och användning av*

frukt och bär. Av den inlöste sällskapet 500 svenska och 1.500 finska exemplar (A I 86 s. 146 – St § 15/2.6.1891 och Handlingar 1891 s. 22). Skriften var författad av Nylands och Tavastehus läns lantbrukssällskaps instruktör G.A. Dahlström. Två år senare utgav *Biet* ytterligare en av Trädgårdsvännernas prisskrifter *Kort anvisning att sköta och beskära utplanterade trån och buskar uti parker och trädgårdar* och sällskapet inlöste 500 svenska och 500 finska exemplar (A I 88 s. 133 – St § 12/3.11.1893, D XXIV 41 nr 289 och Handlingar 1893 s. 25). Däremot avböjde sällskapet det året Söderström & Co:s förslag om inlösen av ett större antal av Alex. Smirnofs *Handbok i finsk pomologi* (A I 88 s. 133 – St § 13/3.11.1893). År 1900 beslöt sällskapet sprida Enzo Reuters broschyr om äppelmasken (A I 95 s. 57 – St § 19/9.1.1900 och Handlingar 1900 s. 80).

År 1892 fick sällskapet av pomolog Lindberg för utdelning provnumret av tidskriften *Trädgårdsvännen* (A I 87 s. 185 – St § 14/30.12.1892) och följande år av publikationen *Julhälsnings* redaktion *Råd till trädgårdsodlare* i några tiotal exemplar på svenska och på finska (Handlingar 1900 s. 80).

Sällskapet insåg folkskolornas betydelse som kunskapskälla och föredöme också när det gällde hortikulturen. År 1892 beställde det genom det nyländska lantbrukssällskapet för utdelning 50 svenska och 150 finska exemplar av Sveriges *Normalritningar till folkskoleträdgårdar jämte beskrifning* (A I 87 s. 116 – St § 19/17.6.1892 -bilaga). Ett par år senare inlöste sällskapet 100 exemplar av seminariedirektorn Genetz' skrift *Kansan ja kansakoulun kasvitarhakirja* (A I 89 s. 117 – St § 14/2.11.1894 och Handlingar 1894 s. 56). Några år tidigare hade sällskapet lämnat utan avseende ett cirkulär från det ryska domänverket om vad man i Ryssland gjort för att åstadkomma köksträdgårdar vid folkskolorna (A I 85 s. 111 – St § 28/21.5.1890).

FINSKA
HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAPETS ARKIV OCH SKRIFTER
SOM KÄLLA FÖR FORSKNINGEN

16

Om skogsbruket
och dess främjande åren 1797–1928

Av
Lars Zilliacus

Åbo 1987

Innehållsförteckning

FÖRORD	155
1 UPPGIFTER FRÅN TIDEN FÖRE ÅR 1819	157
1.1 HUR SÄLLSKAPETS GRUNDLÄGGARGENERATION SÅG PÅ SKOGSHUSHÅLLNINGEN	157
1.2 SÄLLSKAPETS MÅLMEDVETNA INSAMLANDE AV UPPGIFTER OM SKOGSHUSHÅLLNINGEN	158
1.3 SÄRSKILDA UPPGIFTER OM HUR SKOGARNA UTNYTTJADES	159
1.3.1 Bete och gärdande	159
1.3.2 Svedjebruk	160
1.3.3 Kolande	161
1.3.4 Tjärbränning och kimrökstillverkning	161
1.3.5 Ved- och virkeshantering	162
1.3.6 Misshushållning med lypärtor	162
1.3.7 Pottaskesjuderi	163
2 SÄLLSKAPETS BETÄNKANDE AV ÅR 1819 OCH DESS BAKGRUND	163
2.1 BAKGRUNDEN	163
2.2 UPPDRAGET	164
2.3 UTREDNINGARBETET	164
2.4 BETÄNKANDET	165
3 SÄLLSKAPETS ENKÄT ÅR 1822	166
4 BÖCKERS FORSTLIGA FORSKNINGAR OCH FÖRFATTARSKAP	166
5 FÖRSLAGET TILL NY SKOGSORDNING ÅR 1842	167
6 MUSTIALA	168
6.1 UNDERVISNINGEN I SKOGSHUSHÅLLNING	168
6.2 RATIONELL SKOGSHUSHÅLLNING	170
7 SÄLLSKAPETS BEMÖDANDEN PÅ 1840- OCH 1850-TALEN ATT SPRIDA UPPLYSNING	171
8 DE ALLMÄNNA LANTBRUKSMÖTENA	173
9 SÄLLSKAPETS UTLÅTANDEN OCH FÖRSLAG UNDER 1850-TALET	174
9.1 SÄLLSKAPETS UTLÅTANDE ÅR 1856 OM LANTBRUKET OCH DESS BINÄRINGAR	174
9.2 SÄLLSKAPETS UTLÅTANDE ÅR 1857 OM FÖRSLAGET TILL INSTRUKTION FÖR KRONOSKOGARNAS FÖRVALTNING	175
10 SÄLLSKAPETS FRAMSTÄLLNINGAR, UTLÅTANDEN OCH ÅTGÄRDER 1860–1880 MOT SKOGSSKÖVLING OCH FÖR SKOGSVÅRD	176

10.1 FARHÅGORNA FÖR SKOGSSKÖVLING	176
10.2 SÄLLSKAPETS UTLÅTANDE ÅR 1861 OM POTTASKEBRÄNNINGEN	177
10.3 SÄLLSKAPETS FRAMSTÄLLNING ÅR 1873 HOS KMT	177
10.4 SÄLLSKAPETS UTLÅTANDE ÅR 1874 OM BETÄNKANDET OM ÖVERAVVERKNING	178
10.5 SÄLLSKAPETS UTLÅTANDE ÅR 1880 OM FÖRSLAGET TILL SKOGLAG	178
10.6 ÖNSKEMÅL OM UTBILDNINGEN	178
10.7 SÄLLSKAPETS UPPLYSNINGSVERKSAMHET	179
10.8 SÄLLSKAPETS FÖRMEDLING AV FRÖ	181
10.9 SÄLLSKAPETS PREMIERING AV SKOGSVÅRD	181
11 SÄLLSKAPETS UTLÅTANDE ÅR 1895 OM ÅTGÄRDER MOT SKOGSSKÖVLING	182
12 STRÄVANDEN ATT FÅ RÅDGIVARE FÖR DET ENSKILDA SKOGSBRUKET	183
12.1 TIDIGA TANKAR PÅ SÄRSKILDA RÅDGIVARE	183
12.2 SÄLLSKAPETS FRAMSTÄLLNING ÅR 1882 OM ANSLAG FÖR RÅDGIVNING	183
12.3 STÄNDERNAS INITIATIV OCH KMT:S BESLUT	184
13 HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAPETS VERKSAMHET FÖR SKOGSBRUKETS FRÄMJANDE ÅREN 1899–1928	185
13.1 KÄLLORNA	185
13.2 SÄLLSKAPETS UPPDRAG OCH ANSLAG	185
13.3 LEDNINGEN AV VERKSAMHETEN	187
13.3.1 Centralorganisationer	187
13.3.2 Sällskapets skogsvårdsutskott	188
13.4 SÄLLSKAPETS TJÄNSTEMÄN	188
13.4.1 Tjänsternas art	188
13.4.2 Konsulenterna	189
13.4.3 Skogsvårdsinstruktörerna	190
13.5 TJÄNSTEMÄNNENS VERKSAMHET	191
13.5.1 Översikt	191
13.5.2 Föredrag, demonstrationer, och planteringsdagar	192
13.5.3 Beskogning av holmar	192
13.5.4 Skogsskador och skogsförbättring	193
13.5.5 Anskaffning av frö och plantor	195
13.5.6 Premieringar och tävlingar	195
13.6 ALMANACKSUPPSATSER	197
13.7 ORGANISATIONSSTRÄVANDEN	197
13.7.1 Fria organisationer	197
13.7.2 Officiella organisationer	198
13.8 SLUTET PÅ SÄLLSKAPETS VERKSAMHET FÖR SKOGSBRUKETS FRÄMJANDE	199

Förord

En lättfattlig introduktion till vår skogshushållnings historia gav A. Benj. Helander år 1949 i sin *Suomen metsätalouden historia*. Finlands forstliga litteratur fram till år 1933 finns förtecknad i Finska Forstsamfundets av Eino Saari och Arvo Seppälä sammanställda *Bibliographia Universalis Silviculturae I–II*. Den forstliga forskningens resultat dokumenteras fortgående i välkända serier. För den som vill forska i vår skogshushållnings historia finns ett rikt material och välkända vägar att gå.

Utöver det av forstmän hopbragta och behandlade materialet finns emellertid en hittills föga utnyttjad källa till kunskap om hur man under slutet av vår svenska tid och några generationer framåt såg på våra skogars tillstånd och på behovet av och möjligheterna till att förkovra vår skogsvård och vår skogshushållning. Den källan ligger i Finska Hushållningssällskapets arkiv och tryckta skrifter.

Det år 1797 stiftade sällskapet åtnjöt först konungens och sedan kejsarenstorfurstens förtroende och anlidades länge som ett sakkunnigorgan i frågor gällande hushållningen i Finland. Skogshushållningen här saknade ett centralt ämbetsverk ända tills lantmäteristyrelsen år 1851 ändrades till Överstyrelsen för lantmäteriet och skogshushållningen. Sällskapet var länge inte blott regeringens rådgivare i skogsfrågor, utan även den enda fria medborgarorganisation som kunde tjäna som ett forum för åsiktsbildning när det gällde skogshushållningen. Inte minst var sällskapet länge den enda organisation som såg som sin uppgift att främja skogshushållningen.

Småningom förlorade sällskapet sin ledande ställning. Statliga organ övertog många av dess centrala uppgifter och dess geografiska verksamhetsområde såväl som dess intresseområde beskars genom tillkomsten av nya organisationer, såsom den 1874 stiftade Finska Forstföreningen. Fram till år 1929 hade sällskapet likväl konkreta uppgifter för skogshushållningens främjande.

Föreliggande häfte har som syfte att visa på Hushållningssällskapets arkiv och tryckta skrifter som källa för forskningen i skogshushållningen och främst skogsvården i Finland 1797–1928. Tyngdpunkten har lagts på den tid då andra källor flyter sparsamt. Ju viktigare andra källor blir, dess mera begränsas uppgifterna i häftet till sådant som initierats eller självständigt skötts av sällskapet.

1 Uppgifter från tiden före år 1819

1.1 Hur sällskapets grundläggargeneration såg på skogshushållningen

Intresset för ekonomiska frågor hos den generation som stiftade Finska Hushållningssällskapet gällde inte minst hushållningen med Finlands naturtillgångar. Till dem hörde skogen. Många ansåg landets skogar vara utsatta för tanklös miss-hushållning. Så inte H.G. Porthan. Kallad till medlem av sällskapet skrev han i *Åbo Tidningar* (4–5/1798) en uppsats ”Anmärkningar angående våra skogar”. I den framhöll han hurusom sinne för ekonomiska realiteter bestämde hur skogen utnyttjades.

Vid samma tid visade Jacob Tengström sitt intresse för skogsfrågor. I ett 1.2.1798 daterat memorial (D II 2 s. 51) föreslog han att sällskapet skulle uppställa prisfrågor och bland dem frågan: Vilka äro de allmännaste och skadligaste felen i vår finska skogsskötsel? Vadan kunna häva dessa brister och huru kunna de på bästa sättet avhjälpas? – Förslaget nämns inte i protokollen.

Åtta år senare återkom Tengström med nya förslag till prisfrågor och framhöll då ”att våra skogar än äro att räkna bland vårt lands yppersta rikedomar, medger man allmänt; men föga vanvårdas dock någon av landets flere naturförmåner på ett mera oförsvarbart sätt”. Denna gång yrkade han bl.a. på en prisfråga om skogseldar (D VI 4 s. 316). Beredningsutskottet ansåg emellertid att förslaget kunde lämnas vilande och så blev det (A I 8 s. 58 och 166 – P § 1.6/14.4 och BU § 1/30.4.1806).

När sällskapet år 1798 uppställde sina två första prisfrågor lydde den ena av dem: Vilka äro de hinder, som fjättra finska lantmannens idoghet? Den bästa pris-skriften publicerades i sällskapets *Handlingar* (1 s. 27). Som dess författare anmälde sig superkargören P.J. Bladh i Kaskö. Han ägnade drygt fjärdedelen av sin skrift (§§ 10–36) åt skogsskötseln ”såsom den första och naturligaste allmänna hantering i Finland”. Enligt hans mening var det lika huvudlöst att försöka öka tillgången på skog genom förbud mot att utnyttja den som att försöka öka ladugårdarnas produktion genom att förbjuda eller inskränka slakten. Det gällde blott att skapa en lönande avsättning och att trygga den enskildes ägande- och nyttjande rätt: ”Idoghets-vägen till rikedom är således den naturligaste; varemot svält-vägen är den allra sämsta”. Lika övertygad om att större näringsfrihet skulle ge upphov till en blomstrande virkeshantering och minska det skogsödande svedjebruket var den anonyme författaren till ett annat, endast ofullständigt bevarat svar på samma prisfråga (D VI 4 s. 24).

Ett spontant intresse för skogen skymtar i de brev som några av sällskapets första medlemmar sände för att tacka för sitt inval. En av dem var brukspatronen

Magnus Linder på Svartå (D II 7 s. Å1). Intresset kom också till uttryck i det upprop som sällskapet 2.4.1798 riktade Til Finska Allmänheten med löfte om belöningar för att uppmuntra flit och omtanke. Sällskapet utfäste sig att belöna bl.a. ”den jordbrukare, som på utmärkt sätt vårdar dess skog, så att utmarken varder upprepansad och befriad från vindfällena, skatändar, stubbar och ris, vilka användas till vedbrand ..., fredar den uppväxande ungsbogen från kreaturs och i synnerhet getters och fårs åtkomst, samt i övrigt befördrar skogsväxt på de ställen, där den bör och kan finna trevnad.” – Skogen nämns likväl sällan i de många framställningar om belöning åt föredömliga allmogemän som sällskapet fick ta ställning till och som bildar serien D VIII i sällskapets arkiv.

Sällskapets strävan att uppmuntra allmogen att spara skogen vann understöd. I sitt testamente av år 1800 överlämnade apotekaren Anders Svahn i Tavastehus en betydande förmögenhet till sällskapet med en önskan om att en del av hans kvarlåtenskap skulle användas ”till allmogens uppmuntran att mera sorgfälligt bespara de redan i vårt land avtagna skogar och genom stubbars uppgrävande samt vindfällens rensande ...” (Underrättelser 5/1824 s. 90).

Den andra av sällskapets två första prisuppgifter gällde att författa en folklig lärobok för finska bonden. Trots att skogen alls inte nämnts när prisfrågan utlystes behandlades den utförligt i ett anonymt inlämnat finskspråkigt manuskript ”Tarpeellinen Neuwo=Kirja” (D XXI 3 s. 129). Manuskriptet ansågs inte prisgillt. År 1813 fick sällskapet åter ett anonymt manuskript på finska, ”Muutamia tarpellisia neuvoja”, som också det innehöll uppgifter om skogen (D XXI s. 18 och 20).

1.2 Sällskapets målmedvetna insamlande av uppgifter om skogshushållningen

”Att känna det land, var hushållning och näringar man vill upphjälpa, är så alldeles nödvändigt att man utan denna kunskap aldrig en gång bör hoppas framgång i sitt företag.” Så inleds den *Plan til En Physiographisk och Oeconomisk Sockne-Beskrifning* som sällskapet våren 1798 utgav i tryck. Av dess 58 sidor gäller 3 skogshushållningen.

Sällskapet lyckades stimulera intresset för sockenbeskrivningar, om än ingen av de inkomna beskrivningarna mäktade med att helt följa den kanske alltför detaljerade planen. Utförligast är Otto Wetterhoffs i sällskapets *Handlingar* (2 s. 249) införda ”Tankar om Tavastlands upphjelpande”. De gäller främst Asikkala. De flesta sockenbeskrivningarna ingår i serien D VII. Några trycktes i utdrag i sällskapets *Underrättelser* (5/1816 och 6–7/1817). I allmänhet är de här givna uppgifterna om skogarnas tillstånd och utnyttjande föga detaljerade.

Utförligare uppgifter om skogarnas tillstånd fick sällskapet genom tvenne utsända resande. Bakgrunden till att de sändes ut har skildrats i denna stencilseries häfte 12 s. 12). Den ene resenären var provinsialläkaren i Torneå Henric Deutsch, den andre sällskapets sekreterare Carl Christian Böcker.

Deutsch företog sina resor åren 1814 och 1815 i norra delen av det dåvarande Uleåborgs län. Hans utförliga anteckningar om resorna finns i manuskript och i tryck. Manuskriptet är utförligare än den tryckta berättelsen (*Handlingar* 3 s. 263) och innehåller många uppgifter om skogshushållningen (D VII 5 s. 11 b, 15 b, 22 b, 26 b, 30, 53 b–57 b, 92, 95, 97, 103 b och D VII 7 s. 232 b–235). Deutsch slår fast att landets skogar är dess viktigaste egendom och att landsdelen utan dem

vore obeboelig. Vidare framhåller han hurusom skogarnas långsamma växt gör misshushållning med skogen särskilt ödesdiger i norr.

Deutsch återkom till skogarna i norr då han år 1816 svarade på sällskapets prisfråga om hur missväxternas följder kunde förekommas: ”Skogarna äro överbyggarens åker. De giva honom bröd, värme, ljus, skor, resetyg, stängsel, hus och mångfaldiga ämnen för behov och vällevnad.” (D VI 2 s. 1, A I 13 s. 46 – P § 11/2.5.1817 och Underrättelser 8/1818 s. 26).

Böckers ”Ekonomiska anteckningar om Wasa Län, gjorde under en resa derstädes år 1815 ...” ingår i sällskapets *Underrättelser*. Skogen och dess utnyttjande behandlas i 2/1823 s. 24–38 och i 4/1824 s. 87–89. Manuskriptet finns ej i arkivet.

Samtida med Böckers uppgifter är sockenskrivaren G.W. Sundviks anteckningar från Korsholm (D XXIII 6 s. 74 och A I 13 s. 172 b – BU § 8/19.9.1817).

1.3 Särskilda uppgifter om hur skogarna utnyttjades

Utöver upplysning om skogarnas tillstånd kan man ur ovan nämnda och några andra källor i arkivet inhämta särskilda uppgifter om hur skogarna utnyttjades för olika ändamål.

1.3.1 Bete och gärdande

Redan före storskiftets tid lämnade tvister om betande och gärdande spår i tingsprotokoll. De äldsta handlingarna av denna art i sällskapets arkiv gäller Pätiaälä rusthåll i Hauho. De går tillbaka till 1600-talet (D XI 2 s. 1, 11, 151 och 525).

De som under sällskapets första tider påtalade misshushållningen med landets skogar fäste likaså uppmärksamheten vid den skada som skogen vållades av betande djur och när odlingsmarkerna gärdades. Så gjorde Linder i Nyland och Björnlund i Satakunta redan år 1799 (D IV 4 s. 49 och 52).

Hösten 1802 yrkade en anonym Landtman i ett memorial (D IV 5 s. 95) på en lagändring för att trygga markägarna mot olaga bete och skogsåverkan. Sällskapet ägnade ärendet grundlig prövning (A I 5 s. 229, 249 och 257), men lämnade det vilande i avvaktan på ett väntat förslag till ny skogsordning (A I 6 s. 149 – P § 13/15.8.1804).

Vid samma tid inbegärde KMt sällskapets förslag till lämpligare stängselsätt, ”som de vanliga gärdsgårdar av träd, gärdsel och ris synas vara skogsödande och mindre varaktiga” (D I 1 s. 30 – 14.8.1805 och Handlingar 3 s. 29). Sällskapet ansåg ärendet så viktigt att det utlyste en prisfråga (A I 7 s. 123 och 198 samt A I 8 s. 4). KMt underrättades om åtgärden (B I 2 s. 28 b) och anmodade sällskapet att inkomma med sitt förslag efter 1.5.1807 (D I 1 s. 34 och Handlingar 3 s. 31). Sällskapet fick emellertid blott ett svar på sin prisfråga och det ansågs värdelöst (D VI 1 s. 158). – Största delen av svaret upptas av en beskrivning på olika trädslag och användningen av dem i häckar.

Prisfrågan uppställdes på nytt, nu att besvaras före 1.5.1809 (A I 9 s. 62 och 68 – P § 6/15.9 och § 6/2.11.1807). Denna gång inlämnade kapten Tandefelt ett svar utan anspråk på belöning (A I 10 s. 54 och 24 b – BU § 1/25.4 och P § 7/1.6.1808). Svaret infördes i sällskapets *Underrättelser* (3/1808 s. 1). Vid täv-

lingstidens utgång inkom ytterligare två svar, vilka båda belönades (A I 10 s. 44 – P § 7/2.10.1809 samt A I 11 s. 76). Det ena hade sällskapet sekreterare professor F.V. Radloff författat (A I 11 s. 3 – P § 7/2.1.1810). Den andra svaret var författat av kronofogden Reinhold Holmberg och återställdes till denne för att omarbetas. Den omarbetade versionen finns i behåll (D VI 1 s. 283). Den innehåller sakuppgifter och synpunkter gällande också annat än stängselsättet. Sällskapet beslöt införa Holmbergs skrift i sina *Underrättelser*, men beslutet verkställdes ej (A I 14 s. 39 b, 140 och 103 – P § 3/1.4, BU § 4/25.9 och P § 5/1.10.1818).

Vid denna tid inlämnade kapten Munsterhjelm ett förslag om att i stället för det skogsödande stängselsättet medelst gärdesgårdar av kluvet virke anlägga hägnader av häckar och jordvallar. Sällskapet förenade sig likväl med BU däri att erfarenheten visat att den föreslagna vägen ej var framkomlig i vårt land (A I 14 s. 121 och 16 – BU § 5/27.1 och P § 8/2.2.1818).

Hur betungande gärdandet var belyses av prosten Arvidsons beskrivning av hushållningen i Laukas (*Underrättelser* 4/1824 s. 23). Enligt den behövde medelmåttiga hemman 4.000–5.000 famnar gärdesgård.

1.3.2 Svedjebruk

I sitt *Försök till Lärobok* (s. 9) fördömde Tengström svedjebruket. Han återgav den i väster gängse uppfattningen. De ståndspersoner som härifrån hamnade i östra Finland ändrade ofta åsikt om svedjebruket. En av dem var Gabriel Hanelles, kronofogde i Libelitz. När han år 1798 tackade sällskapet för sitt inval skrev han att han hade frångått den uppfattning som han vid sin inflyttning hade haft. Han hade fått se svederna ge de ypperligaste betesmarker och växande säd. Faran för skogseld fann han överdriven efter att själv ha sett tusentals sveder men ingen skogseld. Han tvekade inte att föreslå att man skulle försöka förmå karelare att flytta som nybyggare västerut för att där genom sitt exempel visa svedjebrukets fördelar (D II 7 D 4).

Vid samma tid skrev Wetterhoff i sin beskrivning över Asikkala (*Handlingar* 2 s. 288) om svedjebruket: ”Jag önskade mig äga nog insikter för att kunna föreslå gränser för ett slags jordbruk, som måttligt och förnuftigt idkat, kunde gagna lika mycket, som det nu är skadligt [...] Männe icke ett allmänt svedjeförbud skulle verka mera ont än en allmän tillåtelse.”

Också Böckers uppfattning om svedjebruket blev mer positiv när han väl lärt känna det under sin resa i Vasa län (*Underrättelser* 2/1823 s. 2): ”Efter vanligheten inträdde jag ibland svedjebrukarna med den tanke, att allt svedjande vore fördärvligt och utan undantag borde förkastas; men jag måste tillstå att jag därom fick en annan övertygelse.” Böcker anför kalkyler för att jämföra svedjebruk och kärrodling och kommer till att svedjebruket mångenstädes försvarar sin plats.

Deutsch är mera reserverad till svedjebruket i landets nordligaste delar (*Handlingar* 3 s. 316 och *Underrättelser* 8/1818 s. 27).

En kombination av svedjebruk och skogsbruk skymtar i ett memorial av Petter Schatelovitz i Pojo 1801 (D IV 5 s. 83). Han yrkade på att man när man sådde råg i sveden också skulle så frö av skogsträd för att sålunda påskynda återgången till skogsproduktion.

1.3.3 Kolande

Kolandet hörde ju samman med bergshanteringen och nämns därför endast i uppgifter från bruksbygderna. Brukspatron Magnus Linder på Svartå räknade år 1798 med att varje smideshammare behövde 7.000 tunnland skog (D IV 4 s. 45). Vid bruken i Österbotten hade man emellertid lärt sig att på en gång utvinna kol, tjära och terpentin. För den skull borde österbottningar införskivas som läromästare till södra Finland. Förslaget upprepades år 1800 i ett anonymt memorial (D IV 2 s. 42), men synes ej ha lett till någon åtgärd (A I 2 s. 343 – EU § 5/12.5.1800). Sällskapet tog i varje fall fasta på Linders hänvisningar till Österbotten och det mesta av arkivets uppgifter om kolandet ingår i handlingar gällande tjärbränningen.

1.3.4 Tjärbränning och kimrökstillverkning

I början av år 1800 mottog sällskapet det nyss nämnda memorialet om bl.a. en förmånligare tjärtillverkning (A I 2 s. 33 – P § 2/1.2.1800). Det föranledde sällskapet att utarbeta en översikt av vad som dittills inom sällskapet förevarit i saken (D IV 2 s. 44). Så beslöt sällskapet (A I 2 s. 126 – P § 18/1.7.1800) införskaffa ytterligare uppgifter om sätten att tillverka tjära samt att fästa medlemmarnas uppmärksamhet vid frågan genom sin *Dagbok* (1800 s. 121). Genom Porthan erhöles en beskrivning av tjärtillverkningen i Västerbotten (A I 3 s. 230 – BU § 2/21.11.1800). Sannolikt är det den som finns i D IV 2 s. 45. Vidare sände förvaltare Nysten vid Mariefors bruk detaljerade uppgifter om en tjärugn (D IV 2 s. 49 och A I 3 s. 29 – P § 3/2.1.1801). Den tillhörande ritningen saknas, trots att sällskapet lät beställa en blecklåda för uppbevaringen (A I 6 s. 20 – P § 4/15.12.1803). Sällskapet efterlyste också uppgifter av Hanelles i Ilmola och Stenbäck i Härmä (B I 1 s. 62). De anmodades redogöra också för kimrökstillverkningen. Hanelles (D IV 4 s. 171) hänvisade till Stenbäck och denne avgav år 1803 ett utförligt svar (D IV 2 s. 55). Från samma tid finns uppgifter från Lappo (D IV 2 s. 53) om att tjärtillverkningen där börjat vika för åkerbruket som inkomstkälla. – Av någon anledning låg frågan om tjärbränningen vilande från år 1803 till år 1807, då sällskapet gav BU i uppdrag att inkomma med en översikt av vad som i ärendet förevarit (A I 9 s. 47 b – P § 4.2/15.5.1807). Så kom kriget och frågan förföll.

Böcker ägnade tillverkningen av tjära, kimrök, terpentin och harts stor uppmärksamhet i sin reseberättelse (Underrättelser 2/1823 s. 33 och 37). Till den fogade han en detaljerad kalkyl över kostnaderna för och inkomsterna av en tjärudal (Underrättelser 4/1824 s. 87). Intressant är att Böcker mellan det att reseberättelsen skrevs och det att den gick i tryck ändrade uppfattning och kom till att tjärbränningen mångenstädes väl gick att förena med jordbruket.

Också Deutsch ägnade tjärtillverkningen stor uppmärksamhet i sin reseberättelse och ansåg att den mångenstädes var försvarlig (Handlingar 3 s. 314).

Från år 1819 finns en av bonden Anders Andersson given utförlig berättelse om tjärtillverkningen i Sastmola (D VIII 11 s. 71).

1.3.5 Ved- och virkeshantering

Veden var den enda värmekällan och städerna stora vedförbrukare. Sockenbeskrivningarna vittnar om hur behovet av ved påverkat skogarna kring bosättningscentra och vid kusterna. Suget från Stockholm kändes ännu öster om Hangö udd och långt uppe i Österbotten. Från Karis berättade prosten Ring (D VII 1 s. 4) att ved från skärgården såldes till Ekenäs och till Stockholm och från Lappfjärd uppgav R.J. Estlander (D IV 4 s. 67 b) att ansemliga mängder björkved årligen fördes till Stockholm. Enligt Böcker hade Närpes i snart ett sekel sålt ved dit och även från Malax seglade vedskutor till den forna huvudstaden (Underrättelser 2/1823 s. 24). Bladh räknade med att det inte lönade sig att fälla och köra Stockholmsved längre än ett par mil från kusten (Handlingar 1 s. 73). Också vid Saimen fanns trakter med brist på ved och virke. Sålunda meddelade kyrkoherde Brunow från Joutseno att skogarna var utsvedjade och att det i en del trakter rådde total brist på bränsle och timmer (Underrättelser 5/1816 s. 68).

En möjlighet att spara ved låg i att göra ugnarna effektivare. Också den möjligheten beaktades av sällskapet, som i sina *Handlingar* (1 s. 313 och 319) införde bruksdirektörens på Fiskars, J.J. Dreilichs beskrivning på en vedsparande ugn och sin sekreterare J.F. Wallenius anmärkningar i ämnet.

Utom för uppvärmning förbrukades ved i stora mängder vid framställningen av olika produkter, såsom vid brännvinsbränningen och salpetersjuderiet. Sällskapet ägnade båda sitt intresse. Också den på gammalt sätt bedrivna kalkbränningen slukade stora mängder ved.

Sin inställning till tidens skogsödade byggnadssätt gav sällskapet uttryck åt när det år 1813 avgav sitt utlåtande om en för Kymmenegårds län föreslagen byggnadsordning (Handlingar 3 s. 97).

Sågrörelsen och virkeshanteringens ägnades en utförlig behandling av Bladh, som hårt kritiserade statsmaktens förmyndarskap och ansåg att nära nog alla författningar gällande skogen hade visat sig få en mot ändamålet stridande verkan (Handlingar 1 s. 52).

Också byggnadsvirke utöver det egna behovet avverkades givetvis främst vid kusterna. Från Karis meddelade Ring att sågstocken var dyr och svår att få och från Lochteå berättade Carl Borg år 1800 (D VII 1 s. 24) att det var ont om timmerstock för husbyggnad.

1.3.6 Misshushållning med lyspärtor

I stora delar av landet var pärtan den viktigaste ljuskällan. Goda pärtor krävde gott virke som utgångsmaterial. I ett 22.6.1816 på Kauniais daterat memorial om lanthushållningen i Karkku fäste major B.H. Aminoff sällskapets uppmärksamhet vid den misshushållningen med skogen och arbetskraften som seden att nyttja pärtor till lyse innebar (D XXIII 6 s. 55). Enligt honom avverkades i socknen årligen inemot 5.000 utsökta stockar enbart för att fylla behovet av pärtor. Sällskapet fann Aminoffs anteckningar om hushållningen i Karkku och närliggande socknar så värdefulla att de i sammandrag infördes i *Underrättelser* (7/1817 s. 38).

Aminoffs uppgifter fick sålunda stor spridning och har gått till eftervärlden som ett sannfärdigt samtida vittnesmål om rådande förhållanden och missförhållanden. Uppenbarligen är uppgifterna inte i allo tillförlitliga. Några år efter det att

de publicerats sände häradshövdingen P.J. Timm från Vaanis en anonyms grava anmärkningar mot dem (D XXIII 6 s. 186). Anmärkningarna stödde sig på lokal-kännedom och på bilagda intyg. Inte minst gällde kritiken uppgifterna om pärtorna. Enligt den lyste en 6½ kvarter lång och 2 tum bred pärtä i 20 minuter. Om man räknade med att i stugan samtidigt brann 3 pärtor kunde årsförbrukningen uppskattas till 21.000 stycken. Härtill åtgick 16 famnar eller 6–7 lass pärtved. Till att klyva pärtorna åtgick 124 timmar.

Timm yrkade på att Aminoffs uppgifter av sällskapet skulle korrigeras i tryck. Sällskapet fann det sannolikt att kritiken var befogad, men ansåg att den ej kunde publiceras om ej dess upphovsman gav sig till känna (A I 17 s. 20 – P § 17/1.11.1820). Så synes inte ha skett.

1.3.7 Pottaskesjuderi

De väldiga mängder ved som brändes i bostäder, rior och badstugor ävensom vid brännvinsbränning och salpetersjuderi lämnade betydande mängder aska. När sällskapet år 1803 utgav första bandet av sina *Handlingar* gav det stort utrymme åt hur askan kunde tjäna som råmaterial för pottaska. Två uppsatser ägnades detta tema. Den ena var författad av tullförvaltaren i Jakobstad Carl Fredrik Tengström och hette ”Om Pottask-Sjuderi” (s. 187). Den andra var skriven av kemisten Johan Gadolin: ”Om Pottaske-Tillverkning och Calsinering” (s. 198).

Också Böcker redogjorde i sin reseberättelse utförligt för pottaskesjuderiet och dess lönsamhet (Underrättelser 2/1823 s. 27). Vid tiden för sin resa fick han på begäran utförliga uppgifter om pottasketillverkningen av lantmannasällskapet i Ilmola samt av prostarna Fagerdahl i Lehtimäki och Stenbäck i Kuortane (D XXIII 6 s. 1, 4 och 6).

2 Sällskapets betänkande av år 1819 och dess bakgrund

2.1 Bakgrunden

I sitt memorial om hushållningen i Karkku yrkade major Aminoff år 1816 på att sällskapet medan tid var skulle fästa sin uppmärksamhet vid misshushållningen med landets skogar för att förebygga deras totala undergång (D XXIII 6 s. 54b). Tyvärr saknas protokollen från denna tid. Ett år senare säges emellertid i protokollet (A I 13 s. 156 b och 78 – BU § 1/12.6 och P § 5/1.7.1817) att majorens anmärkningar ”rörande denna landets viktiga angelägenhet, över vilken sällskapet så ofta fått emottaga välmående landsmäns förslag, vände sällskapets uppmärksamhet uppå detta ämne”. Uppenbarligen hade Aminoffs memorial fått till följd att sällskapet redan 1.11.1816 (B I 4 s. 103 b) sände ett cirkulär till landshövdingarna med begäran om upplysningar om skogarnas tillstånd och utnyttjande. Cirkuläret utmynnade i tio konkreta frågor. Vidare vände sig sällskapet i sina *Underrättelser* (5/1816 s. 61) till medlemskåren och särskilt till sina korrespondenter med en begäran om uppgifter om skogsbruket och särskilt om svedjebruket och pottaskesjuderiet.

2.2 Uppdraget

Vad som denna tid tilldrog sig sällskapet särskilda intresse kan ej ha varit obekant för Finlands senat. Den hade ju då sitt säte i Åbo. Det ligger nära till hands att förmoda att sällskapet utnyttjade senaten för sina intressen lika väl som denna utnyttjade sällskapet. Det kan knappast ha kommit som en överraskning för sällskapet när senaten i kejsarens namn 2.5.1817 anmodade det att om ett år inkomma med ett betänkande om skogshushållningen i landet (D I 1 s. 79). De sju namnen under skrivelsen återfinns alla i sällskapets medlemsförteckning.

Sällskapet ägde att efter att ha verkställt forskningar och insamlat underrättelser föreslå åtgärder till skogarnas noggrannare vård och besparing. Dittills vidtagna åtgärder hade enligt senatens åsikt inte förmått hindra att skogsbrist redan yppat sig på en del orter och var att befara på andra.

Utredningsarbetet krävde mer tid än senaten hade förutsatt och sällskapet bad om förlängning av terminen (B I 6 – 356/2.2.1818). Det beviljades och sällskapet anmodades inlämna betänkandet före utgången av år 1818 (D I 1 s. 86). Ej ens denna tidsfrist räckte till och när året 1819 gick in bad sällskapet att KMt icke ville onådigt upptaga ett uppskov om ytterligare några månader (B I 7 – 151/2.1.1819).

2.3 Utredningsarbetet

Senatens skrivelse 2.5.1817 remitterades av sällskapet till dess beredningsutskott (A I 13 s. 59, 156 b och 78 – P § 2/2.6, BU § 1/12.6 och P § 5/1.7.1817). På BU:s förslag sändes en påminnelse till de landshövdingar som ännu ej inkommit med de av sällskapet redan efterlysta uppgifterna (B I 5 – 2269/1.7.1817).

Svar på sina frågor fick sällskapet av landshövdingarna i Tavastehus, Heinola, Kuopio, Viborg, Vasa och Uleåborg (D XX 1 s. 154, 139, 144, 156, 147 och 88). Från Uleåborg kom svaret likväl först efter det att sällskapet avgivit sitt betänkande. – Landshövding Mannerheim i Åbo beklagade att han ej funnit tid att efterkomma sällskapets önskemål (D XX 1 s. 138).

Också senaten hade inbegärt betänkanden i skogsfrågan av landshövdingarna. Svaren följde givetvis inte den av sällskapets tio frågor angivna uppställningen. Även dessa betänkanden finns (i avskrift) i sällskapets arkiv (D XX 1 s. 4), betänkandet från Vasa län kompletterat med kronofogdarnas till landshövdingen inlämnade redogörelser.

Även de svar som sällskapet fick av sina korrespondenter ingår i bandet D XX 1). Korrespondenternas namn och hemort samt svarens antal sidor och plats i bandet framgår av följande:

M. Castrén	Kemi	8 sidor	s. 99
H. Deutsch	Torneå	4 ”	97
J. Frosterus	Kalajoki	4 ”	109
C.F. Aimelaeus	Paldamo	12 ”	103
J. Kynzell	G.Karleby	1 ”	81
C.F. Wallenius	Tohmajärvi	10 ”	115
P.J. Collan	Idensalmi	4 ”	118
S. Hanelles	Ilmola	4 ”	111
J. Borgström	Viitasaari	3 ”	123

A. Arvidsson	Laukas	5 ”	120
M. Gottlund	Jockas	8 ”	77
J. Stråhlman	Valkjärvi	7 ”	84
G. Freudenthal	Lemo	2 ”	82
S.I. Ignatius	Halikko	8 ”	128
M.J. Tolpo	Sagu	12 ”	132
E. Stadius	Jomala	6 ”	125

Medan sällskapet höll på med sitt utredningsarbete anmodades det av KMt att inkomma med ett betänkande också om landets större kärr och mossar och om möjligheterna att upptaga dem till odling (D I 1 s. 81). Även i detta ärende vände sig sällskapet till landshövdingarna och till sina korrespondenter (A I 13 s. 168 – BU § 1/19.9.1817, B I 5 – 2396/1.10.1817 och Underrättelser 7/1817 s. 30). Svaren ingår i D XX 2. I några fall gällde samma svarsbrev såväl skogarna som kärr och mossar. Detta gäller främst prosten C.F. Stenbäcks i Kuortane långa svar (D XX 2 s. 85).

2.4 Betänkandet

Vid BU:s möte i början av år 1818 antecknades att ordföranden och sekreteraren redan hade rådgjort om ett förslag till betänkande (A I 14 s. 118 b – BU § 3/21.1.1818). På BU:s förslag beslöt plenum låta trycka förslaget och sända det till korrespondenterna för utlåtande (A I 14 s. 17 b och 49 – P § 10/2.2 och § 5/15.4.1818). I *Redogörelse* (1817– s. 4) nämns att sällskapets 30 korrespondenter beretts tillfälle att var på sin ort meddela kunniga män förslaget och inhämta deras yttrande.

Korrespondenterna anmodades införa anmärkningarna i det interfolierade förslaget till betänkande (B I 6 – 1679/2.5.1818). Tyvärr finns dessa anmärkningar inte i arkivet. Följebreven finns däremot i behåll (D XX 1 s. 161). Pastor S. Ceder i Borgnäs och en anonym kommentator gav sina utförliga anmärkningar på särskilda papper, inte på de interfolierade bladen (D XX 1 s. 164 och 184). De flesta av korrespondenterna omfattade reservationslöst förslaget. Också B.H. Aminoff förenade sig därom (D XX 1 s. 190).

Våren 1819 sammanträdde BU tre dagar i följd för att enas om ett slutligt förslag till betänkande (A I 15 s. 34 – BU 3 – 5.4.1819). Protokollet inleds med en överskådlig redogörelse för allt som tidigare förevarit i ärendet. Till grund för behandlingen lades sekreterarens förslag (B I 7 – 1199/7.5.1819). En jämförelse mellan de 19 sidorna i protokollet och de 75 sidorna i konceptboken visar hur åsikterna bröts och behandlades. BU:s förslag godkändes av plenum. Protokollen härifrån är kortfattade (A I 15 s. 31 b och 33 b – P § 5/22.4 och § 4/ 7.5.1819).

I sitt betänkande underströk sällskapet att frågan om en bättre och mera båtande hushållning med landets skogar var av den största vikt för landet. Sällskapet hade emellertid kommit till den övertygelsen att klagan över skogsbrist till största delen var oggrundad. Det viktigaste var att ge skogarnas avkastning ökat värde och ej att ängsligt spara skogen. Hellre uppmuntra produktionen än inskränka förbrukningen.

Att svälta sig till rikedom var en dålig utväg, framhöll sällskapet i nära efterföljd till det Bladh hade påengterat ett par årtionden tidigare.

Sällskapet avslutade sin framställning med att föreslå att KMt till grund för en allmän och fri diskussion skulle låta trycka alla de inkomna betänkandena. Sällskapet djärvdes också uttrycka den förhoppningen att KMt i nåder ville inhämta ständernas utlåtande. Betänkandet nämns inte i sällskapets för året avgivna årsberättelse. Däremot påpekas där hurusom skogen fått ökat värde och redan lovade att med tiden erbjuda landet dess säkraste och förmånligaste utförsel (Redogörelse 1819– s. 21).

Helander framhåller hur sansad senaten var i det svar som den slutligen avlät på kejsarens år 1816 givna uppdrag. Han nämner alls inte Hushållningssällskapets utredningsarbete eller dess betänkande, men ställer frågan om det bakom senatens svar låg en mer än vanlig sakkunskap.

3 Sällskapets enkät år 1822

I början på 1820-talet insamlade sällskapet åter uppgifter som till en del belyste också skogshushållningen i landets olika delar. Det skedde genom ett cirkulär till enskilda lanthushållare (D V 11 s. 24 – 7.9.1822). Sällskapet förklarade där att dess tidigare bemödanden att åstadkomma heltäckande sockenbeskrivningar inte hade lett till önskat resultat och angav nu 30 frågor som borde socknevis belysas. Frågan nr 17 gällde svedjebruket.

Som ett resultat av denna enkät kan man säkerligen se de beskrivningar som infördes i sällskapets *Underrättelser* och som gäller Sagu, Laukas, Paldamo, Ijo, Nykyrka (Underrättelser 4/1824 s. 1), Kimito, Idensalmi (5/1824 s. 7), Gamla Karleby, Valkjärvi, Ruokolax, Pudasjärvi, Libelitz (6/1824 s. 1), Utsjoki och Klemis (8/1826 s. 44).

4 Böckers forstliga forskningar och författarskap

Sällskapets sekreterare Carl Christian Böcker är mest känd genom sina aldrig fullföljda bemödanden att åstadkomma en statistisk beskrivning över Finland. Enligt den detaljerade planen skulle beskrivningen gälla också skogshushållningen och särskilt svedjebruket. Det av Böcker hopbragta materialet bildar den Böckerska samlingen i Finlands riksarkiv. Böckers bemödanden får sin belysning av material som finns i sällskapets arkiv. Detta material har närmare presenterats i denna stencilseries häfte nr 14.

Under sitt arbete med statistiken och med sällskapets betänkande fick Böcker inte bara ingående kunskaper om, utan också starkt intresse för forstliga frågor. Detta fick honom att tävla om ett av Sveriges konung år 1819 uppställt pris för en skrift om en förbättrad hushållning med och vård av Sveriges skogar. Med sitt verk ”Om skogars skötsel i Norden” fick han dela priset med hovjägmästaren Israel af Ström. Beträffande Hushållningssällskapets arkiv som källa till kunskap härom hänvisas till nyssnämnda häfte nr 14.

Utöver dessa hänvisningar till stencilhäftet om Böcker må nämnas att i mappen BS 11 i den Böckerska samlingen i sällskapets arkiv finns ett 22 sidor omfattande manuskript ”Untersuchungen wann das Holtz in den verschiedenen Provinzen Schwedens am vorteilhaftesten zu fällen ist und was die Produktionskraft der Erde

hier ist, verglichen mit den Produktionskräften der mildern Klimas". Handstilen är inte Böckers, men innehållet tyder på att han är författaren.

I stencilhäftet nämns Böckers ofärdiga manuskript till en skrift för allmogen "Om skötsel och odling av skog samt om trädplantering". Skriften blev tydligen utsatt för bedömning. Sålunda ingår i mappen BS 11 också en 20 tättskrivna sidor lång "Promemoria till Reflection öfver denna lilla skogsskrift". Den kritiska promemorian är av okänd hand.

Sin bredaste läsekrets nådde Böcker genom de almanacksavhandlingar som det ankom på sällskapetets sekreterare att författa. I almanacken för år 1822 ingår "Några ord till Finlands Allmoge i anledning af det nuvarande sjunkna priset på Spannmål". Här fäster Böcker allmogens uppmärksamhet vid skogen och de skatter den gömmer. Enligt honom kräver skogsvården för det första att träden fredas i sin späda ålder och för det andra att de i sin ungdom får uppväxa ganska tätt. Som ett föredöme nämner han att man utomlands använder sådd och plantering för att få likåldriga bestånd.

Böcker återkom till skogen i en genom flera års almanackor löpande uppsats om arbetet som grunden till förmögenhet. I det avsnitt som ingår i almanacken för år 1827 behandlas pottaskejuderiet. Böcker utgår här från påståendet att i Finland brännes i genomsnitt två famnar ved per person eller inalles 2½ miljoner stammar. I följande års avsnitt behandlas tjärbränningen.

I 1830 års almanack inleds en uppsats "Om de förnämsta utvägar att göra Finlands skogar, och den jord som bär skog, för Landet gagnelig". Det första året behandlas skogsbetet samt framställningen av terpentin och kimrök. I följande års avsnitt ägnas eldstäderna och möjligheterna att ersätta pärtorna med oljelyse eller med lysningseld av s.k. torrved i öppna spisar grundlig genomgång. Avsnittet i 1832 års almanack behandlar åter pottaskeberedningen.

5 Förslaget till ny skogsordning år 1842

Helander fäster stor uppmärksamhet vid det år 1842 publicerade förslaget till ny skogsordning. Det stannade vid ett förslag, men den diskussion förslaget väckte kom att påverka utvecklingen. Helander poängterar också L.G. von Haartmans betydelse i sammanhanget.

Hushållningssällskapet påverkade inte förslaget, men väl diskussionen. Så snart förslaget kommit från trycket sände senaten det i 20 exemplar till sällskapet för utlåtande (D II 5 s. 133). Åtgärden måste ha varit självfallen för von Haartman som ännu år 1836 hade varit sällskapetets ordförande. Sällskapet remitterade ärendet till sitt åkerbruksutskott. Det i sin tur sände förslaget till 17 erfarna och omdömesgilla män runt om i landet (A I 37 – P § 5/4.5 och ÅU § 1/25.51842 samt B I 19 s. 90).

Svaren finns i D II 5. Deras upphovsmän, längd i antal sidor och plats i bandet framgår av följande:

N. Ekström	i Övertorneå	6 sidor	s. 171
H. Ungern	i Rantasalmi	3 "	137
H.J. Kjöllfeldt	på Pällilä	4 "	134
I.W. Tigerstedt	på Strömsdal	12 "	176
G. Langenskiöld		4 "	152

Seb. Gripenberg	på Mustiala	10 ”	161
Josef Bremer	på Jockis	12 ”	155
W. Gadolin	i Somero	7 ”	167
C.L. Jägerskiöld	i Kimito	8 ”	147
John Julin	på Fiskars	8 ”	142
R. Taube	i Tenala	3 ”	140

Det var sålunda ett på gedigen sakkunskap baserat och omfattande material som utskottet kunde lägga till grund för sitt utlåtande. Det krävde två dagars diskussion. Denna är utförligt relaterad på 40 sidor i protokollet (A I 37 – ÅU § 3/26–27.10.1842). Utskottets förslag godkändes med smärre ändringar av plenum (A I 37 – P § 3/1.12 och § 2/27.12.1842). Det upptar 12 sidor i konceptboken (B I 19 s. 115).

I sitt utlåtande framhöll sällskapet att ekonomiska lagar borde åsyfta det mest fullständiga avlägsnande av hinder för ett fritt begagnande av alla de krafter och förmögenheter som naturen åt envar förunnat. Denna princip hade enligt sällskapets uppfattning inte blivit tillbörligt beaktad i förslaget. Exportsågarna ansåg sällskapet ej utgöra någon fara för skogshushållningen, då det ju låg i sågägarnas intresse att använda endast mogen skog. Svedjebruket framstod ännu som en huvudnäring i Savolax och Karelen och borde ytterligare utredas av guvernörerna där innan en ny skogsordning utfärdades.

Gripenberg hade yrkat på att en vetenskapligt och praktiskt bildad forstman skulle genomföra en noggrann undersökning av landets skogar. Detta yrkande lämnades obeaktat redan av utskottet.

Sällskapets utlåtande har samma grundton som dess betänkande av år 1819.

6 Mustiala

6.1 Undervisningen i skogshushållning

År 1836 fick sällskapet av KMt i uppdrag att grunda ett lantbruksinstitut (D I 2 s. 3). I uppdraget nämndes åkerbruket och husdjursskötseln, men inte skogshushållningen. För att föra ärendet vidare tillsatte sällskapet en särskild kommitté med von Haartman som förste namn (A I 31 – P §§ 2 och 15/1.11.1836). Samma dag frånträdde denne stadgeenligt ordförandeposten i sällskapet som han då hade innehaft två år i följd.

Ännu samma höst framlade kommittén ett vidlyftigt förslag till betänkande. I det angavs som institutets syfta att ge undervisning och övning också i skogshushållning (A I 31 – Kommittén 5.12.1836). Vid valet av plats utpekades Mustiala överstelöjtnantsboställe i Tammela som särskilt lämpligt för att det med sina tiotusen tunnland gav tillfälle att meddela undervisning i skogshushållning och kärrbruk. Förslaget godkändes (A I 32 – P § 5/13.3 och § 2/13.4.1837). Undervisningen i skogshushållning nämndes sålunda i sällskapets framställning till KMt (B I 18 s. 17). KMt biföll till framställningen (D I 2 s. 7) och undervisningen i skogshushållning fick ett omnämnande i § 3 i förordningen om institutet, given 30.11.1837.

Till direktör för institut utsågs Sebastian Gripenberg, som också tillhört den förberedande kommittén, och till elementarlärare R.G. Fock. Vardera begav sig år

1839 utomlands på studieresa, Gripenberg till S:t Petersburg och Fock via Sverige och Danmark till Tyskland. I sina reseberättelser nämnde båda också forstskolor (F VII 2 s. 33 och F VII 1 s. 152).

Uppenbarligen påverkad av diskussionen om lantbruksinstitutet framkastade löjtnanten A. Stjerncreutz tanken på ett skogsinstitut. Tanken lämnades obeaktad av sällskapet (D II 5 s. 60 och A I 34 – ÅU § 3/10.4 och P § 4/6.5.1839).

Institutet på Mustiala öppnades år 1840, men först år 1846 tog man itu med att ge undervisning också i skogshushållningen. Förslaget väcktes av Gripenberg inom det för institutets förvaltning tillsatta utskottet (A II 5 – FU § 12/29–30.7.1846). I ett 1.8.1846 daterat memorial (F VIII 5 s. 114) utvecklade han sitt förslag om att för en kortare tid inkalla en utländsk fackman för att vid institutet meddela praktisk undervisning i skogshushållning och samtidigt indela institutets skogar för rationell skogshushållning med trakthygge. Det var sannolikt, framhöll Gripenberg, att institutets lärare och elever, en gång insatta i uppmätning, uppskattning och indelning av skogar, skulle alltvärdare både underhålla och kring-sprida kunskapen därom och sålunda bleve den meddelade undervisningen till verklig nytta för landet.

Gripenbergs förslag lämnades vilande i väntan på att institutets skogar skulle bli upprevade och kartlagda (A II 5 – FU §§ 4–5/2.9.1846). Ej heller ville utskottet vidtaga åtgärder förrän det hört von Haartmans åsikt. Sekreteraren skulle i varje fall vända sig till den svenska lantbruksakademins sekreterare Nathorst. Ett halvt år senare hade ärendet mognat därhän att Gripenbergs förslag godkändes och sekreteraren anmodades öppna brevväxling med överjägmästare Ström i Sverige (A I 42 – FU § 3/25.2.1847). Denne i sin tur hänvisade till överjägmästare G. Segerdahl vid Degerberga lantbruksinstitut och han blev vidtalad (A I 42 – FU § 7/24.3, § 12/1.7 och § 4/27.8.1847). – Inför överresan till Finland följande år greps Segerdahl av betänkligheter på grund av koleraepidemin i Åbo, men betänkligheterna övervanns (A I 43 – FU § 5/31.5 och § 5/16.6.1848).

Den 5 juli 1848 framträdde Segerdahl inför det på Mustiala församlade förvaltningsutskottet och berättade att han ett par dagar tidigare besett institutets skogar. Nu redogjorde han för sina intryck och framlade förslag till åtgärder. Utskottet beslöt att av direktor utsedda elever skulle följa med Segerdahls förrättningar och åhöra hans föreläsningar. Därefter skulle de genomgå en repetitionskurs under ledning av institutets lärare. Också traktens possessionater och allmoge skulle beredas tillfälle att följa med Segerdahls förrättningar (A I 43 – FU § 13/5.7.1848).

Segerdahls uppdrag var avsett att räcka tre månader. I början av september an-tecknades att fältarbetet var slutfört, men att Segerdahl låg sjuk på Mustiala (A I 43 – FU § 9/5.9.1848). Av någon anledning önskade han inte återvända till Sverige, utan bet sig fast på Mustiala, där han erbjöd sig att meddela privat undervisning i skogshushållning (A I 43 – FU § 3/19.9 och § 7/10.10, § 2/24.10 och § 3/8.11.1848). Slutligen tecknades en ny överenskommelse med Segerdahl gällande till slutet av maj 1849 (A I 43 – FU § 4/8.11.1848). Ett år efter det att han tagit itu med sitt uppdrag avtackades han av utskottet och önskades lycklig hemfärd, men tycks också då ha haft svårt att lämna landet (A I 44 – FU § 6/12.7 och § 4/21.9.1849 samt F VIII 6 s. 217).

Förvaltningsutskottet gillade alltså Segerdahls anhållan om att få meddela privat undervisning, men det ville ha von Haartmans begivande (A I 43 – FU § 3/12.12.1848 och F VII 6 s. 415). Efter att ha inhämtat detta beslöt utskottet att en

kurs för privatelever skulle annonseras att börja 2.4.1849 (A I 44 – FU § 2/24.1, § 3/30.1 och § 2/8.2.1849). En sådan annons ingår i *Finlands Allmänna Tidning* (37/14.2.1849). Den utlovar teoretisk och praktisk undervisning av en utmärkt vetenskapsman och författare, men nämner ej Segerdahls namn och är undertecknad av sällskapets sekreterare. Trots att kursen sålunda gavs sken av att anordnas av institutet nämndes den ej i institutets årsberättelse.

Innehållet i Segerdahls undervisning får sannolikt sin belysning av hans författarskap. År 1853 skänkte han sällskapet sin *Lärokurs uti Skogshushållningen* (B I 22 – 1.12.1853), följande år en avhandling om skogshushållningen i Sverige (A I 49 – U § 7/18.9.1854) samt år 1861 sina böcker om skogstaxation och forstliga iakttagelser (A I 56 – U § 4/24.5.1861).

Den av Segerdahl inledda undervisningen för institutets ordinarie elever tycks ha upprätthållits efter hans avfärd. När svenske undersåten E. Hemmer år 1852 anmälde sig villig att bli lärare i skogshushållning på Mustiala fick han beskedet att där redan fanns en sådan (A I 47 – FU § 4/13.3.1852 och B I 22). Sannolikt sköttes undervisningen då av direktor Collin. När denne följande år utsågs till läneforstmästare i Tavastehus vände sig halvtannat tiotal possessionater till sällskapet i en skrivelse. De ej blott hoppades att Collin skulle förmås att kvarstanna på Mustiala, utan de yrkade också på att där skulle inrättas en skola i praktisk skogshushållning. Collin avgick emellertid och sällskapet beslöt samråda med hans efterträdare Pippingskiöld om en eventuell skogsskola (A I 48 – FU § 3/25.5.1853 och B I 22 – 1.6). Samrådet har inte lämnat spår i arkivet.

Under åren 1854 och 1855 tycks undervisningen i skogsskötelsen ha åvilat elementarläraren R.M. von Fieandt (A I 54 – U § 9/11.3.1859). De följande åren sköttes den sannolikt av hans efterträdare C.R. Zitting.

Några år efter det att sällskapet hade frånträtt förvaltningen av Mustiala synes man inom sällskapet ha varit ense om att den av Segerdahl framgångsrikt inledda forstliga undervisningen hade råkat i förfall (A I 58 – P § 11/17.6.1863).

6.2 Rationell skogshushållning

När Mustiala underställdes sällskapets förvaltning var skogarna enligt Gripenberg i dåligt skick (F VII 5 s. 114). Redan innan institutet öppnades anställdes torparen Jakob Elva som skogsvakt (A II 5 s. 64, 69 och 84 – FU § 5/8.11, § 5/14.11 och § 8/10.12.1839). Senare fick han sin son till hjälp (A I 47 – FU § 7/2.7.1852). Det gällde att vakta skogen mot olovlig åverkan och enligt den för Elva fastställda instruktionen (A II 5 s. 74) borde han genomvandra skogen minst två gånger i veckan. Kungörelse om att en skogsvakt anställdes upplästes i kyrkorna. Olovlig åverkan förekom likväl också därefter och institutets egna torpare ertappades som skyldiga (A II 5 s. 575 – FU § 1/20.10.1843 och A I 46 – FU § 7/5.4.1851, A I 48 – FU § 26/7.7.1853).

När Gripenberg sommaren 1846 yrkade på att en i skogshushållning skicklig man skulle inkallas till Mustiala, var det inte enbart för att meddela undervisning, utan också för att uppgöra planer för en föredömlig hushållning med institutets skogar. Sommaren 1847 beslöt förvaltningsutskottet låta kartlägga skogsmarken med alla dess specialiteter som grund för en framtida rationell skogshushållning (A I 42 – FU § 3/3.6.1847).

Så snart Segerdahl hunnit göra sig förtrogen med skogen föreslog han att till en början 300–500 tunnland barrskog skulle indelas för trakthygge och fick i uppdrag

att i samråd med Gripenberg och sällskapetets sekreterare Lars Arnell utstaka ett område för att tjäna som modell för en rationell skogshushållning (A I 43 – FU § 13/5.7.1848).

När Segerdahls uppdrag förlängdes över vintern innefattade det att indela ytterligare inemot 1.200 tunnland för trakthygge samt att ombestyras den trakthuggning, hjälpvallring och frösådd som han under sommaren uppgjort planer för. Innan året 1848 gick ut framlade han ett betänkande om hur institutets skogar borde behandlas (A I 43 – FU § 2/12.12 och § 2/18.12.1848).

För att skogarna också framgent skulle bli rätt behandlade föreslog Segerdahl ”att en tjänlig person måtte bildas till en passande skogsvakt och även bibringas nödig insikt i de allmänna grunderna för skogsskötsel”. Förslaget godkändes och fogdeeleven M. Eklund, som då vistades fjärde året på Mustiala, vidtalades att genomgå Segerdahls kurs för att därefter anställas med uppgift att leda arbetena med avverkning, hjälpvallring, skogssådd, frösamling m.m. (A I 44 – FU § 2/19.4.1849). När han år 1852 önskade övergå till privat tjänst ansågs han svår att ersätta på Mustiala och förmåddes genom en löneförhöjning och befordran till ”skogsinspektör” att kvarstanna (A I 47 – FU § 5/2.7.1852). Redan följande år utsågs han emellertid till institutets gårdsinspektör och som ”skogsfogde” anställdes då privateleven Reinhold Forssell (A I 48 – FU § 2/28.5 och § 28/7.7.1853). När denne ett par år senare avgick benämndes också han skogsinspektör. Att sköta sysslan vidtalades nu f.d. inspektoren W. Forssell (A I 51 – FU § 3/25.4.1856).

Då Segerdahl lämnade Mustiala hade han för trakthygge indelat 2 av de av honom föreslagna 6 skogsblocken. På Collins förslag beslöt förvaltningsutskottet låta lantmätarieleven Edelmann, som hade genomgått Segerdahls kurs, indela de återstående skiftena på samma sätt (F VII 6 s. 396 och A I 44 – FU § 6/12.7.1849, B I 21 – 1.11.1849). Segerdahl hade indelat 1.449 tunnland växtlig skogsmark. I institutets sommaren 1851 framlagda årsberättelse nämndes att Edelmann hade indelat ett tredje skifte om 1.196 tunnland växtlig skogsmark och i följande berättelse uppgavs att ett fjärde skifte om 1.450 tunnland taxerats (A I 46 – FU § 2/8.7.1851 och A I 47 – FU § 2/1.7.1852). Då ansåg Collin att det som redan blivit indelat gav mer än nog att göra i skogen och föreslog att indelandet av den återstående skogsmarken om 1.540 tunnland skulle få anstå.

Hur skogsskötseln på Mustiala utvecklades framgår klarast av sällskapetets tryckta årsberättelser (Redogörelse 1844– s. 13, 1846– s. 10, 1848– s. 13, 1850– s. 14, 1852– s. 5, Handlingar 4.1 s. 19 och 4.4 s. 30).

Med tiden fann statsmakten skäl att inskränka sällskapetets fria förvaltning av Mustiala, vilket föranledde sällskapet att anhålla om befrielse från förvaltningen (B I 24 – 15.9.1859). Sålunda upphörde sällskapetets befattning med Mustiala år 1860, samma år som en expedition för jordbruket och allmänna arbeten inrättades vid senaten.

7 Sällskapetets bemödanden på 1840- och 1850-talen att sprida upplysning

I förslaget av år 1842 till ny skogsordning uttalades inledningsvis önskemålet att Hushållningssällskapet skulle låta utarbeta och trycka en för allmogen avsedd handbok i skogsskötsel samt i almanacken införa anvisningar om ett mindre

skogsödande stängselsätt. I sitt utlåtande om förslaget lovade sällskapet efterkomma dessa önskemål (B I 19 s. 126).

Redan innan sällskapet anmodades avgiva sitt utlåtande hade det som prisuppgift uppställt att författa en handbok i lantushållningen vari också skogsbruket borde innefattas (A I 35 – BU § 1/28.4.1840). Nu uppställdes prisfrågan att författa en handbok i skogshushållning (A I 37 – U § 7/21.10 och P § s.5/1.12.1842 samt A I 38 – U § 5/5.1.1843). Endast två svar inlämnades och intetdera ansågs prisgillt eller värt att tryckas (A I 40 s. 2 och 52 – P § 5/3.2 och U § 3/22.5.1845).

Det ena svaret ansågs dock vittna om sakkunskap och beläsenhet. Det finns i behåll (D VI 3 s. 245) och förefaller i dag framsynt. Den anonyma författaren skiljer på två sätt att sköta skogen. Det ena är gallrings- eller blädningsbruket, vilket förkastas som ledande till misshushållning. Det andra är skiftesbruket, som rekommenderas. Det syftar till att ge en tät och likåldrig skog. Varje skifte bör ha en bredd som med 2–3 famnar överskrider trädens längd. Skiftet kalhugges så när som på enstaka fröträd, inhägnas till skydd mot betande djur och marken uppluckras för att ta emot fröet. Vid behov sås eller planteras. Efter 30–40 år avlägsnas alla förträngda träd, vilket upprepas alltid efter 20 år. Tallens omloppstid uppskattas till 140–150 år, granens till 100–110 år och björkens till 80–90 år. Författaren inte bara rekommenderar sådd, utan redogör också för hur fröet erhålles.

Prisskriften inlämnades så sent att den inte hann påverka sekreteraren Arnell när han författade uppsatsen för 1845 års almanack (A I 38 – U § 2/ 12.10.1843): ”Några ord om skogsskötseln”. I den inskräptes att landet måste exportera för att kunna importera sådant som det ej själv alstrade. Exporten skulle fås från skogen. Det gällde därför dels att spara skogen, dels att främja dess återväxt. Under sina första tio år måste barrträden skyddas mot betande djur. Vid 20–25 års ålder borde skogen gallras. Målet var fullmogen skog av jämntjocka, raka och kvistfria stammar.

Åren 1846–1847 ingick i almanacken en tudelad uppsats ”Om sättet att uppföra de minst skogs- och arbetsödande stängselbyggnader”. I den ingick två figurer som visade hur man kunde nedbringa åtgången av gärdesstör från 48.000 till 18.000 alnar/1.000 famnar gärde. Uppsatsen sades vara författad av en ledamot i sällskapet. I *Suomen almanakan juhlakirja* uppger J. Vallinkoski att författaren var Arnell.

Ett av rådmän G. Haggren i Tammerfors överlämnat manuskript på finska om skogshushållning förbigicks med ett omnämnande i protokollet (A I 42 s. 95 – U § 7/26.10.1847).

År 1852 tog doktor S. Roos itu med att översätta Ströms handbok i skogshushållning till finska, men arbetet torde inte denna gång ha fullföljts (A I 47 s. 123 – U § 4/18.12.1852). Först drygt tjugo år senare utgav sällskapet en bok av Ström på finska. Åren 1851–1853 utgav sällskapet tidskriften *Suomen Huonehallitusseuran sanomia*. I den redogjorde sällskapet (1851 s. 62) för tillståndet av de första tjänstemännen för skogshushållningen och för skogsförordningen av år 1851 (1852 s. 17). Det första året ingick även en instruktiv uppsats ”Metsän hoidosta” (1851 s. 145), till vilken läsaren hänvisades också senare (1853 s. 13).

År 1856 uppställde sällskapet en prisfråga för att få förslag till åtgärder för att bringa illa behandlade skogar i produktivt skick och för att skydda skogen mot

vidare förstörelse (A I 51 – P § 6/1.11.1856). Blott ett svar erhöles och det ansågs ej värt spridning (A I 53 – U § 8/7.5 och P § 6/17.6.1858).

8 De allmänna lantbruksmötena

I samband med sitt 50-årsjubileum hösten 1847 anordnade sällskapet det första allmänna lantbruksmötet i vårt land. Det femte anordnades år 1860 i Fredrikshamn. Därefter övertogs arrangemangen av expeditionen för jordbruket och de allmänna arbetena.

De allmänna lantbruksmötena var oregelbundet återkommande samlingstillfällen för upplysta jordbrukare från hela landet. De utgjorde ett forum för utbyte av erfarenheter och för åsiktsbildning. Redogörelserna för dem belyser också tidens skogshushållning och strävandena inom den. Småningom antog mötena allt mer karaktären av utställningar som även de gällde också skogshushållningen.

Det första mötet finns utförligt skildrat i tryck i *Handlingar hörande till Finska Landbruksmötet i Åbo 1847*. Programmet upptog inte färre än 41 frågor. Blott tre av dem tangerade skogshushållningen: En gällde när byggnadstimmer bör fällas, en takpärter och en lypärter. Diskussionen av de tre frågorna var utförlig och upplysande (s. 203, 209 och 213). Skriftliga svar hade insänts av några som inte kunde delta i mötet (s. 264, 309, 330, 342 och 363).

Också det andra lantbruksmötet hölls i Åbo. Det skedde år 1850. Programmet upptog 4 skogsfrågor, vilka alla diskuterades samtidigt och behandlade nyttan av en rationell skogsskötsel samt avverknings- och förnyrningsmetoder. Behandlingen av dessa frågor upptar s. 209–248 i mötets tryckta *Handlingar* (hörande till det andra allmänna finska landbruksmötet i Åbo 1850, utgivna av N. H. Pinello).

I diskussionen gjordes utförliga inlägg av många med personlig erfarenhet av skogsbruk i stordrift, bland dem brukspatronen V. Bremer, bergsrådet J. Julin, kapten Björkenheim och direktor Collin. Diskussionen kunde ses som en utredning för statsmakten, företrädd av von Haartman. Denne efterlyste uttryckligen andras erfarenheter i det han citerade ett yttrande av en engelsk statsman: ”All progressive amelioration is impossible, if existing institutions are to be considered as possessing some attribute of mysterious sanctity” (s. 223). Samtidigt framhöll von Haartman statsmaktens roll: ”Det är med skogshushållningen såsom med all annan industri. Den skall väckas, uppmuntras och understödjas, d.v.s. staten måste taga initiativet” (s. 238). – Under diskussionen fördömdes blädningen som avverkningsmetod, men det eftersträvade trakthygget ansågs svårt att genomföra inom bondebruket, i synnerhet som skogstjuvnad var så allmänt förekommande att det var tjuvarna som bestämde avverkningsmetoden.

Av intresse är också de uppgifter som apotekaren Stigzelius vid mötet gav om hur kalkbränningen tärde på skärgårdens skogstillgångar (s. 230). Själv hade han anlagt en vedsparande kalkugn i Korpo.

Programmet för det tredje mötet, anordnat 1852 på Mustiala, upptog blott två frågor som tangerade skogsbruket. Den ena gällde svedjebuket och skogsbesparingen, den andra stängselfrågan. Mötets handlingar finns inte i tryck.

Det fjärde mötet hölls år 1857, också det på Mustiala. Dess handlingar finns i tryck, utgivna av G.E. Eurén. Vid detta möte ägnades skogen åter stor uppmärksamhet. Den sjätte frågan lydde: Vilka äro de huvudsakliga och allmännaste orsakerna till vanvård och misshushållning med landets skogar? Frågan blev ut-

förligt behandlad (s. 65), likaså frågan nr 7 (s. 120): Kan skogarna återbringas i fruktbarande skick ...? I ett diskussionsinlägg yrkade Collin på skolor för rationell skogshushållning och på att statens skogar borde göras till mönster för en rationell skogsskötsel. Längst blev diskussionen av frågan nr 2, som gällde stängselskyldigheten (s. 16).

Programmet för det femte och sista av sällskapet anordnade möten, vars handlingar också de föreligger i tryck, upptog inga skogsfrågor. Likväl tilldrog sig svedjebuket stor uppmärksamhet genom den kritik allmogemän från Savolax och Karelen vid diskussionen av sädesbristens orsaker riktade mot skogsförordningen av år 1851 (s. 108). Vidare diskuterades skogshushållningen i samband med den ständigt återkommande frågan om stängselskyldigheten (s. 88).

Även om anordnandet av lantbruksmötena efter det femte mötet inte längre ankom på sällskapet, kom sällskapet att nära medverka vid det i Åbo år 1881 anordnade mötet. Sällskapets sekreterare Ernst Rönnbäck var också mötets sekreterare och utgav i tryck en berättelse över mötet. Behandlingen av frågan nr 8 gav en återblick på de närmast föregående decenniernas strävanden att främja skogshushållningen och vad de lett till. Det som nu var aktuelltast var frågan: Borde icke prästbolens skogar i likhet med kronoboställes underkastas ändamålsenlig och offentlig kontroll för att inom kommunerna tjäna såsom föredöme för en ordnad hushållning (s. 117). Frågan om stängselskyldigheten återkom också nu (s. 86). En förordning av år 1864 hade äntligen på djurägarna överfört ansvaret för betesskador.

9 Sällskapets utlåtanden och förslag under 1850-talet

När det utdragna arbetet på att åstadkomma en ny skogsordning 9.9.1851 resulterade i förordningen angående skogarne i storfurstendömet Finland, skedde det utan sällskapets vidare hörande. Lika litet hade sällskapet haft någon befattning med kungörelsen 14.1.1851 angående inrättandet av en provinsieell forstmästeriat i Finland. Nu hade landet i varje fall fått ett centralt ämbetsverk för skogshushållningen och i varje län en läneforstmästare jämte biträde. Det var något att utgå ifrån vid allt dryftande av hur skogshushållningen kunde främjas.

9.1 Sällskapets utlåtande år 1856 om lantbruket och dess binäringar

Då Alexander II kort efter sitt trontillträde besökte Finland uppmanade han senaten att överväga åtgärder för näringslivets upphjälpande. Detta ledde till att Finansexpeditionen 8.5.1856 (D I 2) anmodade sällskapet att föreslå åtgärder gällande lantmannagärningarna. I ett privat brev till sällskapets ordförande överste Jägerskiöld inskräppte Finansexpeditionens chef L.G. von Haartman hur viktigt det var att sällskapet nedlade ett gediget arbete på sitt betänkande (D XXIV 3 – 10.5.1856). Sällskapet skyndade sig att enligt von Haartmans förslag tillsätta en särskild kommission för uppgiften (A I 51 – U § 1/22.51856).

Kommissionen arbetade intensivt och i november sammanträdde sällskapet tre dagar i följd för att behandla förslaget till utlåtande (A I 51 – P 24–26, 11.1856 och B I 23). Sällskapets utlåtande och en detaljerad redogörelse för utredningsarbetet bakom det utgavs år 1857 i tryck: *Kejsrerliga Finska Hushållnings-Sällskapets underdåniga utlåtande angående åtgärder till*

befrämjande af finska landtbruket och dess binäringar, med dertill hörande bilagor.

Här (s. 16) noterade sällskapet att landets styrelse genom den nyss inrättade forstmästeristaten sökt bereda skogsägarna tillfälle att införa en rationell skogshushållning. Emellertid föreföll det sannolikt att kronoskogarna skulle påkalla forstmästarnas odelade uppmärksamhet. Därför ville sällskapet föreslå att praktiska skogshushållare skulle anställas av staten för att med råd och dåd stå enskilda skogshushållare till tjänst. Vidare ansåg sällskapet att plantskolor borde anläggas för alla sorters vilda träd och i landets sydligaste delar ekparker. ”Kunde en skogsvaktarekola i förening antingen med lantbruksinstitutet eller någon av nyss föreslagna plantskolor inrättas, varav överinseendet och ordnandet överlämnades åt länets forstmästare, skulle en sådan läroinrättning i stigande progression utsända redbara och kunniga skogsvårdare, som lärt sig att samla fröet, att hägna plantan, att rätt skydda de växtliga, rensa de tvinnande och skörda de mogna skogsfälten.” Dessa åsikter hade framförts av en sektion inom kommissionen (s. 87). Vidare hade brukspatron V.Z. Bremer (s. 153) uttalat sig om skogen, likaså possessionaten A. Meurman (s. 161), direktor R.G. Fock (s. 187) och härads-hövding E. Schlüter (s. 282).

9.2 Sällskapets utlåtande år 1857 om förslaget till instruktion för kronoskogarnas förvaltning

Våren 1857 anmodade senaten sällskapet att utlåta sig om den nya överstyrelsens för lantmäteriet och forstväsendet förslag till instruktion för kronoskogarnas förvaltning (Handlingar 4.3 s. 15). Också för den uppgiften tillsatte sällskapet en särskild kommission. Den bestod av lagman E. Salmén, läneforstmästaren B. Mallén och bergsrådet V.Z. Bremer (A I 52 – U § 3/12.5.1857).

I sin iver gick de tre sakkunniga utöver sitt uppdrag. I deras betänkande (A I 52 – U § 2/15.8.1857 -bil.) konstaterades inledningsvis att vården av Finlands skogar dittills föga överskridit området för fromma önskningar. Det syntes emellertid uppenbart att tiden påkallade allvarsamma steg till skogshushållningens upphjälpande och det icke blott i kronans skogar. Skogsvården borde gälla också alla statens boställen och kronohemman. På dem alla borde skogen indelas för trakthygge. För denna väldiga arbetsuppgift gällde det att utbilda skickliga personer. Hela landet borde indelas i forstförvaltningsdistrikt. Varje distrikt borde skötas av en skogsförvaltare med biträde av nödigt antal skogsvaktare eller jägare. Denna personal borde förses med egna boställen och berättigas att biträda också enskilda jordägare med råd och dåd.

Först efter att ha framlagt dessa egna förslag övergick de sakkunniga till att punkt för punkt gå igenom förslaget om kronoskogarnas förvaltning. Plenum godtog deras sätt att lösa sin uppgift och sällskapets utlåtande motsvarar i stort deras förslag (A I 52 – P § 1/16.9.1857).

KMt:s nådiga instruktion rörande förvaltningen av kronoskogarna i storfurstendömet Finland gavs 13.5.1859 och 1.8.1863 emanerade förordningen om inrättandet av en forststyrelse för vården och förvaltningen av kronoskogarna.

10 Sällskapetets framställningar, utlåtanden och åtgärder 1860–1880 mot skogsskövling och för skogsvård

10.1 Farhågorna för skogsskövling

Stigande folkmängd och växande välstånd hade ökande uttag ur skogen till följd. Ännu stod skogen för allt virke, bränsle och gärdslé. Ångmaskinerna fick allt mångsidigare och allmännare användning och även de slukade ved, inte minst lokomotiven. De förbättrade kommunikationerna gjorde en stor del av Finlands skogar tillgängliga för förbrukarna i storstaden S:t Petersburg samt underlättade transporter till landets egna sågar, fabriker och exporthamnar. Framför allt var det den ökande efterfrågan utomlands, sågarnas och träförädlingsindustrins tekniska utveckling och statsmaktens beslut att låta skogsindustrin expandera som hastigt ändrade förutsättningarna för skogsavverkning till avsalu.

Den här bakgrunden till de ånyo vaknade farhågorna för stundande skogsbrist får föga belysning i sällskapetets arkiv och tryckta skrifter. Däremot finns där sakkuppgifter om ett sätt att utnyttja skogen, vilket kan vara värt uppmärksamhet trots att själva användningssättet knappast annat än lokalt påverkade skogstillgångarna. Takpärterna (som vid lantbruksmötet 1847 omnämndes som en nyhet), blev under senare delen av 1800-talet dominerande som taktäckningsmaterial på landsbygden. År 1864 spred sällskapet kännedom om en av bonden Samuel Kotilainen uppfunnen maskin för att klyva pärter (A I 59 – St § 16/2.5.1864). Enligt ett av prosten I. Stenius utfärdat intyg kunde den vid en arbetsinsats av 3 man och 1 häst tillverka 20.000 pärter om dagen. Sällskapet annonserade att det hade en modell till påseende.

Pärterna blev också en exportvara. I sällskapetets *Tidskrift* (1/1867 s. 8) berättade W. Boije på Drägsby utanför Borgå att han under ett besök i Estland hade fäst godsägarnas uppmärksamhet vid de i Finland använda pärterna och därefter lyckats ordna export till Estland av nära 6 miljoner pärter. När sällskapetets sekreterare Jacob Alfthan år 1867 enligt direktiv av senator J.V. Snellman besökte Östersjöprovinserna för att utröna exportmöjligheterna för olika slag av hemslöjdsalster kunde han i sin reseberättelse rapportera om goda avsättningsmöjligheter för takpärter (Handlingar 6.1 s. 71). Följande år insamlade sällskapet uppgifter om husslöjder i Åbo och Björneborgs läns särskilda socknar och fick då belägg på att pärtillverkningen hade lokal betydelse (Handlingar 6.1 s. 90).

Farhågorna för skogsskövling och skogsbrist kom till uttryck när sällskapet vintern 1863 diskuterade näringarnas tillstånd. Guvernör Boije menade då att dålig skogshushållning hade förhärjat stora områden i landet med vådor för klimatet som följd (A I 58 – P § 14/17.2.1863). Följande år uppställde sällskapet prisfrågan ”Äro några nya lagstadganden rörande vården av skogarna i Finland av behovet påkallade och om så är, vilka äro de?” (A I 59 – P § 6/1.11.1864). Intet av de tre svaren ansågs priggillt och svaren återställdes till författarna (A I 61 – St § 9/22.5 och P § 8/5.7.1866, A I 62 – St § 12/16.7.1867).

Oron för skogsskövling kom till synes också när sällskapet inbegärde förslag till diskussionsfrågor vid det allmänna lantbruksmötet 1870 (B I 28 – 330/28.3.1870). Följande sommar anordnade sällskapet ett eget lantbruksmöte på Wiurila i Halikko. Som diskussionsfråga vid detta möte hade styrelsen tänkt sig ”Huru skall den allmänna skogsförödelsen förebyggas och en förnuftigare

skogsskötsel införas?” (A I 66 – St § 5/9.3.1871). Frågan hann emellertid inte diskuteras.

Ett par år senare flammade diskussionen om skogsskövling upp, först inom styrelsen och sedan i plenum (A I 68 – St § 1/4.6 och P § 2/17.9.1873 samt Handlingar 1873 s. 6).

10.2 Sällskapets utlåtande år 1861 om pottaskebränningen

År 1861 anmodades sällskapet utlåta sig om guvernörernas i norra Finland förslag om att pottaskebränningen skulle inskränkas. Uppenbarligen införskaffade sällskapet inte aktuella sakuppgifter för sitt utlåtande, utan nöjde sig med att se efter vilka åsikter om pottaskebränningen som hade framlagts i dess tidigare utlåtanden. Sålunda stannade sällskapet för åsikten ”att reglementerande i detta hänseende icke medförde den verkan man åsyftar, helst erfarenheten ådagalagt att själva pottaskebränningen i de trakter där den som näringsgren handhaves, icke så ofta förorsakat farelidar som kyttlands- och svedjebränningen” (A I 56 – St § 3/17.5.1861 och B I 24 – 222/18.6.1961).

10.3 Sällskapets framställning år 1873 hos KMt

Sällskapet insåg faran för skogsskövling och fäste statsmaktens uppmärksamhet vid den. År 1873 lät styrelsen sekreteraren A.E. Lång göra ett utförligt förslag till åtgärder, avsett att föreläggas plenum (D XXIV 20 och A I 68 – St § 3/5.8 och § 3/3.9.1873). I det konstaterade Lång att de föregående årens stora virkespekulation i Sverige nu hade nått också Finland och här lett till en skogsavverkning, som ingivit fosterlandsvännen allvarliga bekymmer: ”En mängd utlänningar, som synbarligen icke intressera sig för annat i vårt land än dess skogar, ses köpa större och mindre lantegendomar med skogstillgång för att sedan de riktat sig på den finska skogens bekostnad och skövlat densamma [...] åter lämna landet med sitt lättfångna byte, föga bekymrande sig om att de genom en sådan affärsverksamhet försvårat eller kanske omöjliggjort kommande finska generationers existens.”

Plenum gillade förslaget att hos KMt hemställa om en grundlig utredning av de pågående överavverkningarnas omfattning och följder samt av behovet av lagstiftning för att förebygga skövling och säkerställa förnyelsen i skogen. Långs kritik av utlänningarnas framfart i Finlands skogar togs inte med i framställningen till KMt, däremot återupptog sällskapet det gamla förslaget om att olovlig åverkan skulle jämsställas med stöld. Sällskapets framställning hos KMt (B I 29 – nr 439/17.9.1873) relateras i dess *Handlingar* (1873 s. 6).

För att få fram konkreta förslag till lagstiftningsåtgärder uppställdes prisfrågan ”Vilka åtgärder från lagstiftningens sida äro hos oss ändamålsenliga för hämmande av skogsskövling i landet?” (A I 68 – St §12/26.9 och P § 2/17.9.1873). Tre av svaren finns bevarade (D XXIV 20 – nr 346 och D XXIV 21 – nr 1, 75 och 94). Intet ansågs fullt tillfredsställande.

Samtidigt som sällskapet insåg risken för överavverkning hälsade det med tillfredsställelse den växande trävaruexporten. När Gustav Silfversvan i början av år 1874 åter tillträdde ordförandeposten fäste han uppmärksamheten vid den vikt trävaruexporten hade fått i landets handelsbalans samtidigt som han inskräpte att

den måste bedrivas utan men för kommande släktled (A I 69 – P § 1 och 3/17.2.1874 -bil.).

10.4 Sällskapets utlåtande år 1874 om betänkandet om överavverkning

Redan året efter det att sällskapet hos KMt hade hemställt om åtgärder för att förebygga skogsskövling anmodades det att utlåta sig om ett betänkande, som hade avgivits av en kommitté för bedömning av frågan om befarad överavverkning i Finlands skogar (D I 5 s. 91). Sällskapets styrelseordförande hade själv tillhört kommittén (A I 69 – St § 2/16.11, §§ 1–2/23.11 och § 14/5.12.1874).

Sällskapet tillstyrkte kommitténs förslag om att staten skulle inlösa enskild mark för att bilda kronoskogar samt om att skogsskövling på enskild mark skulle stävjas och föryrngning påbjudas genom lag. Förslaget att olovlig åverkan skulle bedömas som tjuvnad gillades givetvis av sällskapet. Däremot omfattade det ej förslaget om exporttullar. Ej heller gillade det förslaget om lån för sådd och plantering, utan ansåg det bättre att premiera väl utförd föryrngning på av föregående ägare kalhuggen mark (B I 30 – nr 698/18.12.1874). Sällskapets utlåtande infördes till största delen i dess *Handlingar* (1874–1876 s. 49).

10.5 Sällskapets utlåtande år 1880 om förslaget till skogslag

År 1878 fick sällskapet av senatens jordbruksexpedition för utdelning 65 exemplar av A. Liljestrands skrift *Kysymys uudesta metsälaista Suomelle* (D I 6 s. 36) och sände därav 8 exemplar till 6 av sina ombudsdistrikt (A I 73 – St § 3/15.6.1878).

Ett par år senare anmodades sällskapet att av sakkunniga personer införskaffa yttranden om det av en statskommitté utarbetade förslaget till ny skogslag och själv utlåta sig om förslaget (A I 75 – St § 4/20.4.1880). Sällskapet sände förslaget till 5 personer, av vilka likväl endast greve August Armfelt efterkom begäran om ett yttrande (A I 75 – St § 3/31.8 och § 2/28.9.1880 -bilaga).

Styrelsen ansåg att plenum inte var ett lämpligt forum för detaljgranskning av lagförslaget och föreslog att sällskapet skulle anförtro uppdraget åt delegerade. Så blev det (A I 75 – P § 1/1.11.1880). Styrelsen förstärkt med 4 av de 5 som tidigare ombetts yttra sig avgav på sällskapets vägnar det begärda utlåtandet (A I 75 – 3.12.1880 -bilaga).

Största delen av utlåtandet ägnades sällskapet gamla yrkande på att åverkan i annans skog skulle jämföras med stöld. Vidare motsatte sig sällskapet expropriation av enskild skog till kronoskog. Trots att utlåtandet hävdade äganderättens helgd efterlyste det stadganden som säkerställde skogens återväxt och begränsade rätten till kalhuggning. Slutligen yrkade sällskapet på en stilistisk omarbetning av förslaget. Största delen av sällskapets yttrande infördes i dess *Handlingar* (1878–1883 I s. 62).

10.6 Önskemål om utbildningen

Den 10 mars 1858 gavs KMt:s nådiga kungörelse angående inrättande av ett forstinstitut i Finland och bestämdes att Evois kronoskog i Lampis skulle vara platsen för institutet. Medan grundläggningsarbetena pågick upptog Hushållnings-

sällskapet till diskussion frågan: Kan ett sammanslående av forst- eller skogsläroverket med den högre lantbruksskolan verka gagnande för de båda facken? Diskussionen upptar 12 sidor i protokollet (A I 58 – P § 11/17.6.1863). Frågan blev med ja besvarad. Trots att enligt Silversvan 24.000 rubel redan hade nedlagts på Evois ansågs Mustiala vara den bästa platsen för det två utbildningsanstalterna.

Sällskapets åsikt vann inte gehör. Institutet på Evois hade emellertid svårt att komma i gång. Orsaken var elevbrist.

När sällskapet år 1873 fäste KMt:s uppmärksamhet på den tilltagande skogsskövlingen, yrkade sällskapet också på att en tvåårig skogsvaktarskola skulle inrättas på Evois för att bereda den enskilde skogsägaren ett billigt biträde ”för att leda skogsarbeten, synnerligast sådd samt plantering och hjälpgallring” (A I 68 – St § 3/5.8.1873 och B I 29 – 439/17.9.1873). – Skolan kom till stånd år 1876.

10.7 Sällskapets upplysningsverksamhet

Sällskapets upplysningsverksamhet i skogsfrågor måste vid denna tid ännu främst stödås på utländska källor. År 1861 fick sällskapet, såsom redan nämnts, av Segerdahl skrifter om taxation och om forstliga iakttagelser (A I 56 – U § 4/24.5.1861) och följande år hans översättning av notiser om skogshushållningen i Tyskland (A I 57 – U § 8/14.10.1862). Den här tiden gjorde sig inflytande från Tyskland gällande inom sällskapet också genom att detta tillställdes den av sachsiske överförstrådet friherre Berg till senaten i Finland avgivna berättelsen om Finlands skogar. – Sällskapet visade Berg sin uppskattning genom att kalla honom till medlem och skänka honom en svedjeplog (A I 54 – U § 3/9.9.1859 och A I 55 – U § 7/12.1.1860).

Sommaren 1870 fick sällskapet en av C.A. Björkman skriven avhandling ”Skogsskötsel för allmoge” och resolverade att sekreteraren ägde bearbeta och använda den som almanacksavhandling eller annan broschyr (A I 65 – St § 8/20.7 och § 14/19.8.1870). Avhandlingen har inte påträffats i arkivet. I 1873 års almanack lät sällskapet i varje fall införa en uppsats ”Grunderna för en ordnad skogshushållning”. I den gavs anvisningar för skogstaxation, trakthygge och skogsförnyelse. I *Suomen almanakan juhlakirja* uppges sällskapets sekreterare A. Nylander som författare till uppsatsen.

När styrelsen hösten 1873 initierade sällskapets stora diskussion om skogsskövlingen var dess första tanke att genom någon folkskrift och möjligen genom muntliga föredrag upplysa allmogen ”om skogens betydelse för vårt land och de sorgliga följderna av skogsförödelse” (A I 68 – St § 3/5.8 och P § 2/17.9.1873). Vid plenum yrkade Ernst Rönnbäck på att sällskapet skulle uppställa prisfrågor för att få material till en folkskrift. Frågorna blev två (A I 68 – St § 12/26.9.1873). Den ena lydde: Vad utgör skogsskövlingens inverkan på klimatet, kulturen och välståndet, med särskilt avseende på förhållandena i vårt nordligt belägna land? – Den andra frågan var den tidigare (10.2) nämnda om lagstiftning mot skogsskövling.

Bäst ansågs det svar på den första frågan vara som avgivits av vicepastor B.F. Nordlund i Vörrå, även om det ej ansågs lämpligt att utges som folkskrift (A I 69 – St § 2/29.4 och P § 6/2.11.1874). För att få ett utlåtande om svarets vetenskapliga värde vände sig sällskapet till lektor Blomquist på Evois. Denne påpekade att Nordlund hade utgått från det oriktiga antagandet att den under senare år livligare

avverkningen för export varit en olycka för landet. Svaret var enligt Blomquist väl skrivet, men saknade vetenskapligt värde (A I 69 – St § 9/5.12 och A I 70 – P § 10/11.2.1875). Med författarens begivande infördes uppsatsen likväl i sällskapets *Handlingar* (1874–1875 bilagor s. 41) under rubriken ”Skogsskövlingens inverkan på klimatet”. Författaren belönades med 200 mark (A I 70 – St § 16/26.4 och § 15/20.7.1875).

Den av Rönnbäck efterlysta skriften om skogsfrö fanns redan. I Sverige hade det nämligen utkommit en av jägmästaren O.E. Gyberg författad skrift *Om insamling och förvaring av skogsfrö*. Av den rekvirerade sällskapet nu för utdelning 300 exemplar och utverkade också rätt att översätta skriften till finska samt lät trycka en finsk upplaga om 2.500 exemplar (A I 69 – St § 19/19.1 och § 11/11.4.1874). Skriften ingår som nr 8 i serien *K. Suomen talousseuran kirjasia kansalle: Metsäpuitten siementen kokoamisesta ja säilyttämisestä*. Upplagan blev slutsåld inom ett år och sällskapet tog en ny, lika stor upplaga (A I 70 – St § 11/3.4, § 10/27.5 och § 17/26.10.1875). – Tio år senare beslöt sällskapet göra ämnet till tema för uppsatsen i almanackan för år 1886: ”Om insamling av barrträdsfrö” (A I 79 s. 35 – P § 3/3.11.1884. *Handlingar* 1885 s. 21). Den författades av U.O. Bremer.

När sällskapet i början av 1870-talet kände ett starkt behov av att sprida upplysning i skogsfrågor efterhörde det också hos den svenska lantbruksakademins sekreterare Jacob Arrhenius om det i Sverige utkommit någon populär skrift i skogshushållning (A I 69 – St § 11/26.2.1874). Arrhenius rekommenderade en av Israel af Ström författad folkskrift, som också fick översättas till finska. Sällskapet skyndade sig att rekvirera 500 exemplar av den svenska skriften och lät översätta och trycka den i en finsk upplaga om 2.500 exemplar (A I 69 – St § 10/11.4.1874, A I 70 – St § 16/1.2.1875 och *Handlingar* 1874–1875 s. 7 och 75). Den ingår som nr 9 i serien *K. Suomen talousseuran kirjasia kansalle: Metsäin hoidosta ja ruokosta*.

År 1877 sände sällskapet cirka 500 exemplar av Gybergs och af Ströms skrifter till senatens militieexpedition för utdelning bland militieboställes arrendatorer (A I 72 – St § 20/16.4 och § 18/7.5.1877).

Samma år fick sällskapet för utdelning som gåva av jägmästaren vid Ultuna Hj. Gelertsen 200 exemplar av hans skrift *Om skogsodling* (A I 72 – St § 16/26.11.1877) och ett par år senare av bokförläggaren Lamm 100 exemplar av C. Schougs *Handbok i skogsskötsel*, varav 40 tillställdes militieexpeditionen (A I 74 – St § 27/1.8.1879). Skriften hade tidigare av författaren erbjudits sällskapet till inlösen, men erbjudandet hade lämnats obeaktat (A I 73 – St § 9/23.10.1878).

Intresset för skogslitteratur fick också enskilda författare i Finland att erbjuda sällskapet sina skrifter. En av J.B. Andersson inlämnad uppsats om gallring av skog föranledde ingen åtgärd (A I 70 – St § 15/6.10.1875). Däremot väcktes sällskapets intresse av ett år 1879 inlämnat manuskript, ”Metsän kasvatuksesta, rahvaalle kirjoittanut P.W. Hannikainen”. Sällskapet bad igen Blomquist om utlåtande. Denne tillstyrkte tryckning efter ändringar (A I 74 – St § 16/19.4, § 12/12.6 och § 9/17.5 -bil./1879). Skriften inlöstes och trycktes i 1.000 exemplar, av vilka militieexpeditionen övertog 300 (A I 75 – St § 27/31.1 och § 16/22.3.1880 samt D I 6 s. 69 och *Handlingar* 1878–1883 I s. 46). Hannikainens skrift bär nr 11 i serien *K. Suomen talousseuran kirjasia kansalle*.

När 1880-talet gick ut rekvirerade sällskapet av forstmästaren F.G. Bergroth 1.000 exemplar av hans skrift *Kunnallismetsistä* (A I 85 s. 128 och 140 – St § 16/3.6 och § 16/22.7.1890).

10.8 Sällskapets förmedling av frö

Sällskapet ville inte blott lära allmogen att ta frö till vara. Det ville också bereda avsättning för fröet och förmedla det till förbrukarna (A I 68 – St § 3/5.8.1873). När sålunda barnaläraren K. Johansson i Masku frågade om sällskapet var villigt att köpa granfrö, blev svaret ja (A I 73 – St § 19/15.6.1878). Mera reserverat ställde sig sällskapet till boställsinspektören A. Hjerpes fråga om sällskapet tog emot av allmogen insamlat granfrö (A I 73 – St § 17/24.9.1878). När brukspatron Arppe tidigare samma år erbjudit större mängder gran- och tallfrö hade sällskapet endast lovat övertaga fröet i kommission (A I 73 – St § 12/12.4.1878).

När sällskapet år 1882 erbjöds frö från Riga ledde det icke till någon åtgärd från sällskapets sida (D XXIV 29 nr 47 och A I 77 – St § 15/10.2.1882). Tre år senare visade sällskapet stort intresse för att stöda A. Pauls planer på en fröklängningsanstalt på Runsala gård, men planerna förföll (A I 80 s. 160 – St § 9/15.4.1885 och A I 81 s. 33 – St § 8/27.1.1886).

10.9 Sällskapets premiering av skogsvård

För att förmå allmogen att tillämpa givna råd ville Hushållningssällskapet utnyttja exemplets makt och för att få fram sporrande föredömen bland allmogen utlyste det belöningar. För detta ändamål kunde det utnyttja också statsmedel. År 1861 hade KMt givit sällskapet rätt att framgent årligen föreslå hur dess tidigare linneslöjdsanslag bäst skulle användas för lantbrukets främjande (D I 3 – 1.5.1861). Sex år senare fick sällskapet ytterligare ett anslag att användas bl.a. till premier för välskötta jordbruk (D I 4 – 21.11.1867). Senatens skrivelse nämnde ej skogsbruket. Inte desto mindre beslöt sällskapets styrelse att i sin kungörelse om det som kunde premieras nämns också skogs- och trädplantering (A I 62 – St § 6/28.12.1867 och Handlingar 6.2 s. 9). Kungörelse skulle ske i länets kyrkor.

När sällskapet hösten 1869 beslöt om kungörelsen bestämdes att ansökningarna om premie för väl skött jordbruk måste åtföljas av intyg över att sökanden inte onödigtvis skadat sin skog genom svedjande m.m., utan hellre förbättrat den, såsom genom rödjande och trakthygge, samt främjat återväxten genom sådd eller plantering (D I 5 s. 11 och A I 64 – St § 2/27.9.1869).

Då sällskapet år 1874 diskuterade hur det år 1861 för nya ändamål friställda forna linneslöjdsanslaget skulle användas, yrkade friherre S.W. von Troil på att anslaget skulle utnyttjas också för skogsskötselns främjande, t.ex. genom premier för sådd och plantering. Andra ansåg det bäst att först sprida upplysning genom folkskrifter och först därefter premiera dem som följt råden (A I 69 – P § 2/17.2.1874). I sitt samma höst avgivna utlåtande i skogfrågan föreslog sällskapet premier för väl vårdad ungskog på mark som kalhuggits av föregående ägare (Handlingar 1874–1876 s. 51).

I sin kungörelse för år 1876 utlovade sällskapet premier för väl skötta skogar och ängar (A I 71 – St § 16/12.5.1876 och Kopieboken s. 535). Ansökan borde åtföljas av intyg av forstmästare eller läneagronom.

I sin framställning samma höst om anslaget användning följande år föreslog sällskapet uttryckligen premier för skogsskötsel, ”då landets styrelse städse visat ett varmt intresse för skogarnas rationella vård” (B I 31 – 601/16.11.1876). För det året skärptes premieringsgrunderna (A I 72 – St § 10/16.4.1877).

Allmogens intresse för premierna var emellertid ganska måttligt. De första åren torde ingen ha ansökt om premie för sin skog (Handlingar 6.4 s. 3). Vid denna tid tillkom nya sällskap och Hushållningssällskapet fick se området för sin statsunderstödda verksamhet begränsas till södra delen av Åbo och Björneborgs län. År 1876 fick sällskapet två ansökningar från Nousis om premie för skogsvård. Båda beviljades (A I 71 – St § 7/2.10 och P § 1/1.11.1876). Också år 1877 kunde två premier utgivas (A I 72 – P § 2/1.11.1877). Följande år anhöll ingen om premie för skogsvård (A I 73 – St § 12/23.10.1878). Sällskapet upprepade likväl sitt förslag om att medel skulle reserveras för sådana premier (BI 31 – 424). Jordbruksexpeditionen beviljade emellertid medel endast för premiering av ängsskötsel (D I 6 s. 45) och följande år lämnade sällskapet bort skogen från sin framställning om hur anslaget skulle användas (B I 32 – 723/12.11.1879).

Uppenbarligen var det sällskapets premieringar som gav makarna Anna och Johan Scharlin påstöten till deras 22.12.1873 daterade gåvobrev, genom vilket de till sällskapets förvaltning överlät 20.000 mark, varav räntan skulle användas till premiering av allmogemän i Åbo och Björneborgs län vilka med insikt och drift skött sitt jordbruk och därjämte väl vårdat sin skog (A I 69 – St § 3/16.1.1874 samt Handlingar 1874–1876 s. 103). Enligt gåvobrevet måste fonden få växa till 50.000 mark innan den togs i användning för sitt ändamål. – Inflationen har gjort att fonden inte har kunnat främja sitt syfte.

11 Sällskapets utlåtande år 1895 om åtgärder mot skogs-skövling

Farhågorna för att skogarna skulle skövlas varade seklet ut. Faran såg man inte längre i svedjebuket. Det var på stadig tillbakagång. År 1891 tillställdes sällskapet av Kammarexpeditionen för utdelning 2.400 exemplar av forstkonduktören R.O. Herlins skrift om svedjebuket (A I 86 s. 207 och 36 – St § 3/30.10.1891). Statsagronomen K.J. Forsberg gav då på sällskapets begäran en översikt av svedjebukets omfattning i landets olika delar (A I 86 s. 226 – St § 9/30.11.1891 - bilaga).

Oron för skogsskövling kom sig av den stigande efterfrågan på skogens produkter. I januari 1895 anmodade Jordbruksexpeditionen Lantbruksstyrelsen att bereda lantbrukssällskapen tillfälle att om de så önskade uttala sig i anledning av ständernas petition om åtgärder för att förhindra skövling av landets skogar (D I 8 s. 102).

Även denna gång tillsatte Hushållningssällskapet en särskild delegation för att uppgöra förslag till utlåtande (A I 90 s. 50 – St § 4/21.2.1895). De delegerade kunde emellertid inte enas om ett förslag (A I 90 s. 59 – St § 2/15.3.1895 -bilaga). Borgmästare Juselius hade redan vid lantdagen liksom borgarståndets flertal ansett petitionen omotiverad, men då tre stånd omfattat den ville han ej nu tillråda sällskapet att avstyrka nådigt bifall till petitionen. Lantbruksrådet M. von Haartman omfattade principen att skogslagstiftningen så litet som möjligt borde inskränka skogsägarnas fria dispositionsrätt och att var och en borde ha rätt att hugga ner vartenda träd på egen mark. Samtidigt borde emellertid envar vara

skyldig att sörja för återväxten så att kommande släktled icke bragtes att lida brist. Skogslagen av år 1886 omfattade enligt von Haartman dessa principer, men tryggade inte deras tillämpande. För den skull understödde han petitionen.

Det slutade med att sällskapet i stället för ett utlåtande insände ett protokollsutdrag som visade åsiktsbrytningen i frågan (Kopieboken s. 492).

12 Strävanden att få rådgivare för det enskilda skogsbruket

12.1 Tidiga tankar på särskilda rådgivare

När sällskapet år 1873 diskuterade vådorna av de snabbt ökande avverkningarna yrkade forstmästaren Evert Sallmén på att enskilda skogsägare skulle gemensamt avlöna fackmän för vården av sina skogar (A I 68 – St § 1/4.6.1873). Så tycks också i viss utsträckning ha skett (D XXIV 20 ej diarieförda). I sitt utlåtande om betänkandet om befarad överavverkning ställde sig sällskapet likväl oförstående till tanken på särskilda länsforstmästare för det enskilda skogsbruket (B I 30 – 698/18.12.1874). Rådgivningsbehovet kunde enligt sällskapets åsikt tillsvidare fyllas av de för kronoskogarna anställda forstmästarna, vilka kunde åläggas att på vissa villkor biträda enskilda skogsägare (Handlingar 1874–1876 s. 50).

Tanken på särskilda rådgivare fick likväl inte förfalla. Sommaren 1877 framhöll statsagronomen K.J. Forsberg vid sällskapets lantbruksmöte på Sundholm, på tal om möjligheterna att spara skog för försäljning, att om skogsinstruktörer komme att anställas så borde de åläggas att också undervisa i att bereda brännrotv (Handlingar 1877 -bilagor s. 88).

Följande år tillställde Jordbruksexpeditionen sällskapet 300 exemplar av KMt:s 21.3.1878 givna nådiga instruktion för två skogsinstruktörer som på statens bekostnad komme att anställas på fem år. Sällskapet anmodades utdela instruktionen bland sådana som kunde väntas önska anlita instruktörernas biträde (D I 6 s. 39). Styrelsen ansåg det emellertid vara bäst att vänta tills instruktörerna blivit tillsatta (A I 73 – St § 2/26.8.1878). Vid samma tid framlade skogsförvaltaren J.B. Dilharth i en uppsats tankar ”Om landets enskilda skogar” och erbjöd sina tjänster (A I 73 – St § 10/24.9 och § 9/23.10.1878). Han avspisades med beskedet att ”sedan numera skogsinstruktörer blivit av staten anställda dessa torde komma att av vederbörande lägenhetsinnehavare föredragas framom privata biträden” (A I 75 – St § 13/13.1.1880 och D XXIV 27 nr 15).

12.2 Sällskapets framställning år 1882 om anslag för rådgivning

De av staten tillsatta två instruktörerna för det enskilda skogsbruket uppfyllde ej förväntningarna. Dels var de otillräckliga för hela landet, dels visade det sig att allmogen på många håll drog sig för att anlita statstjänstemän som rådgivare.

År 1881 föreslog Hannikainen att Hushållningssällskapet enligt exempel från Sverige skulle anställa en egen skogsplantör för att stå enskilda skogsägare till tjänst med råd och dåd. Vidare borde sällskapet ordna insamlingen av skogsfrö och mark för en plantskola. Plantören borde ha genomgått skogvaktarskolan på Evois. Hannikainen bifogade ett brev från skolans direktor om möjligheten att få en kompetent plantör (A I 76 – St § 10/26.10.1881 -bilaga).

Sällskapet tillsatte en kommitté för att överväga förslaget och denna framlade ett vidlyftigt utlåtande (A I 77 – St § 18/10.2.1882). I det framhölls att inhemskt frö var svårt att få och dyrt. Att insamla frö kunde giva den lösa befolkningen inkomst, men det förutsatte intensiv handledning. Den borde ges av en man av folket, ”som till en början objuden intränger i den fattiges stuga och där genom eget arbete visar att det icke allenast är utförbart, utan även ganska inbringande”.

Sällskapet gillade utlåtandet och vände sig till Jordbruksexpeditionen med en framställning om statsanslag för att anställa en undervisare (B I 32 – 77/10.2.1882). ”Då undervisaren, som under de lediga sommartiderna kunde ställas till vederbörande (statliga) skogsinstruktöres föfogande, själv med yxa eller spaden i handen skulle komma att verka inför folkets ögon, vågar Bestyrelsen hoppas att mycket gott ur denna verksamhet delvis ganska snart uppspirade”.

Sällskapets framställning ledde inte till önskat resultat. Jordbruksexpeditionen inbegärde Forststyrelsens yttrande och svarade slutligen att ändamålet bäst främjades genom forstförvaltningen, som därför ålagts förstärkta förståndiga forstmästare och skogsinstruktörer att under fröår bibringa allmogen intresse för och kunskaper i att tillvarataga fröet (D I 6 s. 124 och A I 77 – St § 3/7.12.1882).

12.3 Ständernas initiativ och KMt:s beslut

Följande gång frågan om den enskilda skogsvårdens främjande togs upp skedde det på ständernas initiativ. I början av år 1898 inbegärde Lantbruksstyrelsen Hushållningssällskapets yttrande i anledning av ständernas petition om att hushållning- och lantbrukssällskapen måtte tilldelas tillräckliga anslag för befrämjande av en förbättrad skogshushållning (A I 93 s. 40 – St § 4/22.1.1898). Även denna gång utsågs delegerade för att uppgöra förslag till yttrande. Deras förslag antogs enhälligt av sällskapets styrelse.

I sitt yttrande konstaterade sällskapet att avverkningarna på sina håll fått karaktären av skövling. Likväl varken borde eller kunde de enligt sällskapets uppfattning begränsas genom lagstiftning. Däremot borde skogarnas återväxt och rationella vård tryggas genom upplysning. Den nödvändiga instruktionsverksamheten kunde bäst skötas av sällskapen, som redan skötte motsvarande verksamhet för främjande av andra grenar av gårdsbruket. För att kunna svara för denna verksamhet i sitt eget distrikt behövde sällskapet en skogskonsulent och tillsvidare två skogsplantörer samt plantskolor. Sällskapets yttrande innefattade kostnadsförslag (A I 93 s. 48 – St § 3/22.2.1898 -bil.). Yttrandet publicerades i sällskapets *Handlingar* (1897–1898 s. 67).

I slutet av år 1898 förordnade KMt att från och med följande år till en början i tio års tid 50.000 mark i året skulle disponeras för en förbättrad hushållning i de privata skogarna. Enligt Jordbruksexpeditionens skrivelse 483/15.12.1898 (D I 9 s. 8) skulle summan fördelas på Finska Forstföreningen samt på hushållnings- och lantbrukssällskapen. Sällskapens anslag skulle utgå enligt en samma dag delgiven distriktsindelning (D I 9 s. 11).

13 Hushållningssällskapets verksamhet för skogsbrukets främjande åren 1899–1928

13.1 Källorna

Under de trettio åren 1899–1928 åtnjöt sällskapet statsanslag för det enskilda skogsbrukets främjande. Ärendena gällande denna uppgift är under perioden alltför många för att de alla skulle kunna upptagas i föreliggande häfte. Sällskapets tryckta årsberättelser innehåller ett särskilt, lättfunnet avsnitt om denna verksamhet. För åren 1917–1919 finns emellertid inga årsböcker. Också för dessa år finns dock protokollen inbundna, försedda med detaljerade alfabetiska register. Många av de i protokollen nämnda handlingarna finns bevarade i mapparna i serien D XXIV. De utgående skrivelserna återfinns i kopieböckerna.

13.2 Sällskapets uppdrag och anslag

Vid samma tid som sällskapet fick del av statsmaktens beslut att främja det enskilda skogsbruket anmodades det av Lantbruksstyrelsen att uttala sig om ett kommittébetänkande om vården av de privata skogarna i landet (A I 94 s. 33 – St § 9/26.1.1899). Som vanligt utsåg sällskapet några personer att uppgöra förslag till yttrande. Likväl är det sannolikt att förslaget i sak utarbetades av forstkonduktören Karl Brander, som då trätt i sällskapets tjänst. I ett 2.6.1899 daterat brev (Kopieboken s. 109) tackas han av sekreteraren för utlåtandet, som sekreteraren säger sig ha omstilerat. Förslaget antogs och blev sällskapets yttrande (A I 94 s. 69 – St § 14/29.5.1899 -bil. och Handlingar 1899 s. 20).

Sällskapet hade blott få anmärkningar att göra mot det av Lantbruksstyrelsen på remiss sända betänkandet. Sällskapet gillade förslaget att varje sällskap skulle få en skogsvårdsinstruktör i sin tjänst, men framhöll att denne borde ha genomgått skogsvaktarskola och att allmogens förtroende för honom skulle stärkas om han uttryckligen ålades att sköta sådana konkreta uppgifter som taxation och övervakningen av stämplingar. Ett förslag om premier gillades av sällskapet, som dock framhöll att man främst borde uppmuntra till naturlig förnygring och skogsförbättring genom dikning.

I början av år 1901 inbegärde Lantbruksstyrelsen sällskapets yttrande om det betänkande som avgivits av en kommitté för undersökning av de privata skogarna i landet (D I 10 s. 9). Sällskapet gav sin skogsinstruktör Lång i uppdrag att göra förslag till yttrande (A I 96 s. 78 – St § 2/23.2.1901). Hans förslag finns i behåll (D XXIV 49 – St 25.5). Sällskapets styrelse gav likväl sitt utlåtande en annan formulering (A I 96 s. 129 – St § 3/25.5.1901 och B I 35 s. 154 och Handlingar 1901 s. 43). I sitt yttrande förklarade sällskapet att det alltid hållit före att staten endast i yttersta nödfall borde ingripa i den enskildes fria dispositionsrätt. Nu visade emellertid den utredning som kommittén förebragt att skogarna föröddes i sådan omfattning att nödfall förelåg. Staten var tvungen att ingripa. Likväl hade sällskapet endast med största tvekan i princip förenat sig om kommitténs förslag om en skogsnämndsinstitution. Nämndens ”onerösa och odiösa uppdrag” skulle göra det svårt att få nämnden besatt med kompetenta personer. Därför borde nämnden få disponera en skogsvakt. Endast en enhällig nämnd borde utan intyg av skogsinspektör kunna ställa skog under förbud. – Något preciserat besked om sina egna konkreta uppgifter fick sällskapet inte nu.

Lika litet fick sällskapet närmare direktiv för sin verksamhet när det samma år 1901 svarade på Finska Forstföreningens fråga: ”Till vilken erfarenhet har skogsinstruktörernas verksamhet lett och i vilken riktning bör densamma fortgå?” (A I 96 s. 143 – St § 2/26.7.1901 och D XXIV 49, B I 35 s. 152 och Handlingar 1901 s. 40).

Sällskapets statsanslag utgjorde för de fem första åren 3.500 mark i året (D I 9 s. 8 och A I 94 s. 31 – St § 2/26.1.1899). Det var hälften av vad sällskapet hade kalkylerat med i sitt kostnadsförslag av 1898.

När den första anslagsperioden led mot sitt slut gjorde sällskapet en utförligt motiverad framställning om att anslaget för femårsperioden 1904–1908 måtte ökas till 8.000 mark om året (B I 35 s. 290–329/23.3.1903). För de två första åren bibehölls det likväl oförändrat och sällskapet gjorde en ny framställning (B I 35 s. 429).

Vid denna tid fick sällskapet se sitt geografiska verksamhetsområde ytterligare beskuret. Så länge det hade åtnjutit statsanslag för att främja skogsbruket hade dess distrikt oberoende av språk omfattat södra delen av Åbo och Björneborgs län. Den 25 januari 1905 godkände senaten stadgarna för det nybildade Lounais-Suomen Maanviljelysseura och snart fick Hushållningssällskapet för utlåtande ett förslag till uppsjälkning av distriktet på språklig grund (D I 10 s. 94 och A I 100 s. 171 – St § 2/25.9.1905). Sällskapet motsatte sig en delning (B I 35 s. 478). Innan året gått till ända fick det besked om att det område inom vilket det framgent kunde verka med statsmedel omfattade endast de svenska och tvåspråkiga kommunerna i länet, som ju då innefattade också Åland (D I 10 s. 104 och A I 100 s. 31 – P § 1e/10.11.1905). – Som en följd av att verksamhetsområdet krympt nedskars statsanslaget till 1.500 mark om året (D I 11 s. 7).

Så litet skulle det emellertid inte förbli. Genom nådig förordning 21.9.1906 ökades det för hela landet gällande anslaget för det privata skogsbrukets främjande från 75.000 till 250.000 mark. En statskommitté tillsattes för att göra förslag om hur det borde användas och i augusti 1908 sände Lantbruksstyrelsen cirkulär om arbetsuppgifter och arbetsfördelning (D I 11 s. 56). Enligt det ankom det praktiska arbetet lokalt på lantbruks- och hushållningssällskapen. Varje sällskap borde ha en särskild skogsnämnd, en högskoleutbildad skogsinstruktör och ett tillräckligt antal fackmän med skogvaktarutbildning.

Sällskapets anslag för åren 1907 och 1908 blev 7.500 mark om året (D I 11 s. 25). Förgäves gjorde sällskapet en framställning om att anslaget måtte höjas till 11.000 mark och att det finge användas för två instruktörer (B I 35 s. 635 – 23.11.1907 och Årsberättelse 1907 s. 140). Lantbruksstyrelsens besked om anslaget för åren 1909–1911 upptog blott 7.000 mark (D I 11 s. 53) och för åren 1912–1914 endast 7.500 mark om året (D I 12 s. 32), trots sällskapets vädjan om en förhöjning till 16.800 mark (B I 36 s. 3/1911).

För treårsperioden 1915–1917 gjorde sällskapet åter en utförligt motiverad framställning om förhöjning (B I 37 s. 15/1914 och Årsberättelse 1914 s. 36), men avspisades med beskedet att anslaget tillsvidare komme att utgå med blott 6.750 mark (D I 12 s. 232 – 19.12.1914).

Kriget satte inflationen i rullning och statsanslagen ökades. År 1920 var anslaget 20.000 mark (A I 114 s. 75 – St § 6/21.5.1920). För år 1926 anhöll sällskapet om 99.000 mark, men fick 25.000. Högre blev anslaget aldrig (Årsbok 1925 s. 19 och 1926 s. 76 samt 1928 s. 98).

13.3 Ledningen av verksamheten

13.3.1 Centralorganisationer

När lantbrukssällskapen rycktes in i det med statsmedel stödda arbetet för det privata skogsbruket hade Hushållningssällskapet redan till stor del förlorat sin särställning och var ett sällskap bland många. Kontakten mellan sällskapen upprätthölls från år 1898 genom ombudsmöten. År 1907 sammangick samtliga lantbruks- och hushållningssällskap i en centralorganisation. De svenska sällskapen kände sig emellertid åsidosatta i detta förbund och bildade redan år 1910 Svenska lantbrukssällskapens i Finland förbund (Årsberättelse 1909 s. 32 och 57, 1910 s. 63). Hushållningssällskapet ville hävda sin särställning och tillhörde båda förbunden till år 1919 då det utträdde ur det finska (A I 113 s. 37 – St § 8/25.2.1919). Någon fast central ledning av sällskapens verksamhet förekom inte från deras centralförbunds sida.

Främst kom Hushållningssällskapet i sin verksamhet för skogsvårdens främjande att samarbeta med skogsbrukets egna centralorganisationer. Sålunda inledde sällskapets första skogsfunktionär sin tjänst med att deltaga i den år 1877 stiftade Finska Forstföreningens årsmöte i Viborg 1899 för att få veta hur föreningen ämnade utnyttja sitt nya statsanslag (D XXIV 48). Föreningen å sin sida ville veta vilka erfarenheter sällskapet vunnit av skogsinstruktörernas verksamhet (A I 96 s. 143 – St § 2/26.7.1901, D XXIV 49 och B I 35 s. 152).

I början av år 1905 uppmanade den nyss stiftade föreningen Tapio sällskapet att ansluta sig som medlem, men sällskapet ville inte medverka till en splittring av Finska Forstföreningens arbetsfält (A I 100 s. 55 – St § 3/19.1.1905). Ett par år senare vädjade A. Benjamin Helander om anslutning till den nya föreningen som föddes genom en sammanslagning av de två föreningarna. Nu sände sällskapet representanter till det konstituerande mötet (A I 102 s. 162 och 173 – St § 3/21.11.1907 samt A I 103 s. 10 – P § 5/28.2.1908). Sällskapet ingick som medlem i den nya Finska Forstföreningen Tapio och lät sig representeras i dess direktions (A I 103 s. 80, 102 och 187 – St § 11/21.1, § 4/18.3 och § 25/22.9.1908).

Tapio fick sin roll i lantbrukssällskapens arbete för att främja det privata skogsbruket angiven i Jordbruksexpeditionens skrivelse 671/1908 (D I 11 s. 56) och bemödade sig på många sätt om att styra och stöda sällskapets verksamhet. Namnet Tapio återkommer ofta i registren i sällskapets protokollböcker. – År 1917 tillstyrkte sällskapet Tapios förslag om att inrätta en forstbyrå som skulle stå under Tapios ledning (A I 112 s. 96 – St § 11/16.4.1917).

Tidens strävanden till särgående på språklig grund ledde år 1910 till att det bildades en rent svensk organisation, Föreningen för Skogskultur, med vilken sällskapet trädde i samarbete (A I 107 s. 75 – St § 12/3.4.1912). Hösten 1921 kallade föreningen företrädare för de svenska sällskapen och skogsvårdsföreningarna till rådslag om gemensamt arbete för skogsbrukets främjande (A I 114 s. 177 och 196 – St § 15/13.9 och § 3/14.12.1921). När året gick ut lämnade sällskapet Tapio, ”av orsak att Föreningen för Skogskultur numera utvecklats till en central institution för svensks folkets i Finland strävanden på skogsskötselns och skogsvårdens område” (Kopieboken s. 534/21.12.1921).

13.3.2 Sällskapetets skogsvårdsutskott

Enligt Jordbruksexpeditionens skrivelse 671/1908 borde varje lantbrukssällskap ha en särskild ”skogsnämnd”. Hushållningssällskapet hade inte haft någon sådan, men tillsatte år 1908 ett skogsvårdsutskott (A I 103 s. 177 och 192 – St § 11/22.8 och § 2/8.10.1908). Ett par år senare antog sällskapet på basen av ett av Tapio uppgjort förslag en instruktion för sitt utskott (A I 105 s. 70 och 105 – St § 11/22.2 och § 6/13.5.1910, Årsberättelse 1910 s. 166). Detta ägde bland annat att bereda alla skogsfrågor. Dess protokoll finns i behåll (A II 6).

Utskottets förslag omfattades inte alltid av styrelsen. Sålunda föreslog det år 1909 att de med statsmedel avlönade funktionärerna skulle få rekvideras endast inom sällskapetets officiella verksamhetsområde (D XXIV 65), men styrelsen beslöt att de skulle få utföra förrättningar på sällskapetets alla medlemsgårdar, även om dessa låg i finska kommuner (A I 105 s. 51 – St § 4/21.2.1910).

13.4 Sällskapetets tjänstemän

13.4.1 Tjänsternas art

När sällskapet i sitt yttrande år 1898 framhöll att arbetet för den enskilda skogshushållningens främjande bäst kunde skötas av lantbruks- och skogshushållningssällskapen, uppgav det att det självt skulle behöva en skogskonsult och två skogsplantörer, alltså en forstkonduktör/forstmästare och två fackmän med lägre utbildning.

Så snart sällskapet erhållit underrättelse om sitt anslag införde det i tidningen en kungörelse om att det i sin tjänst antog en skogsinstruktör och en skogsvakt (A I 94 s. 54 – St § 10/24.3.1899 och Kopieboken s. 890).

Enligt kungörelsen borde skogsinstruktören ha ”teoretisk forstnärlig bildning” och därjämte vara praktisk forstman. Hans uppgift var att på rekvisition biträda privata skogsägare med uppgörande av skogshushållningsplaner och kartor samt att hålla föredrag. I begynnelsen utlovades 2.500 mark i året. Lönen skulle årligen stiga tills den det sjätte året var 3.750 mark. Vidare utlovades resekostnadsersättning och 5 mark i dagtraktamente. Härutöver kom 2 mark per förrättning som erlades av rekvirenten.

Skogvakten borde enligt kungörelsen ha genomgått skogsvaktarskola. Han ägde biträda instruktören och förrätta alla på en skogsvakt ankommande arbeten samt anlägga och sköta en plantskola. Hans årslön var 1.000 mark och hans dagtraktamente 2 mark. Härtil kom resekostnadsersättning och fritt uppehälle hos rekvirenten.

Innan tjänsterna hunnit besättas meddelade Forstföreningen att den låtit utarbeta förslag till instruktion för sällskapetets skogskonsulenter. Föreningen hoppades att sällskapen skulle följa förslaget. Vidare sände föreningen till vägledning sina egna plantörers årsberättelser (A I 94 s. 57 – St § 4/29.4.1899).

Tjänstemännens titulatur var länge vacklande. Sällskapetets första forstkonduktörer kallades än konsulenter, än i likhet med statens motsvarande tjänstemän skogsinstruktörer. Från och med 1908 användes endast benämningen konsulent. Titeln skogsplantör användes aldrig på sällskapetets egna lägre tjänstemän; däremot först skogsvakt och snart vid sidan därav forstbiträde och från och med 1907 endast skogsvårdsinstruktör.

13.4.2 Konsulenterna

När tjänsten som skogsinstruktör första gången anslogs ledig söktes den av fyra forstkonduktörer. Bland dem utsågs enhälligt Karl Brander (A I 94 s. 59 – St § 13/29.4.1899). Tjänstekontraktet finns bevarat (D XXIII 31 s. 20). Han hade tjänstgjort i flere revir samt anlåtats för planering och utstämpling på kyrkoherdebol.

Brander blev emellertid föga anlåtad av skogsägarna. De första breven från sällskapets sekreterare till honom vittnar om det tröga föret i portgången (Kopieboken s. 109, 195, 306 och 498). Hösten 1900 ansökte han om avsked (AI 95 s. 132 – St § 6/25.10.1900).

Tjänsten anslogs ledig och fick igen fyra sökande (D XXIV 48 och A I 95 s. 152 – St § 3/3.12.1900). Forstmästare Hj. Carpelan uppmanades uttala sig om deras lämplighet och gjorde det oförblommerat (Kopieboken s. 622 och D XXIV 48). Nu utsågs forstkonduktören och magistern Gösta Lång till tjänsten, trots att han som Carpelan påpekat helt saknade praktik (A I 95 s. 160 – St § 2/21.12.1900). Också hans kontrakt finns bevarat (D XXIII 31 s. 18). Inom ett år föreslog han en sådan ändring däri att han inte behövde uppbära förrättningsavgifter. I stället skulle sällskapet för hans del prenumerera på facktidskrifter (A I 96 s. 167 – St § 11/12.10.1901). Kort därefter bad han likväl om att av rekvirenterna få uppbära ersättning för vissa större förrättningar (D XXIV 51). Sällskapet befarade att den föreslagna taxan skulle verka avskräckande och skar ner den (A I 97 s. 40 – St § 8/10.1.1902).

Hösten 1902 bad Lång om tjänstledighet för att under vintern vistas utomlands med statsstipendium (D XXIV 51). Sällskapet biföll på villkor att Lång själv bekostade vikarie (A I 97 s. 141 och 148 – St § 10/22.10 och § 7/5.11.1902). Lång ansåg att styrelsen visat honom misstroende och bad om avsked per 1.4.1903 (D XXIV 53), vilket beviljades med gott betyg (A I 98 s. 54 och 88 – St § 13/16.1 och § 6/24.3.1903).

Den efter Lång lediganslagna tjänsten söktes av åtta forstkonduktörer (A I 98 s. 67 – St § 14/18.2.1903 och D XXIV 55). Efter att ha inhämtat hovrådet C. Nummelins utlåtande utsåg styrelsen C.A. Broberg (D XXIV 53 och A I 98 s. 77 – St § 1/27.2.1903). Denne hade knappt hunnit bli inkörd i tjänsten innan sällskapets distrikt spjälktes upp på språklig grund och dess anslag skars ned. Broberg sades upp men förklarade sig villig att åtnöjas med statsanslaget och fick stanna (A I 101 s. 60, 92 och 29 – St § 13/23.1, § 6/28.2 och P § 5.1/30.5.1906). När anslaget följande år ökades höjdes också Brobergs lön (A I 102 s. 68 – St § 3/25.2.1907).

Broberg trivsel i tjänsten rubbades måhända av meningsskiljaktigheter om vissa förrättningsavgifter som han debiterat (A I 100 s. 234 – St § 4/16.12.1905). Hösten 1908 avgick han från sin tjänst (A I 103 s. 217 – St § 19/15.12.1908).

På våren hade landsdelens finska lantbrukssällskap föreslagit för Hushållningssällskapet att de två sällskapen gemensamt skulle avlöna en skogsvårdskonsulent (A I 103 s. 106 och 114 – St § 14/18.3 och § 18/28.4.1908). Hushållningssällskapet skulle stå för 3/8 av kostnaderna. Det slutade med att forstmästaren Carl Vilhelm Hedman bland tre sökande utsågs per 1.10.1908 till den sålunda delade tjänsten (D XXIV 62 och A I 103 s. 194 – St § 6/8.10.1908).

Arrangemanget med en delad tjänst visade sig inte i allo lyckligt (A I 108 s. 136 – St § 3/18.12.1913). När sällskapet våren 1916 inte lyckades få en nyinrättad andra instruktörsbefattning besatt började det utreda möjligheterna att i stället engagera en egen konsulent (A I 111 s. 106 och 115 – St § 6/2.5 och § 3/24.5.1916). Trots att sällskapet sveks i sina förhoppningar att lyckas utverka ekonomiskt stöd av större skogsägare för att avlöna konsulenten sade det upp överenskommelsen med det finska sällskapet och likaså med Hedman (A I 111 s. 154 och 160 – St § 11/9.11 och §§ 6–7/30.11.1916 samt Kopieboken s. 579 och 582). Hedman lämnade sin tjänst i januari 1917 (A I 112 s. 70 – St § 5/15.2.1917).

Av ekonomiska skäl föreslog sällskapets skogsutskott att tjänsten skulle hållas vakant till hösten (A I 112 s. 75 – St § 5/24.2.1917). Sällskapet fann det emellertid ändamålsenligast att tillsvidare anlita tillfällig hjälp för forstmästareuppdrag och att i stället för att anställa en konsulent förverkliga det gamla önskemålet om en andra skogsvårdsinstruktör (A I 112 s. 114 – St § 12/22.5.1917).

Sedan många av sällskapets största medlemsgårdar år 1919 sammangått i Sydvästra Finlands Privatrevirförbund fanns det inte längre förutsättningar för att sällskapet skulle anställa en egen forstmästare (Årsberättelse 1921 s. 52). Hedman blev sålunda dess sista skogsvårdskonsulent.

13.4.3 Skogsvårdsinstruktörerna

Till sällskapets första skogsvakt antogs den enda sökanden Karl Wägg (D XXIV 47 och A I 94 s. 60 – St § 16/29.4.1899). Han hade genomgått skolan på Evois, men senast varit magasinbokhållare på Notsjö.

Wägg stannade i tjänsten tills sällskapet år 1905 förlorade större delen av sitt distrikt. Hans modersmål var finska och han övergick till det lantbrukssällskap som bildats för den finska delen av Hushållningssällskapets tidigare verksamhetsområde (D XXIV 57 – 383/8.8.1905 och A I 100 s. 166 – St § 8/23.8.1905). I början av följande år beslöt Hushållningssällskapet åter taga honom i sin tjänst, men beslutet förverkligades uppenbarligen inte (A I 101 s. 67 – St § 9/3.2.1906). Ett par år senare bad han om intyg för sin tjänstetid 1.6.1898–15.11.1905. Dåmera hette han Wasama (A I 103 s. 71 och 106 – St § 12/10.1 och § 15/18.3.1908).

När Wägg sade upp sig lediganslogs tjänsten, men fick igen blott en sökande och då dennes kompetens ansågs obestyrkt lämnades tjänsten obesatt i väntan på besked om de blivande statsanslagen (A I 100 s. 191 – St § 6/23.10.1906). När det kommit annonserade sällskapet efter en skogsvårdsinstruktör och utsåg så bland sex sökande Erik Olsson (D XXIV 60 och A I 102 s. 68 och 87 – St § 3/25.2 och § 6/18.4.1907). Han var född i Sverige år 1869 och hade genomgått Böda skogsskola samt sedan år 1900 varit verksam i Finland. Olsson blev liksom Wägg mycket uppskattad och han stannade i tjänsten till sin död 9.1.1913.

År 1912 blev Olsson av sjukdom urståndsatt att sköta sin tjänst (A I 107 s. 138 – St § 11/8.11.1912). I hans ställe anlitate sällskapet skogsvakten Ernst Ehrnström från Pargas, vilken i tjänst hos Föreningen för Skogskultur hade biträtt sällskapet redan vid vårens planteringar (A I 108 s. 51 – St § 15/11.2.1913). Efter Olssons död utsågs Ehrnström bland tio sökande till hans efterträdare (A I 108 s. 16 och 88 – St § 2/27.5 och P § 3/28.5.1913).

Hösten 1915 beslöt sällskapet anställa en andra instruktör (A I 110 s. 142 – St § 1/3.11.1915). Tjänsten fick nio sökande. Den som utsågs återtog sin ansökan (A I 111 s. 59 och 106 – St § 4/17.1 och § 6/2.5.1916). Nu övervägde sällskapet att i stället bygga ut konsulenttjänsten, men mötte motstånd från åländskt håll där man ville få en på Åland stationerad instruktör (A I 111 s. 156 – St § 2/9.11.1916). Tjänsten lediganslogs på nytt och ende sökanden Herman Ginlund från Dragsfjärd antogs och förständigades att bo på Åland (A I 112 s. 137 och 145 – St § 9/21.8 och § 12/14.9.1917). – Under världskriget begränsade de ryska militärmyndigheterna möjligheterna för sällskapets tjänstemän att röra sig i skärgården.

När Åland i början av 1920-talet hade fått sin självstyrelse uppstod oklarhet om hur sällskapets instruktörsverksamhet där skulle finansieras. Hösten 1924 hade sällskapet av ekonomiska skäl diskuterat en indragning av Ginlunds tjänst (A I 117 s. 121 – St § 2.8/29.9.1924), vilket gav Delegationen för Ålands lantmannagillen anledning till en amper skrivelse med hot om att bilda ett fristående lantbrukssällskap (A I 118 s. 87 och 106 – St § 5/24.2 -bil. och St § 14/11.3.1925). Sällskapet ordförande åtog sig att hos landshövdingen på Åland efterhöra hur landskapsnämnden hade tänkt sig skogsvården i landskapet (A I 118 s. 153 – St § 11/12.10.1925). I väntan på klarhet i frågan huruvida sällskapet kunde använda statsmedel för sin verksamhet på Åland beslöt sällskapet att med anlitan av Svahns fond anställa Ginlund för ett halvt år i sänder, senare tillsvidare (A I 118 s. 183 – St § 3/7.12.1925 och A I 120 s. 77 – St § 3/25.1.1927).

Både Ehrnström och Ginlund kvarstod i sällskapets tjänst till utgången av år 1928, då sällskapets befattning med skogen upphörde (Årsboken 1928 s. 63).

13.5 Tjänstemännens verksamhet

13.5.1 Översikt

Genom kungörelse i tidningen lät sällskapet veta att dess skogsvårdstjänstemän kunde rekvireras av enskilda (A I 95 s. 81 – § 4/14.5.1900 samt Kopieboken s. 294). Skogvaktarna blev genast flitigt anlitade, medan forstmästarna hade svårt att finna arbete. Förklaringen till att Wägg så snart fick god kontakt med allmogen ligger till en del i att han som nyanställd fick följa med sällskapets väl inarbetade rotfruktsinstruktör på dennes föredragsturnéer för att själv hålla föredrag i sitt fack (A I 95 s. 56, 82 och 157 – St § 17/9.1, § 7/14.5 och § 17/3.12.1900).

När ökade statsanslag gav möjligheter till en intensifierad verksamhet upptog lantbrukssällskapen till gemensam dryftning hur deras arbete till fromma för skogsskötseln borde ordnas (A I 102 s. 68 – St § 3/25.2.1907). Broberg hade för sällskapets vidkommande gjort upp ett förslag redan 22.11.1904, då han deltagit i ett möte av lantbrukssällskapens ombud för diskussion bl.a. av hur sällskapen bäst kunde bidra till skogsskötselns främjande (A I 99 s. 233 – St § 6/10.11.1904 och A I 100 s. 79 – St § 5/25.2.1905). Nu återkom han med kompletteringar 23.2.1907 (D XXIV 60). Han föreslog premieringar, skapandet av mönsterskogar, plantskolor, planteringsdagar vid folkskolorna, beskogning av kala holmar och spridande av ädla trädslag. En del av det Broberg föreslog hade sällskapet arbetat med redan tidigare. De föreslagna verksamhetsformerna kom att bestämma tjänstemännens verksamhet i den mån deras tid inte upptogs av enskilda rekvisitioner gällande planering, värdering och stämpling. År 1905 inskärpte

Forststyrelsen att deras befogenheter inte gällde ecklesiastika boställen (A I 100 s. 228 – St § 6/7.12.1905).

De i sällskapets årsböcker införda berättelserna över tjänstemännens verksamhet anger ofta också i tabellform förrättningarnas fördelning på art och ort. Av lokalt intresse är särskilt instruktörernas t.o.m. år 1910 dag för dag och gård för gård uppgjorda rapporter.

13.5.2 Föredrag, demonstrationer, och planteringsdagar

När sällskapet anställde sina första resande rådgivare i skogsskötsel var föredrag vid lantmannamöten redan en väl inarbetad metod i sällskapets övriga upplysningsverksamhet och den togs med framgång i användning också av skogsbrukets rådgivare. Till föredragen knöts snart praktiska demonstrationer. I början av år 1908 gav sällskapet sina skogsfackmän i uppdrag att uppgöra program för på olika platser anordnade skogsdemonstrationer (A I 103 s. 71 – St § 13/10.1.1908). Följande vinter anordnade lantmannagillena skogsmannadagar i Nagu och på Norrskata (A I 104 s. 102 – St § 37/19.4.1909).

Ett under seklets första årtionden väckt förslag om särskilda mönsterskogar blev inte förverkligat. I ett förslag till diskussionsfrågor vid av Finska Forstföreningen anordnade skogsdagar påpekade Broberg att av fackmän skötta mönsterskogar inom kommunerna skulle vara mycket nyttiga som föredöme (A I 99 s. 213 – St § 8/24.10.1904) och år 1908 intresserade sig sällskapet för ett erbjudande av magister K.J. Karlsson på Åland om att ställa skogen på Strömsvik säteri till sällskapets förfogande som demonstrationsskog (A I 103 s. 72 – St § 19/10.1.1908).

Också Tapio intresserade sig för demonstrationer i skogen och snart talar sällskapets protokoll om lokala Tapiodagar (A I 105 s. 73 och 125 – St § 4/ 24.3 och § 11/15.7.1910). Så länge sällskapet verkade för skogsvårdens främjande skedde det inte minst genom föredrag och demonstrationer. Också särskilda skogsexkursioner nämns i sällskapets *Årsberättelse* (1921 s. 53 och 1922 s. 69).

Särskilt angeläget var sällskapet om att engagera det växande släktet i arbetet för skogsvården. Initiativet kom från Svenska folkskolelärareföreningen (A I 99 s. 154 – St § 5/14.6.1904, D XXIV 56) År 1909 vände det sig till folkskolorna med förslag om planteringsdagar (B I 36 s. 20 – 5.3.1909). Från Dragsfjärd svarade man att skolorna där redan i tio år hade anordnat planteringsdagar ledda av Dalsbruks skogvakt och att sällskapets medverkan ej heller nu behövdes (A I 104 s. 107 – St § 16/10.5.1909). Också i Pargas tycks lokala fackmän ha stått till buds utan sällskapets mellankomst (A I 107 s. 84 – St § 20/25.4.1912 och D XXIV 68). De flesta skolor tog tacksamt fasta på sällskapets erbjudande (A I 104 s. 93 och 18 – St § 10/19.4 och P § 4/28.5.1909). Den så inledda verksamheten fortsattes så länge sällskapet förfogade över personal för att leda planteringsdagar (B I 37 s. 30/1914). Någon gång kunde det anlita tillfällig hjälp (A I 107 s. 84 – St § 20/25.4.1912).

13.5.3 Beskogning av holmar

Ofta omtalade är sällskapets bemödanden att flytta trädgränsen längre ut i Östersjön. Tanken att beskoga holmar som saknade barrträd skymtar i sällskapets

Handlingar 1901 (s. 103). Då beslöt sällskapet på Långs förslag undersöka möjligheterna att bibringa Lappo i Brändö barrträdsvegetation. Följande år planterades där på hans försorg 3.000 tallplantor, 50 plantor av Cembratall och lika många lärkträdsplantor (*Handlingar* 1902 s. 122).

I Brobergs åtgärdsförslag av år 1907 (D XXIV 60) ingick ju också beskogning av kala holmar och själv hade han år 1905 utfört sådd på Klåvskär i Föglö och på Kökar. I sin framställning om anslag för treårsperioden från och med år 1909 äskade sällskapet 3.000 mark i året för beskogning av kalmarker och holmar (B I 35 s. 636).

Våren 1908 sådde Olsson skog på Vänö i Hitis och förberedde sådd på Jurmo i Korpo (A I 103 s. 115 – St § 19/28.4.1908). Följande vår utsattes på Jurmo 4.000 plantor av bergtall och 2.000 av vanlig tall samt såddes 2 kg frö av bergtall och 3/4 kg av vanlig tall.

År 1910 utfördes planteringar i Ålands östra skärgård, bl.a. på Mosshaga som var helt utan barrskog (Årsberättelse 1910 s. 293).

Sin största omfattning tycks sällskapets arbete med att beskoga holmar ha fått åren 1911 och 1912, då tiotalstusen plantor utsattes på Jurmo, Brunskär och Österskär i Korpo samt i Brändö och på Kökar (Årsberättelse 1911 s. 225, 281 och 286 samt 1912 s. 119 och A I 107 s. 20 – P § 3/29.5.1912). I Korpo utfördes planteringarna av Olsson, i de åländska socknarna av Föreningens för Skogskultur plantör.

Världskriget beskar tjänstemännens rörelsefrihet i skärgården. Därefter tycks beskogningen först åter ha kommit i gång på Åland. I sällskapets *Årsberättelse 1922* (s. 69) nämns att Ginlund lett utplanterandet av 18.000 tallplantor på Kökar varjämte han där sått 1 kg tallfrö. Först i *Årsbok 1924* (s. 31) nämns planteringar i Åboland. Då utplanterades där i fyra socknar inalles 4.130 tallplantor och såddes 1,5 kg tallfrö. Följande år fortsattes arbetet (Årsbok 1925 s. 37). Det året uppgavs att ”alla tidigare kulturer i den yttre skärgården ha lyckats väl”.

Den uppgiften måste emellertid ses som en mellanrapport. Alla planteringar resulterade inte i bestående skog. När jag år 1977 efter att ha vandrat i talldungen på Jurmo tog kontakt med forstmästare Bo Eric Blumenthal och med den från Jurmo bördige folkskolläraren Andersson fick jag av bägge beskedet att skogen var resultatet av Helsingfors skogsvårdsnämnds planteringsarbete på 1930-talet. Sällskapets planteringar hade gått ut. Däremot lyckades planteringen på Brunskärs Västerö, där jag på 1950-talet fick tallskogen presenterad av gamle bonden Jansson på en av de två gårdarna på Brunskär. Han hade själv varit med när skogen planterades av sällskapet.

I oväntat ringa omfattning intresserade sig sällskapet för kultur av ädelträd. Sådana nämns åren 1911 och 1925 (Årsberättelse 1911 s. 70, Årsbok 1925 s. 37 och 1928 s. 64).

13.5.4 Skogsskador och skogsförbättring

Missväxten år 1902 riktade blickarna mot skogen. På hösten anmodade Jordbruks-expeditionen sällskapet att till lindrande av nöden och samtidigt till befrämjande av den privata skogsvården uppmana skogsägarna att med utnyttjande av den rådande låga lönenivån låta rensa sina skogar och göra början till en rationell skogshushållning (A I 97 s. 23 – P § 1/12.11.1902 och D XXIV 52).

På många håll har skogsbrand givit anledning till grundläggande skogsvårdsåtgärder. I sällskapets av havet splittrade distrikt har skogseldar emellertid inte fått samma ödeläggande omfattning som i inlandet. Sålunda kunde sällskapet vid en enkät om skogseldar åren 1907–1911 svara att sådana inte förekommit inom dess verksamhetsområde (A I 107 s. 54 – St § 15/20.2.1912 och A I 108 s. 46 – St § 3/11.2.1913). Inte heller de två följande åren fanns skogseldar att rapportera.

År 1915 tog sällskapet vid sitt höstplenium upp planerna på skogsbrandförsäkring och beslöt införa en uppsats därom i almanacken (A I 110 s. 45 och 56 – P §§ 2 och 20/5.11.1915). Ärendet komplicerades av oenighet om huruvida ett särskilt företag borde grundas för denna form av försäkring (A I 111 s. 90 och 98 – St § 6/28.2 och § 21/23.3.1916, Kopieboken s. 182 och Årsberättelse 1916 s. 27). Uppsatsen infördes år 1918, författad av Jon Hartman.

Hösten 1909 föreslog skogsvårdsutskottet att sällskapet med anlitan av sitt skogsvårdsanslag skulle börja bevilja lån för utdikande av försumpade skogsmarker (A I 105 s. 50 – St § 4/1.1.1910 och D XXIV 65). Sällskapets dubier om sin rätt att anlita anslaget för detta ändamål skingrades av lantbrukssällskapens centralförbund och sällskapet beslöt inleda verksamheten (A I 105 s. 74 – St § 5/24.3.1910). Reglerna för långivning publicerades i sällskapets *Handlingar* (1910 s. 164).

Lånen var räntefria och beviljades med stöd av planer som uppgjorts av sällskapets skogsfackmän. Lånetiden var fem år och innan den gått ut skulle arbetet avsynas, varvid högst 20% av lånet kunde efterskänkas som premie (A I 105 s. 104 – St § 5/13.5.1910). Hösten 1910 förelåg 7 låneansökningar och alla beviljades. Lånen var små, blott 48–800 mark (A I 105 s. 138, 156 och 169 – St § 14/5.10, § 2/18.11 och § 9/29.10.1910). När lånetiden gick ut uppgjorde Hedman förslag till premiering av låntagarna och sällskapet beslöt om nya lån. Inalles inlämnades nu 12 låneansökningar för torrlägningsprojekt och på basen av Hedmans kostnadsförslag beviljades 9 nya lån (A I 110 s. 104 – St § 11/14.5.1915 och A I 111 s. 119 – St § 6/25.5.1916 och *Handlingar* 1916 s. 67). Innan lånetiden gått till ända hade inflationen gjort lånen betydelselösa och de nämns inte i protokollen.

En ännu angelägnare uppgift än att torrlägga försumpad skogsmark såg sällskapet i att bringa skövlade skogsmarker i produktion. Och sådana började det finnas allt mer av ju längre världskriget varade. Våren 1917 beslöt sällskapet på skogsutskottets förslag i cirkulär till kommunerna uppmana dem att för egen räkning inköpa kalhuggna skogsmarker och att anlita sällskapets fackmän för att få dem i skick (A I 112 s. 108 – St § 9/15.5 och Kopieboken s. 264 – 11.6.1917). Numera kunde ju investeringen skyddas genom försäkring, framhöll sällskapet. Åtminstone Kimito reagerade positivt (A I 112 s. 137 – St § 10/21.8.1917). Självst slog sällskapet fast att dess skogsfackmän främst skulle utnyttjas för att trygga återväxten på skövlade marker och i detta syfte skulle frö och plantor anskaffas (A I 112 s. 116 – St § 8/23.5.1917 och Kopieboken s. 262 – 11.6.1917).

Inte bara profitbegäret ledde till skogsskövling under världskriget. Också de ryska militärmyndigheterna kalhögg skog. I dessa fall påkallades givetvis inte omedelbar förnyring, men väl värdering (A I 112 s. 148 och 159 – St § 7/8.10 och § 6/7.11.1917).

13.5.5 Anskaffning av frö och plantor

Det växande intresset för skogsföryngring krävde ökad tillgång på frö och plantor. År 1900 fick sällskapet av Finska Forstföreningen för utdelning 300 exemplar av publikationen *Om insamling och utklängning av barrträdkottar* (A I 95 s. 76 – St § 17/11.4.1900).

År 1910 anslog sällskapet 200 mark för inköp av tall- och grankottar som skulle klängas för sällskapets räkning. Vidare beslöts om premier för ekkulturer i täta förband för att få ekollon. Däremot förkastades ett av Tapio gjort förslag om en central fröklängningsanstalt och plantskola (A I 105 s. 50 – St § 4/1.1.1910 och Handlingar 1910 s. 170). Följande år framlade sällskapet i cirkulär till lantmannagillena skogsvårdsutskottets förslag om att gillesvis grunda fröklängningsanstalter (B I 36 s. 65). Samma år inledde sällskapet ett organiserat uppköpande av kottar (Handlingar 1911 s. 148). Följande år bad den nya Föreningen för Skogskultur sällskapet sända 20 kg tall- och 6 kg granfrö (Kopieboken s. 444 – 14.5.1912). Efter kriget lät sällskapet en ny uppmaning att samla kottar utgå till gillena (A I 113 s. 39 – St § 21/25.2.1919).

Behovet av plantskolor hade sällskapet framhållit redan när det år 1898 lät Lantbruksstyrelsen veta vad det behövde för att för sin del främja skogsvården. Detta behov framhölls också av Broberg i hans av sällskapet gillade förslag av år 1907. Följande år anlades för sällskapets räkning en plantskola på av Pargas Kalkberg AB upplåten mark (A I 103 s. 28 – P § 3/30.5.1908). År 1917 beslöt sällskapet utvidga sin plantskola (A I 112 s. 116 – St § 8/23.5.1917) och år 1922 anlade Ginlund en plantskola vid Ålands lantmannaskola (Årsberättelse 1922 s. 69).

Plantskolor fanns också hos andra i distriktet. År 1928 demonstrerade forstmästare Torsten Rancken vid sällskapets sommarmöte i Kimito plantskolan på Strömma (Årsbok 1928 s. 54).

Mycket av det frö och av de plantor som sällskapet använde för sin skogskultur erhöles av andra. Våren 1911 sände Forststyrelsen 11.000 2-åriga plantor från Evois för folkskolornas planteringsdagar (A I 106 s. 93 – St § 26/13.5.1911) och följande år erhöles för samma ändamål 10.000 plantor gratis från Domarnäs skogvaktarskola (A I 107 s. 88 – St § 12/25.5.1912). Samtidigt utlovade Föreningen för Skogskultur gratis frö av *Pinus montana* (A I 107 s. 82 – St § 9/25.4.1912).

13.5.6 Premieringar och tävlingar

Redan innan sällskapet fått statsanslag för skogsvårdens främjande hade det såsom tidigare nämnts (10.8) genom premier försökt uppmuntra intresset också för skogsvård. År 1891 hade sällskapet inför Jordbruksexpeditionen fått redogöra för sina erfarenheter av premieringar (A I 86 s. 194 – St § 3/30.9.1891) Samma år hade det infört en premiering av hela lantbrukslägenheter med särskilt beaktande av skogen. Uppgifterna om skogen i detta sammanhang är emellertid föga informativa (A I 86 s. 6 och 208 – P § 2/27.2 -bil. och St § 7/30.10.1891 -bil. samt A I 87 s. 149 – St § 6/6.10.1892 -bil. och A I 88 s. 129 – St § 3/3.11.1893 -bil.). Premieringen hade krävt alltför kostsamma resor och nedlagts. År 1900 fick sällskapet en ny förfrågan av Jordbruksexpeditionen om premieringar och

redogjorde för sina senaste erfarenheter (A I 95 s. 3 – P § 1/19.2.1900 och B I 35 s. 95).

År 1906 tog Finska Forstföreningen upp tanken på tävlingar och frågade efter sällskapets erfarenheter (A I 101 s. 145 – St § 2/25.5.1906). Ett par år senare frågade Tapio om sällskapet hade förslag till 1-åriga tävlingar, men sådana var ännu inte påtänkta av sällskapet (A I 103 s. 177 – St § 11/22.8.1908 och D XXIV 62).

Först år 1909 kom tävlingar gällande skogen i sällskapets verksamhet. I början av året framlade skogsvårdsutskottet förslag till olika åtgärder (A II 6 s. 1, A I 104 s. 82 – St § 7/24.2.1909 och D XXIV 63). Bland dem ingick både att sällskapet självt skulle arrangera 3-åriga tävlingar i rationell skogsvård och att det skulle stimulera lantmannagillena att anordna egna tävlingar med mera begränsad målsättning. Sällskapet gillade tanken och anmodade utskottet att inkomma med närmare förslag (A I 105 s. 74 – St § 6/24.3.1910).

Sällskapets 3-åriga tävlingar

För de 3-åriga tävlingarna i rationell skogsvård trycktes stadgar (Årsberättelse 1909 s. 138). Sällskapets verksamhetsområde indelades i tre tävlingsdistrikt och i vart distrikt skulle en ny tävling inledas vart tredje år. Överskådligast kan man följa med tävlingarna i sällskapets tryckta årsberättelser. Detaljuppgifterna i protokollen har föga väsentligt att ge därutöver. Ett undantag utgör åren 1917–1919, för vilka inga årsberättelser utgavs i tryck.

Distriktet I omfattade hela Åboland utom Houtskär och Iniö. Här inleddes tävlingen år 1909 (Årsberättelse 1909 s. 142 och 1912 s. 67). Efter två omgångar såg sig sällskapet föranlåtet besluta att ej inleda nya tävlingar förrän det pågående världskriget fått ett slut (Årsberättelse 1915 s. 86 och 1916 s. 66).

Distriktet II omfattade skärgårdskommunerna Houtskär, Iniö, Brändö, Kumlinge, Sottunga, Föglö och Kökar. Uppgifter om tävlingarna här ingår i *Årsberättelse 1910* och *1913* (s. 160 och 75).

Distriktet III omfattade fasta Åland samt Vårdö, Eckerö, Lemland och Lumparland. När tävlingen i detta distrikt skulle inledas år 1911 anmälde sig blott en deltagare (Årsberättelse 1911 s. 146). Då distriktet följande gång stod i tur fick tävlingen 74 deltagare (Årsberättelse 1914 s. 82). När tävlingsomgången avslutades efterföljdes den trots principbeslutet från föregående år genast av en ny omgång (A I 112 s. 94, 110 och 112 – St § 5/16.4, § 18/15.5 och § 4/22.5.1917).

Sedan freden åter inträtt biföll sällskapet instruktörernas förslag om att premieringarna skulle fortsättas (A I 113 s. 61 – St § 5/1.7.1919). Tävlingen återupptogs år 1919 i distrikt I, men fick bara 9 deltagare (Årsberättelse 1922 s. 68). Följande tävlingsomgång gjordes därför öppen för hela Åboland och fick 27 deltagare (Årsbok 1925 s. 37). Därmed upphörde sällskapets 3-åriga tävlingar.

Sällskapets 1-åriga tävlingar i husbehovsavverkning

När sällskapet år 1909 började intressera sig för tävlingar anordnade det också en 1-årig tävling i rationell husbehovsavverkning. Den fick 11 deltagare från hela verksamhetsområdet (A I 104 s. 16 och 65 – P § 3/28.5 och St § 9/12.2.1909 samt Årsberättelse 1909 s. 143). Följande år utlyste sällskapet en liknande tävling för Åland. Samtliga deltagare var emellertid från Finström (A I 104 s. 166 – St § 8/15.10.1909 och A I 105 s. 64 och 156 – St § 17/11.2 och § 3/18.11.1910).

Gillenas 1-åriga tävlingar

Också för de av gillena anordnade tävlingarna trycktes förslag till stadgar (Årsberättelse 1910 s. 167). Enligt dem kunde tävlingen gälla en eller flera av sju detaljer i skogshushållningen (A I 105 s. 106 – St § 7/13.5.1910). Många gillen tog de följande åren fasta på sällskapets initiativ och anhöll om sällskapets stöd för sina tävlingar. Också dessa tävlingar omnämns i sällskapets *Årsberättelser* och *Årsböcker* (1910 s. 161, 1915 s. 87, 1920 s. 64, 1925 s. 38, 1926 s. 37, 1927 s. 59 och 1928 s. 64).

13.6 Almanacksuppsatser

I början av detta århundrade var den forstliga upplysningslitteraturen redan så riklig att endast sällskapets egna bidrag till den här må nämnas. I almanacken för år 1906 ingår en av Broberg författad uppsats ”Hushålla med din skog” (A I 99 s. 145 – St § 4/25.5.1904). År 1913 infördes i almanacken en uppsats om skogarnas nationalekonomiska betydelse i Finland. Den författades av forstmästare S.A. Sohlman (A I 107 s. 18 – P § 3/29.5.1912). Fem år senare ingick Jon Hartmans uppsats om skogsbrandförsäkring.

13.7 Organisationssträvanden

13.7.1 Fria organisationer

När 1900-talet gick in fick lantmannagillena allt större betydelse i lantbrukssällskapens arbete för lantbrukets förkovran. Tanken att organisera lokala föreningar också för skogsbruket låg nära till hands, även om man kunde anse det naturligt att skogsbrukets främjande var en uppgift lika väl för lantmannagillena som för lantbrukssällskapen. När Hushållningssällskapet i februari 1909 anordnade uppmärksammade lantmannadagar i Åbo höll Hedman ett föredrag om skogsvårdsföreningar (Kopieboken s. 56). I Olssons berättelse för samma år sägs att han ännu inte lyckats åstadkomma skogshushållningsföreningar (Årsberättelse 1909 s. 256). Följande år uppges att en skogsvårdsförening bildats i Dragsfjärd och en i Finström (Årsberättelse 1910 s. 299). I sistnämnda socken hade sällskapet beviljat lantmannagillet 300 mark för att avlöna en egen skogvakt (A I 105 s. 107 – St § 8/13.5.1910), men anslaget hade inte blivit utnyttjat (Årsberättelse 1910 s. 169). Det förefaller som om ingen förening då ännu skulle ha trätt i funktion. Sålunda sägs i följande årsberättelse att skogsvårdsföreningar under året bildats i Dragsfjärd, Finby och Nagu (Årsberättelse 1911 s. 148 och 270 samt A I 106 – St § 13/24.5.1911). År 1913 gjordes fåfänga försök att bilda föreningar på Åland och i Västanfjärd (Årsberättelse 1913 s. 78).

Hedman underkände alltså lantmannagillenas arbete för skogsvården och ivrade för skogsvårdsföreningar. Mönstret fann han i Sverige. Hösten 1915 framlade han ett förslag till stadgar för lokala skogsvårdsföreningar. Styrelsen gillade i det mesta förslaget (A I 111 s. 60 och 87 – St § 5/17.1 -bil. och § 6/28.2.1916 samt Årsberättelse 1916 s. 26). Tydligen var och förblev det länge svårt att åstadkomma livsdugliga skogsvårdsföreningar. – När sällskapet hösten 1918 fick en begäran från Åland om hjälp med stadgar för en skogsförsäljnings-

förening hänvisade sällskapet till interimstyrelsen för Svenska Andelsdelegationen.

Skogsvårdsföreningen var främst tänkta för bondebruket. Större gårdar ställde större krav på fackkunskap för sin skogsvård. År 1919 bildades i sällskapets distrikt Sydvästra Finlands Privatrevirförbund. Det tillkom uppenbarligen inte på sällskapets åtgärd, men det nämns i sällskapets årsbok för 1921 (s. 52), då det hade sällskapets sekreterare Uno Forss som sekreterare och var uppdelat i fyra distrikt med var sin forstmästare. Redan följande år halverades antalet distrikt (Årsbok 1922 s. 69). Därefter fanns endast Kimito privatrevirförening och Sydvästra Finlands Privatrevirförening (Årsberättelse 1923 s. 42) och snart talades blott om den sistnämnda.

År 1926 delgav Sydvästra Finlands Privatrevirförening sällskapet sin avsikt att utsträcka sin verksamhet också till det mindre skogsbruket. Dettas behov hade enligt skrivelsen inte på ett tillfredsställande sätt blivit tillgodosett av sällskapet. Nu behövdes ett samarbete så att sällskapets statsanslag genom revirets fackmän kunde lända till avsedd nytta (A I 119 s. 106 – St § 10/17.3.1926 och D XXIV 84).

Sällskapet tillsatte en kommitté för att behandla skrivelsen. Den daterade sitt utlåtande 30.4.1926, men först följande år godkändes det av styrelsen (A I 120 s. 78 och 83 – St § 8/25.1.1927 -bil.). Kommittén uppställde som mål att lantmannagillena skulle med ekonomiskt stöd av sällskapet anställa gilleskogvakter, övervakade av revirets forstmästare. Lantmannagillena i Västanfjärd och i Kimito uttalade sig på förfrågan för samarbete mellan sällskapet och privatrevirföreningen (A I 120 s. 96 och 117 – St § 6/12.4 och § 21/16.5.1927 -bil.).

Innan konkreta åtgärder hann vidtagas för att förverkliga önskemålen omorganiserades på statsmaktens försorg hela verksamheten för det enskilda skogsbruket.

13.7.2 Officiella organisationer

Sällskapets skogsvårdsutskott oroade sig för den fortgående skogsskövling, som skogslagen av år 1886 inte förmått stävja. År 1911 bad utskottet lantmannagillena diskutera de möjligheter kommunerna hade att utfärda egna bestämmelser avsedda att förebygga skövling (B I 36 s. 66 – 15.9.1911).

När förhållandena under världskriget aktualiserade skogsskövlingens problem överlämnade Tapio år 1915 till sällskapets prövning om dettas funktionärer skulle åläggas att ange skogsägare som gjort sig skyldiga till skövling (A I 110 s. 122 – St § 3/13.7.1915). I sitt förslag följande år om skogsvårdsföreningar yrkade Hedman på att dessa också skulle beivra lagöverträdelser. Sällskapets styrelse var av annan mening och ansåg att föreningarna inte fick syssla med angiveri (A I 111 s. 60 – St § 5/17.1.1916). När Forststyrelsen anmodade sällskapet att låta besiktiga skogar i Pargas, där enligt uppgift av länsmannen skövling förekommit, svarade sällskapet att det för tillfället saknade konsulent (A I 112 s. 64, 9 och 88 – St § 3/9.1, P § 4/26.2 -bil. och St § 8/22.3.1917). – En angelägen uppgift såg däremot sällskapet i likhet med Lantbruksstyrelsen i att varna skogsägarna för jobbare (A I 111 s. 94 – St § 5/23.3.1916).

Uppgiften att beivra skogsskövling ankom på officiella organ och sällskapet uppger förslag till ordningsregler för kommunala skogsnämnder (A I 111 s. 98 – St § 22/23.3.1916, D XXIV 73 och Årsberättelse 1916 s. 68). Kommunerna

reagerade olika på sällskapets förslag till regler mot skogsskövling (A I 112 s. 108, 110, 113 och 122 – St § 6/och 21/15.5, § 5/22.5 och § 8/4.6.1917).

År 1916 tillställdes sällskapet av Lantbruksstyrelsen förordningen om hindrande av skogsskövling och anmodades föreslå två ledamöter i länsskogs nämnden (A I 112 s. 167 – St § 13/5.12.1917). Denna nämnd skymtar också senare i sällskapets protokoll (A I 113 s. 83 och 39 – St § 4/5.11.1918 och § 21/25.2.1919 samt A I 114 s. 120 och 177 – St § 5/30.12.1920 och § 17/13.9.1921). År 1921 bad nämnden att Ginlund främst skulle få stå till nämndens tjänst (A I 114 s. 150 – St § 8/24.5.1921).

13.8 Slutet på sällskapets verksamhet för skogsbrukets främjande

År 1922 tillsattes en statskommitté för att utarbeta ett betänkande om de privata skogarnas vård. I den ingick forstmästare K.O. Elfving från Föreningen för Skogskultur. Vid av sällskapet i februari 1926 anordnade bondedagar i Åbo redogjorde han för kommitténs arbete (Årsbok 1926 s. 101).

Kommittén hade sökt förebilder i Sverige och föreslog att den enskilda skogsvårdens övervakande, främjande och ledning skulle anförtros åt en ny organisation av centralskogssällskap och skogsvårdsnämnder. Landet skulle indelas i 16 distrikt med var sin skogsvårdsnämnd. Två av dem skulle vara svenska och ha Föreningen för Skogskultur som centralskogssällskap. Nu hade föreningen kallat företrädare för de kommunala skogsnämnderna och för olika organisationer i det svenska Finland till ett möte för diskussion av den privata skogsvårdens främjande (A I 119 s. 106 – St § 8/17.3.1926 och D XXIV 84).

När sällskapet fick kommittébetänkandet för utlåtandet hänsköt det betänkandet till samma kommitté (se 13.7.1.) som det tillsatt för att behandla Sydvästra Finlands Privatrevirförenings framställning om samarbete. Denna kommitté omfattade förslaget att den privata skogsvårdens främjande skulle anförtros åt en ny specialorganisation (A I 119 s. 108 och 116 – St §§ 2–3/12.4 och § 23/3.5.1926 samt D XXIV 84). Sällskapets distrikt borde likväl inte inordnas i ett för södra Finlands svenskbygder gemensamt distrikt. Förhållandena här krävde en egen forstmästare i Åboland och en på Åland. Sällskapets utlåtande motsvarade dess kommittés förslag (A I 119 s. 118 – St § 2/11.5.1926 och Kopieboken s. 387 och 766).

Följande år redogjorde forstmästare Eric Borenus vid sällskapets höstplenium för propositionen till Lag om enskilda skogar (A I 120 s. 53 – P § 20/29.11.1927). Svenska Lantbrukssällskapens i Finland Förbund bad sällskapet utlåta sig om propositionen och sällskapet tillsatte igen en kommitté för att förbereda utlåtandet (A I 120 s. 155 – St § 12/28.11.1927 och D XXIV 85). Kommitténs 26.1.1928 daterade protokoll med bilagor (D XXIV 86) visar hur åsikterna bröt sig. Förslaget till utlåtande blev inte enhälligt. Majoriteten omfattade i princip lagförslaget, medan sällskapets styrelseordförande och sekreterare reserverade sig. De ansåg att det enskilda skogsbrukets främjande borde förbli en uppgift för lantbrukets rådgivningsorganisationer. Sällskapets styrelse var av samma uppfattning som reservanterna och sällskapets utlåtande innebar ett avstyrkande av lagförslaget (A I 121 – St § 19/18.2.1928).

Sällskapets utlåtande påverkade inte utvecklingen. Under sommaren bereddes sällskapet ännu en gång tillfälle att uttala sig om närmare bestämmelser gällande omorganisationen (A I 121 – St § 3/30.7.1928 och D XXIV 86) och i en skrivelse

17.9.1928 tillställde Forststyrelsen sällskapet besked om hur verksamheten för det enskilda skogsbrukets främjande komme att gestaltas från och med ingången av år 1929. Samtidigt anmodades sällskapet utse en ledamot med suppleant i Helsingfors skogsvårdsnämnd (A I 121 – St § 4/26.9.1928 och D XXIV 86). Så upphörde sällskapets verksamhet för skogsbrukets främjande.

FINSKA
HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAPETS ARKIV OCH SKRIFTER
SOM KÄLLA FÖR FORSKNINGEN

23

Om fisket och fiskets främjande åren 1797–1927

Av
Lars Zilliacus

Åbo 1990

Innehållsförteckning

FÖRORD	207
1 UPPGIFTER FRÅN TIDEN FÖRE ÅRET 1850	209
1.1 HUR SÄLLSKAPET FICK SINA ÄLDSTA UPPGIFTER OM FISKET	209
1.2 LÄNSVIS GIVNA HÄNVISNINGAR TILL KÄLLORNA	210
1.3 ETT PAR UTFÖRLIGARE REDOGÖRELSE	212
1.4 SÄLLSKAPETS DISKUSSIONER, STÄLLNINGSTAGANDEN OCH ÅTGÄRDER	212
2 UPPGIFTER FRÅN TIDEN 1850–1906	213
2.1 STRÖDDA UPPGIFTER OM FISKE, FISKEVÅRD OCH FISKODLING	213
2.2 KRIMKRIGET GER RÅDGIVNINGEN I FISKE EN START	214
2.2.1 <i>Utgångsläget</i>	214
2.2.2 <i>”Engelska vännernas” erbjudande</i>	215
2.2.3 <i>Verksamheten inleds</i>	216
2.2.4 <i>Läromästare från Gotland</i>	217
2.2.5 <i>Lärlingar till Gotland</i>	218
2.2.6 <i>Avvecklande och efterskörd</i>	219
2.2.7 <i>Tidigt havsfiske utanför Sideby</i>	220
2.3 EXPOSITIONER	220
2.4 STORRYSSJANS SKADLIGHET	221
2.5 RÅDGIVNING I ATT SALTA STRÖMMING, GIVEN PÅ ÖVERHETLIGT INITIATIV	222
2.6 INITIATIVEN VID LANTBRUKSMÖTET I GODBY 1887	222
2.6.1 <i>Mötet och dess fiskefrågor</i>	222
2.6.2 <i>Reuters rådgivning i fiske och konservering</i>	223
2.7 PERIODENS SLUT	225
3 UPPGIFTER FRÅN TIDEN 1907–1927	226
3.1 ÖKAT INTRESSE FÖR FISKET OCH FISKARBEFOLKNINGEN	226
3.2 LAGSTIFTNING, ADMINISTRATION OCH CENTRALORGANISATIONER	226
3.3 STATSANSLAGEN OCH VILLKOREN FÖR DEM	227
3.4 VERKSAMHETEN	229
3.4.1 <i>Sällskapets fiskeriinstruktör</i>	229
3.4.2 <i>Gillena</i>	230
3.4.3 <i>Åtgärder för att förbättra den marknadsförda varan</i>	231
3.4.4 <i>Försäkringskydd</i>	234

3.4.5 Båtar.....	234
3.4.6 Fiskodling.....	236
3.4.7 Större utställningar och studieresor.....	236
3.4.8 Tryckt information.....	237
3.4.9 Utbildning	237
3.4.10 Av världskriget föranledda undantagsförhållanden.....	238
3.4.11 Belöningar och föredömen.....	240
3.4.12 Inventering av kräftvatten	241
3.4.13 Jakten på sälar.....	241
3.4.14 Fiskarena och förbudslagen.....	241
3.5 ÅBOLANDS FISKARFÖRBUNDS FÖDELSE OCH AVVECKLANDET AV SÄLLSKAPETS VERKSAMHET FÖR FISKETS FRÄMJANDE	242

Förord

Finska Hushållningssällskapet har under sin långa historia hunnit verka också på sådana områden som sedermera har undandragits dess verksamhet. Till dem hör fiskets främjande. Sällskapets arkiv och skrifter utgör sålunda en källa till kunskap om förhållandena i äldre tider på ett område som endast sparsamt belysts av samtida vittnesbörd. Föreliggande häfte är avsett att fästa uppmärksamheten vid denna källa och att hjälpa intresserade att utnyttja den.

Värdefullast för forskningen är kanske uppgifterna om två i samma trakter med en generations intervall genomförda instruktionskampanjer under senare hälften av 1800-talet. De gällde Åland och skärgården i sydväst. Den förra genomfördes kort efter Krimkriget med engelska donationsmedel och hade till främsta syfte att införa strömmingsfiske på driv. Den senare initierades av sällskapet och gällde främst fiskens konservering.

Småningom har specialorganisationer och statliga organ övertagit allt fler av de uppgifter som sällskapet gjort till sina. Med tiden förlorar sålunda sällskapets arkiv i betydelse som källa för forskningen.

Föreliggande häfte har för fullständighetens skull förts fram till år 1928, då sällskapet förlorade sitt statsanslag för fiskets främjande och dess verksamhet härför upphörde.

1 Uppgifter från tiden före året 1850

1.1 Hur sällskapet fick sina äldsta uppgifter om fisket

För att kunna förkovra hushållningen i Finland måste Hushållningssällskapet först skaffa sig kännedom om förhållandena och förutsättningarna i landets olika delar. I det syftet utgav sällskapet våren 1798 en *Plan til En Physiographisk och Oeconomisk Sockne-Beskrifning*. Initiativet togs av Olof Wibelius (A I 1 s. 23 – P § 5/2.1.1798). Uppenbarligen påverkades planen av flera medlemmar ävensom av tidigare liknande strävanden (D IV 5 s. 1, D IV 7 s. 28 och 36). Planen utformades av professor G. Bonsdorff (Cygnaeus s. 134). Sannolikt i detta sammanhang framhölls att ”vad om fiskarnas hushållning kan upptäckas i synnerhet muikans (som av hr prof. Gadd uppgives att vara nors) är ganska välkommet, ävensom kunskapen om allmogens särskilda sätt att nyttja den till föda” (D IV 7 s. 28). Av de hundratals frågorna i sällskapets plan gällde fjorton fisket.

Ingen av de sockenbeskrivningar som sällskapet fick in fyllde helt den alltför vidlyftiga planen och i fråga om fisket var de flesta mycket knapphändiga. Det gäller också den utförligaste av dem O.F. Wetterhoffs ”Tankar om Tavastlands upphjelpande...” med dess sakuppgifter om Asikkala. Den trycktes i sällskapets *Handlingar II* (s. 249 och 273). Andra samtida beskrivningar ingår i arkivets serie D VII.

Protokollen för år 1815 saknas, men det är tydligt att sällskapet det året inbegärde uppgifter om landets städer. Svaren ingår i bandet D VII 7 och uppgifterna om fisket under punkt 3 i svaren. Också de är knappa.

Beskrivningarna över socknar och städer kunde naturligtvis inte fås att täcka hela landet. Det syftet hade det låt så vara ganska glesa nät av lokala korrespondenter som sällskapet började bygga upp år 1800. Bland de åtta punkter som korrespondenterna då uppmanades beakta i sina rapporter fanns ”Fisket, djur- och fågelfänget samt andra binäringars avkastning” (A I 2 s. 67 – P § 4/15.4.1800). Hur korrespondenterna fyllde sin uppgift blev beroende av sällskapets sekreterare. Under Radloffs tid som sekreterare försjönk de i passivitet, under Böckers stimulerades de till ny aktivitet (B I 3 s. 113). Arnell anlidade dem inte.

Korrespondenternas uppgifter återgavs, ofta i sammandrag, i sällskapets tryckta skrifter, tidigast i *Utdrag af Kongl. Finska Hushållningssällskapets Dagbok*, senare i sällskapets *Underrättelser*. För åren 1817–1823 föreligger rapporterna avgivna på tryckta formulär (D IV 6). Tyvärr har i dem reserverats blott en rad för fisket.

För att få in utförligare uppgifter än de som erhöles genom korrespondenterna sammanställde Böcker ett 7.9.1822 daterat cirkulär till enskilda lanthushållare (D

V 11 s. 24). Av dess trettio punkter berör blott den sista fisket och då blott konsumtion av fisk.

Bäst kända är de uppgifter om fiskets betydelse som Böcker insamlade för sin aldrig förverkligade statistiska beskrivning över Finland. De har utnyttjats av Eino Jutikkala i hans *Suomen historian kartasto* (nr 48). Utgångsmaterialet finns i den Böckerska samlingen i Riksarkivet. Motsvarande samling i sällskapetets arkiv belyser endast hur Böcker hopbragte sitt material.

Utförligast är de uppgifter om de lokala förhållandena som sällskapet under Böckers tid fick genom att utsända resande rapportörer. Tyvärr blev de endast två. Provinsialläkaren i Torneå Henrik Deutsch bereste åren 1814–1815 Uleåborgs län jämte Lappland och Böcker själv år 1815 Vasa län. Den förres originalmanuskript finns i behåll (D VII 5 och 7). Hans reseberättelse finns också i tryck (Handlingar III s. 263). Böckers berättelse infördes i *Underrättelser*, men finns inte i manuskript.

Ett bra sätt att få sakuppgifter och synpunkter fann sällskapet i att uppställa prisfrågor till besvarande. Ingen av frågorna gällde emellertid fisket, som likväl får sin belysning i ett par av dem. Superkargören J.P. Bladhs från Kaskö år 1801 prisbelönade svar på frågan om vilka hinder som fjättrade lantmannens idoghet ger i §§ 50–53 uppgifter om fiskets ekonomi. Bladhs skrift ingår i *Handlingar I* (s. 27). Också Deutsch fick en prisskrift tryckt. Den gällde missväxternas följder i norr och berörde också fiskets ekonomiska betydelse. Skriften ingår i *Underrättelser* (8/1818 s. 22).

Utöver de uppgifter om fisket som sällskapet sålunda frågade efter finns av medlemmarna på eget initiativ i brev och memorial givna uppgifter.

1.2 Länsvis givna hänvisningar till källorna

Med tanke på dagens behov att finna äldre uppgifter om fisket ges hänvisningarna enligt år 1988 gällande länsindelning.

Lapplands län

Deutsch resa	Handlingar III s. 296, D VII 5 s. 45
Deutsch prisskrift	Underrättelser 8/1818 s. 22
Korrespondenternas rapporter	Dagboken 1801 s. 42, 1802 s. 30 och 1803 s. 61 Underrättelser 6/1817 s. 68, 7/1817 s. 74, 9/1819 s. 79 och 6/1824 s. 111
Uppgifter om Kemi 1802	D VII 3 s. 10
Uppgifter om Torneå 1816	D VII 7 s. 157 b
Uppgifter om Utsjoki	Underrättelser 8/1826 s. 56

Uleåborgs län

Deutsch resa	Handlingar III s. 387, D VII 7 s. 228
Korrespondenternas rapporter	Dagboken 1801 s. 42, Underrättelser 6/1817 s. 69, 7/1817 s. 73–74, 9/1819 s. 79, 6/1824 s. 111, 7/1826 s. 126 och 8/1826 s. 82
Uppgifter om Brahestad 1815	D VII 7 s. 175
Uppgifter om Kajana 1815	D VII 7 s. 163

Uppgifter om Karlö 1815	D VII 1 s. 139
Uppgifter om Limingo 1802	D VII 1 s. 79 §§ 74–79
Uppgifter om Paldamo	Underrättelser 4/1824 s. 35
Uppgifter om Pudasjärvi	Underrättelser 6/1824 s. 24
Uppgifter om Uleåborg 1815	D VII 7 s. 168 b
Vasa län	
Bladhs prisskrift	Handlingar I s. 27 §§ 50–52
Böckers resa 1815	Underrättelser 2/1823 s. 46
Korrespondenternas rapporter	Underrättelser 7/1826 s. 126
Prosteritabellernas uppgifter	Underrättelser 7/1826 s. 75 och 78
Uppgifter om Gamlakarleby 1816	Underrättelser 6/1824 s. 9, D VII 7 s. 181 b
Uppgifter om Jakobstad 1815	D VII 7 s. 206 b
Uppgifter om Lochteå 1800	D VII 1 s. 16
Uppgifter om Nykarleby 1815	D VII 7 s. 208 b
Uppgifter om Vörå 1825	D VII 4 s. 27
Kuopio län	
Korrespondenternas rapporter	Dagboken 1802 s. 30, 1803 s. 27 o. 59 Underrättelser 7/1817 s. 74, 9/1818 s. 79, 6/1824 s. 111 och 7/1826 s. 126
Uppgifter om Idensalmi	Underrättelser 5/1824 s. 50
Uppgifter om Kuopio 1800	D VII 1 s. 39
Uppgifter om Rautalampi 1800	D VII 1 s. 14 b
Norra Karelen län	
Korrespondenternas rapporter	Underrättelser 9/1819 s. 79
Uppgifter om Libelits	Underrättelser 6/1824 s. 27
Mellersta Finlands län	
Korrespondenternas rapporter	Dagboken 1801 s. 42, Underrättelser 6/1817 s. 70, 7/1817 s. 74, 9/1819 s. 79 och 6/1824 s. 111
Uppgifter om Laukas	Underrättelser 4/1824 s. 26
Tavastehus län	
Korrespondenternas rapporter	Dagboken 1802 s. 30, Underrättelser 7/1817 s. 74, 9/1819 s. 79
Uppgifter om Asikkala	Handlingar II s. 273
Uppgifter om Loppi 1800	D VII 7 s. 89 b
Uppgifter om Padasjoki 1799	D VII 3 s. 39, D VII 7 s. 33
Uppgifter om Vesilahti	D VII 1 s. 52 b
Kymmene län	
Uppgifter om en del av länet 1822	D IV 3 s. 88 b
Uppgifter om Joutseno	Underrättelser 5/1816 s. 68
Uppgifter om Lemi	Underrättelser 8/1826 s. 72 o. 73

Nylands län

- Korrespondenternas rapporter Dagboken 1801 s. 41, 1803 s. 59
Underrättelser 6/1817 s. 70, 9/1819 s. 79 och
7/1826 s. 126
- Uppgifter om Helsingfors 1801 D VII 7 s. 107
- Uppgifter om Karis D VII 1 s. 2

Åbo och Björneborgs län

- Korrespondenternas rapporter Dagboken 1800 s. 170, 1802 s. 30, 1803
s. 59 om abborrsjukdomar
Underrättelser 6/1817 s. 69, 7/1817 s. 74,
9/1819 s. 79 och 6/1824 s. 111
- Uppgifter om Bjärnä D VII 4 s. 47 och D VI 3 s. 79 b
- Uppgifter om Kimitoön Underrättelser 5/1824 s. 31 och 38
- Uppgifter om Nådendal Lantbruksmötet 1847 s. 365
- Uppgifter om Raumo 1800 D VII 7 s. 94, Dagboken 1801 s. 122
- Uppgifter om Sagu Underrättelser 4/1824 s. 17

Åland

- Korrespondenternas rapporter Dagboken 1800 s. 168, 1803 s. 111
Underrättelser 6/1817 s. 69, 7/1817 s. 74,
9/1819 s. 79, 3/1823 s. 110, 6/1824 s. 111
och 7/1826 s. 126

1.3 Ett par utförligare redogörelser

De äldsta uppgifterna om fiske av olika slag är knappa. Utförligast är en sex sidor lång beskrivning "Nejonögonsfiskeri i Österbotten" (D IV 7 s. 72). Den nämns inte i protokollen, men är uppenbarligen från något av sällskapet första år och beskriver fångstredskapen, fångstättet och fångstens tillredning.

Hösten 1835 inlämnade major Thure von Cöhler från Bjärnä "En liten afhandling om de allmännaste Fisksorter, samt sättet och Redskapen till deras fångande, vid saltsjösträndernas på dessa orter" (D VI 3 s. 72). Sällskapet nöjde sig med att tacka (B I 17 – 1.6.1836) och fogade avhandlingen till samlingarna (A I 31 – ÅU § 3/18.4.1836).

1.4 Sällskapets diskussioner, ställningstaganden och åtgärder

De uppgifter om fisket som sällskapet under sina sex första årtionden fick del av föranledde endast sällan diskussioner eller beslut. När prosten G. Ring i Karis 1798 påtalat fisket under lektiden och bruket av alltför täta nät och notar (D VII 1 s. 2) nöjde sig sällskapet med att uttrycka förhoppningen att var och en för sin del skulle bidra till att gällande förordningar efterlevdes (A I 1 s. 33 – P § 8/1.3.1798, Dagboken 1800 s. 32). Lika förhöll det sig när överstelöjtnant J. Lilljenberg ett par år senare anmärkte om missbruk vid jakt och fiske (D IV 4 s. 88, A I 2 s. 222 och 89 – BU § 1/24.3 och P § 5/1.5.1800).

Också prosten J. Mollin i Karkku hyste bekymmer för lektidsfisket (D VIII 2 s. 140) och föreslog begränsningar och skifte. Sällskapet ansåg emellertid att erfarenheten visat hur verkningslösa förbud var. Ej heller kunde storskiftesförordningarna frångås (A I 8 s. 158 – BU § 1/13.2.1806). I sitt svar till Mollin sade sig sällskapet vara övertygat om att endast stigande upplysning kunde råda bot på missförhållandena: ”Give Gud att detta renare förstånd icke komme allt för sent” (B I 2 s. 39).

Positivare intresse rönt Lilljenbergs år 1801 insända memorial om av tallrötter tillverkade rep, som han i tio års tid använt vid fiske (D IV 1 s. 137, A I 3 s. 136 – P § 2/1.7.1801). Hans erfarenheter gavs spridning genom *Dagboken* (1801 s. 113), men hans förslag om att införskriva en ”finnlapp” för att lära ut konsten att tillverka repen lämnades obeaktat.

När kontinentalblockaden hotade med saltbrist fann sällskapet skäl att diskutera både om salt kunde utvinnas ur Östersjön och hur saltet kunde ersättas som konserveringsmedel. Enligt vad sällskapet fått veta hade kusternas och skärens invånare våren 1801 i brist på salt nästan upphört med sitt fiske, varför man befarade att landet förutom att det led brist på spannmål skulle komma att sakna också sovel. Därför beslöt sällskapet be landshövdingarna i Åbo och Tavastehus utfärda ”kungörelse med underrättelser om sättet att genom torkning och rökning förvara och till nytta använda sjöns avkastning”. Det var främst strömmingen man hade i tankarna (A I 3 s. 142 – P § 12/1.7.1801).

Skrivelsen (B I 1 s. 94) uppsattes, men blev aldrig expedierad. Vid protokolljusteringen antecknades nämligen att enligt tidningen den engelska regeringen hade upphävt embargot på svenska skepp (A I 3 s. 146 – P § 2/15.7.1801). Inte minst var man rädd att ge spridning åt dåliga råd, ”emedan enligt kunniga skärboers försäkran den torkade och rökta strömmingen i anseende till dess fetma ändock ej skall hålla sig”.

I första häftet av sina *Hushålls-Underrättelser för Menige Man* (s. 44) tog sällskapet likväl upp saltbristen och utvägarna att avhjälpa den. Samma tema togs upp i ett anonymt memorial (D IV 5 s. 52) som sällskapet införde i sin *Dagbok* (1801 s. 104). Det gav prosten Hambraeus och landskamrer Jung på Åland anledning att berätta om försök (D IV 5 s. 88) att utvinna salt ur havsvatten (A I 3 s. 185 – P § 9/1.10.1801, *Dagboken* 1801 s. 163).

2 Uppgifter från tiden 1850–1906

2.1 Strödda uppgifter om fiske, fiskevård och fiskodling

År 1859 ville Hushållningssällskapet åter bygga upp ett nät av korrespondenter och tillställde de för uppgiften utsedda ett memorial med 8 punkter (A I 54 – U § 10/25.11.1859). Nr 3 innefattade fiskets avkastning. Sällskapets vädjan fick föga gensvar. Den ende korrespondent som i årtal gav uppgifter om fisket var prosten F.P. von Knorring på Åland. I sin rapport 27.9.1860 (D XXIV 7 nr 4670) uppgav han att man på Åland ägnade fisket stor uppmärksamhet men att vinterfiske idkades endast litet. I mars 1861 rapporterade han att ”strömmingsfisket, vilket näst seglationen utgör Ålands indräktigaste näring, var i högsta grad svagt” (A I 56 – bilaga före utskottsprotokollen).

I samma rapport tog von Knorring upp behovet att rensa upp vattenleder bl.a. för att bereda fisken lekplatser. Han meddelade också att ”de av överheten anbefallda fiskeriföreningar hava blivit gjorda, men de hava mera ett uttryck av formalitet än att de skulle skydda rom och yngel för förstöring”. Enligt en bilagd skrivelse från guvernören till von Knorring hade den sistnämnde vänt sig till generalguvernören i ärendet. Nu uppmärksamgjordes han av guvernören på att dylika framställningar måste göras av jordägarna. Detta gav von Knorring anledning att i sin korrespondentrapport vädja till Hushållningssällskapet. Sällskapet vände sig till Jordbruksexpeditionen (A I 56 – U § 7/5.4.1861, Handlingar 5.1 s. 22, B I 24 s. 264), som svarade att kronofogden skulle höra jordägarna (D I 3 s. 31, A I 56 – U § 3/25.10.1861). I sin korrespondentrapport 22.2.1862 meddelade von Knorring att jordägarna vid de av kronofogden sammankallade mötena hade visat stort intresse (D XXIV 9 nr 36).

I sistnämnda rapport tog von Knorring också upp krokskötarnas skadlighet. I följande rapporterade han endast om fiskets avkastning (D XXIV 10 s. 51). År 1864 återkom han till frågan om vattenlederna och beklagade att ett enda storföretag – Lemströms kanal – omintetgjorde planerna på många små (D XXIV 11 – icke diarieförda).

Från Pojo rapporterade Edvard Hisinger (D XXIV 7 nr 4651) att man där år 1859 hade ”ingått en förening” om att förbjuda allt fiske med ljuster, mjärdor och stötande. Vidare hade man bestämt minimimått på maskornas storlek i nät och notar. Vid samma tid skrev också N.A. Gadolin från Pojo (D XXIV 7 nr 4652). Enligt honom hade även några mindre försök med fiskodling blivit gjorda i socknen.

Tankar på fiskodling hade förts fram i den tidskrift *Suomen Huoneen-hallitusseuran Sanomia* som sällskapet utgav åren 1851–1853. Förstnämnda år (s. 106) ingick där en uppsats ”Kalain synnytys ja istutus”. I den berättades om franska erfarenheter av forellodling i dammar och pläderades för fiskodling i våra insjövattnen. Författaren påpekade att saltad fisk hos oss fraktades långa vägar från kusterna till inlandet för att där bytas mot råg. För en tunna saltfisk gavs en tunna råg, eller kanske två. – Tanken på fiskodling skymtade också i den av D.W. af Grubbens författade skrift om missväxternas orsaker och följder, som sällskapet år 1876 utgav som nr 4 (s. 25) i sin serie *Kirjasia kansalle*.

Sju år senare tillställdes sällskapet för utdelning 70 exemplar av fiskerispektören Malmgrens skrift *Utlåtande angående lämpligheten av artificiell fiskodlings införande i Finland* (A I 78 s. 170 – St § 2/11.5.1883).

Råd i det hävdvunna fisket skymtar knappast ännu på 1850-talet. I sällskapets finska tidskrift (1852 s. 253) infördes uppgifter om hur lapparna skyddade sina fiskegarn mot röta genom att koka dem i lut av björkaska och sedan i lim kokat på abborrfjäll och gäddhuvuden.

2.2 Krimkriget ger rådgivningen i fiske en start

2.2.1 Utgångsläget

Halvvägs in på 1800-talet drabbades fiskarbefolkningen av svåra prövningar. Strömmingsfångsterna avtog och fiskarhushållens kanske viktigaste odlingsväxt, potatisen, angreps av potatispesten som då nådde också vårt land.

I januari 1850 anordnade Hushållningssällskapet det andra allmänna lantbruksmötet i vårt land. Avsikten var att då diskutera också strömmingsfiskets avtagande, men tiden blev för knapp. I stället togs temat upp av en insändare i *Åbo Tidningar* (18/5.3.1850), som spekulerade i orsakerna och framkastade förslag till åtgärder. Som en orsak till att fångsterna avtagit såg han de kalla vårarna som fått fisken att leka på djupare vatten. Vidare påtalade han att strandskogarna skövplats, vilket bidragit till att fisken höll sig från stränderna. Också den allt livligare ångbåtstrafiken kunde förmodas driva fisken från trånga vatten.

De närmaste åren tycks inte ha förbättrat läget. Sålunda lydde en av discussionsfrågorna vid följande allmänna lantbruksmöte sommaren 1852: Vilka omständigheter hava förorsakat den i senare tider överklagade minskningen i strömmingsfiskets avkastning och huru skola dessa omständigheters skadliga inverkan förekommas eller motarbetas? – Inte heller nu tycks det ha blivit tid över för frågan.

År 1853 bröt Krimkriget ut. I maj 1854 nådde krigshandlingarna oss. Då gjorde förenade engelska och franska sjöstridskrafter ett första landstigningsförsök vid Ekenäs. Samma sommar raserades Bomarsund, följande sommar bombarderades Sveaborg. Kusterna utsattes för strandhugg och skadegörelse. Denna form av krigföring som hårt drabbade civilbefolkningen väckte kritik också i England, inte minst bland kväkarna. Efter fredsslutet i mars 1856 var många engelsmän angelägna om att få vara med och lindra verkningarna av de skador kriget åsamkat vårt lands fredliga befolkning och medel insamlades för ändamålet.

2.2.2 "Engelska vännernas" erbjudande

För att få de i England hopsamlade medlen väl utnyttjade tydde sig givarna till kommerserådet Erik Julin i Åbo. Åren 1856–1858 var han ordförande för Hushållningssällskapets styrelse, då kallad Utskottet. Vid dess sammanträde 13.8.1858 (A I 53 – § 6) lät han veta att han "av de s.k. Vännernas sällskap i England" varit ombetrodd med att fördela de understöd som sagda sällskap hade önskat skänka de trakter i vårt land som hårdast hemsökts av missväxt år 1856 och att av medlen återstod omkring 8.000 rubel silver. Nu föreslog han att Hushållningssällskapet skulle övertaga förvaltningen av dessa medel för att under 6–8 år avlöna en utifrån införskriften person med uppgift att undervisa skärgårdsallmogen i att insalta och förvara strömming och annan fisk. Därefter kunde då återstående medel utdelas till de fattigaste skärgårdssocknarna för barnens undervisning i det för dem nyttiga och ändamålsenliga.

Utskottet förordade med tacksamhet att erbjudandet skulle antagas. I protokollet för plenum antecknades kyligt att sällskapet framdeles skulle taga erbjudandet i övervägande (A I 53 – P § 9/15.9.1858).

Det dröjde ett drygt år tills Julin återkom till saken. Nu meddelade han att "Vännernas" kapital var 8.500 rubel och att det för åtta år hade deponerats hos handelsbolaget E. Julin & Co, som årligen till Hushållningssällskapet skulle utbetala 425 rubel i ränta "till bestridande av kostnaderna för undervisning åt invånarna i finska skärgården, icke allenast uti det fördelaktigaste sättet att fånga den fisk sjön i så rikligt mått erbjuder kustbon, utan även huru den fångade fisken, men i synnerhet strömmingen, såsom utgörande skärgårdens huvudnäring bör rensas, saltas och inpackas, för att kunna i en längre tid bibehållas och bevaras"

(Handlingar 5.1 s. 24, A I 54 – U § 4/7.12.1859 -bilaga). När de åtta åren gått till ända ”och man erhållit visshet därom att kustbon inhämtat all den undervisning i förenämnda yrken, varav han hittills varit i avsaknad” skulle – ”såframt sällskapet Vännerne därom ej annorlunda då förordnar” – kapitalet utbetalas till Hushållningssällskapet för att fördelas på skärgårdssocknarna.

2.2.3 Verksamheten inleds

Nu beslöt plenum ”med särdeles fågnad” antaga erbjudandet och bad Julin göra förslag till bildande av en kommission för alla hithörande angelägenheter (A I 55 – P § 8/21.2.1860). Till ”Vännerna” i England avläts en tackskrivelse (B I 24 s. 186).

Uppenbarligen skötte Julin sitt uppdrag mycket självständigt och vände sig direkt till prosten F.P. von Knorring i Finström. Denne lät sällskapet veta att man på Åland med anledning av en skrivelse från Julin vid ett möte 5.5.1860 (D XXIV 11 nr 127) hade tillsatt en tiomannakommitté med von Knorring som ordförande (A I 55 – U § 4/8.6.1860). – Redan föregående år hade von Knorring visat sitt intresse för fiskets förkovran genom att i ett brev om sina skolor i Godby nämna en där verksam skåning som undervisade i att göra krokor och revar och i att fiska på ett ovanligt sätt (D XXIV 6 nr 4395).

Julin redogjorde inte år 1860 inför sällskapet för hur planerna fördes vidare. I ett 27.9.1860 daterat brev (D XXIV 7 nr 4671) nämnde von Knorring att kommittén på Åland skulle sammanträda 31.10 för att ta del av ett förslag om att sända ålänningarna utrikes för att lära sig konsten att salta fisk: ”På förhand vågar jag anföra att detta förslag, såsom vida bättre kommer här att gillas av alla.”

Det föll sig naturligt att den samma år inrättade tjänsten som statlig fiskeriinspektör skulle engageras i ärendet. Våren 1861 stod inspektör H.J. Holmberg i beråd att företaga en studieresa till Holland och Norge. Då kommittén på Åland sammanträdde 3.4.1861 (D XXIV 11 nr 127) hoppades den att inspektören skulle åtföljas av två skärgårdsfiskare med förutsättningar att själva lära sig nya sätt att fiska och att salta fisken. Uppgiften att utarbeta en instruktion för resan överlämnade ålänningarna åt kommittén i Åbo.

Resan blev av, men huruvida Holmberg på den åtföljdes av skärgårdsfiskare framgår inte av sällskapets arkiv. Däremot låter protokollen veta att sällskapet för resan utbetalat två års ränta på ”Engelska vännernas fond” och att Holmberg avgivit en reseberättelse (A I 56 – U § 3/5.4, § 6/21.6 och § 4/30.11.1861).

De kostnader resan medförde ledde till misshälligheter, vilka sannolikt bidrog till att de två följande åren gick förlorade för rådgivningen (B I 25 s. 15, A I 57 – U § 5/11.4 -bil., § 5/28.7.1862, A I 58 – U § 5/13.1, § 7/2.5 och P § 6/17.6.1863). – Jordbruksexpeditionen tillställde sällskapet 50 exemplar av Holmbergs berättelse och sällskapet beslöt låta utdela dem i länets södra delar (A I 58 – U § 10/21.3.1863). I sina *Handlingar* (5.1 s. 24) lät sällskapet medlemskåren veta att de metoder Holmberg lärt känna på sin resa krävde så kostsam utrustning att läroplanerna inte kunde tillämpas av allmogen i vår skärgård och att sällskapet självt var betänkt på andra åtgärder.

2.2.4 Läromästare från Gotland

Först våren 1864 lade Julin fram ett nytt projekt (D XXIV 11 nr 85). Nu fäste han sällskapets uppmärksamhet vid Gotland och Bornholm som föredömen för Åland. De gotländska fiskarena fångade sin strömming längre från land än vad man gjorde på Åland. Det krävde bättre båtar och annorlunda nät. Själv hade han redan låtit göra en båt på Gotland samt rekviderat nät. Julin föreslog att en fiskare från Gotland skulle kallas till Kökar för att under sommaren lära ut hur den nya utrustningen skulle användas. Julin ansåg det också viktigt att man på Kökar lärde sig att insalta strömmingen i enhetligt utformade kärl. Där hade man emellertid betvivlat att man hade någonting att lära av gotlänningarna och i stället önskat sig en fiskare från Bornholm för att instruera i laxfiske med krok.

Sällskapets styrelse beslöt att genom von Knorring inhämta ålänningarnas yttrande (A I 59 – St § 2/8.6.1864, B I 26 s. 30 och 37). von Knorring svarade genast för egen del (D XXIV 11 nr 127) att instruktörer från Gotland och Bornholm var välkomna, men att Kökar knappast var den bästa platsen för att införa nyheter. Den norra och västra skärgården erbjöde ett tacksammare arbetsfält. Kommittén på Åland sammankallades inte, utan von Knorring sände sitt eget yttrande på cirkulation och bad medlemmarna i kommittén att på det anteckna sin egen uppfattning, varpå papperet sändes till sällskapet (A I 59 – St § 5/13.9.1864 - bilaga). De antecknade åsikterna avvek i mycket från varandra och sällskapet fann det bäst att uppmana Julin att inkomma med närmare förslag och sedan invänta styrelsens beslut om hur den för tre år inestående räntan skulle användas (A I 59 – P § 1/16.9.1864).

Då hade Julin emellertid redan helt självständigt nära nog slutfört en resultatrik kampanj och framlade inom kort en skriftlig redogörelse över den (D XXIV 11 nr 172). Genom förmedling av ryske konsuln J.P. Stare i Visby hade han införskrivit en fiskare Liljegren som efter samråd med pastor Grönroos på Kökar placerats där som instruktör. Kyrkoherden Karsten i Föglö hade varit ivrig att låta lärdomarna gå vidare i hela socknen.

Julin hade varnats för Kökarbornas omedgörlighet och därför bemyndigat Grönroos att lova dem dagpenning och en del av fångsten om de följde med Liljegren. Vid en inkom utlyst kyrkostämma hade Kökarborna emellertid visat sig mycket intresserade. Under augusti hade vädret varit otjänligt, men i september hade den gotländska metoden att fiska på driv visat sig så löftesrik och Kökarborna med sina egna garn fått så goda fångster att de inte gjort anspråk på någon ersättning därutöver. Vad insaltningen beträffar gjorde redan bristen på virke att det inte fanns möjligheter till större förbättringar. Liljegren hade också haft framgång med sina torskkrokar och fäste stora förhoppningar vid det på Åland försummade ålfisket. Lax trodde han skulle kunna fångas i Ålands hav. – Ett sammandrag av Julins berättelse infördes i *Handlingar* (5.3 s. 21). Julins berättelse kompletteras av den ekonomiska redovisningens utgiftsverifikat (F I 149 s. 335).

Sällskapet fann sig i Julins självrådighet och fick snart ta del av hans planer för följande år (A I 59 – St § 6/10.11 -bil., § 12/1.12.1864). Än en gång redogjorde han för de engelska vännernas avsikt med gåvan och övergick så till att på basen av sommarens erfarenheter framlägga förslag. I stället för den tvåmänningsbåt som han anskaffat borde man pröva en tremänningsbåt som skulle göra det möjligt för fiskarena att uppehålla sig 1–2 dygn 2–3 mil ute till havs för drivfiske.

Uppmärksamhet borde ägnas också ål- och torskfisket. Också nya nät borde utprovas. Liljegren borde åter inkallas, nu med medhjälpare, och verksamheten småningom spridas. Den ursprungligen med tanke på inspektör Holmbergs resa tillsatta kommittén på Åland kunde upplösas.

Sällskapet gillade Julins plan och gav honom fria händer att ”utan några av sällskapet eller dess bestyrelse meddelande speciella föreskrifter och detaljbestämningar den till verkställighet befordra” (A I 59 – P § 3/20.12.1864). För att sköta verksamheten fick han uppbära förskott (A I 60 – St §§ 25 och 31/14.1.1865). Inte heller nu kunde de ekonomiska mellanhavandena skötas utan irritation (A I 60 – St § 21/2.2 och P § 7/16.6.1865) och någon redogörelse för instruktionsverksamheten inlämnade Julin inte det året (Handlingar 6.1 s. 29). Först i maj 1866 meddelade han att tre gotländska fiskare föregående år varit verksamma på Åland samt bifogade de med dem uppgjorda kontrakten (A I 61 – St § 2/31.5.1866, F I 150 s. 344). En av de tre var Liljegren. Av de bilagda verifikaten framgår att de två andra vistades i Föglö. Också utrustningen får sin belysning av verifikaten (F I 150 s. 329–342).

Julins berättelser för åren 1866 och 1867 finns i tryck och behöver inte i detalj refereras (Handlingar 6.2 s. 213 och 223). Berättelsen för 1867 finns också i arkivet (D XXIV 14 nr 526). Båda åren var tre instruktörer i arbete, men inte desamma som år 1865. År 1866 flyttades verksamheten från sydöstra Åland dels via Eckerö till Geta, dels till södra Nagu. År 1867 spreds den vidare från Geta till Vårdö och från Nagu till Hästö-Busö i Ekenäs skärgård.

Hösten 1867 överförde de engelska ”Vännerna” donationsmedlens förvaltning på Julin. Likväl är hans sista berättelse daterad 14.12.1868 och gäller samma år (D XXIV 15 – icke diarieförda, A I 64 – St § 18/4.1.1869). Även då var tre instruktörer från Gotland i arbete och nu nåddes Porkala i öster och Nystads skärgård i norr. Bäst lyckades fisket det året i Nagu. Där var man beredd att själv betala för att få instruktören tillbaka följande år.

2.2.5 Lärlingar till Gotland

Till skärgården i sydväst bragtes innovationerna av läromästare från Gotland. Till Österbotten hämtades de av till Gotland utsända lärlingar. Våren 1866 lät Julin sällskapet veta att han brevväxlat om sändandet av två skärgårdsmän från Vasa till Gotland (F I 150 s. 354). I sin berättelse för året (Handlingar 6.2 s. 219) namngav han de två: glasblåsaren Schmaltz och torparen Jernström, bägge från Solv. Den förstnämnde kunde emellertid på grund av sjuklighet inte då fullgöra uppdraget. Jernström betecknades av Stare i brev 31.10.1866 som ett gott val (D XXIV 13 – icke diarieförda) och enligt egen uppgift inhämtade han mycket om fiske och insaltning.

I sin berättelse för år 1867 nämnde Julin att han erfarit att de två till Gotland sända fiskarena hade varit i verksamhet i Vasa skärgård och i berättelsen för år 1868 uppgav han att ”samma fiskare, som på Gotland inhämtade denna nya fiskerimetoden, har även i år såsom instruktör lett bolagets företag till sjöss”. – För fisket utanför Vasa hade med Julins stöd bildats ett särskilt bolag.

2.2.6 Avvecklande och efterskörd

Missväxterna under 1860-talet gav anledning till att ompröva var de engelska vännernas hjälp borde sättas in. Våren 1866 hemställde Julin om att av själva kapitalet, som då omräknats till 34.000 mark, 4.000 mark skulle utbetalas till understöd åt nödlidande i norr (A I 61 – St § 8/22.5.1866, F I 150 s. 354). Så skedde (A I 61 – P § 4/5.7 och § 4/20.11.1866, F I 150 s. 327–328), sedan Julin företett ett brev från sina uppdragsgivare i England (F I 150 s. 355). Av det som framtogs kapitalet användes hälften för utdikning av kärr i Pielavesi och hälften som fattigvårdsunderstöd i Uleåborgs län (A I 61 – St § 4/8.11 och § 11/5.12.1866).

Sällskapet greps nu av oro för att kapitalet i sin helhet skulle gå förlorat för skärgården och vädjade direkt till England (B I 27 s. 25). Svaret gavs genom Julin (D XXIV 14 nr 415) och besannade farhågorna: han hade bemyndigats att lyfta hela det återstående kapitalet för att användas enligt nya direktiv från England (A I 62 – St § 5/12.8.1867). Sällskapet beslöt invänta Julins redogörelse för verksamheten under det löpande året och att därefter utbetala beloppet (A I 62 – P § 4/24.9.1867, A I 63 – St § 4/17.1.1868, Handlingar 6.2 s. 42). Sällskapets befattning med donationsmedlen upphörde efter de åtta åren 30.11.1867 (F I 151 s. 348). Medlen tycks ha övergått till ”kommittén för engelska avdikningsfonden” (A I 63 – St § 5/29.5.1868, D XXIV 15 nr 288).

Sällskapet underlät inte att hedra dem som framom andra hade medverkat till att instruktörer hade erhållits från Gotland och lärlingar där mottagits. I ett brev hösten 1866 till Julin hade Stare låtit förstå att prosten Lyth skulle sätta värde på någon utmärkelse (D XXIV 13 – icke diarieförda). Sällskapet förlänade Lyth sin stora silvermedalj och kallade både honom och Stare till hedersmedlem (A I 61 – St §§ 20–21/5.12.1866, A I 62 – P §§ 4, 5 och 12/14.3.1867, B I 27 s. 71–72, D XXIV 14 – icke diarie). Julin lönades med samma medalj.

Avvecklandet av sällskapets befattning med de engelska vännernas donation kvarlämnade en besvikelse som kom till synes då Julin år 1871 föreslog att sällskapet skulle låta fotografera sina båtmodeller och till lågt pris sprida ritningar av dem. Sällskapet anmodade sekreteraren att låta Julin veta att det ”icke hade medel till slika utgifter ... men att sällskapet dock skulle med nöje se om bemålde ingalunda oändamålsenliga åtgärd bleve verkställd genom herr kommerserådet, som icke torde sakna medel därtill utav engelska sällskapet ”Vännernas” donation till det finska fiskeriets främjande” (A I 66 – St § 15/26.1.1871).

Måhända på grund av denna bitterhet gjorde sällskapet ingen grundlig utvärdering av den med stöd av donationen genomförda rådgivningen. Det finns knappast skäl att ifrågasätta riktigheten i den bild av Julins redogörelser som sällskapets *Handlingar* ger: rådgivningen fick en snabb, bred och bestående verkan. Inför KMt uppgav sällskapet i varje fall att ”intresset för ändamålsenligare fiskesätt och tillvaratagande av fiskeriprodukter blivit i hög grad väckt” (A I 61 – St § 9/8.11.1886).

De engelska vännernas sådd satte spår i Hushållningssällskapets arkiv ännu efter det att den av dem bekostade instruktionsverksamheten hade upphört, spår som leder till vidgad kunskap om hur lärdomarna från Gotland spreds. Sommaren 1870 besökte sekreteraren vid det livländska ekonomiska sällskapet i Dorpat, H. von Samson, utställningen i anslutning till det allmänna lantbruksmötet i Helsingfors och fäste sig vid informationen om den gotländska fiskemetoden. I ett brev

bad han Hushållningssällskapet om närmare uppgifter (D XXIV 17 nr 379). Sällskapet vände sig till Julin och denne gav uppgifter utöver dem han tidigare hade lämnat (D XXIV 17 nr 389).

Nu inskräppte Julin den dyrköpta lärdomen att man måste skaffa sig sjödugliga båtar innan man började fiska på driv ute till havs. Så hade man inte gjort i Sideby och i Sastmola med den påföljd att fiskare därifrån en natt i början av 1860-talet hade överraskats av svårt väder, varvid alla fyrtio båtar som varit ute förolyckats och mer än hundra människor omkom.

Julin förtecknade och bifogade tidningar där han hade redogjort för tillvägagångssätt och erfarenheter. Tidningarna sände sällskapet till Samson och förklarade att de innehöll allt som sällskapet hade sig bekant i saken (B I 28 s. 195). Det nämnde också Julins varning och rådde Samson att be om instruktörer direkt från Gotland. Julin hade därutöver pekat på möjligheten att sända fiskare från Estland som lärlingar dit eller till den finländska skärgården, förslagsvis till Nagu, Ekenäs eller Porkala. – Samson tackade (A I 65 – St § 15/2.12 och § 9/22.12.1870, Handlingar 1870 s. 9).

2.2.7 Tidigt havsfiske utanför Sideby

I sitt nyss nämnda brev år 1870 nämnde Julin att man i Sideby och Sastmola redan i början av 1860-talet hade gjort försök med att fiska på driv ute till havs. Varifrån uppslaget kommit nämnde han inte. Om det skulle ha utgått ifrån honom själv skulle han knappast ha gett sin varning en så kritisk utformning.

Kort innan Julin skrev sitt brev hade sällskapet till honom för utlåning överlämnat (A I 65 – St § 16/15.11.1870) en av tvenne torparsöner i Sastmola och Vittisbofjärd inlämnad ansökan om belöning för att de tolv år tidigare hade ”infört en ny metod att fånga strömming medelst nätens utsättande på djupt vatten” (D XXIV 17 nr 374). De två var Johan Eriksson från Sältö och Johan Gustavsson Tallåra Westerlund från Rankkoholmen. Sin ansökan stödde de med av tolv fiskares bomärken styrkta intyg över att de två tolv år tidigare infört ett nytt sätt att fiska, vilket sedan dess hade blivit allmänt antaget utmed Finlands kust och lett till att strömmingen blivit billigare.

Julin återlämnade ansökningshandlingarna med påteckningen: ”Med denna skrivelse tager jag icke någon befattning. E.J.” – Därmed försvinner ärendet.

2.3 Expositioner

Världsutställningen i London 1851 visade övertygande att expositioner av olika slag var ett mäktigt medel att dokumentera utvecklingen och att påverka den. Hushållningssällskapet medverkade under senare delen av seklet i många utställningar i eget land och utomlands. Sålunda fann sällskapet det år 1865 angeläget att medverka till att Finland blev väl företrätt vid en i Bergen anordnad fiskeritställning (A I 60 – St § 24/14.1.1865). Också österut hölls kontakt. Hösten 1888 spred sällskapet på guvernörens begäran kännedom om en av det ryska fiskodlings- och fiskfångst-sällskapet tillärd utställning i S:t Petersburg (A I 83 s. 100 och 115 – St § 5/10.10 -bil. och § 11/29.10.1888 -bilaga).

År 1865 fick sällskapet utlåta sig om hur ett större statsanslag för jordbrukets och dess binärings främjande bäst kunde användas och föreslog då att 4.000

mark skulle disponeras för ”av inspektören för fiskerierna doktor A.J. Malmgren projekterade fiskerimuseer eller permanenta fiskerieställningar i Helsingfors och Åbo” (A I 61 – St § 9/8.11 och § 2/20.11.1866, Handlingar 6.2 s. 109). Det vore ett sätt att bygga vidare på det intresse som sällskapet lyckats väcka med de engelska ”Vännernas” stöd.

Vid samma tid väcktes inom sällskapets förslag om att det självt skulle öppna en permanent exposition av förnödenheter och alster som hänförde sig till jordbruket eller dess binäringar (A I 60 – P § 9/16.6.1865, Handlingar 6.1 s.16). Expositionen öppnades år 1868. Samma år inlöstes för den fiskeredskap som Julin hade förvärvat från Sverige, där de varit utställda vid det allmänna lantbruksmötet (A I 63 – St § 28/29.10 och § 12/24.11.1868). – Enligt ett brev från Malmberg 18.5.1870 (D XXIV 17 nr 234) inköptes för sällskapets räkning fiskeredskap redan vid industriexpositionen i Stockholm 1866.

Blott en ringa del av samlingarna hänförde sig till fisket. De finns förtecknade i sällskapets år 1868 tryckta *Handlingar* (6.2 s. 199). Nyförvärv infördes i protokollen.

År 1880 upphörde den till sällskapets permanenta exposition knutna försäljningen men samlingarna förblev utställda i nedre våningen av sällskapets hus till år 1901, då utrymmena omdisponerades. Sällskapet bad då styrelsen för Åbo historiska museum upplåta plats för samlingarna i Åbo slott (A I 96 s. 37, 69 och 103 – P § 5/12.11, St § 27/30.1 och § 31/12.4.1901). – Hösten 1928 uppmanade museets ledning sällskapet att åter taga hand om samlingarna. Sällskapet stod då inför en grundförbättring av sitt hus, varför samlingarna bereddes rum på vinden i Högre svenska lantbruksläroverkets nyss färdigställda hus i Åbo.

Större uppmärksamhet än sällskapets fasta exposition väckte de i samband med de allmänna lantbruksmötena anordnade utställningarna och fristående expositionerna. Beträffande dem är dock utställningskatalogerna en bättre källa än sällskapets arkiv. Här må blott nämnas att sällskapet på Malmgrens begäran exponerade sina redskap vid lantbruksmötet i Helsingfors 1870 (A I 65 – St § 4/28.5.1870) och att fiskeriavdelningen på utställningen vid det år 1876 likaså i Helsingfors anordnade mötet upptog 53 nummer. – Stort utrymme fick fisket också vid ”Godbyutställningen 1887” (Handlingar 1887 s. 131 och 262).

2.4 Storryssjans skadlighet

År 1884 vände sig Hushållningssällskapet i Gävleborgs län till Finska Hushållningssällskapet med en förfrågan om storryssjans eventuella skadlighet. I Sverige ansågs storryssjan ha blivit införd från Finland och man befarade att den med tiden kunde skada fisket (A I 79 s. 200 – St § 5/8.7.1885 -bil.). Frågan fick gå vidare till inspektören för fiskerierna, professor Malmgren (Kopieboken s. 267), som efter en viss tövan svarade att storryssjan inte var gammal i bruk och att den nyligen blivit förbjuden vid några lax- och sikförande älvars utlopp, men att den enligt hans uppfattning i den yttre skärgården var en mycket givande och hart när outhärlig fiskebragd (A I 79 s. 306 och 324 – St § 11/29.10 och § 2/3.11.1884 -bil.). Hushållningssällskapet sände svaret till Gävle med beskedet att det bekräftade den åsikt sällskapets styrelse själv haft (Kopieboken s. 479, Handlingar 1884 s. 52).

2.5 Rådgivning i att salta strömming, given på överhetligt initiativ

I sällskapets *Handlingar* för år 1886 inflöt för första gången en rubrik ”Sällskapets verksamhet för fiskerinäringens främjande”. Den återkom de sex följande åren.

Anledningen var att guvernören i Åbo och Björneborgs län i sin berättelse för år 1883 hade föreslagit att resande rådgivare skulle sändas ut för att lära allmogen att så salta fisken att den kunde saluföras till ett högre pris. Inspektören för fiskerierna hade funnit ändamålet gott, men ansett att det snarare kunde nås genom att fiskare bereddes tillfälle att som stipendiater inhämta konsten att salta fisk där man kunde den (D I 7 s. 81). Hushållningssällskapet förfrågade sig hos det på Åland nyss bildade lantbruksgillet om var på Åland stipendiater eventuellt kunde beredas lärlingsplats (A I 81 s. 41 och 60 – St § 2/23.2 och § 8/2.4.1886, Kopieboken s. 100) och fick beskedet att det bäst kunde ske på Ryssö i Saltvik (A I 81 s. 83 – St § 4/14.5.1886, D XXIV 34 nr 230). Sällskapet erbjöd sig nu att stå för kostnaderna för en stipendiat från envar av kommunerna Töfsala, Gustavs, Rimito och Karuna under en månads tid (Kopieboken s. 208). Det slutade med att endast sjömannen Johan Lemström från Rimito utnyttjade sällskapets erbjudande (A I 81 s. 106, 114 och 153 – St § 5/2.7, § 6/31.8 och § 11/30.11.1886, *Handlingar* 1886 s. 92).

Följande år upprepade sällskapet sitt erbjudande, men ingen anmälde sig villig som stipendiat (*Handlingar* 1887 s. 97, A I 82 s. 40 och 99 – St § 14/21.1 och § 36/15.4.1887).

Större intresse visade man i Uleåborgs län vars hushållningssällskap av Jordbruksexpeditionen hade uppmanats att sända stipendiater till Åland. Detta sällskap fann det bättre att be sällskapet i Åbo ombestyras en instruktör från Åland för tre månader till Malörn och Sandskär (A I 81 s. 154 – St § 12/30.11.1886 -bil.). Genom förmedling av det åländska gillet ordförande Lignell (Kopieboken s. 397 och 464) engagerades fiskaren Jonas Fredriksson från Geta (A I 82 s. 41 och 65 – St § 15/21.1 och § 13/18.2.1887, Kopieboken s. 8).

I Åbo var man angelägen om att få veta hur instruktören lyckats i sitt värv och fick från Uleåborg beskedet att han fullgjort sitt uppdrag till nöjes, men att man ännu inte kunde bedöma vilket inflytande hans verksamhet skulle komma att ha på fiskesaltningens metoderna i länet (A I 82 s. 176 och 179 – St § 25/24.11 och § 4/30.12.1887, D XXIV 35 nr 417, *Handlingar* 1887 s. 97).

Vid denna tid visade Jordbruksexpeditionen sitt intresse för fiskkonservering också genom att tillstålla sällskapet ett stort antal tryckalster på svenska och på finska om rökning och saltning. Sällskapet fördelade dem på kommunalnämnder och organisationer i sitt eget län (A I 81 s. 73 – St § 2/20.4.1886).

2.6 Initiativen vid lantbruksmötet i Godby 1887

2.6.1 Mötet och dess fiskefrågor

År 1886 föddes på Hushållningssällskapets initiativ Ålands lantbruksgille (*Handlingar* 1886 s. 70). Redan när initiativet togs utfäste sig sällskapet att följande år anordna ett lantbruksmöte med utställning på Åland. Mötet gav en bild av de rådande förhållandena och riktade blickarna mot framtiden (*Handlingar* 1887 s. 129).

Av mötets sex diskussionsfrågor berörde tre fisket. Frågorna lydde:

- Vore det för fiskerinäringen på Åland av någon större betydelse om därstädes inrättades en tidsenlig konserveringsanstalt och i så fall, huru skulle en sådan lämpligast fås till stånd?
- Lämnar fisket något avfall, som kunde och borde tillvaratagas och användas för jordbruket, men under nuvarande förhållanden går förlorat och huru kan i sådan händelse tillgodogörandet av slikt avfall befrämjas?
- Borde något göras för höjandet av slöjdkunnigheten på Åland och kan någon art av husslöjd, t.ex. förfärdigandet av fiskbragder, anses böra framför andra uppmuntras?

De två förstnämnda frågorna inleddes av inspektören för fiskerierna Malmgren, den tredje av statsagronomen K.J. Forsberg. Inledningsanförandena och diskussionerna återges i sällskapets *Handlingar* (1887 s. 238).

Den första frågan åtog sig sällskapet självt att föra vidare, varom mera i följande avsnitt. De två senare ansåg sällskapet att borde följas upp av Ålands lantbruksgille och uppmanade gillet att vidtaga åtgärder (A I 82 s. 171 – St §§ 11–12/24.11.1887, Kopieboken s. 387 och 389, *Handlingar* 1887 s. 98). Dels borde gillet föranstalta utfodringsförsök med fiskfoderkakor, dels inte minst genom folkskolorna främja undervisningen i att tillverka fiskkärl. Trots att sällskapet förklarade sig villigt till ekonomiskt stöd vidtog gillet inga åtgärder (A I 83 s. 137 – St §§ 17–18/18.12.1888, Kopieboken s. 339–340, A I 84 s. 59 – St §§ 16–17/22.2.1889 -bil.).

2.6.2 Reuters rådgivning i fiske och konservering

Malmgrens förslag vid Godbymötet gav sällskapet anledning att hos Jordbruks-expeditionen försöka utverka reseunderstöd för tvenne resor utomlands. Den ena resan borde ge grundlig kännedom i beredning av ansjovis och andra kryddade, rökta och marinerade fiskvaror, den andra i konservering av kött, fisk och vegetabilier (A I 82 s. 170 – St § 10/24.11.1887, B I 33 nr 1066/1887, *Handlingar* 1887 s. 98). Blott för det första ändamålet erhöles ett anslag, stort 1.000 mark (D I 7 s. 139, A I 83 s. 47 – St § 2/12.3.1888).

I samråd med Malmgren uppgjorde sällskapet planer för anslaget användning och ett stipendium anslogs ledigt att sökas. Stipendiaten borde besöka Bohus län, Norge och norra Tyskland samt vara skyldig att efter resan undervisa på Åland (A I 83 s. 88 – St § 4/20.8.1888, Kopieboken s. 202, *Handlingar* 1888 s. 67). Tio sökande anmälde sig (D XXIV 36 nr 236 och 274, 242, 243, 250, 260, 263, 264, 266 och 267). Bland dem utsågs litteratören Ossian Reuter från Ekenäs och han tillställdes en instruktion för sin resa (A I 83 s. 113 – St § 10/29.10.1888).

Reuter begav sig på sin studieresa i november 1888 och återvände i januari. Hans utförliga reseberättelse (D XXIV 37) återgavs i sällskapets *Handlingar* (1889 s. 208). Sällskapet försökte bereda honom möjlighet till fortsatta studier utomlands, men dels förvägrades honom tillträde till konservfabriker i Norden, dels avlogs ansökan om statsmedel (A I 84 s. 69 – St § 6/26.3.1889, B I 33 nr 592/1889, D I 7 s. 177, *Handlingar* 1889 s. 126).

För att på Åland nyttiggöra resultaten av Reuters studieresa beviljade sällskapet honom ett mindre understöd (A I 84 s. 93 – St § 7/8.5.1889 -bil.). Hans verksamhetsberättelse (D XXIV 37) infördes i sällskapets *Handlingar* (1889 s. 128 och 224) och delgavs Jordbruksexpeditionen med hemställan om av Reuter

föreslagna åtgärder (A I 85 s. 82 – St § 17/28.3.1890, B I 34 nr 163/1890). Reuter fann fiskarbefolkningen likgiltig och betecknade sin resa som en rekognoscering men antydde stora möjligheter och hur dessa kunde utnyttjas. Som resultat av sällskapets framställning anslog senaten 900 mark att i tre års tid årligen utges som premier för vassbuksfiske med skötar (D I 8 s. 13, A I 85 s. 167 – St § 3/1.11.1890).

Därefter riktade Reuter sitt intresse på att förbättra insaltningen av fet vinterströmming och utverkade av sällskapet medel för att för detta ändamål anpassa den holländska metoden att insalta sill (A I 85 s. 203 – St § 8/8.12.1890 -bil., Handlingar 1890 s. 111). Sällskapet rekvirerade strömmingskärl och inbjöd Reuter till Åbo för att där utföra sina försök (Kopieboken s. 372 och 383, A I 85 s. 225 – St § 24/30.12.1890). Provsaltningen skedde emellertid på Qvidja i Pargas med notströmming från Pemarvfjärden. Genast efter provsaltningen avgav Reuter en berättelse (D XXIV 39, A I 86 s. 107 – St § 9/24.3.1891). Tyvärr visade det sig att kaggarna läckte. När de på våren öppnades befanns de tätaste bland dem ha ett innehåll som ”var såväl till smak som beskaffenhet i övrigt vida överlägsen på vanligt sätt saltad vara” (Handlingar 1891 s. 80).

Själv var Reuter övertygad om att hans metod var värd att spridas och framlade ett förslag till hur det borde ske samt erbjöd sig att göra en ny instruktionsresa, dock ej under senare hälften av augusti då han förbundit sig att biträda Uleåborgs läns hushållningssällskap (A I 86 s. 124 – St § 12/27.4.1891 -bil.). Sällskapet fann för gott att engagera Reuter för en resa i Ålands och Åbo skärgård (A I 86 s. 142 – St § 8/2.6.1891). Till biträde fick han lotsdottern Aina Österlund från Tvärminne. Hon förband sig att om så önskades framgent meddela undervisning i det hon som biträde lärt sig (D XXIV 39). Reuters utförliga berättelse över resan år 1891 infördes i sammandrag i *Handlingar* (1891 s. 162, A I 87 s. 69 – St § 3/29.3.1892 -bil.). Den här gången gästades Korpo, Kökar, Sottunga, Föglö och fiskelägen i Skiftet. Hösten var stormig och motigheter mötte. Likväl lyckades Reuter instruera omkring 70 fiskelagsföreståndare och rapporterade att den nya metoden ”väckt mycken uppmärksamhet ej blott i Helsingfors bland köparna, utan även kring hela Åland”. Tyvärr hotades metoden av att bringas i vanrykte genom somliga fiskares försök att förbättra den. I ett tillägg till berättelsen nämnde han planer på en fabrik i Kaskö för konservering av strömming. Reuter nämnde också att han blivit utfrågad om det av honom beskrivna laxfisket med långrev samt föreslog att utrustning skulle anskaffas från Bornholm för att fiskesättet skulle kunna demonstreras i praktiken. Så skedde (A I 87 s. 91 – St § 24/22.4.1892).

En sista instruktionsresa på sällskapets bekostnad företog Reuter år 1892. Hans berättelse över den infördes med vissa utslutningar i *Handlingar* (1892 s. 107 och 196, A I 88 s. 60 – St § 10/28.3.1893). Nu besöktes samma trakter som föregående år samt dessutom norra Saltvik. I Kumlinge blev Reuter i tillfälle att instruera en från Viborgs läns lantbrukssällskap utsänd kunskapare. Försöken att fånga lax lyckades inte.

Alla som vid fiskmarknaden i Helsingfors hade uppgivit sig ha använt den av Reuter utlärdade metoden hade inte framställt fullgod vara och Reuter var övertygad om att enda sättet att förmå fiskarna att rätt använda metoden var att anlägga en fabrik som levererade duglig vara och genom konkurrens tvang de enskilda fiskarna att begagna sig av den kunskap de redan hade. I detta syfte hade Reuter meddelat fiskaren Anders Forsberg i Brändö Lappo ett detaljerat förslag till en fabrik.

Samtidigt som Reuter avgav sin berättelse för år 1892 ansökte han om understöd dels för att utge en instruktionsbok, dels för att själv anlägga ett fisksalteri på Vänö i Hitis (A I 88 s. 60 – St § 11/28.3.1893 -bil.). Sällskapet ansåg sig emellertid sakna medel för dessa ändamål och gav Reuter rådet att genom Fiskeriföreningen vända sig med sin välgrundade ansökan till senaten (Kopieboken s. 599). – Ännu vid lantbruksmötet i Kuopio 1906 prisades Reuter för nyheter inom fiskkonserveringen.

2.7 Periodens slut

Den vid lantbruksmötet i Godby initierade verksamheten hade bekostats med medel utanför ramen för Hushållningssällskapets ordinarie anslag. Efter en omfördelning av lantbrukssällskapets statsanslag (A I 28 s. 119 – St § 4/19.9.1893 -bil.) nära nog upphörde Hushållningssällskapets verksamhet för fiskets främjande. – År 1893 avlog sällskapet en begäran om belöning för inplantering av rudor i ett träsk (A I 88 s. 134 – St § 15/3.11.1893, D XXIV 41 nr 335).

Till en del kunde kanske sällskapets passivitet finna sin förklaring i att statsmaktens aktivitet valt andra kanaler. Samma år som Malmgren uppträdde vid lantbruksmötet i Godby hölls i Viborg Finlands nionde allmänna lantbruksmöte. I dess tryckta handlingar ingår Malmgrens för mötet utarbetade inledningsanförande om fisket och dess främjande.

Redan år 1862 fick sällskapet besked om att fiskeriinspektören skulle få två biträden (D I 3 s. 62). På Evois inrättades år 1892 en försöksstation och år 1902 en skola för fisket. Sistnämnda år, den 23 juli, emanerade länge väntade författningar gällande fisket, avsedda att uppmuntra till fiskevattensvård. Sällskapet hade inte påverkat lagstiftningen. Enligt dess protokoll hade Fiskerikommittén på 1897 begärt upplysningar om fiskevattnen, men sällskapet hade ansett den för svaret utsatta tiden alltför kort. Arkivet har intet att berätta om att sådana uppgifter skulle ha insamlats eller insänts (A I 92 s. 90 – St § 11/24.3.1897).

År 1891 stiftades Fiskeriföreningen i Finland. Också den tillkom utan sällskapets medverkan. Initiativtagare var fiskeriinspektören Oscar Nordqvist, som också blev föreningens ordförande. År 1902 avskedades han av generalguvernören Bobrikoff. Föreningen ville bereda honom möjligheter att i dess tjänst fortsätta att arbeta för fisket och bad bl.a. sällskapet utfästa sig att i fem års tid erlægga 15 mark för ändamålet. Framställningen härom inleddes med statistiska uppgifter (A I 97 s. 166 – St § 5/17.12.1902, D XXIV 52). Föreningen riskerade emellertid sitt statsunderstöd och Nordqvist emigrerade till Sverige.

Nordqvists avsked måste ha framstått som en förlust också för sällskapet. Det var nogsnamt medvetet om luckan i sin egen verksamhet. Det framgår av inledningen till dess *Årsberättelse 1904–05* (s. 9): ”För fisket har Hushållningssällskapet icke kunnat göra någonting, då det saknat medel härför. Och dock är fisket uti en stor del av sydvästra Finland huvudnäringen och utgör i en ännu större del en mycket viktig binäring.”

En upptakt till ökad insats för fiskets främjande blev det allmänna lantbruksmötet i Kuopio år 1906 och de föreberedelser det krävde från sällskapets sida. Sällskapet beslöt att vid mötet – som ju främst var en landsomfattande utställning – presentera inte bara jordbruket, utan också fisket i sitt distrikt. För att insamla utställningsmaterial gällande fisket vidtalade sällskapet fiskarbonden Karl

Nordberg i Brändö. Han föreslogs också till prisdomare vid utställningen (A I 101 s. 53 och 62 – St § 5/9.1 och § 19/23.1.1906). Sällskapet godkände också hans förslag till vad som skulle exponeras (A I 101 s. 109 – St § 5/12.4.1906, D XXIV 59 nr 162). Den digra utställningskatalogen visar hur utställarna från sällskapets distrikt hävdade sig.

3 Uppgifter från tiden 1907–1927

3.1 Ökat intresse för fisket och fiskarbefolkningen

I mars 1907 valdes vår första enkammarlantdag med allmän rösträtt. I skärgården fanns det många röster att ta vara på. På hösten det året inbjöd Svenska folkpartiet till ett allmänt fiskarmöte i Åbo. Det hölls 20–21.10 och vann stor anslutning. Enligt *Åbo Underrättelser* räknade mötet c:a 270 deltagare. Till ordförande för mötet valdes fiskeriinspektören Sandman och till en av sekreterarna läraren Albinus Ringvall från Houtskär, lantmannagilletts ordförande.

Tidningen ägnade mötet stor uppmärksamhet. Öppningsdagens ledande artikel (ÅU 285/20.10.1907) tog upp aktuella frågor inom fiskerinäringen och slutade med orden: "Kunskap är makt. Enighet ger styrka. Självhjälp är bästa hjälp."

Helt naturligt väntade man sig en insats från Hushållningssällskapets sida. Ett par år tidigare hade sällskapet fått se området för sin med stöd av statsmedel bedrivna verksamhet genom ett överhetligt beslut (D I 10 s. 104) beskuret till att omfatta endast den svenska skärgården i landets sydvästra hörn. För sällskapet var det välkommet att få öka området för sin verksamhet med en väldig vattenareal.

3.2 Lagstiftning, administration och centralorganisationer

Fiskerilagstiftningen från sekelskiftet visade sig kräva översyn och en statskommitté tillsattes för att uppgöra förslag till ny fiskeristadga. Innan kommittén fullgjort sitt uppdrag bad den genom fiskeriinspektören Hushållningssällskapet anordna lokala möten vid vilka sällskapets fiskerilinstruktör (se 3.4) som varit medlem i kommittén skulle presentera dess preliminära förslag (A I 104 s. 171 – St § 5/30.10.1909, D XXIV 64 nr 466). När betänkandet förelåg anmodades lantbrukssällskapens centralorganisationer utlåta sig (A I 106 s. 125 och 133 – St § 19/1.9 och § 14/7.10.1911). – Sällskapet utlät sig inte.

Administrativt sorterade fiskefrågorna först under Lantbruksstyrelsen. När en Fiskeristyrelse grundades 1918 beslöt sällskapet att hos senaten hemställa om att den blivande överinspektören borde inneha kännedom om havsfisket (A I 113 s. 171 och 174 – St § 12/19.12 och § 5/29.12.1917). Först år 1921 anmodade Lantbruksministeriet Fiskeristyrelsen att själv överta ledningen av instruktionsarbetet samt angav lantbrukssällskapens roll i arbetet (A I 115 s. 105 – St § 8/1.2.1922, D XXIV 81). År 1924 ersattes Fiskeristyrelsen med Lantbruksstyrelsens avdelning för fiskerihushållning och denna skyndade sig att ge direktiv om hur statsanslagen skulle rekvireras (A I 117 s. 72 – St § 15/25.1.1924, D XXIV 82).

Före Fiskeristyrelsens tid påverkades sällskapets arbete starkt av fiskeriinspektören. Den efter Nordqvists avsked lediga posten som fiskeriinspektör besattes med Jonas Albert Sandman som redan 1892 blivit biträdande fiskeri-

inspektör. Han samarbetade nära med Fiskeriföreningen och med sällskapet, som likaså stod i nära förhållande till föreningen.

År 1910 meddelade Fiskeriföreningen att förslag väckts om att ombilda föreningen till ett centralförbund eller att upplösa den och bilda ett finskt och ett svenskt förbund (A I 105 s. 98 – St § 8/12.5.1910). Ett representantmöte i maj ansåg det likväl bäst att under de åter osäkra politiska förhållandena bibehålla den tvåspråkiga föreningen och en kommitté tillsattes för att göra förslag till nya stadgar. Sällskapet fick förslaget för utlåtande (A I 105 s. 131 – St § 3/10.9.1910, D XXIV 65 nr 382) och omfattade det i stort sett (B I 36 s. 59 – 16.9.1910). Inför sitt årsmöte 16.3.1911 sände föreningen ett omarbetat förslag och bad sällskapet höra gillena (A I 106 s. 66 – St § 5/13.3.1911, D XXIV 66 nr 154). Dessa visade föga intresse (A I 106 s. 80 – St § 19/20.4.1911, Kopieboken s. 80). Stadgarna trädde i kraft vid ingången av år 1912. Sällskapet inträdde som medlem i föreningen och utsåg sin instruktör Nordberg till sin första representant (A I 106 s. 109 – St § 5/21.6.1911, D XXIV 66 nr 339, Kopieboken s. 519).

I början av år 1915 förkastade senaten föreningens stadgar och svårigheter hotade, varför föreningen bad bl.a. Hushållningssällskapet om stöd (A I 110 s. 156 och 160 – St § 7/25.11 och § 4/11.12.1915, D XXIV 72 nr 438). Sällskapet ställde sig positivt. Hösten 1917 tillställde föreningen sällskapet ett nytt förslag till stadgar och bad åter om utlåtande (A I 112 s. 149 – St § 11/8.10.1917, D XXIV 76 nr 297).

Kort efter kriget vände sig föreningen till sällskapet, gav en återblick på de svårigheter den ställts inför av myndigheterna, översände de nya stadgarna och kallade till konstituerande sammanträde 19.12.1918 (D XXIV 77 – 28.12.1918). Följande höst kallade föreningen sällskapets representanter till rådplägningsmöte om större enhetlighet i arbetet för fiskerinäringens främjande (A I 113 s. 94 – St § 3/11.12.1919, D XXIV 78 nr 403). Det tycks likväl som om statsmaktens vid denna tid ökade egna insats skulle ha minskat föreningens relativa betydelse.

Hösten 1923 tog Nylands fiskarförbund initiativet till ett svenskt centralförbund och Hushållningssällskapet sände sin instruktör till ett rådplägningsmöte som skulle föra ärendet vidare (A I 116 s. 215 – St § 7/19.10.1923, D XXIV 81). Förbundets interimstyrelse tillställde sällskapet ett förslag till stadgar, vilket sällskapets styrelse för sin del godkände (A I 117 s. 74 – St § 2/13.2.1924, D XXIV 82). – Därmed försvinner ärendet.

3.3 Statsanslagen och villkoren för dem

I en skrivelse 10.5.1907 (D I 11 s. 32) lät Lantbruksstyrelsen sällskapet veta att statsmakten komme att kraftigt öka sin insats för fiskets främjande och att lantbrukssällskapen komme att tilldelas statsanslag för sin medverkan. Vad som väntades av sällskapen angavs i åtta punkter och Hushållningssällskapet anmodades inkomma med förslag till verksamhetsprogram.

Sällskapet tillsatte genast en kommitté för att uppgöra förslaget (A I 102 s. 104 och 116 – St § 4/23.5 och § 4/21.6.1907, Kopieboken s. 755). Lantmannagillena inbjöds att till medlemmar i kommittén utse en med fiskeriförhållandena på orten förtrogen person. Kommittén sammanträdde i sällskapets sal 11.7.1907 (A I 102 s. 124 b). Blott 5 gillesrepresentanter mötte upp. Dessutom deltog 3 av sällskapets styrelsemedlemmar.

Kommittén genomgick de åtta punkterna i Lantbruksstyrelsens skrivelse och fann dem alla beaktansvärda också i sällskapets distrikt. Den första gällde anställandet av en fiskeriinstruktör. Kommittén ansåg att det behövdes två. Mötesprotokollet lades till grund för sällskapets framställning hos Lantbruksstyrelsen (A I 102 s. 125 – St § 1/16.7, B I 35 s. 603, Årsberättelse 1907 s. 84 och 130). Framställningen utmynnade i en anhållan om inalles 10.000 mark i årsanslag.

Snart fick sällskapet besked (D I 11 s. 41) om att det för året 1907 beviljats 1.000 mark och för ettvar av de tre följande åren 3.600 mark. I sin utförliga framställning om anslag för följande 3-årsperiod (B I 36 s. 14/1911, Årsberättelse 1911 s. 41) bad sällskapet att anslaget skulle ökas och det höjdes till 4.500 mark (D I 12 s. 42). När perioden gick ut bad sällskapet åter om en förhöjning (B I 37 s. 21/1914, Årsberättelse 1914 s. 36 och 44), men anslaget bibehölls tillsvidare nästan oförändrat (D I 12 s. 232, A I 110 s. 57 – St § 3/21.1.1915). Inflationen bragte det att stiga. År 1920 var det 8.500 mark. När ledningen av instruktionsarbetet två år senare överfördes på Fiskeristyrelsen ökades sällskapets statsanslag till 16.000 mark för år 1922. Två år senare var det 18.000 mark och år 1927 slutligen 23.000 mark.

År 1911 åtnjöt sällskapet ett tillskottsanslag för att främja konservering och lagring (se 3.4.3).

För sina statsanslag var sällskapet till en början redovisningsskyldigt inför Lantbruksstyrelsen och fiskeriinspektören (D I 11 s. 41). År 1909 sammankallade denne ett tre dagars möte med företrädare för olika organisationer och tillställde så organisationerna ett detaljerat förslag till program för lantbrukssällskapets verksamhet för fiskets främjande (A I 104 s. 131 och 202 – St § 3/21.6 och § 6/29.12.1909, D XXIV 64). Hushållningssällskapet beslöt att så långt dess resurser medgav följa programmet och sände det gillena till kännedom (A I 105 s. 73 – St § 2/24.3.1910).

I sitt anslagsäskande ett år senare redogjorde sällskapet för sitt resursbehov och för hur anslaget komme att användas. Lika förfor sällskapet inför följande 3-årsperiod.

När Fiskeristyrelsen etablerades inbegärde den våren 1919 sällskapets program (A I 113 s. 47 och 52 – St § 8/22.4 och § 2/30.5.1919, D XXIV 78 nr 208). Fiskeriinstruktören Nordberg gjorde ett förslag som sändes till direktör Wallenius för granskning (Kopieboken s. 135). Denne återsände Nordbergs förslag och föreslog för egen del att sällskapet skulle verka för att utveckla drivgarnsfisket i Östersjön (D XXIV 78 – 1.7.1919). Sällskapets svar till Fiskeristyrelsen har inte återfunnits.

Ett fastare grepp om de statsanslag åtnjutande organisationerna togs först när Lantbruksministeriet anmodade Fiskeristyrelsen att övertaga ledningen (A I 115 s. 105 – St § 8/1.2.1922, D XXIV 81). Nu krävdes också att sällskapet hade ett särskilt fiskeriuetskott. Ett sådant hade redan år 1910 föreslagits av Nordberg, men av kostnadsskäl inte då blivit tillsatt (A I 105 s. 120 – St § 4/30.8.1910). Sex år senare hade ett utskott verkligen tillsatts (A I 111 s. 65 och 86 – St § 11/27.1 -bil. och § 6/28.3.1916). Detta utskott framlade förslag gällande verksamheten (A I 112 s. 72 och 114 – St § 17/15.2 och § 10/22.5.1917), men dess protokoll har inte återfunnits. Sannolikt var utskottet inaktivt redan år 1919 då sällskapet behövde förslag till det av Fiskeristyrelsen inbegärda programmet. Av det gamla utskottets medlemmar invaldes endast sällskapets sekreterare Arno Reuter i det utskott som på Fiskeristyrelsens anmodan tillsattes år 1922. Vid det nya utskottets första

sammanträde redogjorde fiskerirådet Gottberg i tio punkter för vilka uppgifter sällskapet främst borde ägna sig åt (A I 115 s. 111 – St § 3/21.2.1822), såsom att åstadkomma i lagen av 23.7.1902 förutsatta fiskelag, att göra förslag till belönande av föredömliga fiskare, att insamla statistik och att sprida facklitteratur. Sällskapets styrelse omprioriterade punkterna men godtog villkoren för statsanslaget, och Fiskeriföreningen godkände för sin del sällskapets sålunda antagna verksamhetsprogram (A I 115 s. 110 – St § 9/22.2.1922, D XXIV 81).

För följande år fordrade och fick Fiskeristyrelsen en skriftlig förbindelse av sällskapet att följa villkoren för statsanslaget (A I 116 s. 92 – St § 9/16.2.1923, D XXIV 81, Kopieboken s. 213).

Lantbruksstyrelsens avdelning för fiskerihushållning, som efterträdde Fiskeristyrelsen, var inte tillfreds med sällskapets verksamhetsberättelse för år 1923 (A I 117 s. 106 – St § 4/30.5.1924, D XXIV 82). Sällskapet skyllde på sin instruktör Nordberg och hans sjuklighet samt på förbudslagen (Kopieboken 1924 s. 360 c). Avdelningens chef kom till Åbo för att diskutera saken (A I 117 s. 111 – St § 7/2.7.1924) och sällskapets fiskeriutskott anmodades att med anlitan av expertis utarbeta ett verksamhetsprogram. Ännu ett drygt år senare efterlystes i sällskapets styrelse en instruktion för instruktörens verksamhet (A I 118 s. 153 – St § 12/12.10.1925). För följande år inlämnade Nordberg ett knapphändigt program, vilket styrelsen godkände med betonet av arbetet för gäddkläckning och fiskevattensfredning (A I 119 s. 92 – St § 8/8.2.1926, D XXIV 84).

3.4 Verksamheten

3.4.1 Sällskapets fiskeriinstruktör

Så snart Hushållningssällskapet år 1907 fått besked om sitt anslags storlek beslöt det lediganslå en befattning som fiskeriinstruktör. Sökandena måste vara förtrogna med praktiskt fiske och villiga att delta i fortbildningskurser (A I 102 s. 179 – St § 2/14.12.1907, Kopieboken s. 130). Redan innan ansökningstiden gått ut beslöt styrelsen att den blivande instruktören skulle delta i en av fiskeriinspektören ledd kurs i kännedom om fiskeriförfattningarna och i fiskodling (A I 102 s. 191 – St § 5/18.12.1907, D XXIV 60 nr 400/18.12).

I början av år 1908 utsågs Karl Nordberg från Brändö bland 11 sökande enhälligt till tjänsten (A I 103 s. 77 – St § 2/21.1.1908, D XXIV 61). Han tillträdde 1.2.1908 och kvarstod till sin död 18.12.1927. – Kort därefter upphörde sällskapets befattning med den statsstödda verksamheten för fiskets främjande.

Redan innan Nordberg ansökt om befattningen anlätades han av sällskapet för att vid lantmannadagarna i Åbo 22–23.11.1907 inleda diskussionsfrågan: Vilka åtgärder äro mest av behovet påkallade för skyndsamt befrämjande av fiskerinäringen? Inledningsanförandet ingår i sällskapets *Årsberättelse* (1907 s. 227).

Nordberg var själv en föredömlig fiskarbondе (Årsberättelse 1910 s. 246) och år 1919 antogs han tillfälligt också till jordbruksinstruktör i den yttre skärgården (A I 113 s. 77 – St § 13/28.10.1919 och A I 117 s. 116 – St § 2/10.9.1924).

Kort efter kriget uppstod missnöje med Nordbergs verksamhet och sällskapet beslöt entlediga honom (A I 115 s. 99 – St § 3/13.1.1922). Beslutet upphävdes emellertid sedan Fiskeristyrelsen ställt krav på att sällskapet hade en helårsanställd instruktör, övervakad av ett fiskeriutskott och i sista hand av Fiskeristyrelsen (A I

115 s. 105, 112 och 124 – St § 8/1.2, § 4/21.2 och § 7/26.4.1922, Kopieboken s. 90). När Nordbergs krafter började tryta bad han att få utbyta sin tjänst som fiskeriinstruktör mot en lugnare tjänst som jordbruksinstruktör, vilket likväl inte beviljades (A I 120 s. 137 – St § 4/23.8.1927, D XXIV 85).

Nordbergs nekrolog ingår i *Årsbok 1927* (s. 61) och med bild i sällskapets 150-årshistorik (s. 150). Nekrologen är inte i samklang med de negativa omdömena i protokollen från 1920-talet och den otroliga uppgiften om att Nordberg belönats med guldmedalj kan inte verifieras.

Även om Nordbergs verksamhet kunde kritiseras är det tydligt att hans verksamhetsberättelser säger det mesta om allt som åren 1907–1927 i sällskapets namn gjordes för fiskets främjande. Berättelserna finns i mapparna i arkivets serie D XXIV. Somliga år infördes berättelserna i sin helhet i sällskapets årsbok. Från och med 1907 ingår i årsboken rubriken ”Verksamheten till fiskerinäringens främjande”. Följande år fick fisket ett eget avsnitt också i årsbokens inledning och det blev vanligt att där gavs en översikt av fångsten och prisförhållandena under året. De berättelser som sällskapet under 1920-talet avgav till de övervakande myndigheterna ingår i Kopieboken (1923 s. 136, 1924 s. 362c, 1925 s. 336 och 1926 s. 440–444).

3.4.2 Gillena

Vid sekelskiftet hade Hushållningssällskapet kraftigt verkat för att åstadkomma lokala lantmannagillen. År 1906 fanns sådana i Kimito, Pargas, Nagu, Korpo och Houtskär. I skärgården var många gillesmedlemmar fiskarbönder och gillena intresserade sig för medlemmarnas hela hushållning. Våren 1907 bildades ett lantmannagille i den utpräglade skärgårdssocknen Brändö (D XXIV 60 nr 135/23.5.1907). Samma år på hösten bildades i dess grannsocknar Kumlinge och Iniö de första lantmanna- och fiskargillena (A I 102 s. 167 och 175 – St § 9/6.11 och § 8/21.11.1907, D XXIV 60 nr 334/6.11, Årsberättelse 1907 s. 88).

Hushållningssällskapet var inte ensamt i sin strävan att åstadkomma gillen. Utom Svenska folkpartiet ivrade också andelsidéns banérbärare sällskapet Pellervo för saken och vid det av partiet hösten 1907 anordnade fiskarmötet föreslog Nordberg att i varje kommun skulle bildas fiskargillen som även skulle ägna sig åt gemensamma köp av förnödenheter och gemensam förädling och försäljning av fisken. Även om olika intressen drev fram tanken på gillen i skärgården tycks man ha varit enig om att gillena borde vara anslutna till Hushållningssällskapet.

Hösten 1907 försökte sällskapets sekreterare väcka intresse för att bilda gillen i Finby och i Hitis (Kopieboken s. 922–926). Vid samma tid tog enligt tidningen (ÅU 319/23.11.1907) folkpartiets lokalavdelning initiativ till ett lantmanna- och fiskargille i Hitis. Gillet fick sina stadgar fastställda följande år (A I 103 s. 161 – St § 6/29.6.1908).

Så snart Nordberg blivit sällskapets fiskeriinstruktör tog han ivrigt itu med att bilda såväl lantmanna- och fiskargillen som rena fiskargillen. Redan första året bildades utom i Hitis gillen i Västanfjärd, Nagu, Finström, Houtskär, Korpo-Norrskata, Sottunga och Vårdö (A I 103 s. 70, 90, 136, 177 och 197, D XXIV 61). Sannolikt med tanke på den kooperativa köp- och försäljningsverksamheten bildades gillena ofta för mycket begränsade områden. Sällskapets för denna tid indexförsedda protokollböcker gör det lätt att få fram uppgifter om gillenas till-

komsthistoria. År 1912 var antalet gillen som intresserade sig för fisket redan 26 (Årsberättelse 1912 s. 72). Det är emellertid lättare att följa med hur nya gillen föddes än att få fram fakta om hur etablerade gillen somnade bort. Uppenbart är att somliga gillen fick en ganska kort verksamhetstid och antalet verksamma gillen blev knappast större än vad det var 1912.

Världskrigets undantagsförhållanden hämmade rörelsefriheten och gillesverksamheten i skärgården. När normala förhållanden åter inträtt försökte sällskapet väcka gillena till ny aktivitet och anordnade en fiskardag i Åbo 17.9.1921 (Årsberättelse 1921 s. 55). Endast åtta gillen hörsammade kallelsen, men tack vara den samtidigt pågående fiskmarknaden räknade mötet likväl ett sextiotial fiskare.

Förbudslagstiden var inte heller den ägnad att stimulera gillesverksamheten som uppenbarligen förblev ganska matt. När Lantbruksstyrelsen i slutet av år 1927 lät sällskapet veta att den ansåg det bäst att Åbolands fiskarförbund övertog sällskapets statsanslag talade den om det arbete som återstod bl.a. för att ”uppliva den avdomnade verksamheten” (D XXIV 86 – 17.1.1928).

Gillenas verksamhet och verksamhetsberättelser var av mycket varierande värde. I sällskapets årsböcker för åren 1908–1911 infördes många gillens berättelser mer eller mindre fullständigt, för senare år fås sifferuppgifter ur årsböckernas tabeller. För åren 1923–1927 ingår åter text om gillena i årsböckerna. De av gillena insända berättelserna finns i mapparna i serien D XXIV.

3.4.3 Åtgärder för att förbättra den marknadsförda varan

När Lantbruksstyrelsen år 1907 (D I 11 s. 32) lät lantbrukssällskapen veta vad åtgärderna för fiskenäringens främjande borde gå ut på gällde 2 av 8 punkter fiskens tillvaratagande och marknadsföring. Det var inte heller fångsten, utan avsättningen som ägnades det största utrymmet när fiskarena själva fick komma till tals med anledning av Lantbruksstyrelsens besked (A I 102 s. 124 g – 11.7.1907). Önskan att trygga avsättningen till tillfredsställande pris var den starkaste drivfjädern i fiskarens första samlingssträvanden och kom till uttryck i sammanslutningarnas ansökningar om ekonomiskt stöd från sällskapets sida (A I 103 s. 90 – St § 21/19.2.1908, D XXIV 63 nr 107 – 24.2.1909).

För att fisken skulle kunna saluföras i gott skick fordrades god avkylning också under transporten. För den skull vände sig sällskapet direkt till ”Borebolaget” för att detta skulle utrusta sitt för trafik i skärgården avsedda ångfartyg med frysrum (Kopieboken s. 865, Årsberättelse 1907 s. 85). Svaret blev emellertid att fartyget var avsett endast för vintertrafik och därför inte behövde frysrum (A I 102 s. 132 – St § 2/6.8.1907).

Största delen av fångsten måste i varje fall konserveras för att kunna lagras och fiskeriinspektören tog sig för att utföra omfattande försök med konservering av strömming samt inbjöd sällskapet att den 20.12.1909 sända representanter till Fiskerimuseet i Helsingfors, Helenegatan 5, för att bedöma hur försöket lyckats. Han hade då 150 kärl med strömming. Sällskapet sände Nordberg (A I 104 s. 193 – St § 6/14.12.1909, D XXIV 64 nr 595).

Vid samma tid tog Lanthushållningssällskapets i Finland Centralförbund upp frågan om fiskhandeln med Ryssland och fann att en grundförutsättning för ökad handel var att fiskarena lärde sig att omsorgsfullare konservera fisken. För den skull borde sällskapen föranstalta lokala kurser och utställningar (A I 105 s. 85 –

St § 9/23.4.1910, D XXIV 65 nr 210). Hushållningssällskapet noterade att det redan hade utträttat en del men att mera kunde göras. Hösten 1908 hade sällskapet tillsammans med landsdelens finska lantbrukssällskap anordnat en särskild fiskeriutställning i Åbo (A I 103 s. 187 och 195 – St § 23/22.9 och § 9/8.10.1908 - bil.) och till sommaren 1910 förbereddes lantbruksutställningen i Mariehamn med stort utrymme för fisket.

När centralförbundet nu efterlyste åtgärder från sällskapets sida anmodades Nordberg att inkomma med förslag. Han yrkade på åtgärder för att utsträcka handeln med färsk fisk in i juni. Vidare redogjorde han för resultaten av fiskeriinspektörens försök med att konservera strömming samt föreslog korta kurser i konservering ute på fiskelägena. Till dessa kurser borde instruktören medföra bleckburkar och en lockfalsningsmaskin (A I 105 s. 99 – St § 13/12.5.1910, D XXIV 65 nr 286). Förslagen godkändes och Nordberg höll sina kurser samt hjälpte gillena att ordna gemensam försäljning av med gilletts märke försedd kvalitetsvara (Årsberättelse 1910 s. 173).

Hösten 1910 anhöll sällskapet hos KMt i en utförligt motiverad skrivelse om ett anslag för det följande året om 3.000 mark för att anordna utställningar och premieringar av fiskeriprodukter samt för att bekosta isupplag åt fiskargillen (B I 36 s. 73/1910, Årsberättelse 1910 s. 236). För denna framställning hade sällskapet genom Nordberg införskaffat byavis uppgjord statistik över fiskets betydelse på olika håll (D XXIV 65 – 30.8.1910). Anslaget beviljades (A I 106 s. 88 – St § 15/13.5.1911).

Vid fördelningen av detta anslag strävade sällskapet att uppmuntra fiskarena till samverkan. Sålunda avslogs den meriterade fiskaren Karl Sohlstrands från Brändö begäran om bidrag för ett ishus (A I 106 s. 98 och 108 – St § 7/16.5 och § 3/21.6.1911, D XXIV 66 nr 305) samtidigt som Houtskärs fiskargille beviljades understöd för samma ändamål (A I 106 s. 86 – St § 15/13.5.1911) och gillet i Finby fick understöd för att ordna fiskförsäljningen till Reval (A I 106 s. 105 – St § 6/24.5.1911, D XXIV 66 nr 323, Kopieboken s. 431).

Genom Nordberg stod sällskapet i mycket nära kontakt med Fiskeriföreningen. Denna tillställde sällskapet ett detaljerat program för premiering vid strömmingsutställningar (A I 106 s. 109 – St § 6/21.6.1911, D XXIV 66 nr 354). Förslaget var försett med mottot: ”Ihårdighet, omtänksamhet och samvetsgrannhet utgöra fiskarens heder.” I följeskrivelsen sades att föreningen beslutat fortsätta den föregående år inledda verksamheten med premieringar vid lokala utställningar. Sällskapet anmodade igen Nordberg att uppgöra närmare förslag och godkände det liksom hans hemställan om att endast gillesmedlemmar skulle få delta i utställningarna (A I 106 s. 117 – St § 9/25.7.1911, D XXIV 66 nr 380, Kopieboken s. 556).

Den i samarbete med Fiskeriföreningen bedrivna premieringsverksamheten blev väl etablerad (A I 107 s. 88 och 104 – St § 10/25.5 och § 6/21.6.1912, D XXIV 68 nr 106 och 298) och fick sin egen redogörelse i sällskapets *Årsberättelse* (1911 s. 149, 1912 s. 71 och 1914 s. 87).

Hösten 1913 meddelade fiskeriinspektören att han hade fortsatt sina försök med att insalta strömming med nya saltsorter samt inbjöd till bedömning av resultaten i sitt kansli, Unionsgatan 26 (A I 108 s. 137 – St § 9/18.12.1913, D XXIV 69 nr 399).

Kort före världskriget fick sällskapet utlåta sig om ett privat försök att etablera en fiskkonserveringsindustri i skärgården. Fru Irene Mielck-Fabritius hade hos

KMt anhållit om lån och understöd för att i Rimito, Pähkinäinen, uppföra en anläggning för konservering av fisk, bär, svamp m.m. (A I 106 s. 99 – St § 12/16.5.1911). Sällskapet ansåg att stöd eventuellt kunde ges för konservering av svamp, bär och trädgårdsprodukter men inte av fisk. Sällskapets utlåtande är intressant genom dess kritik av sökandens sakuppgifter om fisket och marknadsföringen. Utlåtandet finns i brevboken i en makulerad och i en slutlig version (B I 36 s. 50/1911, Årsberättelse 1911 s. 61). – Uppenbarligen föranleddes sällskapet av detta ärende att besluta be Fiskeriföreningen skrida till åtgärder för att förbättra avsättningsförhållandena för fisk i Ryssland (A I 106 s. 100 – St § 13/16.5.1911). Någon skrivelse i ärendet synes likväl inte ha avlåtits.

När kriget brutit ut väcktes inom Fiskeriföreningen förslag om att gillena skulle låta bedöma och stämpla all strömming samt sälja den genom lantbruks-sällskapets förmedling (A I 109 s. 144 – St § 8/13.11.1914, D XXIV 71 nr 320). De svårigheter krigsutbrottet medförde gjorde emellertid att också en redan utlyst premiering måste inställas.

Våren 1915 sände föreningen för utlåtande ett förslag till reglemente för besiktning och stämpling av saltad strömming (A I 110 s. 119 och 128 – St § 5/17.6 och § 3/3.9.1915, D XXIV 72 nr 324 och 354). Vid samma tid efterlyste Geta lantmannagille en central försäljning av strömmingen (A I 110 s. 97 – St § 12/29.4.1915). Sällskapets styrelse sammanträdde till möte med fiskarrepresentanter inbjudna och beslöt inleda samarbete med centrallaget Labor för försäljning av strömming som klassificerats av sällskapets instruktör enligt Fiskeriföreningens föreskrifter (A I 110 s. 124 och 125 – St § 9/13.7 och § 1/7.8.1915).

Också tanken på lokala sammanslutningar hölls levande och i början av år 1917 gavs Nordberg i uppdrag att försöka åstadkomma andelslag eller andra sammanslutningar för gemensamt förfarande vid insaltning och behandling av fisken i syfte att nå enhetligt kvalitet. Vidare skulle sällskapet förmedla ritningar till fiskberedningshus och landningsbryggor (A I 112 s. 72 – St § 17/15.2.1917).

Även med den privata handeln samarbetade sällskapet för att få fiskhandelns ordnad och biföll till en framställning från Åbo Fiskhandel AB om att Nordberg skulle få klassificera bolagets i Västanfjärd uppköpta strömming samt biträda bolaget vid organiserandet av fisktillförseln till Åbo (A I 112 s. 122 – St § 7/4.6.1917, D XXIV 75 nr 211). – På Nordbergs förslag beslöts uppbära en stämpningsavgift om 1 mark per tunna av fiskhandeln och om 50 penni av enskilda fiskare (A I 112 s. 151 – St § 18/8.10.1917).

Hösten 1919 var klassificeringen åter aktuell, men Fiskeriföreningen var inte i stånd att medverka (A I 113 s. 70 och 76 – St §§ 5–6/3.9 och § 7/28.10.1919, D XXIV 78 nr 292 och 315).

När sällskapet hösten 1921 åter samlade fiskarena till en mötesdag var man enig om att inläggningsmetoderna borde förbättras och om att det behövdes ett andelslag för försäljningen (A I 114 s. 56). I sin till Fiskeristyrelsen det året avgivna berättelse (Kopieboken s. 153) noterade sällskapet att ”tidigare förekommande utställningar och premieringsverksamhet inom fiskeriområdet har sällskapet i brist på tillgångar ej kunnat fortsätta”.

Sommaren 1925 tog Fiskeriföreningen initiativet till en strömmingsutställning i Åbo i samband med höstens fiskmarknad och bad om sällskapets stöd och biträde samt bifogade tryckta regler för besiktning och stämpling (A I 118 s. 145 – St § 4/28.8.1925, D XXIV 83). Sällskapet avböjde av ekonomiska skäl och av brist på tid (Kopieboken s. 121). Samma höst kom frågan om strömmingskontrollen upp

vid de svenska lantbrukssällskapens förbunds möte i Åbo. Då efterlyste man hos Fiskeriföreningen åtgärder för enhetlig kontroll (A I 118 s. 161).

Också arbetet på att förbättra inläggningsmetoderna fortsattes. Hösten 1925 deltog Nordberg i en av Lantbruksstyrelsens fiskerihushållningsavdelning anordnad kurs, ledd av en tysk som enligt Nordbergs berättelse (D XXIV 83) lärde ut ”de världsberömda skotska och holländska insaltningsmetoderna”.

3.4.4 Försäkringsskydd

Den kommitté som Hushållningssällskapet år 1907 tillsatte för att överväga hur sällskapet borde verka för fiskets främjande tog utöver de av Lantbruksstyrelsen nämnda åtta punkterna upp också behovet av försäkringsskydd för båtar och redskap. Sällskapet fann kommitténs förslag väl befogat (A I 102 s. 124 och 125 – § 2 och St § 1/16.7.1907) och hemställde ännu samma höst hos Jordbruks-expeditionen om att denna måtte tillsätta en kommitté för att göra förslag till en försäkringsanstalt (B I 35 s. 612, Årsberättelse 1907 s. 139). Efter fem år fick sällskapet svaret (D I 12 s. 94–96) att den statliga fiskerikommittén förebragt en utredning enligt vilken en enskild försäkringsanstalt komme att erbjuda det försäkringsskydd som sällskapet hade efterlyst (A I 107 s. 108 – St § 2/29.7.1912).

Ett par år senare presenterades den i Åbo hemmahörande försäkringsanstalten Sampo organisationschef inför sällskapets styrelse planerna för försäkringen (A I 109 s. 90 – St § 9/21.4.1914). Vid följande möte förelåg Fiskeriföreningens anhållan om sällskapets utlåtande i ärendet (A I 109 s. 95 – St § 4/14.5.1914, D XXIV 71). Planerna förutsatte lokala fiskeriförsäkringsföreningar och sällskapet ställde fiskeriinstruktören till förfogande för att han i samarbete med Sampo skulle åstadkomma det avsedda försäkringsskyddet (B I 37 s. 43/1914). Det visade sig emellertid mycket svårt att i sällskapets distrikt åvägabrunga en försäkringsförening (Kopieboken s. 104/1915) och kriget gjorde det inte lättare.

Efter kriget återkom Sampo till ärendet, rekapitulerade vad som varit samt bad sällskapet sprida kännedom om försäkringsföreningarnas betydelse (A I 114 s. 80 – St § 7/16.6.1920, D XXIV 79 nr 210). Sällskapet nöjde sig med att erbjuda Sampo att sända ombud som följeslagare på konsulenternas resor i skärgården och under dessa resor instruerades lokala ombud för varje socken (Årsberättelse 1920 s. 67).

3.4.5 Båtar

Bland de punkter som Lantbruksstyrelsen år 1907 (D I 11 s. 32) ansåg att lantbrukssällskapen borde beakta för fiskets främjande nämndes sist att åstadkomma ändamålsenliga båtar och redskap. När den punkten togs till diskussion inom Hushållningssällskapet (A I 102 s. 124 h) antecknades att de i sällskapets distrikt vanliga skötbåtarna visserligen var ganska stadiga men hade dålig kryssningsförmåga. Särskilt framhölls vikten av att använda båtar försedda med motorer, ”då därigenom långvariga kryssningar eller rodder kunde undvikas och fiskarena med större säkerhet kunde räkna med att i tid hinna fram. Särskilt vid färder till de yttersta grunden och vid drivgarnsfiske vore motorbåtar till stort gagn. Då emellertid dessa kosta så mycket att enskilda fattiga fiskare ej kunde tänka på att anskaffa sådana, ansågs andelslag böra bildas även för anskaffande av

motorbåtar och höll man före att billiga lån eller måhända till och med direkta understöd härför borde utgivas åt slika andelslag.”

Följande år avskog sällskapet en anhållan från det åländska segelsällskapet om understöd för ”Upprätthållandet av sina för den åländska allmogen avsedda kappseglingar”. Trots att dessa avsåg att få fram bättre båttyper ansåg Hushållningssällskapet att viktigare och direktare åtgärder erfordrade allt det stöd som kunde givas (A I 103 s. 79 – St § 5/21.1.1908, D XXIV 61 nr 29, Årsberättelse 1908 s. 101). År 1909 förkastades likaså i brist på medel Kumlinge fiskares andelslags anhållan om bidrag för inköp av en motorbåt för transport av färsk fisk (A I 104 s. 83 – St § 9/24.2.1909, D XXIV 63 nr 107).

Knappast något annat påverkade under det följande kvartseket lika genomgripande och bestående fiskarbefolkningens liv som övergången från segel och åror till motordrift. Hushållningssällskapets arkiv kan emellertid endast föga belysa denna utveckling.

Kriget fördröjde utvecklingen. Våren 1915 hade man inte hunnit längre än att sällskapet beslöt lämna vilande ett redan fattat beslut om att låta bygga en motorbåt åt sin fiskeriinstruktör (A I 110 s. 38 och 94 – St § 19/15.4.1915). Ett par år senare föreslog sällskapets fiskeriutskott att sällskapet skulle anskaffa ritningar till sjögående motorbåtar (A I 112 s. 72 – St § 17/15.2.1917). Tanken att ekonomiskt stöda anskaffandet av sådana båtar lämnades därhän.

Om motorbåtsbeståndet vid krigsslutet föreligger en del uppgifter tack vare Livsmedelsstyrelsens förfrågan om drivmedelsbehovet. Sällskapet frågade då gillena om antalet båtar och om deras motorstyrka (A I 113 s. 48 och 55 – St § 2/21.5 och § 10/5.6.1918, D XXIV 77). Enligt vad gillena uppgav fanns ingen motorbåt i Nagu, Houtskär, Iniö eller Lumparland. På Eckerö fanns 1 fiskarmotorbåt, i Korpo 2 båtar, i Brändö 2 mindre fisktransportmotorbåtar och i Kumlinge 4 (Kopieboken 1918 s. 149). – Somliga gillen underlät att besvara frågan.

När Hushållningssällskapet år 1907 diskuterade sina väntande uppgifter antecknades att Fiskeriföreningen under några år genom tävlingar hade försökt få fram bättre fiskebåtstyper. Konsten att bygga sådana bättre båtar lärdes ut vid av fiskeriinspektören föranstaltade kurser. Hösten 1909 beslöt sällskapet att med ett stipendium stöda en fiskare som ville besöka kursen (A I 104 s. 192 – St § 5/14.12, D XXIV 64 nr 570), likaså följande höst (A I 105 s. 133 – St § 7/10.9.1910). Fiskeriinspektören lät veta att sällskapet för ändamålet kunde anlita sitt statsanslag och ärendet blev återkommande (A I 107 s. 148 – St § 10/27.12.1912). Årsberättelserna uppger namn och hemort för stipendiaterna. Många blev de inte, men de kom från Finby i öster till Eckerö i väster varför båttyperna blev kända vida omkring. Av den hösten 1914 publicerade annonsen om kursen (A I 109 s. 144 – St § 7/13.11, D XXIV 71 nr 347) framgår att varje kursdeltagare fick hemföra en båt som i tre år måste utnyttjas i hans hemtrakt innan den fick säljas vidare. Följande år meddelade fiskeriinspektören att de i tio års tid anordnade kurserna drabbats av svårigheter i det att anslaget för dem hade nedskurits. Därför måste kursdeltagarna erlagga materialkostnaden för sina båtar. Han uppgav kostnaden för båtar om 22–26 fot (A I 110 s. 136 – St § 4/27.10.1915, D XXIV 72 nr 385).

Då sällskapet år 1923 anmodades föreslå fördömliga fiskare till belöning var en av de två föreslagna Evert Åkerberg, ”Brändö största strömmingsfiskare” som gjort sig känd som framstående konstruktör och byggare av fiskebåtar (A I 116 s.

226 – St § 13/10.12.1923). Två år senare föreslogs Västra Korpo fiskargille för belöning, bl.a. för att det hade skaffat en motorsump för att sälja fisk i Stockholm (A I 119 s. 151 och 166 – St § 5/2.11 och § 2/22.11.1926, D XXIV 84).

3.4.6 Fiskodling

”Att arbeta för fiskodling förmedelst plantering av lämpliga fiskslag, upprättandet av enkla fiskkläckningsanstalter för höstlekande fisk såsom sik, mujka och insjölox, ävensom genom att på konstgjord väg befrukta rom efter vårlekande fisk såsom braxen, gädda, gös och id”, den uppgiften stod på andra plats bland allt det som Lantbruksstyrelsen år 1907 väntade sig att sällskapet skulle ägna sig åt med stöd av statsanslaget för fiskets främjande (D I 11 s. 32). Redan innan uppgiften förelades sällskapet hade detta bett föreståndaren för försöksanstalten och fiskarskolan på Evois, forstmästaren Bernhard Ericsson, att för införande i almanacken skriva en uppsats i ämnet. Uppsatsen ”Något om fiskavel” ingår i almanacken för år 1908 (A I 102 s. 106 – St § 7/23.5.1907).

Det dröjde likväl innan sällskapet skred till konkretare åtgärder. Riktlinjerna gavs av fiskeriutskottet och instruktören fick i uppdrag att anställa försök med utkläckning av gädd- och abborrom, särskilt i de yttre skärgårdsvattnen (A I 112 s. 72 – St § 17/15.2.1917). I sin till Fiskeristyrelsen avgivna berättelse för år 1920 nämnde sällskapet instruktör Nordbergs avsikt att utföra försök med gäddkläckning och avsikten att fortsätta dem (A I 114 s. 122 – St § 3/22.3.1921, Kopieboken s. 153). Tanken stöddes av det hösten 1921 anordnade fiskaremötet i Åbo (A I 114 s. 56) och när fiskerirådet Gottberg besökte sällskapets fiskeriutskott 21.2.1922 placerades gäddkläckningen överst på listan över angelägna uppgifter (A I 115 s. 113 – § 5).

Därefter förefaller gäddkläckningen att ha hört till det som Nordberg helst ägnade sig åt. Han utvecklade det tekniska förfarandet och spred intresse genom kurser och mötesdagar. Stöd för sina strävanden fick han vid gillesombudens möte 1925 (A I 118 s. 121 – § 11/25.5). Efter delvis av ogynnsam väderlek förorsakade begynnelsesvårigheter (Årsberättelse 1923 s. 42) kom verksamheten väl i gång och var fullt etablerad när sällskapets befattning med fisket avvecklades (A I 117 s. 97 – St § 6/7.5.1924, A I 119 s. 113 och 166 – St § 8/3.5 och § 2/12.11.1926, A I 120 s. 66, Årsberättelse 1926 s. 38).

3.4.7 Större utställningar och studieresor

De lokala utställningarna av kärl med saltströmming tjänade effektivt syftet att lära fiskarena att förbättra den vara de marknadsförde. Samma, men också andra syften tjänade de större utställningar där fisket, dess bedrivande och resultat presenterades för fiskets utövare och för en vidare allmänhet.

Hösten 1908 anordnade Hushållningssällskapet tillsammans med landsdelens finska lantbrukssällskap en fiskeriutställning i Åbo (A I 103 s. 187 och 195 – St § 23/22.9 och § 9/8.10.1908 -bil.). För ett föredrag vid ett i anslutning till utställningen arrangerat fiskarmöte vidtalades fiskeriinstruktören vid Österbottens svenska lantbrukssällskap. Han berättade om utvecklingsplaner i sitt distrikt (A I 103 s. 209 – St § 15/7.11.1908). Ett par år senare gavs fisket stort utrymme vid utställningen i Mariehamn.

Värdefulla impulser kunde fås vid besök på utställningar i grannlanden. År 1911 beslöt sällskapet utge fem stipendier åt yrkesfiskare för en studieresa till Sverige med besök på utställningen i Örebro på villkor att stipendiaterna var yrkesfiskare och att de till sitt gille avgav en berättelse över vad de inhämtat under resan (A I 106 s. 99 – St § 11/16.5.1911). Sällskapet underrättade Fiskeriföreningen om beslutet och hoppades att denna skulle ställa reseledare till förfogande (Kopieboken s. 440). Endast Nordberg och ordförande för gillet i Lemland utnyttjade sällskapets erbjudande (A I 106 s. 108 – St § 2/21.6.1911, Årsberättelse 1911 s. 159).

Följande år anordnade fiskeriinspektören en för fiskeriinstruktörerna avsedd studieresa med statens fartyg till den skandinaviska fiskerieställningen i Köpenhamn (A I 107 s. 104 – St § 5/21.6.1912, Årsberättelse 1912 s. 71). Kort innan världskriget bröt ut erbjöd inspektören två fiskare från varje sällskaps område att följa med på en resa till fiskerieställningen i Malmö. Resan var avsedd för ”intelligenta fiskare eller andra personer ut fiskarens klass som tagit befattning med fisket eller vilka på ett eller annat sätt verkat för fiskets utveckling” (A I 109 s. 114 – St § 4/13.6.1914, D XXIV 71). – Ingen från sällskapets distrikt deltog i resan (Årsberättelse 1914 s. 89).

3.4.8 Tryckt information

Sedan området för sällskapets med statsanslag stödda verksamhet begränsats till den svenska skärgården i landets sydvästra hörn har sällskapet i stort sett avstått från egen publikationsverksamhet. Sin rätt att förse den officiella almanacken med en folkupplysande uppsats utnyttjade sällskapet år 1908 för att sprida information ”om fiskavel” (se 3.4.6).

Tryckt information spred sällskapet genom att göra gillena delaktiga av Fiskeriföreningens meddelanden och tidskrift (A I 107 s. 70 och 87 – St § 20/14.3 och § 9/25.5.1912, D XXIV 68 nr 274).

3.4.9 Utbildning

Fram till början av 1900-talet fanns ingen skola för blivande fiskare. De redan yrkesverksamma lärde sig nytt av resande instruktörer. I Nordbergs verksamhetsberättelser har kurser av olika slag stort utrymme. Kursverksamheten stimulerades av Fiskeriföreningen (A I 109 – St § 10/21.4.1914, D XXIV 71 nr 106).

Den år 1902 grundade skolan på Evois var avsedd för blivande insjöfiskare. År 1911 tillsatte de svenska lantbrukssällskapens förbund en kommitté för att göra förslag till kurser för fiskarbefolkningen och Hushållningssällskapet fick förslaget för utlåtande (A I 106 s. 77 – St § 7/20.4.1911, D XXIV 66). Betänkandet finns i mappen D XXIV 68 – 30.10.1912). I det föreslås 12 dagars kurser för 15 år fyllda. Sällskapet hörde Nordberg och förenade sig om hans uppfattning att husmorsutbildningen kunde utslutas ur kursprogrammet (A I 106 s. 99 – St § 10/16.5.1911).

Vid samma tid hade sällskapet av Jordbruksexpeditionen i uppdrag att göra förslag till program för en lantmannaskola på Åland, vid vilken även ”undervisning i fisket berörande frågor borde tillbörligen beaktas” (D I 12 s. 88). Kort förut hade sällskapets sekreterare väckt ett liknande förslag och en kommitté

tillsatts för att utarbeta närmare riktlinjer (A I 106 s. 124 och 149 – St § 16/1.9 och § 3/9.11.1911). Vidare hade sekreteraren besökt Åland för att ta del av lokala önskemål. Det visade sig att man i skärgården önskade sig en ambulerande skola (A I 106 s. 156 – St § 14/17.11.1911), medan man på fasta Åland ville ha en fast lantmannaskola. Sällskapet ansåg bägge önskemålen befogade. För skärgården en ambulerande lantmanna-, fiskare- och husmodersskola med 2-månaders kurser (A I 107 s. 126 och 135 – St § 16/30.10. och § 1/8.11.1912, B I 36 s. 86/1912, Årsberättelse 1912 s. 49). Jordbruksexpeditionen resolverade emellertid att det fick räcka med en fast lantmannaskola med en kortare extra kurs i fiskerinäringen (D I 12 s. 168).

Ålands lantmannaskola öppnades 1.11.1913 och redan dess första vårtermin fick Nordberg på direktionens framställning under två veckor tre timmar dagligen undervisa eleverna (A I 109 s. 77 – St § 6/25.2.1914, D XXIV 71 nr 65). Också följande årskurser fick besök av Nordberg, men av skolans årsberättelser att döma blev kurserna allt knapphändigare (D XXIV 72 nr 210/29.4.1915).

Hösten 1918 vände sig Fiskeriföreningen till senaten med ett utförligt förslag till skolutbildning för blivande fiskare och hemställde om att i Åbo skärgård skulle grundas ett institut som alternerande skulle arbeta på svenska och på finska samt att på Åland och likaså i Viborgs län skulle inrättas en ambulerande fiskarskola (A I 113 s. 90 och 92 – St § 1/28.11 och § 3/28.12.1918, D XXIV 77). Fiskeristyrelsen bad sällskapet utlåta sig om förslaget. Sällskapet ställde sig tvivlande till att en skola som turvis arbetade på svenska och på finska skulle få elever. Sällskapet hoppades att en svensk skola skulle förläggas på eller nära Åland. – År 1922 grundades i samband med folkhögskolor en svensk fiskarskola i östra Nyland och en finsk i Virolahti.

3.4.10 Av världskriget föranledda undantagsförhållanden

Redan i det föregående har i olika sammanhang skymtat hur världskriget påverkade fiskerinäringen. Innan häftet avslutas med sådant som i sin helhet hänför sig till tiden efter kriget må här ges några hänvisningar till källor som ytterligare belyser de undantagsförhållanden som kriget skapade.

Begränsad rörelsefrihet

Skärgården kunde förväntas bli krigsskådeplats och de ryska marinmyndigheterna såg sig föranledda att begränsa rörelsefriheten. Våren 1915 meddelade fiskeriinspektören att han hade försökt utröna vilka restriktioner som var att vänta och fått beskedet att de skulle bestämmas av befälhavaren för Åbo-Ålands skärgårdsposition, kapten Richter (A I 110 s. 95 – St § 2/29.4.1915, D XXIV 72 nr 228, Kopieboken s. 236). Ett besök hos denne gav vid handen att fiskarna fritt fick utöva sin näring inom en linje som kunde tänkas dragen runt skärgården tangerande de yttersta landen. Allt havsfiske var dock förbjudet. För att utverka officiellt skriftligt besked vände sig sällskapet till guvernören, men hänvisades till de ryska marinmyndigheterna (Kopieboken s. 253/1915). ”I anledning härav beslöts, att då landets inhemska myndigheter, vilka det ålåg att taga vara på inbyggarnes rättigheter och befrämja deras utkomstmöjligheter, icke velat taga befattning med föreliggande ärende, låta vid denna utgång bero ...” (A I 110 s. 111 – St § 4/27.5.1915, D XXIV 72 nr 293).

Också sällskapetets resande rådgivare fick sin rörelsefrihet beskuren (D I 12 s. 274–276, A I 110 s. 93 – St § 18/15.4.1915, Kopieboken s. 220). Även i det fallet hänvisades sällskapet till Richter (A I 110 s. 100 och 110 – St § 2/14.5 och § 1/27.5.1915, Kopieboken s. 267). Verksamheten lamslogs (Årsberättelse 1915 s. 6 och 38).

Inte nog med att rörelsefriheten hämmades. Gillet i Eckerö klagade över att fiskebåtar beslagtogs (A I 110 s. 104 – St § 12/14.5.1915, D XXIV 72 nr 272). Sällskapet vände sig till guvernören med en framställning om att fiskarbefolkningen fritt måtte få utnyttja sin båt överallt där det kunde ske utan att marinmyndigheternas försiktighetsmått leddes (Kopieboken s. 276).

År 1916 lät fiskeriinspektören veta att nya bestämmelser om fisket vid kusterna var att vänta och bad sällskapet anföra synpunkter och önskemål. Sällskapet hörde Nordberg och avgav ett utlåtande (A I 111 s. 163 – St § 8/18.12.1916, D XXIV 74 nr 409). Enligt sällskapetets *Årsberättelse* (1916 s. 10) blev läget svårt det året: ”Från marinmyndigheternas sida trakasserades fiskarne på alla sätt och förbud att idka fiske vid en stor del av deras bästa fiskeplatser utfärdades. Det hände t.o.m. att fiskarne av soldater nedsköts.”

Ännu sommaren 1917 gjorde sällskapet en framställning hos guvernören om större rörelsefrihet för fiskarena, denna gång på hemställen av gillet i Kökar (A I 112 s. 129 – St § 11/20.6.1917, Kopieboken s. 292).

Försvårad avsättning

Sommaren 1914 antecknade Hushållningssällskapetets styrelse till protokollet senatens cirkulär om de krav krigstillståndet ställde på pliktuppfyllelse och sparsamhet (D I 12 s. 2, A I 109 s. 122 – St § 5/31.8.1914).

I slutet av den första krigssommaren inbegärde Lantbruksstyrelsen (D I 12 s. 214) uppgifter kommunvis om utkomstmöjligheterna. Sällskapet lät frågan gå vidare till gillena (A I 109 s. 121 – St § 4/31.8.1914). I svaren från Kökar, Brändö, Houtskär och Kumlinge uppgavs att ett nyss infört exportförbud för gädda hotade med utkomstsvårigheter (D XXIV 71 – 21.9 och 6.10). Nordberg skyndade sig att hos sällskapet hemställa om åtgärder för förbudets upphävande. Enligt honom var det omöjligt att utan export finna avsättning för de 8.000–10.000 kg gäddor som normalt varje vecka under hösten såldes till Stockholm (A I 109 s. 128 – St § 8/21.9.1914, D XXIV 71 nr 244). I sin framställning hos Handels- och industriexpeditionen yrkade sällskapet på att utförseln av fjällfisk och strömming skulle frigges (Kopieboken s. 689, *Årsberättelse* 1914 s. 90). Framställningen fick intet svar, men marknadsläget lättade genom att gäddor sändes från Åbo till Helsingfors och Petrograd.

Hösten 1916 vände sig sällskapet mot ett förbud att föra ut fisk från ett län till ett annat och tog kontakt med Fiskeriföreningen och med landsdelens finska lantbrukssällskap för att få förbudet mot utförsel från Åbo och Björneborgs län upphävt (A I 111 s. 138 och 142 – St § 8/20.9 och § 11/2.10.1916, DXXIV 74 nr 335).

Kriget tog slut men därmed inte utförsel förbudet för fisk. Det ledde snart till avsättningssvårigheter och prisfall. De trängda fiskarena anmodade Nordberg att till regeringen framföra deras önskan om strömmingsexport och på hans begäran riktades sällskapet till regeringen en med sakuppgifter motiverad framställning om att exportförbudet måtte upphävas (A I 114 s. 83 – St § 2/30.8.1920, Kopieboken s. 245 och 261, *Årsberättelse* 1920 s. 18). När Nordberg jämte en fiskare från

Åland 12.9.1920 besökte fiskerirådet Järvi i Helsingfors för att rådgöra om skrivelsens överlämnande fick de beskedet att exporten hade frigetts redan i juli.

Brist på förnödenheter

Snart nog hotades strömmingsfisket av saltbrist. I början av år 1915 bad fiskeriinspektören om uppgifter över den mängd salt som behövdes för att fisket skulle kunna fortgå utan störningar (A I 110 s. 72 – St § 5/25.2.1915, D XXIV 72 nr 74). Sällskapet förfrågade sig både hos gillena och hos den firma som framom andra försåg skärgården med salt (Kopieboken s. 73 och 87). Behovet var stort (A I 110 s. 80 och 90 – St § 13/15.3 och § 8/15.4.1915, Kopieboken s. 83, 154 och 229). Fiskeriinspektören blev emellertid tvungen medge att han inte kunnat göra mycket för att tillgodose behovet (D XXIV 72 nr 207 – 15.4) och sällskapet måste åter vända sig till gillena och till firmorna (Kopieboken s. 231). När så gillet i Sottunga bad sällskapet om åtgärder för billigare salt avstod sällskapet från att försöka påverka salthandeln och gjorde i stället en framställning om höjt maximipris på saltströmmingen (A I 110 s. 102 – St § 7/14.5.1915, D XXIV 72 nr 260, Kopieboken s. 274). Enligt sällskapets *Årsberättelse* (1915 s. 93) höjdes inte priset.

Följande år klagade gillet i Lemland över att det ryska saltet visat sig odugligt till förvaring av fisk under längre tid. Sällskapet nöjde sig med att hänvisa till de i handeln med salt engagerade firmorna (A I 111 s. 77 – St § 15/16.2.1916).

Ju längre kriget varade desto svårare blev bristen på näringsmedel och förnödenheter. Hösten 1917 fick Nordberg deltaga i ett av senatens lanthushållningsexpedition anordnat informationsmöte i livsmedelsfrågor för att därefter bistå de lokala livsmedelsnämnderna (A I 112 s. 167 – St § 14/5.12.1917). I slutet av året uppmanade Lantbrukssällskapens centralförbund sällskapen att för ett par månader låta sina instruktörer arbeta för Livsmedelsstyrelsen (A I 112 s. 170 – St § 7/19.12.1917).

Svårast var bristen på förnödenheter strax efter kriget. I maj 1918 bad Livsmedelsstyrelsen om sällskapets medverkan för att klarlägga behovet av drivmedel, salt och redskap för fisket (A I 113 s. 48 – St § 2/21.5.1918, D XXIV 77 nr 40). Sällskapet vände sig till gillena och gav på basis av deras ofullständiga uppgifter sitt svar kommunvis (A I 113 s. 55 – St § 10/5.6.1918, D XXIV 77, Kopieboken s. 149). På hösten befarade sällskapet att fisket skulle upphöra om inte garn för att reparera bragderna kunde anskaffas och sekreteraren fick i uppdrag att uppvakta myndigheterna i Helsingfors (A I 113 s. 76 – St § 3/14.9.1918).

3.4.11 Belöningar och föredömen

Syftet att främja utvecklingen genom att fästa den allmänna uppmärksamheten vid föregångsmän togs upp bland de punkter som Fiskeristyrelsen ville att sällskapet skulle ägna sig åt när den angav villkoren för sällskapets statsanslag. Sällskapet borde föreslå föregångsmän att belönas av Fiskeristyrelsen. Hösten 1923 återkom Fiskeristyrelsen till saken (A I 116 s. 226 – St § 13/10.12.1923, D XXIV 81) och sällskapet föreslog två fiskare från Brändö (Kopieboken s. 899): Evert Åkerberg och E.A. Grahn. Båda hade länge fört noggranna anteckningar om sitt fiske.

Tre år senare ställdes sällskapet ånyo inför uppgiften att föreslå prisvärda föredömen (A I 119 s. 157 och 166 – St § 5/2.11 och § 2/22.11.1926, D XXIV 84, Kopieboken s. 447). Nu föreslogs Julius Silander från Kumlinge, Frans Österlund från Lemland och därtill Västra Korpo fiskargille. De två fiskarena hade ivrigt verkat för gäddkläckning, Silander vidare utmärkt sig som sälskytt och Österlund uppfört ett fiskrökeri och en mindre konservfabrik. Fiskargillet hade likaså intresserat sig för gäddkläckning. Vidare hade det verkat för att förbättra saltströmmingens kvalitet.

3.4.12 Inventering av kräftvatten

År 1925 bad Lantbruksstyrelsens fiskeriavdelning sällskapet biträda vid en inventering av kräftvattnen (A I 118 s. 104 – St § 6/11.3.1925). Sällskapet vände sig till gillena med ett frågeformulär och fick svar från 10 kommuner (Kopieboken s. 338–348). Frågorna upptog vattendragets namn och förekomsten av kräftor och av kräftpest. I 3 svar nämndes tidigare inplantering av kräftor.

3.4.13 Jakten på sälar

Också sälfångsten blev föremål för fiskerimyndigheternas intresse, först för att sälen kunde bidra till folkförsörjningen och inom kort för att sälen ansågs som ett skadedjur för fisket. På hösten 1918 förfrågade sig Fiskeristyrelsen hos Hushållningssällskapet om dess intresse för att organisera sälfångsten och ställde i utsikt statsmaktens hjälp med att anskaffa vapen och ammunition (A I 113 s. 83 – St § 9/5.11.1918, D XXIV 77 nr 222). Ärendet anförtroddes sekreteraren och fiskeriinstruktören.

I början av följande år bad Fiskeristyrelsen sällskapet avhämta de önskade vapnen i Helsingfors, då de inte kunde sändas utan konvoj. Sällskapet borde också sköta distribueringen (A I 113 s. 43 – St § 3/15.3.1919, D XXIV 78 nr 71, Kopieboken s. 58, 65 och 124). På hösten återkom Fiskeristyrelsen och sällskapet delgav gillena detaljuppgifter om vapenutdelningen (A I 113 s. 79 – St § 5/20.11.1919, Kopieboken s. 321). Nu sades att utdelningen skedde såväl av önskan att beakta fiskarbefolkningens direkt ekonomiska intresse som för utrotandet av de för fisket synnerligen skadliga sälarna. Utdelningen gällde Berdangevär och högst 200–300 patroner per gevär. Följande år antecknades att inalles 72 gevär och inemot 9.000 patroner hade utdelats (A I 114 s. 96 – St § 14/28.9.1920, Kopieboken s. 57, 63 och 80).

År 1924 tillställdes sällskapet statsrådets beslut om belöning för dödad säl (A I 117 s. 83 – St § 11/6.3.1924, D XXIV 82) och ett par år senare föreslog sällskapet en föredömlig fiskare från Kumlinge till belöning bl.a. för att han hade utmärkt sig som bekämpare av ”fiskets svåra skadedjur sälen” (A I 119 s. 166 – St § 2/22.11.1926).

3.4.14 Fiskarena och förbudslagen

Förbudslagen trädde i kraft år 1919. Vid samma tid råkade skärgårdens obesuttna befolkning i ekonomiskt betryck genom det låga priset på strömming (Års-

berättelse 1920 s. 18). ”Såsom känt utgör strömmingsfisket den huvudsakliga förvärvskällan för en stor del av den obesuttna befolkningen inom sällskapets verksamhetsområde” (Årsberättelse 1915 s. 17) var något som sällskapet ofta framhållit. I *Årsberättelse 1908* (s. 12) hade det förtydligats med påpekandet: ”Sedan den nya fiskerilagen börjat allt mer och mer tillämpas, hava de obesuttna fiskarna haft det ännu svårare än förr, då lägenhetsinnehavarna på grund av fiskeriförfattningen förbjudit de förstnämnda att idka (fjäll)fiske å sådana ställen, som förut ansågs vara allmänningar, men vilka numera tillagts lägenheterna.”

Frestelsen att utnyttja de möjligheter till snabb förtjänst som förbudslagen skapade blev övermäktig för många, särskilt bland de obesuttna fiskarna.

År 1923 anmodades sällskapet av Statistiska Centralbyrån att enligt ett av ”Alkoholkommittén” uppgjort frågeformulär införskaffa fakta om förbudslagens inverkan på fiskerinäringen (A I 116 s. 205 och 218 – St § 10/17.9 och § 17/19.10.1923, D XXIV 81). Sällskapet sände formuläret till samtliga fiskargillen och fick 10 svar. Därtill utlät sig sällskapets jordbruksinstruktör på Åland och fiskeriinstruktören Nordberg. Denne bad att hans utlåtande inte skulle ges offentlighet då han inte ville bli betraktad som angivare. I sitt sammanfattande svar till Statistiska Centralbyrån (Kopieboken s. 758) uppgav sällskapet: ”Sålunda hava yrkesfiskarna alltmer ägnat sig åt denna olovliga hantering och övergivit sitt eget yrke. Före världskriget kunde framsteg i flit, nykterhet och ordentlighet bland fiskerinäringens utövare allmänt iakttagas, men under åren 1920–1923 har en betydande tillbakagång även i dessa avseenden varit starkt i ögonen fallande” (Årsberättelse 1923 s. 24).

När sällskapet följande år hade att bemöta Lantbruksstyrelsens kritik för lam verksamhet förklarade det att man måste beakta ”att fiskarna själva i följd av de goda förvärvsmöjligheterna de hava i spritsmugglingen icke haft intresse av att draga nytta av den instruktionsverksamhet, som Hushållningssällskapet erbjudit dem, varföre planlagda föredragsresor och kurser måste inhiberas av orsak att meddelande ingått att föredragarna ej ha att emotse åhörare” (Kopieboken 1924 s. 360 c).

3.5 Åbolands fiskarförbunds födelse och avvecklandet av sällskapets verksamhet för fiskets främjande

I Nyland hade ett fiskarförbund bildats redan år 1907 som en topporganisation för distriktets lokala föreningar. Förekomsten av fiskarförbund förutsattes också i Fiskeriföreningens stadgar av år 1918 (D XXIV 77 – 28.12).

Även i Åboland ville man samla fiskarna i ett eget förbund. Tanken berördes av Hushållningssällskapets ordförande, professor Artur Rindell, när sällskapet i samband med fiskmarknaden i Åbo hösten 1921 anordnade en fiskaredag med samkväm (A I 114 s. 56 och 176 – St § 12/13.9.1921). Redan i sin i mars daterade redogörelse för sitt arbete för fiskets främjande under föregående år hade sällskapet nämnt att fiskeriinstruktören hade anordnat möte för att åstadkomma ett åländskt fiskarförbund (Kopieboken s. 153). Något sådant stiftades likväl inte då.

Åbolands fiskarförbund stiftades 11.4.1926. Det skedde på Saverkeits folkskola och som det förefaller inte på direktiv från sällskapets sida även om Nordberg var en av stiftarna (D XXIV 84 – 20.9). Kort därpå bad han att få resa till Helsingfors för att utröna möjligheterna för förbundet att sälja saltströmming till större firmor och statliga inrättningar (A I 119 s. 113 – St § 7/3.5.1926, D XXIV 84). Först i

slutet av maj vände sig det nya förbundet till sällskapet. Det presenterade sig som ”en representation av föreningsverksamheten på fiskeriområdet i Åboland” och bad om understöd för att ”jämsides med Hushållningssällskapet arbeta för fiskerinäringens sociala höjande” (A I 119 s. 134 – St § 2/30.6.1926, D XXIV 82). Skrivelsen var undertecknad av ordföranden fiskaren Hugo Danielsson och sekreteraren läraren Charles Åkerberg, båda från Houtskär.

Sällskapet bad om närmare uppgifter om den tillärnade verksamheten (Kopieboken s. 111) och Åkerberg lät veta att den främsta uppgiften var att genom en ombudsman ordna en planmässig försäljning av kvalitetsvara, vilket krävde sakkunnig kvalitetskontroll. Nordberg var villig att bli ombudsman och förbundet hoppades att sällskapet skulle låta honom verka som sådan (A I 119 s. 144 – St § 4/7.9.1926, D XXIV 84). Sällskapet beslöt att i alla avseenden stöda förbundet, men önskade närmare underhandlingar om Nordbergs engagemang.

Snart skulle det emellertid visa sig att tillkomsten av Åbolands fiskarförbund betydde början till slutet på Hushållningssällskapets verksamhet för fiskets främjande. Redan samma höst lät Lantbruksstyrelsens fiskeriavdelning sällskapet veta att Lantbruksministeriet så tidigt som år 1921 hade anmodat fiskerimyndigheterna att ”därest större fiskarsammanslutningar någonstades uppstå, vid fördelningen av anslagen till fiskerinäringens främjande föreslå en överflyttning av dessa anslag från respektive lant- och hushållningssällskap till de nybildade fiskarsammanslutningarna”. Nu frågade fiskeriavdelningen huruvida sällskapet, för den händelse att det nybildade fiskarförbundet visade sig motsvara sitt ändamål, ansåg sig åt detsamma kunna överlämna arbetet till fiskerinäringens främjande inom sitt verksamhetsområde. I skrivelsen framhölls att ärendet komplicerades av att självstyrelsemyndigheterna på Åland nyss hade anställt en egen fiskeriinstruktör (D XXIV 84 – 20.9). – Hösten 1925 hade Ålands landskapsnämnd anställt Johannes Moliis med främsta uppgift att organisera strömmingshandeln och följande vår stiftades Ålands fiskarförening som genom kvalitetskontroll och stämpling skulle arbeta för att få fram bättre vara till högre pris.

Hushållningssällskapet bordlade ärendet för utredning och beslöt därefter svara att det önskade tillsvidare själv handha instruktionsarbetet, ”detta på grund därav att från åboländska och åländska fiskarförbunden ett sådant önskningsmål uttalats” (A I 119 s. 157 – St § 7/2.11.1926, Kopieboken s. 446). Arkivet ger inte besked om på vilket sätt önskemålet efterfrågats eller framförts.

29.12.1927 meddelade Lantbruksstyrelsens fiskeriavdelning att den ansåg det bäst att Åbolands fiskarförbund sattes i tillfälle att nu övertaga instruktionsarbetet. I skrivelsen nämndes som motiv både att sällskapet genom döden förlorat sin instruktör och att Åland fått en egen instruktör och egen organisation. Avdelningen ville likväl än en gång höra sällskapet (A I 120 s. 157 – St § 3/31.3.1927 och A I 121 – St § 6/17.1.1928, D XXIV 86).

Sällskapet förklarade att det ej önskade motsätta sig att anslaget överläts till fiskarförbundet, men ansåg att anslagets användning borde stå under sällskapets uppsikt, synnerligast som sällskapet icke var övertygat om att verksamheten för fiskerinäringens främjande åtminstone till en början kunde bedrivas av förbundet med tillbörlig framgång. Fiskeriavdelningen lät emellertid förstå att det var på den det ankom att övervaka statsanslagens användning. Från och med år 1928 överfördes anslaget på fiskarförbundet (A I 121 – St § 21/18.2.1928, D XXIV 86).

Innan det slutliga beskedet kom hade sällskapet med anledning av Nordbergs död bett fiskarförbundet uttala sig om ett organiserat samarbete mellan förbundet

och sällskapet (Kopieboken 1928 s. 859). Förbundet översände sina stadgar, angav målen för sin verksamhet och hoppades på samarbete, men räknade med att sällskapet skulle avstå från statsanslaget till förmån för förbundet (A I 121 – St § 11/18.2.1928, D XXIV 86).

I årtionden framåt höll fiskarförbundet sitt årsmöte i sällskapets plenisal, men sällskapets egen verksamhet för fiskets främjande upphörde i och med att det förlorade statsanslaget.

Åbo Akademis förlag

ISBN: 951-765-144-9

2003